

Katholieke Universiteit Leuven
Faculteit Letteren
Subfaculteit Geschiedenis

*Het uitvoeren van verdragen.
De Vrede van Utrecht, Rastadt en Baden en de
Oostenrijkse Nederlanden (1713-1731)*

Promotor: Prof. Dr. RANDALL LESAFFER

Verhandeling aangeboden
door TIM DE BACKER
tot het behalen van de graad
van licentiaat in de
Geschiedenis

Leuven 2007

Katholieke Universiteit Leuven
Faculteit Letteren
Subfaculteit Geschiedenis

*Het uitvoeren van verdragen.
De Vrede van Utrecht, Rastadt en Baden en de
Oostenrijkse Nederlanden (1713-1731)*

Promotor: Prof. Dr. RANDALL LESAFFER

Verhandeling aangeboden
door TIM DE BACKER
tot het behalen van de graad
van licentiaat in de
Geschiedenis

Leuven 2007

“Il n’est point de clause si nette
qui ne souffre quelque interprétation”¹

Lodewijk XIV (1643-1715)

“Treatys commonly last, and are interpreted
according to times and circumstances”²

Charles Townshend (1674-1738)

“No peace settlement which secretly reserves issues for a future war
shall be considered valid”³

Immanuel Kant (1724-1804)

¹ C.-G. PICAUVET, *La diplomatie française au temps de Louis XIV (1661-1715). Institutions, Mœurs et Coutumes*, Paris, 1930, 171.

² J. BLACK, *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, Edinburgh, 1985, 53.

³ P. KLEINGELD red., *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, New Haven en Londen, 2006, 67.

SYNOPSIS: *HET UITVOEREN VAN VERDRAGEN. DE VREDE VAN UTRECHT, RASTADT EN BADEN EN DE OOSTENRIJKSE NEDERLANDEN (1713-1731)*

Tijdens de in deze verhandeling behandelde periode (1698-1731) werden meer dan 450 verdragen afgesloten. Dit waren verdragen van diverse strekking: partitieverdragen, barrièretraktaten, handel en scheepvaartverdragen, alliantieovereenkomsten, preliminaire artikelen, vredesverdragen. Allen passeren ze in wat volgt de revue. Centraal in ons vertoog stond de implementatie van de 'pacificatie van Utrecht': de reeks verdragen die een einde maakte aan de oorlog om de Spaanse successie (1701-1714). Van belang voor ons onderzoek waren de bepalingen uit de vredesverdragen die van belang waren voor de (toekomstige) Oostenrijkse Nederlanden. Dit waren op de eerste plaats het Vrede- en Vriendschapsverdrag tussen Frankrijk en de Republiek der Verenigde Provinciën (Utrecht, 11/12 april 1713), het Vredesverdrag van Rastadt tussen de Oostenrijkse keizer en Frankrijk (6/7 maart 1714) en het Vredesverdrag van Baden tussen de keizer, in naam van het Heilig Roomse Rijk, en Frankrijk (7 september 1714). De bedoeling van dit werk was niet zozeer om na te gaan hoe deze verdragen tot stand waren gekomen (*ex ante*), maar wel hoe de uitvoering ervan verliep eens de inkt was opgedroogd en de diplomaten van de verschillende partijen huiswaarts waren gekeerd (*ex post*). De nadruk ligt daarbij op de opvolgingscongressen die in het zog van de pacificatie werden gesommeerd in Rijssel (1716-1717), Kamerijk (1724-1725) en Soissons (1728-1729).

Gegeven de marginale rol van de Oostenrijkse Nederlanden in de Weense diplomatie, was er onvoldoende bronnenmateriaal voorhanden om een studie te wijden aan de genese van een vredesverdrag. Anderzijds was er wel materiaal genoeg voor een studie over de implementatie van een verdrag. De bronnen waaraan dit werkstuk haar fundamenteën ontleent, bestaan hoofdzakelijk uit verdragsteksten en briefwisseling. Voor het eerste bronnentype hebben we dankbaar gebruik gemaakt van de *Consolidated Treaty Series*, een titanenwerk dat onder redactie van Clive Parry het levenslicht zag. Een tweede reeks bronnen, ditmaal onuitgegeven, werd in het Algemeen Rijksarchief te Brussel geraadpleegd en omvatte vorstelijke instructies, gedenkschriften, geloofsbrieven en briefwisseling. Het merendeel van de geconsulteerde briefwisseling is afkomstig uit het archieffonds van de Jointe der Betwiste Gebieden en werd aangevuld met materiaal uit het fonds van de Raad van State.

De verhandeling is opgebouwd rond drie grote hoofdstukken. In een eerste hoofdstuk wordt er ingezoomd op de algemene historische context. Eerst worden de fundamenteën van het Europese statensysteem kernachtig besproken. Nadien volgt een feitenrelaas waarin de wording van de verdragen en hun inhoud zoveel als mogelijk worden ontzien. De nadruk ligt immers op de omstandigheden die aanleiding gaven tot het sluiten van vrede. De Spaanse Successieoorlog (1701-1714) wordt beknopt behandeld alsook het drukke diplomatieke overleg dat eraan voorafging (1698-1701). Van de periode na de definitieve soevereiniteitsoverdracht van de Zuidelijke Nederlanden aan de *Casa de Austria* (31 januari 1716) komen onder meer aan bod: de Quadruple Alliantie, de rivaliteit tussen Spanje en Oostenrijk omtrent hun Italiaanse bezittingen en de Frans-Britse entente. Afsluiten doen we met de Parijse preliminaires (1727), die het pad hebben geëffend voor het Congres van Soissons, het Verdrag van Sevilla (1729) en het tweede Verdrag van Wenen (1731).

In het tweede hoofdstuk worden de vredesverdragen zelf belicht. Het nagestreefde doel is dubbel: enerzijds worden de verdragen en traktaten die in dit werk centraal staan in hun historische context geplaatst. Hoe en waarom kwamen zij tot stand en welke mogelijkheden en individuen hebben daarin een vooraanstaande rol gespeeld? Anderzijds worden deze basisdocumenten aan een inhoudelijke analyse onderworpen. Deze analyse beperkt zich evenwel tot de voor het derde hoofdstuk relevante artikelen. Concreet gaat het dan om de verdragsbepalingen die een impact hebben gehad op de Oostenrijkse Nederlanden. Naast de Vredes van Utrecht, Rastadt en Baden wordt ook een beknopt overzicht gegeven van de barrièregeschiedenis. De inhoudelijke doorlichting concentreert zich nochtans op het Derde Barrièretraktaat, dat op 15 november 1715 werd afgesloten in Antwerpen.

Met het derde hoofdstuk belanden we bij de kern van ons betoog en begeven we ons op onontgonnen terrein. De vredesverdragen en barrièretraktaten zijn ondertekend en (soms met enige moeite) geratificeerd. Een eerste stap richting duurzame verzoening is gezet, maar het grote werk is geenszins af. De o zo cruciale “nazorg” die maakt dat een gesloten verdrag echt kan uitgroeien tot een waarachtig pacificatiemoment, ontbreekt vooralsnog. Om hieraan tegemoet te komen, had men reeds enkele decennia de gewoonte om congressen bijeen te roepen. In de loop van de tweede helft van de 17de eeuw waren bilaterale uitvoeringsconferenties een beproefde praktijk geworden. Deze bijeenkomsten – toen weliswaar nog met gevolmachtigden voor de Spaanse Nederlanden – hebben tot op heden weinig aandacht genoten van historici, niettegenstaande de overvloed aan archiefmateriaal die deze congressen hebben nagelaten. Meer algemeen kan men stellen dat de implementatie van een (vredes)verdrag in de historische literatuur doorgaans veronachtzaamd wordt. Men beperkt zich tot een opsomming van de verschillende verdragsbepalingen en gaat er daarbij impliciet vanuit dat het op papier zetten van een overeenkomst zonder verwijl gevolgd wordt door haar implementatie. Dit was allerminst het geval. Een indringende blik op de diplomatieke geschiedenis leert immers dat er tijdens deze uitvoeringsconferenties een nieuwe strijd ontstond rond de betekenis die aan de inhoud van de verdragstekst kon worden gehecht.

In het derde hoofdstuk volgen we op de voet wat er tijdens het Congres van Rijssel werd besproken (maart 1716 - januari 1717). De aandacht ging bijna uitsluitend uit naar de afbakening van de grens tussen de Oostenrijkse Nederlanden en Frankrijk. Nadat deze onderhandelingen abrupt werden afgebroken, verplaatste het zwaartepunt zich na enige tijd naar Parijs. In de nabijheid van het Franse machtscentrum deden de Oostenrijkse diplomaten hun uiterste best om opnieuw *on speaking terms* te geraken met hun Franse collega's. Met welk resultaat leest u verderop. We verblijven er enkele jaren (1717-1721) alvorens verder door te trekken naar Kamerijk, alwaar de verschillende mogelijkheden rendez-vous gaven om een brede waaier aan geschilpunten te bespreken. Zeker de ervvijanden Spanje en Oostenrijk beschikten over heel wat gespreksstof. Onze reis doorheen Noord-Frankrijk eindigt in Soissons. Ook dit congres deed dienst als forum om de dialoog tussen de Europese grootheden te stimuleren en kende als dusdanig een rijkge vulde agenda. Vanuit Oostenrijks oogpunt eisten de Oostendse Compagnie en de Pragmatieke Sanctie alle aandacht op. We trekken de deur van de onderhandelingsruimte definitief achter ons dicht met een algemeen besluit, waarin de voornaamste bevindingen en inzichten nog eens op een rijtje worden gezet.

INLEIDING & VERANTWOORDING

2005 was een feestelijk jaar. België vierde de 175ste verjaardag van zijn onafhankelijkheid én de 25ste verjaardag van het federalisme. Met de organisatie van allerhande concerten, congressen, tentoonstellingen, sportactiviteiten en parades werden deze heuglijke gebeurtenissen luister bijgezet.¹ Iedereen herinnert zich waarschijnlijk nog de beelden van een ontroerde koning Albert II voor een schare dansende en zingende landgenoten op het Rogierplein in hartje Brussel. Zijn eega, eveneens zichtbaar bewogen, zag de krop in de keel bij de vorst, legde haar arm liefdevol om hem heen en gaf hem *en plein public* een vluchtige kus op de wang. Die bewuste nationale feestdag waren onze gekroonde hoofden bevoorrechte getuigen van het hoogtepunt in een plotse opstoot van vaderlandsliefde. Dat dit enthousiasme wellicht niet door iedereen werd gedeeld, was op dat moment maar bijzaak. De “ontmoeting van Mevrouw België met Mejuffrouw Federalisme”, zoals het spektakel op de website werd aangekondigd, was duidelijk in het voordeel van de oudste uitgedraaid.

Het herdenkingsprogramma “175-25” was resoluut gericht op de toekomst. De filosofie van het project ging niet uit van een nostalgische benadering, maar wenste daarentegen de elementen te belichten waarop we die toekomst kunnen bouwen: onze creativiteit, culturele troeven, sociale vooruitgang alsook de zin voor initiatief en ontdekkingen die kenschetsend zouden zijn voor ons landje. Deze even ambitieuze als nobele doelstelling kon onmogelijk worden bereikt zonder ook de nationale geschiedenis in de schijnwerpers te plaatsen. Geen overbodige luxe overigens, zoals mocht blijken uit de pragmatische interpretatie van ons verleden door het organisatiecomité.² De aandacht nam de meest uiteenlopende vormen aan: van de ernst omtrent 175 jaar diplomatie in België en de bijwijken gruwelijke historie van de ex-kolonie Congo, tot de luchtige en ietwat ludieke tentoonstelling “Made in Belgium”. Temidden van al dat fraais was er een expositie die meteen in het oog sprong: “Blauwdruk België. De architecten van onze landsgrenzen” in de Kunsthall van de Sint-Pietersabdij te Gent.

De belangstelling voor onze huidige grenzen naar aanleiding van het 175-jarig bestaan van België lag enigszins voor de hand. De tentoonstelling plaatste de oorsprong van deze grillige grenslijn in een historisch perspectief. Haar eigenaardige vorm roept ongetwijfeld een aantal intrigerende vragen op naar het wie, wanneer en waarom. Antwoorden zijn te vinden in verschillende woelige episodes uit de Europese geschiedenis.³ Ook via allerlei andere media werd men gedurende het feestjaar 2005 geconfronteerd met het vreemde tracé van de Belgische grenslijn. Zo wijdde het programma “Histories” op de openbare omroep haar allerlaatste aflevering aan dit onderwerp en verkende de krant *De Standaard* het leven aan de rand in haar weekendbijlage “Trottoir”.⁴ Het lijdt geen twijfel dat de Gentse tentoonstelling in beide gevallen als katalysator dienstdeed. Dat was eveneens het geval voor de cursus die Caroline De Candt een tweetal jaar geleden onder meer in Leuven doceerde onder de titel “Spel met grenzen. Het ontstaan en de evolutie van onze landsgrenzen”.

¹ Voor een overzicht van de feestelijkheden kon men terecht op de website www.175-25.be.

² De voorkeur voor mooie, ronde getallen durft wel eens vloeken met de historische realiteit. M. REYNEBEAU, ‘Een feestje omdat het moet’ in *De Standaard*, 03.01.2005, 34.

³ C. DE CANDT en B. KERKHOF red., *Blauwdruk België. De architecten van onze landsgrenzen*, Gent, 2005, 10-11.

⁴ G. DE BRUYN, *De 1445,5 km van België: profiel van een grens*, CANVAS, 20.10.2005; de documentaire werd herhaald op 17 juli 2006. B. VANPETEGHEM, ‘Denk metropool’ in *De Standaard*, 30.07.2005, 6-7.

Vanwaar nu dit relaas? Hoe valt de herlevende interesse voor het onregelmatige profiel van België te rijmen met het onderwerp van deze verhandeling? Deze gaat immers over het uitvoeren van verdragen, hetgeen op het eerste zicht weinig vandoen heeft met de geschiedenis van onze landsgrenzen. Toch is de band tussen beide heel wat nauwer dan men zou vermoeden. In die mate zelfs, dat dit werkstuk als een bescheiden bijdrage tot deze nog steeds onvolledige puzzel mag worden opgevat. Bijgevolg waren voornoemde tentoonstelling, televisiedocumentaire en krantenartikel stuk voor stuk fel gesmaakte mogelijkheden om, los van het stoffige archiefstuk of dikke boekwerk, op een andere manier geconfronteerd te worden met de bestudeerde thematiek. Tevens was het een welgekomen motivatie om door te werken, beseffende dat ook anderen met meer dan gewone belangstelling naar de historische ontwikkeling van onze grens keken.

Gegeven de marginale rol van de Oostenrijkse Nederlanden in de Weense diplomatie, was er onvoldoende materiaal voorhanden om een studie te wijden aan de genese van een vredesverdrag. Op voorstel van mijn promotor werd er daarom voor geopteerd de aandacht toe te spitsen op de implementatie ervan, waarbij de nadruk hoofdzakelijk diende te liggen op de opvolgingscongressen die in het zog van de Vrede van Utrecht (1713), Rastadt en Baden (1714) werden gesommeerd. De onderhandelingen die tussen Frankrijk en Oostenrijk werden gevoerd te Rijssel (1716-1717), stonden voor alles in het teken van de huidige zuidgrens van België.⁵ De Zuidelijke Nederlanden waren onder bepaalde voorwaarden in Oostenrijkse handen overgegaan en het Franse echec tijdens de Spaanse Successieoorlog gaf de keizer de gelegenheid om de grens van Nijmegen (1678) en Rijswijk (1697) opnieuw ter discussie te stellen.⁶ Deze problematiek kan men moeilijk loskoppelen van de uitvoering van het Barrièretraktaat met de Republiek der Verenigde Provinciën (1715), niettegenstaande die kwestie beter bestudeerd is.⁷ De Congressen van Kamerijk (1724-1725) en Soissons (1728-1729) ten slotte waren zowel in aantal deelnemers als door de grote verscheidenheid aan gespreksthema's van een andere grootteorde en derhalve vooral gericht op het handhaven van het bestaande machtsevenwicht. Zodoende verhuisde het grensgeschil naar het achterplan.

Vanuit het oogpunt van de "high power politics" zijn dit relatief kleine kwesties, maar ze zijn daarom niet minder illustratief voor de algemene diplomatieke en volkenrechtelijke praktijk van die tijd. Gedurende de twintigste eeuw is de belangstelling voor dit type van politieke en rechtsgeschiedenis ietwat in de schaduw komen te staan van eerst de sociaal-economische geschiedschrijving en nadien ook de mentaliteits- en cultuurgeschiedenis.⁸ Men kan er bovendien niet omheen dat de tijdschriften die zich specifiek richten op diplomatieke geschiedenis op één hand te tellen zijn. Toch is het onjuist te beweren dat de politieke historiografie volledig gedemodeerd zou zijn.⁹ De grote aandacht voor de internationale relaties vandaag verklaart alvast ten dele de groeiende interesse voor de geschiedenis van de internationale betrekkingen. Deze blijft in eerste instantie weliswaar

⁵ Het ging dan voornamelijk om dat stuk van de grens ter hoogte van wat vandaag de provincies West-Vlaanderen en Henegouwen zijn.

⁶ In de entourage van de Oostenrijkse keizer waren er die de Zuidelijke Nederlanden als een vergiftigd geschenk omschreven en eerder gewonnen waren voor een versterking van de Oostenrijkse erflanden; D. MCKAY en H.M. SCOTT, *The Rise of the Great Powers, 1648-1815*, Londen en New York, 1988, 65.

⁷ Hierbij zij verwezen naar de werken van Dollot, Hubert en Geikie en Montgomery: R. DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique et le système de la Barrière (1609-1830)*, Parijs, 1902; E. HUBERT, *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782). Étude d'histoire politique et diplomatique*, Brussel, 1902; R. GEIKIE en I.A. MONTGOMERY, *The Dutch Barrier 1705-1719*, Cambridge, 1930.

⁸ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie. Internationale Beziehungen, 1700-1785*, 3.

⁹ R. DE SCHRYVER, *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa*, 3de uitg., Leuven, 1997, 355, 378.

beperkt tot de 19de en 20ste eeuw. De Nieuwe Tijd lijkt vooralsnog een stuk minder aantrekkelijk. Het zou weliswaar foutief zijn om dit punt te veralgemenen, zoals de studies van Max Immich, Jacques Droz, Pierre Renouvin, Jeremy Black en Matthew Smith Anderson aantonen.¹⁰ Ook John Huxtable Elliott en Geoffrey Parker horen in dit rijtje thuis, ook al ging hun aandacht hoofdzakelijk uit naar (het militaire gebeuren tijdens) de periode van de Spaanse Nederlanden.¹¹ Afgaande op de standaardwerken van Lucien Bély en Heinz Duchhardt zou men zelfs voorzichtig gewag kunnen maken van een historiografisch reveil.¹²

Deze brede overzichtswerken beogen elk vanuit hun eigen invalshoek een synthese te bieden van de politieke geschiedenis van (een deel van) de moderne tijd. Oorlog en vrede gelden daarbij, samen met de lotgevallen der strijdende vorstenhuizen, als noodzakelijke ingrediënten. De verdragen die stevast een einde maken aan het vele bloedvergieten, worden eveneens plichtsgetrouw besproken. Verder dan een loutere opsomming van de verschillende bepalingen komt men in de meeste gevallen nochtans niet. Daarbij gaat men er impliciet vanuit dat het op papier zetten van een overeenkomst zonder verwijl gevolgd wordt door haar implementatie. Hiermee doet men de realiteit weliswaar onrecht aan en wordt eveneens voorbijgegaan aan één van de redenen waarom een vredessituatie maar al te vaak geen lang leven beschoren is. Het is namelijk overduidelijk dat het sluiten en uitvoeren van een vredesverdrag twee heel verschillende zaken zijn. Beide hebben hun eigen logica, die maakt dat het in een reeks artikelen gieten van een aantal afspraken nog niet betekent dat men deze ook daadwerkelijk zal nakomen.¹³ Theorie en praktijk kunnen al gauw met elkaar in botsing komen, niet in het minst tengevolge een verschillende interpretatie van het gesloten akkoord door de verdragsluitende partijen. Philip Allott, professor emeritus internationaal publiekrecht te Oxford, legt daarom de vinger op de wonde wanneer hij zeer terecht opmerkt dat ‘A treaty is a disagreement reduced to writing [...]. But so is legislation. The eventual parties to a treaty enter in negotiation with different ideas of what they want to achieve. Negotiation is a process for finding a third way which neither party wants but both parties can accept.’¹⁴ Een indringende blik op de diplomatieke geschiedenis leert dat het resultaat van dit proces, wat men gemeenzaam een compromis (tekst) noemt, uiterst moeilijk gerealiseerd wordt eens het wapengekletter is verstomd. Het gevecht gaat weliswaar voort, maar wordt nu gevoerd rond de betekenis die aan de verdragsinhoud kan worden gehecht.

¹⁰ M. IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789*, München en Berlin, 1905; J. DROZ, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Parijs, 1952; P. RENOUVIN, *Histoire des relations internationales*, 8 dln., Parijs, 1955-1970; J. BLACK, *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, Edinburgh, 1985; M.S. ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*, Londen en New York, 1993. Een volledig overzicht per auteur is terug te vinden in de bibliografie.

¹¹ Bij John Elliott kunnen bijvoorbeeld worden aangehaald *Imperial Spain 1469-1716*, New York, 1966, *Europe Divided 1559-1598*, Londen, 1968 en *The Count-Duke of Olivares. The Statesman in an Age of Decline*, New Haven, 1986. Van Parker weze vermeld *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659: the Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars*, Cambridge, 1972, *Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500-1800*, Cambridge, 1988 en *The Grand Strategy of Philip II*, New Haven, 2000.

¹² L. BÉLY, *Les relations internationales en Europe (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Parijs, 1992 en *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVIIe-XVIIIe siècle*, Parijs, 2007. H. DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie. Internationale Beziehungen, 1700-1785*, München en Paderborn, 1997.

¹³ D. SÉRÉ, ‘Les difficultés d'exécution d'un traité: le cas du traité des Pyrénées’, *Revue d'histoire diplomatique*, 114 (2000), 219-220. De moeilijkheden omtrent de uitvoering van vredesverdragen zijn natuurlijk van alle tijden. Een bekend voorbeeld uit de 16de eeuw is het Verdrag van Madrid (14 januari 1526) dat volgde op de Franse nederlaag nabij Pavia in de Italiaanse Oorlog (1521-1526). Het is tevens een mooi voorbeeld van hoe belangrijk de omstandigheden zijn waaronder een verdrag wordt gesloten – de Franse koning bevond zich immers in gevangenschap – voor het al dan niet nakomen van een overeenkomst; J. BÉRENGER, ‘Le conflit entre les Habsbourg et les Bourbons (1598-1792)’, *Revue d'histoire diplomatique*, 116 (2002), 194-197.

¹⁴ P. ALLOTT, ‘The Concept of International Law’, *European Journal of International Law*, 10 (1999), 43.

De aandacht van historici voor verdragen heeft zich dus tot op heden voornamelijk vertaald in een beschrijving en analyse van hun ontstaan en inhoud.¹⁵ Vooral de Vrede van Utrecht mocht zich verblijden in de ijver waarmee zij werd bestudeerd, ook al valt de interesse in vergelijking met deze voor de Vrede van Münster (1648) maar magertjes uit.¹⁶ Desondanks kan men met vrij grote zekerheid voorspellen dat de belangstelling in de nabije toekomst zal pieken, aangezien men de 300ste verjaardag van deze belangrijke gebeurtenis viert in 2013. De vredesverdragen van Rastadt en Baden, die onlosmakelijk verbonden zijn met het resultaat van Utrecht, zijn steeds minder aantrekkelijk geweest voor historisch onderzoek.¹⁷ Beide worden vaak in één adem genoemd met hun “grote broer” en stonden als vanzelf in diens schaduw.¹⁸ Voor Baden komt daar nog bij dat het verdrag inhoudelijk als twee druppels water lijkt op dat van Rastadt, wat het enthousiasme nog meer doet bekoelen.¹⁹ Wanneer ze finaal dan toch werden bestudeerd, waren beide verdragen in hetzelfde bedje ziek als hun soortgenoten: veel aandacht voor hun totstandkoming en inhoud, weinig oog voor de implementatie van de overeenkomst. Deze verhandeling probeert dit patroon te doorbreken door bewust te focussen op dit onderbelichte en in vele gevallen vergeten tweede aspect.

De uiteenzetting is opgebouwd rond drie grote hoofdstukken. In een eerste fase wordt er ingezoomd op de algemene historische context. Dit is een verplicht nummer waarin weinig nieuws verteld wordt, maar dat desalniettemin onontbeerlijk is vermits men bepaalde acties en gedragingen enkel kan begrijpen wanneer men ook op de hoogte is van de achtergrond waartegen deze zich afspelen. Om die reden zullen eerst de fundamenteën van het Europese statensysteem kernachtig worden besproken. Nadien volgt een feitenrelaas waarin de wording van de verdragen en hun inhoud zoveel als mogelijk worden ontzien. De nadruk komt immers te liggen op de omstandigheden die aanleiding gaven tot het sluiten van vrede. De Spaanse Successieoorlog (1701-1714) wordt beknopt behandeld alsook het drukke diplomatieke overleg dat eraan voorafging. Van de periode die volgt op de definitieve soevereiniteitsoverdracht van de Zuidelijke Nederlanden aan het Oostenrijkse huis (31 januari 1716) komen onder meer aan bod: de Frans-Britse entente, de rivaliteit tussen Spanje en Oostenrijk omtrent hun Italiaanse bezittingen en de Quadruple Alliantie. Afsluiten doen we met de Parijse preliminieren (1727), die het pad hebben geëffend voor het Congres van Soissons, het Verdrag van Sevilla (1729) en het tweede Verdrag van Wenen (1731).

In het tweede hoofdstuk worden de vredesverdragen zelf belicht. Het nagestreefde doel is dubbel: enerzijds worden de verdragen en traktaten die in dit werk centraal staan in hun historische context geplaatst. Hoe en waarom kwamen zij tot stand en welke mogelijkheden en individuen hebben daarin een vooraanstaande rol gespeeld? Anderzijds

¹⁵ Vooral Heinz Duchhardt heeft op dit punt een voortrekkersrol gespeeld met de studie getiteld *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, Europäisches Konzert. Friedenskongresse und Friedensschlüsse vom Zeitalter Ludwigs XVI. bis zum Wiener Kongress*, Darmstadt, 1976. Navolging kreeg hij onder meer van Andreas Osiander en zijn *The States System of Europe, 1640-1990. Peacemaking and the Conditions of International Stability*. Oxford, 1994.

¹⁶ Typerend daarvoor is onder meer het werk van Van Goudoever dat onder de noemer *Great Peace Congresses in History, 1648-1990* wel een bijdrage bevat over de Vrede van Münster, maar niet over die van Utrecht. Nochtans werd dit werk in 1993 uitgegeven in laatstgenoemde stad.

¹⁷ De artikelen van Ottocar Weber (Rastadt) en Hyrvoix de Landosle (Baden) dateren van respectievelijk 1892 en 1922/1923.

¹⁸ Het artikel van Max Braubach is in dit opzicht exemplarisch: M. BRAUBACH, ‘Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt 1712 bis 1714’, *Historisches Jahrbuch*, 90 (1970), 284-298.

¹⁹ Met de Vrede van Baden (7 september 1714) volgde het Heilig Roomse Rijk de Oostenrijkse keizer door eveneens de strijd met Frankrijk te staken, hetgeen het definitieve einde betekende van de Spaanse Successieoorlog.

worden deze basisdocumenten onderworpen aan een inhoudelijke analyse, die zich evenwel beperkt tot de voor het volgende hoofdstuk relevante artikelen. Concreet gaat het dan om die verdragsbepalingen die een impact hebben gehad op de Oostenrijkse Nederlanden. Naast de Vredes van Utrecht, Rastadt en Baden kunnen we evenmin voorbij aan de diverse Barrièretraktaten. Het is reeds aangestipt dat tussen beide een nauwe band bestaat. De inhoudelijke doorlichting concentreert zich nochtans op het zogenaamde Derde Barrièretraktaat, dat op 15 november 1715 werd afgesloten in Antwerpen.

Met het derde hoofdstuk belanden we bij de kern van ons betoog en begeven we ons op onontgonnen terrein. De vredesverdragen en barrièretraktaten zijn opgesteld en (soms met enige moeite) geratificeerd.²⁰ Een eerste stap richting duurzame verzoening is gezet, maar het grote werk is geenszins af. De o zo cruciale “nazorg” die maakt dat een gesloten verdrag echt kan uitgroeien tot een waarachtig pacificatiemoment, ontbreekt vooralsnog. Om hieraan tegemoet te komen, had men reeds enkele decennia de gewoonte om congressen bijeen te roepen.²¹ Vaak spraken de mogendheden reeds in het verdrag de intentie uit ‘[...] to adjust all other Difficultys and Disputes which are already in being, relating tot the Countrys to be possess’d by the respective Partys, and their limits, or which may arise hereafter by reason of the executing of this Treaty [...] in order to determine the said Disputes with all possible expedition.’²² Men diende het meestal alleen nog eens te geraken over de plaats waar de opvolgingsgesprekken zouden doorgaan. Voor de uitvoering van de hier besproken verdragen viel die keuze op Rijsel.

In dit derde hoofdstuk volgen we op de voet wat er tijdens dit Congres zoal werd bedisseld (maart 1716 - januari 1717). Nadat de onderhandelingen abrupt werden afgebroken, verplaatste het zwaartepunt zich na enige tijd naar Parijs. In de nabijheid van het Franse machtscentrum deden de Oostenrijkse diplomaten hun uiterste best om opnieuw *on speaking terms* te geraken met hun Franse collega’s. Met welk resultaat leest u verderop. We verblijven er enkele jaren (1717-1721) alvorens verder door te trekken naar Kamerijk, alwaar de verschillende mogendheden rendez-vous gaven om een brede waaier aan geschilpunten te bespreken. Zeker de ervijanden Spanje en Oostenrijk beschikten over heel wat gespreksstof. Niettemin zullen vooral de Frans-Oostenrijkse betrekkingen ons bezighouden, ook al kan men deze moeilijk isoleren van het grotere diplomatieke machtsspel.²³ Onze reis doorheen Noord-Frankrijk eindigt in Soissons. Ook dit congres deed dienst als forum om de dialoog tussen de Europese grootheden te stimuleren en kende als dusdanig een rijkgevulde agenda. We trekken de deur van de onderhandelingsruimte definitief achter ons dicht met een algemeen besluit, waarin de voornaamste bevindingen en inzichten nog eens op een rijtje worden gezet.

²⁰ Zo heeft de ratificatie van het Barrièretraktaat uit 1715 nogal wat voeten in de aarde gehad; DE SCHRYVER, ‘De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis. De Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog 1700-1716’, H. HASQUIN red., Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers, Brussel, 1987, 29.

²¹ Zo werd de Vrede van Nijmegen (1678) opgevolgd door conferenties te Kortrijk en werd de uitvoering van het Verdrag van Rijswijk (1697) besproken te Rijsel; N. GIRARD D’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge. Les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, Parijs, 1970, 176-182, 237-248; PICAUVET, *La diplomatie française au temps de Louis XIV*, 250-252.

²² Artikel XXVI van de Vrede van Baden; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 188-189.

²³ De Frans-Oostenrijkse betrekkingen werden reeds door Max Braubach aan een grondige studie onderworpen: M. BRAUBACH, *Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert*, Bonn, 1952.

Het bronnenmateriaal waaraan dit werkstuk haar fundamenteën ontleent, bestaat hoofdzakelijk uit verdragsteksten en briefwisseling. Voor het eerste bronnentype hebben we dankbaar gebruik gemaakt van de *Consolidated Treaty Series*, een titanenwerk dat onder redactie van Clive Parry het levenslicht zag. In 231 volumes wordt hier het resultaat van bijna drie eeuwen diplomatieke geschiedenis op een overzichtelijke en transparante wijze gereproduceerd (1648-1919).²⁴ Er dient evenwel op gewezen dat het hier om anastatische herdrukken gaat die niet voorzien zijn van een kritische commentaar. Een tweede reeks bronnen, ditmaal onuitgegeven, waren de vorstelijke instructies, gedenkschriften en inzonderheid de (geloofs)brieven die in het Algemeen Rijksarchief te Brussel werden geraadpleegd. Het drukke briefverkeer vond vooral plaats tussen de op het congres aanwezige, keizerlijke vertegenwoordigers en hun oversten of andere belanghebbende partijen. Deze correspondentie laat vorsers toe om het geanimeerde verloop van deze bijeenkomsten van nabij te volgen en de drijfveren achter het doen en laten van de deelnemers te achterhalen.²⁵ Bijgevolg kan men ook doordringen in de psyche van de gezanten, al dient men daarvoor wel tussen de regels te lezen. Men mag immers niet vergeten dat het hier gaat om diplomatiek taalgebruik, waarbij het achterste van de tong – of beter gezegd de pen – vaak moeilijk zichtbaar is.²⁶

Het merendeel van de geconsulteerde briefwisseling is afkomstig uit het archieffonds van de Jointe der Betwiste Gebieden en werd aangevuld met materiaal uit het fonds van de Raad van State. De Jointe voor de Betwiste Gebieden werd in april 1740 bij decreet opgericht door landvoogdes Maria Elisabeth (1724-1741).²⁷ Haar initiële doelstelling bestond erin die documenten en papieren te verzamelen die onontbeerlijk waren ter bescherming van de soevereine rechten. Al gauw zou zij zich evenwel met de meest uiteenlopende territoriale vraagstukken inlaten. Doorheen haar geschiedenis was deze Jointe bijna uitsluitend samengesteld uit leden van de Geheime Raad, hetgeen niet echt verrast vermits zij haar bevoegdheden aan deze Raad ontleende en er ook nauw mee samenwerkte. Ondanks een kortstondige heropflakking tijdens de laatste jaren van het Oostenrijkse bewind, was haar productiviteit aanzienlijk afgenomen sinds 1775. Niettegenstaande deze Jointe pas rond het midden van de 18de eeuw werd ingesteld, bestrijkt dit fonds de gehele Nieuwe Tijd en dus ook de grensperikelen tussen Frankrijk en de Oostenrijkse Nederlanden uit de eerste helft van die eeuw.²⁸

²⁴ C. PARRY ed., *The Consolidated Treaty Series*, New York, 1969-1981. Op de eerste plaats werden de delen XXVII (1710-1713), XXVIII (1713-1714) en XXIX (1714-1716) geconsulteerd in de afdeling kranten en overheidspublicaties (BKOP) van de Centrale bibliotheek (CB) van de Leuvense universiteit.

²⁵ Op dit laatste punt moet men weliswaar nauwgezet te werk gaan, vermits we ons plaatsen op het standpunt van de Oostenrijkse deelnemers en we hun tegenspelers enkel door hun ogen leren kennen.

²⁶ Niettegenstaande diplomatieke documenten bijwijlen moeilijk te interpreteren en evalueren zijn, behoren zij tot de meest gebruiksvriendelijke historische bronnen. Vele zijn bovendien in gedrukte vorm uitgegeven; M.S. ANDERSON, *Europe in the Eighteenth Century 1713-1789*, 4de uitg., New York, 2000, 8.

²⁷ Het doel van de jointes van de 18de eeuw bestond erin de toenemende bestuursbedrijvigheid op te vangen en de taak van de hogere regeringsraden te verlichten. Naast de Jointe van de Betwiste Gebieden bestonden er bijvoorbeeld ook nog jointes voor het muntwezen, voor de wateren en voor andere, meer specifieke problemen zoals de afschaffing van de Jezuïetenorde.

²⁸ J. GRAUWELS, E. HÉLIN en M.-R. THIELEMANS, *Inventaire des archives de la Jointe des Terre Contestées*, Brussel, 1991, V-X. Voor een bespreking van de geschiedenis, het personeel, de organisatie alsook de bevoegdheden en activiteiten van de Jointe der Betwiste Gebieden zie S. DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état. La rationalisation du tracé des frontières au siècle des Lumières (France, Pays-Bas autrichiens et principauté de Liège)*, Kortrijk, 1999, 14, 236-261.

Nochtans hebben de medewerkers van deze Jointe niet alle documenten betreffende de betwiste gebieden weten te verzamelen. Een reeks complementaire stukken kan men daarom terugvinden in andere archiefcollecties zoals de Raad van State, de Geheime Raad en het Secretarie van State en Oorlog. De Raad van State, één van de in totaal drie collaterale raden die door keizer Karel V bij ordonnantie werden opgericht (1531), bezat, althans formeel, een quasi exclusieve, adviserende bevoegdheid in buitenlandse aangelegenheden. Op die manier was ze betrokken bij de betrekkingen van hof tot hof en waren haar leden als afgevaardigden actief op vredescongressen en bij de voorbereiding van verdragen. Bijgevolg kwam deze Raad ook tussenbeide in territoriale geschillen met aangrenzende vorstendommen en mogendheden. Tijdens de hier behandelde periode, onderging deze instelling een aantal ingrijpende wijzigingen. Nadat de Raad van State was opgegaan in de door Filips V in het leven geroepen Koninklijke Raad (1702), duurde het tot 1718 alvorens zij onder het Oostenrijkse bewind uit haar as herrees. Haar uitgebreide bevoegdheden zorgden weliswaar voor een zware belasting en een grote werkachterstand. Met aartshertogin Maria Elisabeth werd daarom, althans in theorie, teruggegrepen naar de vertrouwde organisatie met een Geheime Raad en een Raad van Financiën (1725).²⁹

Alvorens een woord van dank uit te spreken voor al diegenen zonder wiens hulp de totstandkoming van dit werk onmogelijk ware geweest, dienen nog drie zaken kort te worden aangestipt. Het is belangrijk te benadrukken dat er aan een grens twee kanten zijn en dat deze verhandeling geschreven is vanuit het oogpunt van de Oostenrijkse Nederlanden. Idealiter zou dit werk dus ook bronnenmateriaal uit de Rijksse en zelfs Weense archieven hebben verwerkt, teneinde ook *les hommes de par-delà* uitgebreider aan het woord te laten. Dat was spijtig genoeg niet haalbaar, waardoor het geschetste beeld noodgedwongen onvolledig is. Men kan bijgevolg niet anders dan hopen op een vorser aan de andere zijde van de Belgisch-Franse grens die het plaatje kan aanvullen. Een tweede opmerking betreft de redactie van deze tekst. Omdat het in het derde hoofdstuk soms wemelt van de plaatsnamen, was het noodzakelijk om ons voor hun schrijfwijze te bedienen van een vaste leidraad. Het geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek van Hasquin, Van Uytven en Duvosquel heeft op dit punt haar diensten bewezen.³⁰ Er werd voor geopteerd om indien mogelijk de Nederlandse vertaling van Franse toponiemen te hanteren. Om een heel andere reden verdienen ook de werken van Michel Antoine, Linda en Marsha Frey en Antoine Boulant en Arnaud de Maurepas hier te worden vermeld, vermits er dankbaar gebruik van is gemaakt bij het opstellen van de biografietjes van de protagonisten uit dit verhaal.³¹ Een derde en laatste bemerking betreft de bijlagen. De eerste bijlage bevat de tekst van de vier verdragen uit de *Consolidated Treaty Series* die in dit werk een centrale plaats innemen.³² In de tweede

²⁹ De Raad van State verloor daarbij een groot deel van haar verantwoordelijkheden en traditionele prerogatieven ten voordele van de Geheime Raad; R. BOUMANS, R. PETIT en M.-R. THIELEMANS, *Inventaire des archives du Conseil d'État*, Brussel, 1954, X-XV en XIX-XXII.

³⁰ J.-M. DUVOSQUEL, H. HASQUIN en R. VAN UYTVEN, *Gemeenten van België: geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, 4 dln., Brussel, 1980-1981.

³¹ M. ANTOINE, *Le gouvernement et l'administration sous Louis XV. Dictionnaire biographique*, Parijs, 1978; L. FREY en M. FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession. An Historical and Critical Dictionary*, Londen, 1995; A. BOULANT en A. DE MAUREPAS, *Les ministres et les ministères du siècle des Lumières (1715-1789). Étude et dictionnaire*, Parijs, 1996.

³² Concreet gaat het dan om het Vrede- en Vriendschapsverdrag tussen Frankrijk en de Republiek der Verenigde Provinciën (Utrecht, 11/12 april 1713), het Vredesverdrag tussen de Oostenrijkse keizer en Frankrijk (Rastadt, 6/7 maart 1714), het Vredesverdrag tussen de keizer, in naam van het Heilig Roomse Rijk, en Frankrijk (Baden in Aargau, 7 september 1714) en ten slotte het Barrièreverdrag tussen de keizer, Groot-Brittannië en de Verenigde Provinciën (Antwerpen, 15 november 1715). Het is belangrijk om te benadrukken dat de data bij verdragen steeds verwijzen naar het moment waarop zij werden gesloten en

bijlage zijn twee kaarten opgenomen die het tekstuele gedeelte aanschouwelijker kunnen maken.³³

Tot slot zijn we aanbeland bij het obligate maar daarom zeker niet minder oprechte dankwoord. In het bijzonder had ik graag mijn promotor willen bedanken voor zijn deskundige begeleiding. De ervaring van prof. dr. Randall Lesaffer met de onderzochte materie maakte van hem een onmisbaar klankbord en stuwde dit werk in de goede richting. Daarnaast had ik ook alle professoren en assistenten willen bedanken, van wie ik de colleges en monitoraten tijdens mijn universitaire studies heb mogen meemaken. Een voor een hebben zij in min of meerdere mate bijgedragen aan een leerproces dat in dit werkstuk haar voorlopig beslag vindt. Buiten het academische milieu hebben ook mijn familie en vrienden een belangrijke rol gespeeld in de totstandkoming van deze verhandeling. Mijn ouders wens ik te bedanken voor de mooie kans die ze mij hebben geboden om te studeren, mijn grote zus voor haar bemoedigende woorden en Sven en nonkel Dirk voor de logistieke ondersteuning. Ook aan Inge en Jean-Pierre zou ik mijn dank willen betuigen voor de taalsuggesties. Marianne, mijn liefdevolle partner en trouwe studiegenoot, heeft steeds haar uiterste best gedaan om mij door de moeilijke momenten heen te sleuren. Het is weliswaar onmogelijk om al de mensen persoonlijk te vermelden die je tijdens het schrijven van een verhandeling hebben bijgestaan. De meeste ken je immers niet eens bij naam. We denken dan uiteraard aan al de medewerkers van de bibliotheken en archieven waar je als historicus in spé vele uurtjes hebt doorgebracht. Bij deze wil ik ook ten aanzien van hen mijn dank uitspreken.

niet naar het tijdstip waarop zij werden geratificeerd, hetgeen in de meeste gevallen verschillend is voor elk van de verdragsluitende partijen.

³³ Deze kaarten zijn afkomstig uit N. GIRARD D'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge. Les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, Parijs, 1970.

INHOUDSOPGAVE

Inleiding & verantwoording	I-VIII
Inhoudsopgave	IX-XI
Bibliografie van bronnen en werken	XII-XXII

1. Bronnen
 - 1.1. Onuitgegeven bronnen
 - 1.2. Gedrukte bronnen
2. Werken
3. Niet-geschreven informatie

HOOFDSTUK I

Algemene historische omkadering	1
1. Fundamenten van het internationale politieke gebeuren	1
1.1. Het Europese machtsevenwicht in de 18de eeuw: ‘on the equal poise of which the safety and tranquillity of all must depend’	1
1.2. Vredes- en alliantieverdragen: ‘by alliances... the equipoise of power is maintained’	4
2. Krachtlijnen van het internationale politieke gebeuren (1698-1731)	6
2.1. De partitieverdragen (1698-1701)	6
2.2. De Spaanse Successieoorlog (1701-1714)	10
2.3. Interludium. De Frans-Oostenrijkse toenadering (1714-1716): een <i>renversement des alliances</i> avant la lettre?	14
2.4. De Spaans-Oostenrijkse rivaliteit (1714-1725) en de Brits-Franse entente (1716-1731)	20
2.5. Ter afronding: een “koude oorlog” vol wisselende allianties en diplomatieke revoluties	35

HOOFDSTUK II	
De vredesverdragen	37
1. De Vrede van Utrecht (11/12 april 1713)	37
1.1. Historische context	37
1.2. Inhoudelijke analyse	46
2. De Vrede van Rastadt (6/7 maart 1714)	48
2.1. Historische context	48
2.2. Inhoudelijke analyse	50
3. De Vrede van Baden (7 september 1714)	51
3.1. Historische context	51
3.2. Inhoudelijke analyse	54
4. De Barrièretraktaten	55
4.1. Historische context	55
4.2. Inhoudelijke analyse	61
5. Slotbemerkingen	63
HOOFDSTUK III	
Implementatie van een vredesverdrag: de opvolgingscongressen	65
1. Het Congres van Rijssel (1716-1717)	65
1.1. Hoezo een congres?	65
1.2. Opening van het congres: de eerste verdragingsmanoeuvres?	67
1.3. De eerste onderhandelingsronde: letter en geest van een verdrag	70
1.4. Principia probant, non probantur?	77
1.5. Het openen van de sluizen der welsprekendheid	82

1.6. Tijd voor uitwisselingsprojecten	87
1.7. Uitgesteld om gezondheidsredenen	97
1.8. Tot slot: disinit in piscem mulier formosa superne	102
2. Het “intercongressum”: van Rijsel over Parijs tot Kamerijk (1717-1721)	107
2.1. Het jaar 1717: een nieuwe start?	107
2.2. Het jaar 1718: zonder vrucht	109
2.3. Het jaar 1719: machtsstrijd en crisis in de Hofburg	112
2.4. Het jaar 1720: nieuwe preliminaire eisen	114
2.5. Het jaar 1721: het voorlopige eind van een welles-nietesspelletje	118
3. Het Congres van Kamerijk (1724-1725)	120
4. Het Congres van Soissons (1728-1729)	127
5. Het naspel (1730-1731)	142
 HOOFDSTUK IV Algemeen besluit	 145

BIJLAGE 1 Verdragsteksten	- 1 -
BIJLAGE 2 Cartografisch materiaal	- 74 -

BIBLIOGRAFIE VAN BRONNEN EN WERKEN

1. Bronnen

1.1. Onuitgegeven bronnen

BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 127: Conférences de Lille pour l'exécution des traités de Rastadt et de Bade. Généralités, 1716-1717.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 128: Conférences de Lille pour l'exécution des traités de Rastadt et de Bade. Journal des conférences, 2 février 1716 – 8 janvier 1717.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 129: Conférences de Lille pour l'exécution des traités de Rastadt et de Bade. Enregistrement des commissions et correspondance des commissaires, 12 février 1716 – 29 janvier 1717.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 130: Conférences de Lille pour l'exécution des traités de Rastadt et de Bade. Enregistrement des commissions et correspondance des commissaires, 12 février 1716 – 7 août 1717.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 131: Négociations du comte de Königsegg, des barons de Pentherriedter et de Fonseca à Paris, 1717-1721.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 132: Documents concernant les affaires traitées au congrès de Cambrai, 1722-1726, Prétentions des villes de Flandre.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 133: Documents concernant les affaires traitées au congrès de Cambrai, 1722-1726, Prétentions des villes de Gueldre, Hainaut, Luxembourg.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 134: Rapport du conseiller Patyn au sujet de sa commission au Congrès de Soissons, 9 février 1729.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 135: Pièces concernant le rapport précité, 1728-1739.

BRUSSEL, ARA, *Jointe voor de Betwiste Gebieden*, nr. 501: Documents concernant l'exécution du Traité de la Barrière, 1715-1737.

BRUSSEL, ARA, *Raad van State*, nr. 242: Provinces Unies. Affaires générales, 1717-1728.

BRUSSEL, ARA, *Raad van State*, nr. 267: Contestations de limites. France, 1647-1700; 1717-1722.

1.2. Gedrukte bronnen

EMER DE VATTEL, *Le Droit des Gens, ou Principes de la Loi Naturelle, Appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains*, 4 dln., Londen, 1758, J.B. SCOTT ed., *The Classics of International Law*, Washington, 1916.

FRANCOIS DE SALIGNAC DE LA MOTHE-FÉNELON, *Oeuvres de Fénelon, archevêque de Cambrai*, 3 dln., Parijs, 1850.

LEGG, L.G.W. ed., *British Diplomatic Instructions 1689-1789. Volume II – France, 1689-1721* (Camden Series of Publications, XXXV), Londen, 1925.

LEGG, L.G.W. ed., *British Diplomatic Instructions 1689-1789. Volume IV – France, 1721-1727* (Camden Series of Publications, XXXVIII), Londen, 1927.

LEGG, L.G.W. ed., *British Diplomatic Instructions 1689-1789. Volume VI – France, 1727-1744* (Camden Third Series, XLIII), Londen, 1930.

PARRY, C. ed., *The Consolidated Treaty Series*, 231 dln., New York, 1969-1981. (anast. herdruk New York, 1969-1981)

2. Werken

ALLOTT, P., 'The Concept of International Law', *European Journal of International Law*, 10 (1999), 31-50.

ALLOTT, P., *Eunomia. New Order for a New World*, Oxford, 2001.

ANDERSON, M.S., 'Eighteenth-Century Theories of the Balance of Power', M.S. ANDERSON en R. HATTON red., *Studies in Diplomatic History. Essays in memory of David Bayne Horn*, Londen, 1970, 183-198.

ANDERSON, M.S., *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*, Londen en New York, 1993.

ANDERSON, M.S., *Europe in the Eighteenth Century 1713-1789*, 4de uitg., New York, 2000.

ANTOINE, M., *Le gouvernement et l'administration sous Louis XV. Dictionnaire biographique*, Parijs, 1978.

AUER, L., 'Hegemonie oder Gleichgewicht. Mächtegruppierungen in Europa 1683-1740', K. GUTKAS red., *Prinz Eugen und das barocke Österreich*, Wenen, 1985, 99-110.

BAELS, E.J., *"De Generale Keizerlijke en Koninklijke Indische Compagnie gevestigd in de Oostenrijkse Nederlanden" genaamd de Oostendse Compagnie*, Oostende, 1972.

BELISSA, M., 'La diplomatie et les traités dans la pensée des Lumières: "négociation universelle" ou "école du mensonge"?', *Revue d'histoire diplomatique*, 113 (1999), 291-317.

BÉLY, L., *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Parijs, 1990.

- BÉLY, L., *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Parijs, 1990.
- BÉLY, L., *Les relations internationales en Europe (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Parijs, 1992.
- BÉLY, L., *La société des princes XVIe-XVIIIe siècle*, Parijs, 1999.
- BÉLY, L., *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVIIe-XVIIIe siècle*, Parijs, 2007.
- BENEDIKT, H., *Als Belgien Österreichischs war*, Wenen, 1965.
- BÉRENGER, J., 'Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur: le traité de partage secret de la Succession d'Espagne du 19 janvier 1668', *Revue d'histoire diplomatique*, 79 (1965), 291-314.
- BÉRENGER, J. en MEYER, J., *La France dans le monde au XVIIIe siècle* (Regards sur l'histoire, LXXXIV), Parijs, 1993.
- BÉRENGER, J., 'Le conflit entre les Habsbourg et les Bourbons (1598-1792)', *Revue d'histoire diplomatique*, 116 (2002), 193-232.
- BLACK, J., 'The Anglo-French Alliance 1716-31. A Study in Eighteenth-Century International Relations', *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 13 (1985), 295-310.
- BLACK, J., *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, Edinburgh, 1985.
- BLACK, J., *The Collapse of the Anglo-French Alliance 1727-1731*, Gloucester, 1987.
- BLACK, J., 'French Foreign Policy in the Age of Fleury Reassessed', *The English Historical Review*, 103 (1988), 359-384.
- BLACK, J., *Eighteenth Century Europe, 1700-1789*, Basingstoke en Londen, 1990.
- BLACK, J., *European Warfare, 1660-1815*, Londen, 1994.
- BLACK, J., *From Louis XIV to Napoleon: the Fate of a Great Power*, Londen, 1999.
- BOULANT, A. en DE MAUREPAS, A., *Les ministres et les ministères du siècle des Lumières (1715-1789). Étude et dictionnaire*, Parijs, 1996.
- BOUMANS R., PETTIT R. en THIELEMANS, M.-R., *Inventaire des archives du Conseil d'État*, Brussel, 1954.
- BOURGEOIS, E., *Le Secret de Dubois, cardinal et premier ministre*, Parijs, 1910.
- BOWER, G., 'Treaties of Peace', *Problems of the War*, 3 (1917), 1-21.
- BRAUBACH, M., 'Geheime Friedensverhandlungen am Niederrhein 1711/12', *Düsseldorfer Jahrbuch: Beiträge zur Geschichte des Niederrheins*, 44 (1947), 189-209.

- BRAUBACH, M., *Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert* (Bonner historische Forschungen, II), Bonn, 1952.
- BRAUBACH, M., 'Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt 1712 bis 1714', *Historisches Jahrbuch*, 90 (1970), 284-298.
- BUTTERFIELD, H., 'The Balance of Power', H. BUTTERFIELD en M. WIGHT red., *Diplomatic Investigations. Essays in the Theory of International Politics*, Londen, 1969, 132-148.
- CARRÉ, H., *Le Maréchal de Villars, homme de guerre et diplomate*, Parijs, 1936.
- DE CANDT, C. en KERKHOF, B. red., *Blaauwdruk België. De architecten van onze landsgrenzen*, Gent, 2005.
- DE LANDOSLE, H., 'Le congrès de Bade-en-Suisse 1714', *Revue des questions historiques*, 97 (1922), 312-349.
- DE LANDOSLE, H., 'Le congrès de Bade-en-Suisse 1714', *Revue des questions historiques*, 97 (1923), 33-64.
- DE PAUW, F.E.R., *Het Mare Liberum van Grotius en Pattijn*, Brugge, 1960.
- DE SCHRYVER, R., 'De eerste Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 18 (1963/1964), 65-90.
- DE SCHRYVER, R., 'Who had Sovereignty in the Southern Netherlands during the War of Spanish Succession (1700-1715)?', *Historica Lovaniensia*, 126 (1982), 483-497.
- DE SCHRYVER, R., 'De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis. De Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog 1700-1716', H. HASQUIN red., *Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, Brussel, 1987, 11-36.
- DE SCHRYVER, R., *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* (Ancorae. Steunpunten voor studie en onderwijs, VIII), 3de uitg., Leuven, 1997.
- DOLLOT, R., *Les origines de la neutralité de la Belgique et le système de la Barrière (1609-1830)*, Parijs, 1902.
- DOLLOT, R., 'Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)', *Revue d'histoire diplomatique*, 17 (1903), 422-437.
- DROZ, J., *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Parijs, 1952.
- DUBOIS, S., *Les bornes immuables de l'état. La rationalisation du tracé des frontières au siècle des Lumières (France, Pays-Bas autrichiens et principauté de Liège)* (Anciens Pays et Assemblées d'Etats, CII), Kortrijk, 1999.
- DUCHHARDT, H., *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, Europäisches Konzert. Friedenskongresse und Friedensschlüsse vom Zeitalter Ludwigs XVI. bis zum Wiener Kongress* (Erträge der Forschung, LVI), Darmstadt, 1976.

- DUCHHARDT, H., 'Friedenswahrung im 18. Jahrhundert', *Historische Zeitschrift*, 240 (1985), 265-282.
- DUCHHARDT, H., *Altes Reich und europäische Staatenwelt: 1648-1806* (Enzyklopädie deutscher Geschichte, IV), München, 1990.
- DUCHHARDT, H., *Balance of Power und Pentarchie. Internationale Beziehungen, 1700-1785* (Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen, IV), München en Paderborn, 1997.
- DUCHHARDT, H., 'The Missing Balance', *Journal of the History of International Law*, 2 (2000), 67-72.
- DUCHHARDT, H., 'Zwischenstaatliche Friedens- und Ordnungskonzepte im Ancien Régime: Idee und Realität', ASCH, R.G., VOSS, W.E. en WREDE, M. red., *Frieden und Krieg in der Frühen Neuzeit. Die europäische Staatenordnung und die aussereuropäische Welt* (Der Frieden, II), München, 2001, 37-45.
- DUCHHARDT, H., 'Peace treaties from Westphalia to the Revolutionary Era', R. LESAFFER red., *Peace treaties and international law in European history: from the late Middle Ages to World War One*, Cambridge, 2004, 45-58.
- DUNTHORNE, H., *The Maritime Powers 1721-1740. A Study of Anglo-Dutch Relations in the Age of Walpole*, New York en Londen, 1986.
- DUPUIS, C., *Le principe d'équilibre et le concert européen de la paix de Westphalie à l'acte d'Algésiras*, Parijs, 1909.
- DUVOSQUEL, J.-M., HASQUIN, H. en VAN UYTVEN, R., *Gemeenten van België: geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, 4 dln., Brussel, 1980-1981.
- ELLIOTT, J.H., *Imperial Spain 1469-1716*, New York, 1966.
- ELLIOTT, J.H., *Europe Divided 1559-1598*, Londen, 1968.
- ELLIOTT, J.H., *The Count-Duke of Olivares. The Statesman in an Age of Decline*, New Haven, 1986.
- FIELDHOUSE, H.N., 'A Note on the Negotiations for the Peace of Utrecht', *American Historical Review*, 40 (1934/35), 274-278.
- FRANSEN, P., *Leibniz und die Friedensschlüsse von Utrecht und Rastatt-Baden*, Leiden, 1933.
- FREY, L. en FREY, M. red., *The Treaties of the War of the Spanish Succession. An Historical and Critical Dictionary*, Londen, 1995.
- GEHLING, T., *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien. François Louis de Pesme, Seigneur de Saint-Saphorin, als englischer Resident am Wiener Hof 1718-1727* (Bonner Historische Forschungen, XXV), Bonn, 1964.
- GEIKIE, R. en MONTGOMERY, I.A., *The Dutch Barrier 1705-1719*, Cambridge, 1930.

GIBBS, G.C., 'Parliament and the Treaty of the Quadruple Alliance', J.S. BROMLEY en R. HATTON red., *William III and Louis XIV. Essays 1680-1720 by and for Mark A. Thomson*, Liverpool, 1968, 287-305.

GIRARD D'ALBISSSEN, N., *Genèse de la frontière franco-belge. Les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, Parijs, 1970.

GOSLINGA, A., *Slingelandt's Efforts towards European Peace. Part I*, Den Haag, 1915.

GRAUWELS, J., HÉLIN, E. en THIELEMANS, M.-R., *Inventaire des archives de la Jointe des Terres Contestées* (Algemeen Rijksarchief. Toegangen in beperkte oplage, LXXXVI), Brussel, 1991.

HAHLWEG, W., 'Barriere – Gleichgewicht – Sicherheit. Eine Studie über die Gleichgewichtspolitik und die Strukturwandlung des Staatensystems in Europa 1646-1715', *Historische Zeitschrift*, 187 (1959), 54-89.

HATTENDORF, J.B., *England in the War of the Spanish Succession. A Study of the English View and Conduct of Grand Strategy, 1702-1712* (Modern European History), New York en Londen, 1987.

HATTON, R., *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic, 1714-1721*, Londen, 1950.

HERTZ, G.B., 'England and the Ostend Company', *The English Historical Review*, 22 (1907), 255-279.

HOCHEDLINGER, M., *Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683-1797* (Modern Wars in Perspective), Londen en New York, 2003.

HOLSTI, K.J., *Peace and war: armed conflicts and international order 1648-1989* (Cambridge Studies in International Relations, XIV), Cambridge en New York, 1991.

HUBERT, E., *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782). Étude d'histoire politique et diplomatique*, Brussel, 1902.

HUISMAN, M., *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI: la Compagnie d'Ostende. Étude historique de politique commerciale et coloniale*, Brussel en Parijs, 1902.

IMMICH, M., *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789* (Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Abteilung II: politische Geschichte), München en Berlijn, 1905.

KENNEDY, P., *De wisselkoers van de macht. De economische en militaire opkomst en neergang van de grote mogendheden tussen 1500 en 2000*, Utrecht en Antwerpen, 1989.

KERREMANS, B., *Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen, 1815-1945*, Cursus, Katholieke Universiteit Leuven, departement politieke wetenschappen, 2003.

KLEINGELD, P. red., *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History* (Rethinking the Western Tradition), New Haven en Londen, 2006.

- KUNISCH, J., *Absolutismus. Europäische Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zur Krise des Ancien Régime*, Göttingen, 1999.
- LESAFFER, R., *Europa: een zoektocht naar vrede? 1453-1763 en 1945-1997*, Leuven, 1999.
- LESAFFER, R., 'Paix et guerre dans les grands traités du dix-huitième siècle', *Journal of the History of International Law*, 7 (2005), 25-41.
- LINDSAY, J.O., 'International Relations', J.O. LINDSAY red., *The New Cambridge Modern History. Volume VII: The Old Regime, 1713-1763*, Cambridge, 1957, 191-213.
- LINGENS, K.-H., 'Kongresse im Spektrum der friedenswahrenden Instrumente des Völkerrechts: Cambrai und Soissons als Beispiele frühneuzeitliche Praxis', H. DUCHHARDT red., *Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit* (Münstersche Historische Forschungen, I), Keulen en Wenen, 1991, 205-226.
- LIVET, G., *L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIIIe siècle* (Collection SUP. L'historien, XXVIII), Parijs, 1976.
- LODGE, R., 'The Treaty of Seville (1729)', *Transactions of the Royal Historical Society*, 16 (1933), 1-45.
- LODGE, R., 'The Anglo-French Alliance, 1716-31', A. COVILLE en H. TEMPERLEY red., *Studies in Anglo-French History during the Eighteenth, Nineteenth and Twentieth Centuries*, Cambridge, 1935, 3-18.
- LUARD, E., *The Balance of Power. The System of International Relations, 1648-1815*, Basingstoke en Londen, 1992.
- MACLACHLAN, A.D., 'The Road to Peace 1710-1713', G. HOLMES red., *Britain after the Glorious Revolution 1689-1714*, Londen, 1969, 197-215.
- MALETTKE, K., 'Les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle', *Nouvelles annales Prince de Ligne*, 8 (1994), 9-26.
- MARTIN, M.A., 'The Secret Clause: Britain and Spanish Ambitions in Italy 1712-1731', *European History Quarterly*, 6 (1976), 407-425.
- MCKAY, D., *Allies of Convenience. Diplomatic Relations between Great Britain and Austria 1714-1719*, New York en Londen, 1986.
- MCKAY, D. en SCOTT, H.M., *The Rise of the Great Powers, 1648-1815*, Londen en New York, 1988.
- MERCIER, H., *Une Vie d'Ambassadeur du Roi Soleil. Les missions de Charles-François de Vintimille, Comte du Luc, auprès des Ligues Suisses (1708-1715) et du Saint-Empire (1715-1717)*, Parijs, 1939.
- MIKOLETZKY, H.L., *Österreich: das große 18. Jahrhundert. Von Leopold I bis Leopold II*, Wenen, 1967.

MÜLLER, K., *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648-1740)* (Bonner Historische Forschungen, XLII), Bonn, 1976.

NEFF, S.C., 'Peace and prosperity: commercial aspects of peacemaking', R. LESAFFER red., *Peace treaties and international law in European history: from the late Middle Ages to World War One*, Cambridge, 2004, 365-381.

NELSON, E.W., 'The Origins of Modern Balance-of-Power Politics', *Medievalia et Humanistica*, 1 (1943), 124-142.

NIJSEN, R. en HOUSIAU, J., *Overzicht van de archieftoegangen in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief*. (Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën. Overzichten en gidsen, XLVI), Brussel, 1999.

OSIANDER, A., *The States System of Europe, 1640-1990. Peacemaking and the Conditions of International Stability*, Oxford, 1994.

PARKER, G., *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659: the Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars*, Cambridge, 1972.

PARKER, G., *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500-1800*, Cambridge, 1988.

PARKER, G., *The Grand Strategy of Philip II*, New Haven, 2000.

PICAVET, C.-G., *La diplomatie française au temps de Louis XIV (1661-1715). Institutions, Mœurs et Coutumes*, Parijs, 1930.

PICHORNER, F., 'Patente und Instruktionen für die Statthalter der Österreichischen Niederlande (1715-1726)', *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 42 (1989), 128-151.

PITT, H.G., 'The Pacification of Utrecht', J.S. BROMLEY red., *The New Cambridge Modern History. Volume VI: The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1715/1725*, Cambridge, 1970, 446-479.

QUAZZA, G., 'Italy's role in the European Problems of the First Half of the Eighteenth Century', M.S. ANDERSON en R. HATTON red., *Studies in Diplomatic History. Essays in memory of David Bayne Horn*, Londen, 1970, 138-154.

REESE, W., *Das Ringen um Frieden und Sicherheit in den Entscheidungsjahren des Spanischen Erbfolgekrieges 1708 bis 1709* (Münchener historische Abhandlungen. Reihe 1: Allgemeine und politische Geschichte, IV), München, 1933.

ROELOFSEN, C.G., 'De periode 1713-1815', A.C.G.M. EYFFINGER red., *Compendium volkenrechtsgeschiedenis*, Deventer, 1991, 109-131.

ROOSEN, W., 'The Origins of the War of the Spanish Succession', J. BLACK red., *The Orgins of War in Early Modern Europe*, Edinburgh, 1987, 151-175.

RULE, J.C., 'France and the Preliminaries to the Gertruydenberg Conference, September 1709 to March 1710', M.S. ANDERSON en R. HATTON red., *Studies in Diplomatic History. Essays in memory of David Bayne Horn*, Londen, 1970, 97-115.

SAHLINS, P., 'Natural Frontiers Revisited: France's Boundaries since the Seventeenth Century', *American Historical Review*, 95 (1990), 1423-1451.

SÉRÉ, D., 'Les difficultés d'exécution d'un traité: le cas du traité des Pyrénées', *Revue d'histoire diplomatique*, 114 (2000), 209-228.

SERRUYS, M.W., *Oostende en de Oostendse Compagnie: het economisch effect van koloniale zeehandel op een Zuid-Nederlandse havenstad tussen de Spaanse en de Oostenrijkse Successieoorlog (1713-1745)*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1999.

SHEEHAN, M., *The Balance of Power. History and Theory*, Londen en New York, 1996.

SOREL, A., *L'Europe et la Révolution française. 1^{ière} partie: les mœurs politiques et les traditions*, 7de uitg., Parijs, 1903.

STARKEY, A.-M., 'La diplomatie Britannique au congrès de Cambrai (1722-1725)', *Revue d'histoire diplomatique*, 85 (1971), 98-115.

STORK-PENNING, J.G., *Het grote werk: vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse Successieoorlog 1705-1710*, Groningen, 1958.

STROHMEYER, A., *Theorie der Interaktion. Das europäische Gleichgewicht der Kräfte in der frühen Neuzeit*, Wenen en Keulen, 1994.

STURGILL, C., 'From Utrecht to the Little War with Spain: Peace at Almost Any Price Had to Be the Case', J. BLACK red., *The Origins of War in Early Modern Europe*, Edinburgh, 1987, 176-184.

SYMCOX, G.W. red., *War, Diplomacy, and Imperialism, 1618-1763*, New York, 1973.

SYVETON, G., 'Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle. Le baron de Ripperda', *Revue d'histoire diplomatique*, 8 (1894), 161-206, 364-426, 530-587.

TAPIÉ, V.-L., 'Contribution à l'étude des relations entre la France et l'Autriche avant la guerre de Succession d'Autriche', INSTITUT FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG red., *Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*, Graz, 1965, 133-148.

THOMSON, M.A., 'Louis XIV and the Grand Alliance, 1705-1710', J.S. BROMLEY en R. HATTON red., *William III and Louis XIV. Essays 1680-1720 by and for Mark A. Thomson*, Liverpool, 1968, 190-212.

TREVELYAN, G.M., 'The 'Jersey' period of the negotiations leading to the Peace of Utrecht', *English Historical Review*, 49 (1934), 100-105.

VANDERHAEGHEN, O., *La diplomatie belgo-liégeoise à l'épreuve. Étude sur les relations entre les Pays-Bas autrichiens et la principauté de Liège au XVIIIe siècle* (Etudes sur le XVIIIe siècle, XXX), Brussel, 2003.

VAN GOUDOEVER, A.P. red., *Great Peace Congresses in History, 1648-1990* (Utrechtse Historische Cahiers, XIV), Utrecht, 1993.

VAUCHER, P., *Robert Walpole et la politique de Fleury (1731-1742)*, Parijs, 1924.

VINATIER, J., 'La Géométrie variable de la diplomatie européenne 1713-1763', *Revue d'histoire diplomatique*, 110 (1996), 25-46.

VON ARETIN, K.O., *Das Alte Reich, 1648-1806. Band II: Kaisertradition und österreichische Grossmachtpolitik (1684-1745)*, Stuttgart, 1997.

WALKER, J.C., 'The Duke of Newcastle and the British Envoys at the Congress of Cambrai', *The English Historical Review*, 50 (1935), 113-119.

WALKER, G.J., *Spanish Politics and Imperial Trade, 1700-1789*, Basingstoke en Londen, 1979.

WEBER, O., 'Der Friede von Rastatt 1714', *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 8 (1892), 273-310.

WIESENER, L., *Le régent, l'abbé Dubois et les anglais d'après les sources britanniques*, 3 dln., Parijs, 1891, 1893, 1899.

WIGHT, M., 'The Balance of Power', H. BUTTERFIELD en M. WIGHT red., *Diplomatic Investigations. Essays in the Theory of International Politics*, Londen, 1969, 149-175.

WILLIAMS, B., 'The Foreign Policy of England under Walpole', *The English Historical Review*, 15 (1900), 251-276, 479-494, 665-698.

WILLIAMS, B., 'The Foreign Policy of England under Walpole', *The English Historical Review*, 16 (1901), 67-83, 308-327, 439-451.

WILLIAMS, B., *Stanhope. A Study in Eighteenth-Century War and Diplomacy*, Oxford, 1968.

WRIGHT, M. red., *Theory and Practice of the Balance of Power, 1486-1914. Selected European Writings*, Londen, 1975.

ZELLER, G., *Les temps modernes. II: De Louis XIV à 1789* (Histoire des relations internationales, III), Parijs, 1955.

ZELLER, G., 'Le principe d'équilibre dans la politique internationale avant 1789', *Revue Historique*, 215 (1956), 25-37.

3. Niet-geschreven informatie

DE BRUYN, G., *De 1445,5 km van België: profiel van een grens*, TV-documentaire, Canvas, 2005.

I. ALGEMENE HISTORISCHE OMKADERING

Dit hoofdstuk omvat achtergrondinformatie die onontbeerlijk is voor een goed begrip van wat volgt. Alvorens dieper in te gaan op het historische verloop, worden eerst twee pijlers waarop het Europese statensysteem was gegrondvest onder de loep genomen.¹ Twee praktijken die een kader vormden voor het interstatelijke verkeer – het nastreven van een machtsevenwicht en het sluiten van vredes- en alliantieverdragen – worden nader toegelicht. Ook al zijn het niet de enige determinanten van het optreden van, en de relaties tussen, de grootmachten en zijn ze niet uniek voor de eerste dertig jaar van de 18de eeuw, toch kan binnen dit raamwerk het handelen van de Europese mogendheden beter worden geduid.² Wel kenden de gebruiken in deze periode een hoogtepunt. Beide zijn immers onlosmakelijk met elkaar verbonden.

1. Fundamenten van het internationale politieke gebeuren

1.1. Het Europese machtsevenwicht in de 18de eeuw: ‘on the equal poise of which the safety and tranquillity of all must depend’³

Het (machts)evenwicht was een idee, een metafoor, een leidmotief en een streven. De doctrine heeft zowel in het heden als in het verleden aanleiding gegeven tot een reeks theoretische beschouwingen, alsook het politieke handelen mede vormgegeven.⁴ Als idee en metafoor werd het in de meest uiteenlopende contexten gebruikt, maar het is in verband met de interstatelijke betrekkingen dat het machtsevenwicht ongetwijfeld het meest besproken is geweest.⁵ Als leidraad voor de internationale politiek is het principe ook niet zonder controverse en over de oorsprong van het begrip is al heel wat inkt gevloeid. In de Europese statengemeenschap verwees de notie van het machtsevenwicht naar ‘an equal distribution of Power among the Princes of Europe as makes it impractical for the one to disturb the repose of the other.’⁶ In de 18de-eeuwse praktijk vertaalde deze gelijke verdeling van macht zich hoofdzakelijk in het fnuiken van elk hegemoniestreven,

¹ “L’Europe n’est plus comme autrefois, un amas confus de pièces isolées, dont chacune se croyait peu intéressée au sort des autres.” Met die woorden gaf de Zwitserse jurist en diplomaat Emer de Vattel (1714-1767) uiting aan zijn geloof in het bestaan van een 18de-eeuws statensysteem op het Europese continent. Overgenomen uit G. LIVET, *L’équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIIIe siècle*, Parijs, 1976, 217.

² We laten ons bij de keuze van deze bouwstenen leiden door Randall Lesaffer en Evan Luard; R. LESAFFER, *Europa: een zoektocht naar vrede? 1453-1763 en 1945-1997*, Leuven, 1999, X, XII-XIII; E. LUARD, *The Balance of Power. The System of International Relations, 1648-1815*, Basingstoke en Londen, 1992, XIII.

³ Uit de zesde brief van de *Letters on the Study and Use of History* (1735-1736) van de hand van burggraaf Bolingbroke en overgenomen uit M. WRIGHT red., *Theory and Practice of the Balance of Power 1486-1914. Selected European Writings*, Londen, 1975, 51.

⁴ In die zin kan de *balance of power* doctrine ook een educatieve functie worden toegedicht als eerbiedwaardig instrument in het onderhouden van diplomatieke betrekkingen; P. ALLOTT, *Eunomia. New Order for a New World*, Oxford, 2001, 273-274.

⁵ ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy*, 149-150; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 11; LIVET, *L’équilibre européen*, 9-17. Vandaag zijn het vooral historici en politieke wetenschappers die het idee gebruiken en bestuderen.

⁶ Deze definitie werd overgenomen uit M. SHEEHAN, *The Balance of Power. History and Theory*, Londen en New York, 1996, 2. De omschrijving alludeert ook op Europa als een “gemeenschap van prinses” zoals beschreven bij Lucien Bély; L. BÉLY, *La société des princes XVIe-XVIIIe siècle*, Parijs, 1992, 7-10.

waarvan de leden van de internationale gemeenschap een of meer mogelijkheden al dan niet terecht van verdachten. De historische ontwikkeling van dit beladen concept is reeds uitvoerig bestudeerd en valt eigenlijk buiten het bestek van deze verhandeling.⁷ Het volstaat om te vermelden dat het idee zowel wortels heeft in de Oudheid als in renaissancistisch Italië,⁸ maar dat het pas vanaf de 17de eeuw een vooraanstaande rol is gaan spelen tussen de Europese grootmachten.⁹ Onze aandacht zal nu vooral uitgaan naar de werking van het concept in de eeuw van de verlichting.

De 18de eeuw wordt algemeen aanzien als het gouden tijdvak van het machtsevenwicht, zowel op het vlak van de theorievorming als van de toepassing van de idee in de praktijk door diplomaten en hun oversten.¹⁰ In wat volgt zal het denken over en het handelen conform het machtsevenwicht worden gescheiden, teneinde de analyse te faciliteren.¹¹ Het hoeft evenwel geen betoog dat tussen beide een duidelijke wisselwerking bestaat. Illustratief hiervoor was de intrede van het principe in de verdragsteksten. Het Brits-Spaanse verdrag (13 juli 1713) dat deel uitmaakte van de Utrechtse pacificatieregeling, bepaalde in haar preambule dat de vrede in Europa moest worden geconsolideerd en beschermd door de toepassing van het machtsevenwicht. Het was de eerste keer dat dit argument zijn weg vond naar zo een belangrijk volkenrechtelijk document.¹² Maar wat hield dit streven in, wat werd ermee bedoeld? Het is een vraag die 18de-eeuwse theoretici ook bezighield en die blijkbaar niet zo eenvoudig te beantwoorden viel. Critici stelden zelfs dat ‘cet équilibre soit une chose de pure opinion que chacun interprète suivant ses vues et ses intérêts particuliers.’¹³ Ook al was deze kritiek voornamelijk ingegeven door het Franse onbehagen bij een evenwicht dat in hun ogen tegen hen was gericht, toch kan men er niet omheen dat vele tijdgenoten het principe op uiteenlopende wijze perifraserden en we dus te maken hebben met een controversieel en abstract begrip.¹⁴

⁷ Een van de meer recente historische overzichten, van de Oudheid tot het einde van de 17de eeuw, is van de hand van Michael Sheehan; SHEEHAN, *The Balance of Power*, 25-52. LUARD, *The Balance of Power*, 1-7, 276-277.

⁸ Zo was de Schotse filosoof David Hume (1711-1776) één van de vooraanstaande figuren die de aanwezigheid van het evenwichtsprincipe terugvoerde tot de Grieken; H. BUTTERFIELD, ‘The Balance of Power’, H. BUTTERFIELD en M. WIGHT red., *Diplomatic Investigations. Essays in the Theory of International Politics*, Londen, 1969, 132-137; LIVET, *L'équilibre européen*, 39-41.

⁹ E.W. NELSON, ‘The Origins of Modern Balance-of-Power Politics’, *Medievalia et Humanistica*, 1 (1943), 124-142. A. STROHMEYER, *Theorie der Interaktion. Das europäische Gleichgewicht der Kräfte in der frühen Neuzeit*. Wenen, 1994, 115-120; ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy*, 150-154. Hierbij zijn nog enkele kanttekeningen te maken, zie hiervoor WRIGHT, *Theory and Practice of the Balance of Power*, IX-X.

¹⁰ ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy*, 163; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 13-16; SHEEHAN, *The Balance of Power*, 97.

¹¹ Deze beide kanten van het machtsevenwicht, door Martin Wight omschreven als de normatieve (praktijk) en de beschrijvende (theorie) component, kunnen immers een bron van verwarring zijn; M. WIGHT, ‘The Balance of Power’, H. BUTTERFIELD en M. WIGHT, *Diplomatic Investigations*, 149-151.

¹² Ook in latere (alliantie)verdragen verklaarden de verschillende mogendheden zich schriftelijk akkoord met het nastreven van deze doelstelling; ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy*, 164; R. LESAFFER, ‘Paix et guerre dans les grands traités du dix-huitième siècle’, *Journal of the History of International Law*, 7 (2005), 37-39; SHEEHAN, *The Balance of Power*, 104. Wanneer Heinz Duchhardt wijst op het ontbreken van de metafoor van het machtsevenwicht in verdragen, H. DUCHHARDT, ‘The Missing Balance’, *Journal of the History of International Law*, 2 (2000), 69-72, moeten daarbij dus de nodige reserves worden ingebouwd.

¹³ Overgenomen uit G. ZELLER, ‘Le principe d'équilibre dans la politique internationale avant 1789’, *Revue Historique*, 215 (1956), 35. Het citaat is afkomstig uit de instructies voor een Franse diplomaat (1750), geaccrediteerd bij het Weense hof. Zie ook C. DUPUIS, *Le principe d'équilibre et le concert européen de la paix: de Westphalie à l'acte d'Algésiras*, Parijs, 1909, 36-37.

¹⁴ SHEEHAN, *The Balance of Power*, IX-X; WIGHT, ‘The Balance of Power’, 151; WRIGHT, *Theory and Practice of the Balance of Power*, VII.

Dat de idee van het machts-evenwicht verwees naar het onderhouden van een equilibrium tussen de verschillende Europese mogendheden, daarover waren de commentatoren het nochtans eens.¹⁵ Over de vragen of en hoe deze idee in de praktijk kon worden gerealiseerd, liepen de meningen daarentegen uiteen. Vele beschouwden het nastreven van dit evenwicht als gerechtvaardigd, anderen wezen op de nefaste nevenwerkingen. Voorstanders prezen de politieke stabiliteit die op die manier werd gecreëerd, stelden dat de idee een diepere moraliteit weerspiegelde en opperden zelfs dat ze beantwoordde aan de natuurwetten.¹⁶ Tegenstanders benadrukten dan weer dat het in praktijk brengen van het principe niet alleen aanleiding gaf tot het voeren van oorlogen maar ook het interveniëren in andere staten legitimeerde.¹⁷ Bovendien was het machts-evenwicht met heel wat onzekerheid en speculatie omgeven. Op een aantal vragen hadden de theoretici bijgevolg geen afdoend antwoord. Zo waren er verschillende visies omtrent welke mogendheden het evenwicht mee in stand hielden, vroeg men zich luidop af hoe men hun macht tegenover elkaar kon afwegen en of er geen sprake was van meerdere machts-evenwichten.¹⁸ Verderop zal blijken dat het fel betwiste Italiaanse schiereiland op zichzelf een precair machts-evenwicht kende binnen het ruimere (West-)Europese kader.¹⁹

De grote invloed van het machts-evenwicht had uiteraard een aantal implicaties voor het optreden van de verschillende grootmachten.²⁰ Als leidmotief voor het handelen zette het de Europese spelers op de eerste plaats aan tot flexibiliteit. Men had noch vrienden, noch vijanden. Allianties waren noodzakelijk om het evenwicht in stand te houden (cf. infra) maar het was uitgesloten dat deze een permanent of onverbreekbaar karakter zouden krijgen. Oorlogen werden derhalve gevoerd tussen grote coalities die zelden uitmondde in duidelijk overwinningen. Het sluiten van vrede was daarom een lang en complex proces waar onderhandse akkoorden gericht waren op het vrijwaren van het evenwicht in de toekomst.²¹ Religie en ideologie ten slotte, speelden in dit alles een zeer marginale rol want moesten het vaak afleggen tegen het overheersende pragmatisme. Dat pragmatisme droeg ook bij tot het besef dat het machts-evenwicht geen exacte wetenschap was en dat men ten allen tijde diende te opereren in een onvoorspelbare omgeving. Om het toeval alsnog zoveel mogelijk uit te sluiten, was de inzet van diplomaten een absolute must.²²

¹⁵ In de woorden van de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleder François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651-1715) in het eerste artikel van zijn *Supplément à l'examen de conscience*: "Quand une puissance monte à un point que toutes les autres puissances voisines ensemble ne peuvent plus lui résister, toutes ces autres sont en droit de se liguier pour prévenir cet accroissement [...]"; FRANÇOIS DE SALIGNAC DE LA MOTHE-FÉNELON, *Oeuvres de Fénelon, archevêque de Cambrai*, III, Parijs, 1850, 348.

¹⁶ ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy*, 164-166; WRIGHT, *Theory and Practice of the Balance of Power*, XV.

¹⁷ Vandaag lijkt het vermoeden van terrorisme, of van een activiteit die als dusdanig wordt bestempeld, een voldoende legitimatie om elders te interveniëren. ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy*, 176-180; LUARD, *The Balance of Power*, 21-22; WRIGHT, *Theory and Practice of the Balance of Power*, XVII.

¹⁸ Het groeiende belang van de handel met de kolonies in de 18de eeuw en de daarmee gepaard gaande controle op zee werden ingepast in het evenwichtsprincipe; M.S. ANDERSON, 'Eighteenth-Century Theories of the Balance of Power', M.S. ANDERSON en R. HATTON red., *Studies in Diplomatic History. Essays in memory of David Bayne Horn*, Londen, 1970, 185-188, 192-194; LIVET, *L'équilibre européen*, 105; LUARD, *The Balance of Power*, 23-25, 247-254.

¹⁹ G. QUAZZA, 'Italy's role in the European Problems of the First Half of the Eighteenth Century', ANDERSON en HATTON, *Studies in Diplomatic History*, 138.

²⁰ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 17-18.

²¹ In de woorden van de Britse schrijver en pamflettist Daniel Defoe (1660-1731): "[...] When that Power is reduced, it ceases to be any more the object either of Jealousy or Resentment of the rest; but if any of the united Powers erect themselves upon the Ruin of that; or by any other method set themselves up too high; the Nuisance is transposed to that Power, which before it was thought convenient to assist [...]"; WRIGHT, *Theory and Practice of the Balance of Power*, 49. Defoe schreef deze woorden in 1706; SHEEHAN, *The Balance of Power*, 106.

²² LUARD, *The Balance of Power*, 25-29; SHEEHAN, *The Balance of Power*, 99-102.

1.2. Vredes- en alliantieverdragen: ‘by alliances... the equipoise of power is maintained’²³

‘The balance of power was a kind of thread
running through the maze of alliances and counter-alliances,
the frequent shifts in alignments, and the devious manoeuvres
which marked the foreign policies of the great powers of that century.’²⁴

De idee van de *balance of power* werd in de loop van de 18de eeuw meermaals ingeroepen ter legitimatie van bepaalde politieke keuzes die niet alleen de Europese stabiliteit maar ook het eigenbelang dienden. Zodoende was het nagestreefde evenwicht tussen de grootmachten minder een vredesinstrument dan een middel om de vrijheid en zelfstandigheid van de mogendheden te vrijwaren. De soevereiniteit van de samenstellende delen prevaleerde op het geheel van de Europese statengemeenschap.²⁵ Niettemin sloten de leden van deze gemeenschap met elkaar vredesverdragen en alliantieovereenkomsten af. Soms was het verschil tussen beide niet geheel duidelijk. De Quadruple Alliantie (2 augustus 1718) is hiervan een uitgelezen voorbeeld. Onder het mom van een groots ‘Vredesplan voor het Zuiden’ (cf. infra), ging in werkelijkheid een multilateraal alliantieakkoord schuil dat in het voorjaar van 1720 ook door de Spaanse koning werd onderschreven.²⁶

Het zou evenwel verkeerd zijn te denken dat het sluiten of bijtreden van een alliantie steeds op het behoud of herstel van vrede was gericht, integendeel. Bondgenoten werden meestal om heel andere redenen gezocht en gevonden. Oorlogsvoering, gericht op het aanvechten van het machtssevenwicht, was daarbij in vele gevallen de voornaamste drijfveer. Zowel offensieve als defensieve allianties, voor zover men deze als dusdanig kon definiëren, waren erop gericht om bij een krachtmeting tussen de mogendheden niet alleen te staan. Kenmerkend voor de bondgenootschappen van de 18de eeuw was hun volatiel karakter. Zij werden derhalve met flink wat scepticisme benaderd. Dat de meeste allianties geen al te lang leven beschoren waren, had veel te maken met het feit dat zij een welbepaald (oorlogs)doel dienden. Eens dat doel was bereikt, verloor de alliantie haar voornaamste bestaansreden. Ook een machtswisseling bij een bondgenoot kon een overeenkomst op losse schroeven zetten. Verdragen waren immers akkoorden tussen heersers en andere meesters brachten soms ook andere wetten en intenties met zich mee. Factoren als religie en ideologie oefenden hierop slechts een uiterst beperkte invloed uit.²⁷

In de praktijk was het machtssevenwicht met zijn variabele bondgenootschappen een dynamisch iets. Bij het sluiten van allianties kwam immers een flinke dosis opportunisme kijken. Zodoende waren alliantiewissels eerder regel dan uitzondering en bleef men zijn

²³ Robert Walpole (1676-1745) zag in stevig gefundeerde allianties de manier voor de zwakkere broertjes om hen te beschermen tegen de grootmachten. Deze zinsnede van hem is overgenomen uit LUARD, *The Balance of Power*, 276.

²⁴ De eeuw waarvan sprake is de 18de eeuw. Overgenomen uit SHEEHAN, *The Balance of Power*, 97.

²⁵ LESAFFER, *Europa: een zoektocht naar vrede*, 417-420, 607.

²⁶ Het dient gezegd dat het Quadruple Alliantieverdrag enkel de voorwaarden (‘Conditions of Peace’) schiep, waarbinnen de vrede tussen Spanje en Oostenrijk diende vorm te krijgen. Deze vrede zou er uiteindelijk pas in 1725 komen en dit buiten het kader van deze alliantie om. DUCHHARDT, *Balance of Power and Pentarchie*, 265; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 112.

²⁷ De entente tussen het protestantse Groot-Brittannië met haar parlementaire traditie en het katholieke en autocratische Frankrijk (1716-1731) toonde de marginale impact van beide factoren treffend aan; LIVET, *L’équilibre européen*, 152-153; LUARD, *The Balance of Power*, 256-261, 269, 275; SHEEHAN, *The Balance of Power*, 100.

bondgenoten enkel trouw zolang een overeenkomst gewin opleverde. Zeker in de jaren 1721-1731 kwam dit duidelijk aan de oppervlakte (cf. infra), op een moment dat Rusland en in mindere mate Pruisen hun plaats in de pentarchie begonnen in te nemen, Spanje en Oostenrijk hun uitstaande problemen onverhoeds onder elkaar gingen regelen en *last but not least* de Brits-Franse entente haar eerste tekenen van vermoeidheid vertoonde.²⁸ Hierdoor nam niet alleen het aantal mogelijke combinaties van bondgenoten toe, ook het Europese machtsevenwicht ging steunen op een meer complexe interstatelijke constellatie. Het behoud van dat evenwicht, hoe broos en onzeker het ook moge wezen, leek in toenemende mate afhankelijk te worden van tegenover elkaar uitgebalanceerde machtsblokken.²⁹ Nochtans blijkt uit het historische verloop dat het machtsevenwicht in de vijftien jaar na de Spaanse Successieoorlog (1716-1731) minder werd gehandhaafd door het spel van wisselende allianties, maar eerder het resultaat was van een bijzondere samenwerking tussen de twee machtigste mogendheden van Europa op dat moment: Groot-Brittannië en Frankrijk. Zolang de alliantie tussen hen standhield, was een algehele Europese oorlog ondenkbaar.³⁰

Elk duurzaam machtsevenwicht dat men in de periode na de Spaanse Successieoorlog zou menen te ontwaren, was eerder een toevallige resultante dan het gevolg van een doelbewuste politiek. Niettegenstaande deze vaststelling, konden allianties wel een evenwicht in de hand werken. Zo streefden Groot-Brittannië en Frankrijk naar het handhaven van de gevestigde orde zoals die met de Vrede van Utrecht was ontstaan, waarbij het status-quo coïncideerde met gemeenschappelijke dynastieke belangen.³¹ Samen zouden zij in het anderhalve decennium na de successiestrijd een arbitraal duo vormen in West-Europa. Oorlogen wist men op die manier niet altijd te voorkomen, maar de schaal waarop deze werden uitgevochten kon men daarentegen wel beperken. Voeg hieraan nog een aantal leidinggevende figuren als Dubois, Stanhope, Fleury en Walpole toe die de destructieve en ontregelende kracht van een grootschalige oorlog hadden ondervonden en je krijgt een situatie waarin de idee van het machtsevenwicht mogelijks kon gedijen.³² Het sluiten van allianties was daarbij niet alleen een middel om ook de andere mogendheden met het behoud van het status-quo te doen instemmen, getuige de Quadruple Alliantie,³³ maar tevens een gepast instrument om iedere poging tot verandering te ontraden. Dat bondgenootschappen werden gelegitimeerd door én resulteerden in ‘a balance which is solely designed for maintaining the peace and security of mankind’ was bijgevolg een eenzijdige en te rooskleurige voorstelling van zaken.³⁴

²⁸ Eerst in 1721-1722 en nadien in 1728-1730 liepen de spanningen tussen de entente-machten hoog op. Wanneer de Brits-Franse alliantie in het defensief werd gedrongen, zoals na de opmerkelijke toenadering tussen Spanje en Oostenrijk (1725), verliep de verstandhouding daarentegen voorspoediger; J. BLACK, *From Louis XIV to Napoleon: the Fate of a Great Power*, Londen, 1999, 72, 74.

²⁹ LUARD, *The Balance of Power*, 271, 274-275.

³⁰ C. STURGILL, ‘From Utrecht to the Little War with Spain: Peace at almost any Price had to be the Case’, J. BLACK, *The Orgins of War in Early Modern Europe*, Edinburgh, 1987, 176-177.

³¹ De Brits-Franse entente werd eind 1716 geofficialiseerd en zou pas vijftien jaar later en niet zonder enige verwarring en onbeslistheid langzaam uitdoven (cf. infra). Het betekende het begin van een lange periode van haast voortdurende vijandschap tussen beide grootmachten; ANDERSON, *Europe in the Eighteenth Century*, 269-270; J. BLACK, *The Collapse of the Anglo-French alliance 1727-1731*, Gloucester, 1987, XV-XVI. Over de dynastieke onderbouw van alliantieverdragen zie LUARD, *The Balance of Power*, 260; STURGILL, ‘From Utrecht to the Little War’, 177-178.

³² Deze personages spelen stuk voor stuk een belangrijke rol in het historisch overzicht en worden daar verder voorgesteld in voetnoot. SHEEHAN, *The Balance of Power*, 101-102, 108-111.

³³ LESAFFER, *Europa: een zoektocht naar vrede*, 330.

³⁴ Citaat afkomstig uit de *Anti-Machiavel* (Londen, 1741, 107) van Frederik II de Grote (1740-1786) en overgenomen uit LUARD, *The Balance of Power*, 22, 276-280.

2. Krachtlijnen van het internationale politieke gebeuren (1698-1731)

Onze schets van de historische context vangt aan in 1698, het jaar waarin Willem III en Lodewijk XIV met het sluiten van een eerste partitieverdrag hoopten een op til zijnde successieoorlog te vermijden. Eindigen doen we met de ondertekening van het tweede Verdrag van Wenen tussen Groot-Brittannië, de Republiek en Oostenrijk (maart 1731). De nadruk zal vooral liggen op de periode na de Vrede van Utrecht. Niettegenstaande met Pruisen en Rusland twee nieuwe spelers hun intrede doen op het Europese toneel, zal de aandacht zich hoofdzakelijk toespitsen op West-Europa. De ontwikkeling van Pruisen valt immers buiten ons tijdbestek, terwijl de Noordse Oorlog (1700-1721) en de daaropvolgende opmars van Rusland zich vanuit ons oogpunt afspeelde in de periferie.³⁵

2.1. De partitieverdragen (1698-1701)

Op het eind van de 17de eeuw zat er in Spanje een koning op de troon waarvan werd aangenomen dat hij niet zolang meer te leven had. Karel II (1665-1700) was zijn naam en als jonge snaak was reeds duidelijk dat hij over een zwakke gezondheid beschikte. Indien deze kinderloze Habsburger en *éternel moribond* kwam te overlijden, zo was bekend, dan zou dit voor grote problemen zorgen.³⁶ Zowel Frankrijk als Oostenrijk konden namelijk aanspraken laten gelden op diens zeer begeerlijke erfenis.³⁷ Voor Willem III (1672-1702), stadhouder van de Republiek der Verenigde Provinciën en koning van Engeland, was het ondenkbaar dat de Spaanse successie in zijn geheel aan Parijs of Wenen zou toekomen. Dit zou niet alleen het continentale machts-evenwicht grondig verstoren, maar ook de economische belangen van de zeemogendheden in het gedrang kunnen brengen. Hun gezamenlijk doel bestond er daarom in zowel een herstel van het imperium van Karel V als de geboorte van een Frans-Spaans wereldrijk in de kiem te smoren.³⁸ De Franse vorst was eveneens gewonnen voor het idee om de opvolgingskwestie via diplomatieke weg te ontzenuwen. Had Lodewijk XIV (1643-1715) bij aanvang van de Negenjarige Oorlog (1689-1697) nog de boude ambitie gekoesterd om de hele Spaanse monarchie voor zich te winnen, dan toonde de Zonnekoning zich nu minder hebzuchtig in de hoop een nieuw conflict te vermijden en 'le repos de l'Europe' te bewaren. Zodoende beschikten beide monarchen over gelijklopende agenda's in deze zaak en vormden zij de drijvende kracht achter de plannen om het Spaanse rijk op te delen. De Oostenrijkse keizer Leopold I (1658-1705) en de katholieke koning werden bij de gesprekken niet betrokken.³⁹

³⁵ Hiermee is niet gezegd dat de politiek van de tsaren geen impact had op de West-Europese scène, integendeel. De gestadige opkomst van Rusland was zelfs één van de voornaamste kenmerken van de 18de-eeuwse politieke geschiedenis; ANDERSON, *Europe in the Eighteenth Century*, 178-179, 402; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 237-258.

³⁶ Reeds op 19 januari 1668 hadden Frankrijk en Oostenrijk een geheim partitieverdrag gesloten in de hoop de Spaanse koek onder elkaar te verdelen wanneer het Habsburgse huis in Madrid zou uitsterven. Dit Verdrag van Grémonville, genoemd naar de Franse ambassadeur te Wenen Jacques Bretel de Grémonville (1604-1680), kan men beschouwen als een eerste poging daartoe; J. BÉRENGER, 'Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur: le traité de partage secret de la Succession d'Espagne du 19 janvier 1668', *Revue d'histoire diplomatique*, 79 (1965), 291-314.

³⁷ L. BÉLY, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Parijs, 1990, 32; LUARD, *The Balance of Power*, 68; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 54-55.

³⁸ J. KUNISCH, *Absolutismus. Europäische Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zur Krise des Ancien Régime*, Göttingen, 1999, 140-141; G. ZELLER, *Les temps modernes. II: De Louis XIV à 1789*, Parijs, 1955, 81.

³⁹ BÉLY, *La société des princes*, 323; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 174-178; A. OSIANDER, *The States System of Europe, 1640-1990. Peacemaking and the Conditions of International Stability*, Oxford, 1994, 113-114.

Op 24 september 1698 raakten Willem III en Lodewijk XIV het eens omtrent een verdeling van Spanje. In oktober sloot raadpensionaris Anthonie Heinsius zich in naam van de Republiek aan bij dit akkoord.⁴⁰ Spilfiguur in de partitie was prins Jozef-Ferdinand. Deze zoon van de Wittelsbacher Maximiliaan II Emanuel van Beieren en de Habsburgse Maria Antonia kreeg het grootste deel van de Spaanse erfenis, waaronder de Zuidelijke Nederlanden en de overzeese kolonies, in de schoot geworpen. De resterende kruimels zouden onder de erfvijanden uit Versailles en Wenen worden verdeeld. De kleinzoon van Lodewijk XIV kreeg onder meer Napels, Sicilië en Toscane terwijl keizer Leopold I zich moest tevredenstellen met Milaan en omgeving voor zijn jongste zoon, aartshertog Karel van Oostenrijk. De zeemogendheden stilden hun commerciële appetijt met het opeisen van Duinkerke en Gibraltar.⁴¹ De geheime overeenkomst raakte reeds voor het eind van het jaar bekend aan het Weense en Madrileense hof. De Oostenrijkse keizer herinnerde tevergeefs aan de aan hem gedane beloftes van 1668 en 1689.⁴² Karel II huiverde bij de idee van een ontmanteling van zijn rijk en verzette zich tegen elk voorstel in die richting. Hij was vastbesloten zijn successie onverdeeld na te laten aan de Beierse keurprins en stelde zijn testament ook in die zin op. Diens onverwachte dood in de nacht van 6 februari 1699 was een flinke streep door de rekening van al de belanghebbenden.⁴³

Na enkele maanden van onzekerheid werden de onderhandelingen hernomen met de bedoeling om zo weinig mogelijk van het vorige project af te wijken. De zeemachten wensten daarom terug te grijpen naar een geheim artikel uit het oude verdrag, waarin Maximiliaan II Emanuel (1679-1726) als tweede in lijn voor de erfenis werd aangeduid. Voor de Franse diplomatie was dit geen serieuze optie.⁴⁴ Conferenties in Londen, Parijs en Den Haag mondden in de zomer van 1699 uit in een voorontwerp dat in maart 1700 werd ondertekend en vervolgens publiek werd gemaakt.⁴⁵ Intussen had Leopold I reeds geweigerd zich bij dit nieuwe verdelingsverdrag aan te sluiten, ook al leek deze regeling voordeliger voor de Habsburgse monarchie. Wat voorheen aan Jozef-Ferdinand was toegezegd, viel nu immers te beurt aan aartshertog Karel. Een unie met de Oostenrijkse bezittingen werd op voorhand weliswaar uitgesloten. De keizer bleef zich derhalve verzetten tegen deelname aan de onderhandelingen door de zeemogendheden, die in zijn ogen geen enkel belang te verdedigen hadden in deze zaak. Zijn aspiraties lagen bovendien in Italië, waar Frankrijk, volgens de recentste verdeling, de aan haar reeds eerder toegekende voordelen behield en er het hertogdom Lotharingen mocht aan toevoegen. Voor de hertog van Lotharingen werd in ruil Milaan in het vooruitzicht gesteld. De Spaanse koning wees ook deze regeling kordaat van de hand.⁴⁶

⁴⁰ Anthonie Heinsius (1641-1720) was een vooraanstaand staatsman van de Republiek en trouwe metgezel van Willem van Oranje. Niet helemaal ten onrechte werd hij door buitenlanders en zelfs door landgenoten als een soort eerste minister van de gehele Republiek der Verenigde Provinciën beschouwd. Diplomatieke missies naar Parijs (1682-1683) en Londen (1685-1686) gingen zijn benoeming tot raadpensionaris van Holland (1689) vooraf. Hij was tevens het brein achter de partitievredes en gangmaker van de (tweede) Grote Alliantie (1701, cf. infra); FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 203-204.

⁴¹ BÉLY, *La société des princes*, 324-326; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 178.

⁴² Bij het afsluiten van de eerste Haagse Alliantie met het oog op de Negenjarige Oorlog (11 mei 1689), waren de Oostenrijkse aanspraken op de Spaanse erfenis onderschreven door Willem III en de overige verdragspartners; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 377, 385; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 70-71. Zie ook voetnoot 36 voor de overeenkomst van 1668.

⁴³ Volgens William Roosen maakte het plotse overlijden van Jozef-Ferdinand een oorlog onafwendbaar; W. ROOSEN, 'The Origins of the War of the Spanish Succession', J. BLACK, *The Origins of War in Early Modern Europe*, Edinburgh, 1987, 152, 160, 167-168, 170. DROZ, *Histoire diplomatique*, 49.

⁴⁴ BÉLY, *La société des princes*, 326. Zie voor het artikel PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXII, 205-206.

⁴⁵ DROZ, *Histoire diplomatique*, 49-50; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 82-83.

⁴⁶ L. AUER, 'Hegemonie oder Gleichgewicht. Mächtegruppierungen in Europa 1683-1740', K. GUTKAS red., *Prinz Eugen und das barocke Österreich*, Wenen, 1985, 101; BÉLY, *La société des princes*, 327-328; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 179; OSIANDER, *The States System of Europe*, 90-92.

Het testament van Karel II, in het grootste geheim opgesteld en ondertekend een maand voor zijn overlijden op 1 november 1700, plaatste de Europese grootmachten in een patstelling. In de hoop zijn nalatenschap intact te houden, had de zieke vorst in zijn wilsbeschikking Filips van Anjou, de zeventienjarige kleinzoon van de Franse koning, als zijn universeel erfgenaam aangeduid.⁴⁷ Indien Frankrijk het aanbod weigerde, zou de erfenis naar aartshertog Karel gaan. Zowel de Spaanse kolonies als de Italiaanse bezittingen en de Zuidelijke Nederlanden vielen zo in de schoot van een telg uit het huis van Bourbon, vermits in het testament uitdrukkelijk werd gestipuleerd dat het nalatenschap ondeelbaar was. De keuze van de katholieke koning weerspiegelde onder meer diens geloof in de Franse militaire suprematie, dewelke de eenheid van de Spaanse bezittingen in zijn ogen beter kon verdedigen dan de Oostenrijkers. Bovendien bezat Filips van Anjou, als achterkleinzoon van Filips IV van Spanje, het meeste Spaans-Habsburgs bloed, hetgeen ook een rol speelde in de finale keuze. Ook al werden de kronen van Spanje en Frankrijk onverenigbaar geacht, toch was dit voor Wenen zowat het slechts denkbare scenario. Ook de handelsbelangen van de zeemogendheden werden bedreigd, zowel in de Middellandse Zee als op de Atlantische Oceaan.⁴⁸

Alle ogen waren nu gericht op de Zonnekoning. Een week na het heengaan van Karel II kreeg die de officiële bevestiging van de inhoud van diens testament. Omringd door een beperkte kring getrouwen werden verschillende opties tegen elkaar afgewogen.⁴⁹ Indien Lodewijk de laatste wil van de Spaanse vorst zou honoreren, pleegde hij woordbreuk en was een gewapend conflict onafwendbaar. Wanneer daarentegen werd vastgehouden aan het partitieverdrag en men Karels verzoek afwees, dan zou de gehele erfenis toekomen aan Oostenrijk dat geen partij was bij dat akkoord. Frankrijk zou dan met lege handen achterblijven en het rijk van Karel V worden hersteld. Eerder vroeg dan laat zou deze nieuwe constellatie sowieso aanleiding geven tot een confrontatie met de Habsburgers. Ware het daarom niet beter om een oorlog die er zonder twijfel zat aan te komen, aan te vatten met Spanje als bondgenoot en niet als vijand?⁵⁰ Oorlog was volgens deze Franse redeneertrant dus onvermijdelijk en het aanvaarden van het testament uiteindelijk de enige juiste keuze. Had Lodewijk dus altijd volgehouden dat Frankrijk het partitieverdrag zou naleven, dan veranderde hij het geweer nu van schouder: een aanzienlijke uitbreiding van de Franse invloedssfeer én een reeks commerciële en strategische voordelen was te mooi om te laten schieten. Nog voor het einde van het jaar werd de hertog van Anjou als Filips V (1700-1746) plechtig erkend als kersverse Spaanse koning.⁵¹

⁴⁷ Daarmee was de Frans-Oostenrijkse strijd om op een goed blaadje te komen bij het Spaanse hof in het voordeel van Lodewijk XIV uitgedraaid. Dat Anne-Marie van Neuborg, de Beierse vrouw van Karel II, zich daarbij voor de kar van de keizer liet spannen, maakte haar niet geliefd en werkte dus eerder contra-productief. Frankrijk kon daarentegen rekenen op de steun van de invloedrijke aartsbisschop Luis Manuel Fernández de Portocarrero van Toledo (1635-1709) alsook van paus Innocentius XII (1691-1700); BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 378; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 363-363; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 179-180; ROOSEN, 'The Origins of the War of the Spanish Succession', 160-161; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 81-82. Het testament van Karel II is gereproduceerd in G.W. SYMCOX red., *War, Diplomacy, and Imperialism, 1618-1763*, New York, 1973, 62-74.

⁴⁸ BÉRENGER, 'Le conflit entre les Habsbourg et les Bourbons', 210; R. DE SCHRYVER, 'Who had Sovereignty in the Southern Netherlands during the War of Spanish Succession (1700-1715)?', *Historica Lovaniensia*, 126 (1982), 483-484; OSIANDER, *The States System of Europe*, 93.

⁴⁹ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 378-381; BÉLY, *La société des princes*, 329-330; DROZ, *Histoire diplomatique*, 50.

⁵⁰ AUER, 'Hegemonie oder Gleichgewicht.', 101-102; OSIANDER, *The States System of Europe*, 93-95; ROOSEN, 'The Origins of the War of the Spanish Succession', 169.

⁵¹ IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 180-181; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 83-84.

Een scherpe reactie van de zeemogendheden bleef aanvankelijk uit. Voor alles hadden zij immers getracht een oorlog te voorkomen, terwijl de algemene stemming in de beide landen zeer afkerig was tegenover nieuw bloedvergieten. Men besliste daarom de kat voorlopig uit de boom te kijken en af te wachten in hoeverre Filips daadwerkelijk onafhankelijk was van zijn grootvader. De reactie van de Spaanse gezant in Frankrijk liet nochtans weinig aan de verbeelding over: 'il n'y a plus de Pyrénées'.⁵² Leopold I kwam dus voorlopig alleen te staan in zijn strijd, die zich op die manier tot Italië leek te zullen beperken. Terwijl de Oostenrijkse troepen Milaan en Lombardije bezetten, erkenden de Republiek en Engeland in het voorjaar van 1701 de nieuwe Spaanse vorst.⁵³ Door het voortvarende optreden van Lodewijk smolt het voordeel van de twijfel dat de zeemogendheden aan Frankrijk leken te geven nochtans als sneeuw voor de Spaanse zon. Het groeiende wantrouwen had verscheidene oorzaken.⁵⁴ Reeds eind 1700 had de Franse soeverein duidelijk laten verstaan dat Filips V en zijn nageslacht hun aanspraken op de Franse troon behielden. Daarmee ging hij lijnrecht in tegen de inhoud van Karels testament en werd een unie tussen de beide kronen een afschrikwekkend toekomstbeeld. Daarenboven deed het bezetten van de Zuidelijke Nederlanden en de uitdrijving van de Staatse garnizoenen (februari 1701) de vrees voor de grote Franse buur in de Republiek opnieuw oplaaien, terwijl het toekennen aan Frankrijk van exclusieve handelsrechten in de Spaanse kolonies over het Kanaal pijnlijk duidelijk maakte wie er op het Iberisch schiereiland achter de schermen de touwtjes in handen had.⁵⁵ Met de machtsovername van de Whigs werd de politieke ommezwaai ook in het Engelse parlement bestendigd.⁵⁶ De Republiek en Engeland schaarden zich bijgevolg achter de Oostenrijkse keizer en sloten op 7 september 1701 in Den Haag de tweede Grote Alliantie. Na een winter van militaire voorbereidingen, verklaarden zij Frankrijk in de lente van 1702 de oorlog.⁵⁷

⁵² Deze uitspraak werd meermaals toegeschreven aan Lodewijk XIV maar was meer dan waarschijnlijk afkomstig van de Spaanse gezant in Parijs, markies Castel dos Rios, en werd opgetekend in de Parijse gazette *Le Mercure Galant* die in december 1700 was gewijd aan de troonsbestijging van Filips V. BÉLY, *La société des princes*, 331; LUARD, *The Balance of Power*, 69; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 101.

⁵³ Deze beslissing dient zeker in het geval van Engeland gezien te worden in het kader van een bewuste strategie om tijd te winnen; J.B. HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession. A Study of the English View and Conduct of Grand Strategy, 1702-1712*, New York en Londen, 1987, 13-15. Ook de hertog van Savoie, Victor-Amadeus II, die ook aanspraak had kunnen maken op de Spaanse troon, zou Filips V erkennen. Zijn jongste dochter zou immers Filips toekomstige echtgenote worden. Maximiliaan van Beieren was één van de eerste rijkslieden die uit opportunisme hetzelfde deed; BÉLY, *La société des princes*, 332-333; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 84-85; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 186-188.

⁵⁴ Roosen plaatst enkele kritische kanttekeningen bij de invloedrijke rol van Lodewijk XIV in het losbarsten van de Spaanse Successieoorlog. Hij zwakt het belang van het individu bij het uitbreken van de oorlog af, ten voordele van de internationale context waarin de verschillende hoofdfiguren dienden te opereren en waarin angst, misverstanden en wederzijds wantrouwen de onderlinge relaties kleurden; ROOSEN, 'The Origins of the War of the Spanish Succession', 151-156, 162-164.

⁵⁵ Na afloop van de Negenjarige Oorlog (1697) had de Republiek het recht verworven om troepen te legeren in een achttal barrièresteden langs de grens tussen Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden; R. DE SCHRYVER, 'De eerste Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 18 (1963/1964), 65-90. Zie ook hoofdstuk II.4. over de barrièretraktaten. BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 383; BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 60-61.

⁵⁶ Ook de erkenning door Lodewijk XIV van de *Old Pretender* Jacobus III Stuart (1688-1766), na de dood van diens vader in Frankrijk, verzuurde de Brits-Franse relaties; BÉLY, *La société des princes*, 303; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 189-190; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 57; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 86.

⁵⁷ Het overlijden van Willem III op 8 maart 1702 had geen grote veranderingen teweeggebracht in de Engelse houding. Prinses Anne, zijn schoonzuster en opvolgster die door Lodewijk XIV niet werd erkend, toonde zich even vastberaden om het Franse machtsstreven te counteren en het continentale machtsvenwicht te vrijwaren; DROZ, *Histoire diplomatique*, 51; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 20; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 191; M.A. THOMSON, 'Louis XIV and the Grand Alliance, 1705-1710', J.S. BROMLEY en R. HATTON red., *William III and Louis XIV. Essays 1680-1720 by and for Mark A. Thomson*, Liverpool, 1968, 191-192.

2.2. De Spaanse Successieoorlog (1701-1714)

Zij vechten om een reepje grond,
te klein voor hun gevecht,
te klein om de gesneuvelden te bergen.

William Shakespeare, *Hamlet*.⁵⁸

De Spaanse Successieoorlog diende zich aan als een even grote als ongewenste uitdaging voor het (West-)Europees machtsevenwicht. Een halve eeuw Franse expansiedrang had het continent namelijk financieel en materieel uitgeput en lange tijd koesterden de grootmachten de stille hoop dat een nieuwe confrontatie kon én zou vermeden worden. De Italiaanse ambities van Oostenrijk strookten evenwel niet met de uitgewerkte partitie-verdragen en de uiterste wil van Karel II wakkerde Lodewijks droom van een universele dominantie voor een laatste keer aan.⁵⁹ Was dit Franse streven door de Negenjarige Oorlog reeds een aantal jaren voordien een halt toegeroepen, dan zou dit nieuwe conflict voor haar vorst de definitieve zwanenzang betekenen.⁶⁰ Het aanvaarden van het Spaanse testament door de Zonnekoning maakte weliswaar ook een eind aan de onzekere situatie die de Europese politiek decennialang in de ban had gehouden. Er stond dan ook heel wat op het spel, niet alleen op het oude continent maar ook daarbuiten. Een pijnlijke aanvaring tussen de verschillende mogendheden was daarom onvermijdelijk, op een moment dat ook in Noord- en Oost-Europa de wapens het hoogste woord voerden.⁶¹

De strijd om de Spaanse erfenis was niet alleen een militair treffen. Ook verschillende belangen en doelstellingen kwamen met elkaar in botsing, zowel tussen de belligerenten als bij de bondgenoten. Dat werd al meteen duidelijk tijdens de lange onderhandelingen die het sluiten van het tweede Haagse Alliantieverdrag voorafgingen. Uiteindelijk werd overeengekomen om de Italiaanse provincies aan Oostenrijk toe te bedelen, terwijl de zeemogendheden vrij spel kregen ten aanzien van de Spaanse kolonies.⁶² Naast hun gemeenschappelijke commerciële belangen, stelde Engeland zich ook tot doel om de protestantse successie te laten erkennen en lieten de Verenigde Provinciën zich eens te meer leiden door hun panische angst voor een gemeenschappelijke grens met een machtig Frankrijk.⁶³ Over Spanje zelf werd niets definitief beslist, maar de partitie-idee

⁵⁸ Overgenomen uit B. KERREMANS, *Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen, 1815-1945*, Leuven, 2003, 3.

⁵⁹ J. BLACK, *Eighteenth Century Europe, 1700-1789*, Basingstoke en Londen, 1990, 279.

⁶⁰ H. DUCHHARDT, *Altes Reich und europäische Staatenwelt: 1648-1806*, München, 1990, 23-24.

⁶¹ Ook al werden er pogingen ondernomen om de Noordse Oorlog en de Spaanse Successieoorlog aan elkaar te koppelen, toch kwam het nooit tot een echte verstrengeling tussen beiden; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 382-383; DROZ, *Histoire diplomatique*, 52; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 94; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 87-88.

⁶² AUER, 'Hegemonie oder Gleichgewicht.', 102. Over de buitenlandse politiek van keizer Jozef I (1705-1711) en het verschil in prioriteiten met de Grote Alliantie én het Rijk zie DUCHHARDT, *Altes Reich und europäische Staatenwelt*, 24-25. Over het verschil in oorlogsdoelstellingen binnen een alliantie zie LUARD, *The Balance of Power*, 267-269.

⁶³ Het overlijden van de laatste overlevende zoon van de toekomstige Engelse koningin Anne (1702-1714), had Willem III met een opvolgingsprobleem opgezadeld. De *Act of Settlement*, goedgekeurd door het parlement in juni 1701, bepaalde dat indien Anne kwam te sterven zonder nageslacht, zij zou worden opgevolgd door iemand uit het protestantse huis van Hannover. Deze protestantse successie werd aanvankelijk enkel door het parlement gewaarborgd; BÉLY, *La société des princes*, 302-303; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 54-58. Op de bekommernis van de Republiek om haar militaire veiligheid, vervat in het credo 'Gallia amicus sed non vicinus', zal in hoofdstuk II.4. iets dieper worden

was nog niet opgegeven.⁶⁴ De uiteenlopende doelstellingen werden ook weerspiegeld in de verschillende fronten waarop werd gestreden (cf. infra). De Grote Alliantie kon op een beduidend aantal medestanders uit het Rijk rekenen. Onder meer Brandenburg, Hannover, Saksen en Hessen-Kassel sloten zich bij het leidende triumviraat aan.⁶⁵ Hun belangrijkste bijdrage aan de coalitie bestond uit het leveren van manschappen.⁶⁶

Dankzij het diplomatiek offensief van Lodewijk XIV voor het uitbreken van de oorlog, konden ook hij en zijn kleinzoon aanvankelijk steunen op een flink aantal bondgenoten. Uit het huis Wittelsbach konden zij rekenen op Maximiliaan van Beieren en diens broer Jozef-Clemens (1688-1723), keurvorst van Keulen en tevens prins-bisschop van Luik.⁶⁷ Ook genoten zij de steun van de virulent anti-protestantse paus Clemens XI (1700-1721), terwijl de heropflakking van de Hongaarse rebellie onverwachts in Lodewijks kaarten speelde.⁶⁸ Victor-Amadeus II (1675-1730), de hertog van Savoie, schaarde zich in eerste instantie eveneens aan Frans-Spaanse zijde, net als de Portugese koning Peter II (1683-1706). Hun trouw aan de Zonnekoning was weliswaar van zeer korte duur, vermits beiden al in het tweede oorlogsjaar (1703) van kamp wisselden. Zij hoopten duidelijk om in dit conflict de spreekwoordelijke derde hond te zijn, die met het bebloede been zou gaan lopen.⁶⁹ Het tegenvallende verloop van de oorlog zou het voor Lodewijk XIV kennelijk aartsmoeilijk maken om zijn medestanders te behouden. Daarenboven bevond de Turkse sultan, als traditioneel Frans bondgenoot, zich in een verslagen positie na de zware nederlaag van de Verheven Poort tegen Oostenrijk (Vrede van Karlowitz, 1699).⁷⁰ Het zou voor Frankrijk bijgevolg moeilijk worden om haar oorlogsdoelstellingen – het verzekeren van Spanje voor Filips V en het vrijwaren van de daaruit voortspruitende voordelen voor Frankrijk – te bereiken. Temeer daar het al snel duidelijk werd dat het uitgeputte Spanje eerder een last bleek te zijn dan een steun.⁷¹

ingegaan wanneer de barrière ter sprake komt; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, XX-XXI; LESAFFER, *Europa: een zoektocht naar vrede*, 298, 303.

⁶⁴ MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 58-59.

⁶⁵ Frederik III, keurvorst van Brandenburg, werd in ruil voor zijn militaire bijdrage door keizer Leopold beloond met de koningskroon van Pruisen (1701-1713). Hiermee nam Pruisen de eerste horde op zijn weg naar een Europese grootmacht; DROZ, *Histoire diplomatique*, 51. HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 79-80.

⁶⁶ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 388-390; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 12-13; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 187, 191-192.

⁶⁷ Maximiliaan II Emanuel was in 1691 door Karel II tot landvoogd benoemd in de Zuidelijke Nederlanden en was daarom afhankelijk van Spanje; R. DE SCHRYVER, 'De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis. De Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog (1700-1716)', H. HASQUIN red., *Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, Brussel, 1987, 14. ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 86.

⁶⁸ Officieel was de paus nochtans neutraal in het conflict, maar in die positie kon hij zich moeilijk handhaven; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 386, 388; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 193. Oostenrijk dacht de steeds weerkerende opstand in Hongarije voor eens en altijd te hebben neergeslagen, maar deze werd door Frans II Rákóczi in de zomer van 1703 opnieuw aangewakkerd en pas in 1711 onderdrukt; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 392-393, 421; M. HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683-1797*. Londen en New York, 2003, 187-192; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 196-197.

⁶⁹ De kampwissel zou de hertog van Savoie alvast geen windeieren leggen, vermits het hem de Siciliaanse koningskroon opleverde (cf. infra). BLACK, *Eighteenth Century Europe*, 280; DROZ, *Histoire diplomatique*, 51-52; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 95; LUARD, *The Balance of Power*, 272-273.

⁷⁰ HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 153-167. Ook van Zweden moest men als gevolg van de Noordse Oorlog niet veel hulp verwachten. Over de relatie van Frankrijk met haar traditionele medestanders, waaronder ook Polen, zie J. BÉRENGER en J. MEYER, *La France dans le monde au XVIIIe siècle*, Parijs, 1993, 24-25; DROZ, *Histoire diplomatique*, 57-61.

⁷¹ DROZ, *Histoire diplomatique*, 52; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 193-194.

De eerste militaire handelingen in de Spaanse Successieoorlog dateerden reeds van 1701, vonden plaats op het Italiaanse schiereiland en bleven beperkt tot een onderonsje tussen de Habsburgers en de Bourbons.⁷² Op een eerste noemenswaardige confrontatie was het wachten tot de intrede van de zeemogendheden op het strijdtoneel en de officiële oorlogsverklaring van de Grote Alliantie (mei 1702). De opvolgingsstrijd zou vooral op vier fronten worden uitgevochten: enerzijds tegen Lodewijk XIV in Italië (keizer), de Zuidelijke Nederlanden (Republiek) en het Rijk (Republiek en keizer), anderzijds tegen Filips V op het Iberisch schiereiland (zeemogendheden).⁷³ Een belangrijke rol was daarbij weggelegd voor de troepenreserves uit het Rijk, de financiële slagkracht van de zeemogendheden en de strategische kunde van de geallieerde legeraanvoerders: de Oostenrijkse prins Eugenius van Savoie en de Engelse hertog van Marlborough.⁷⁴ De verstandhouding tussen de bondgenoten op het slagveld kon alleszins beter genoemd worden dan deze in de verschillende hoofdkwartieren, alwaar tegenstrijdige belangen de eensgezindheid omtrent de te volgen strategie bijwijken in de weg stonden.⁷⁵

Buiten het Franse en Spaanse grondgebied verliep de oorlog heel gunstig voor de leden van de Grote Alliantie. Vanaf 1704 begonnen de geallieerde legers en hun bevelvoerders de militaire successen aaneen te rijgen in het Rijk, Italië en de Zuidelijke Nederlanden.⁷⁶ De overwinning nabij Höchstädt (augustus 1704) werd gevolgd door de bezetting van Beieren en maakte een einde aan de Frans-Beierse bedreiging van Wenen.⁷⁷ In Italië, betekenden de inbezittingen van Turijn, Milaan (september 1706) alsook Napels (augustus 1707) het begin van de uitdrijving van Bourbonse troepen aldaar. Na de slag bij Ramillies (mei 1706) kregen de Engels-Staatse legers het grootste deel van de Zuidelijke Nederlanden in handen, terwijl de confrontatie bij Oudenaarde (juli 1708) de Franse poging om het verloren terrein terug te winnen, vrijdelde.⁷⁸ Hiermee was het voornaamste oorlogsdoel van de Republiek bereikt. Ook al bleven de Staten loyaal aan de geallieerde zaak, toch werden de voornaamste oorlogsinspanningen thans gedragen door Engeland. Nu men door de defensieve gordel van Spaanse erflanden gebroken was, kon de aanval op Frankrijk zelf worden voorbereid. Ondanks de inname van Rijsel (december 1708), groeide de oorlog aan de Franse grens na het bloedbad van Malplaquet

⁷² Filips V was door de Spaanse gezaghebbers in Italië erkend. Franse troepen waren Milaan en Mantua binnengetrokken en raakten er slaags met de Oostenrijkse strijdkrachten. BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 386; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 193-195.

⁷³ Tussen haakjes staan de geallieerde mogendheden die de grootste belangen hadden bij dat front; LUARD, *The Balance of Power*, 70; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 62.

⁷⁴ John Churchill, hertog van Marlborough (1650-1722), was een briljant strateeg en veldheer die als de politieke en militaire opvolger van Willem III werd beschouwd. Hij maakte zijn opwachting in het leger op de leeftijd van zeventien en werd in 1682 tot de adelstand verheven. Bij het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog werd Marlborough aan het hoofd geplaatst van de Engels-Staatse landlegers. Hij was een groot voorstander van een continentale strategie ter ondersteuning van de Engelse inspanningen op zee. Tot zijn grootste militaire successen behoorden de veldslagen bij Höchstädt, Ramillies en Oudenaarde (cf. infra). In januari 1712 werd de hertog door de nieuwe politieke machthebbers in Londen uit zijn functie ontslagen; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 106-108. J. BLACK, *European Warfare, 1660-1815*, Londen, 1994, 109-110; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 21-24. Op de persoon van Eugenius van Savoie wordt in het tweede hoofdstuk dieper ingegaan.

⁷⁵ DUCHHARDT, *Altes Reich und europäische Staatenwelt*, 24-25; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 203-207.

⁷⁶ BLACK, *Eighteenth Century Europe*, 281; P. KENNEDY, *De wisselkoers van de macht. De economische en militaire opkomst en neergang van de grote mogendheden tussen 1500 en 2000*, Utrecht en Antwerpen, 1989, 132-133.

⁷⁷ De veldslag van Höchstädt, een Beiers stadje gelegen aan de Donau, was het tweede treffen tussen de strijdende partijen op die plaats en wordt ook wel slag van Blindheim (verengelt naar Blenheim) genoemd. De Wittelsbachse broers werden na hun nederlaag in de rijksban geslagen; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 391-392, 396-397; KUNISCH, *Absolutismus*, 142.

⁷⁸ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 401-403; BLACK, *European Warfare*, 111; KUNISCH, *Absolutismus*, 143; LUARD, *The Balance of Power*, 70.

(september 1709) uit tot een slepende uitputtingslag.⁷⁹ De *pré carré*, Vaubans ingenieuze fortenconstructie, bewees haar waarde en riep de geallieerde opmars een halt toe.⁸⁰

Dat de geallieerden hun tegenstanders wel zware slagen konden toebrengen maar er niet in slaagden hen finaal te overwinnen, kwam in Spanje nog duidelijker aan de oppervlakte. Op dit front sorteerden de acties van de Grote Alliantie slechts wisselend succes. De verovering van Gibraltar (augustus 1704) en Menorca (1708) bezorgde Engeland weliswaar controle over de Middellandse Zee, maar de slag om het Spaanse vasteland werd daarentegen gekenmerkt door kerende kansen. Zo slaagden de geallieerden er wel in om Madrid te veroveren (juni 1706), maar na de onbesliste confrontatie bij Villaviciosa vier jaar later (december 1710) leek de strijd in Spanje een verloren zaak.⁸¹ Oorspronkelijk was de inbezitname van Spanje geen uitgesproken doel van de geallieerde mogendheden geweest. In het tussen Engeland en Portugal gesloten verdrag van Methuen (mei 1703)⁸², hadden de Engelsen er zich tegenover de nieuwe bondgenoot weliswaar toe verbonden om Filips V uit Spanje te verdrijven en het motto “geen vrede zonder Spanje” als politiek richtsnoer omarmd.⁸³ Als hun troonpretendent opteeden de zeemogendheden voor aartshertog Karel van Oostenrijk, die reeds in het tweede verdelingsverdrag als nieuwe Spaanse vorst naar voren was geschoven (cf. supra).⁸⁴ Via een door de Republiek en Engeland op touw gezette zee-expeditie (maart 1704), poogde men de aartshertog aan de Spaanse bevolking op te dringen. Het opzet kon evenwel op weinig enthousiasme rekenen bij keizer Leopold en was bovendien geen onverdeeld succes. Terwijl Filips V kon genieten van lokale steun, beperkte de machtsbasis van Karel zich tot Catalonië. De strijd om het Iberische schiereiland evolueerde bijgevolg tot een regelrechte burgeroorlog tussen de voor- en tegenstanders van Karel III van Spanje.⁸⁵

⁷⁹ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 404-405; HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 182-184; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 61.

⁸⁰ Sébastien Le Prestre (1633-1707) gaat de geschiedenis in als maarschalk Vauban, dé militaire ingenieur en fortenbouwer van de Zonnekoning. Als geen ander verstond hij de kunst om versterkte legerplaatsen te verdedigen en aan te vallen. Tijdens de talloze campagnes van Lodewijk XIV leidde Vauban maar liefst zevenenveertig belegeringen. Intussen ontwierp, bouwde en versterkte hij tientallen vestingwerken en forten, voornamelijk langs de Franse noord- en oostgrens; BLACK, *European Warfare*, 97-99; DE CANDT en KERKHOF, *Blaauwdruk België*, 76.

⁸¹ Hiervoor zijn verschillende redenen aan te geven: de Castiliaanse steun voor Filips V, de nabijheid van Frankrijk en de bereidheid bij Lodewijk XIV om zijn kleinzoon materieel te steunen; BLACK, *European Warfare*, 111. IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 200-228; B. WILLIAMS, *Stanhope. A Study in Eighteenth-Century War and Diplomacy*, Oxford, 1968, 56-120; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 91-92.

⁸² PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIV, 389-407; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 80-82; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 88-89.

⁸³ Aanvankelijk had men er geen probleem mee indien Filips op de Spaanse troon zou blijven zitten, op voorwaarde dat hij ondubbelzinnig afstand deed van de Franse kroon. Na de toetreding van Portugal tot de Alliantie, werd de verovering van een onverdeelde Spaanse erfenis voor de Oostenrijkse Habsburgers het nieuwe doel; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 394-395, 400; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 59-62; LUARD, *The Balance of Power*, 69; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 61.

⁸⁴ Op 17 september 1703 was aartshertog Karel in Wenen uitgeroepen tot Spaans vorst (Karel III), nadat de Oostenrijkse keizer voor hemzelf en zijn oudste zoon Jozef plechtig afstand had gedaan van zijn aanspraken op die kroon. Na de inname van Madrid, werd de aartshertog in de zomer van 1706 ook in Spanje zelf tot nieuwe koning gekroond; KUNISCH, *Absolutismus*, 142-143.

⁸⁵ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 399-400; HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 184-186; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 61-62.

In de zomer van 1710 betekende een Britse machtswissel het begin van het einde van de Spaanse Successieoorlog. De Tories behaalden een grote overwinning in het parlement en stuurden aan op een snelle vredesregeling.⁸⁶ Gesteund door het oorlogsverloop in Spanje greep men terug naar de originele idee om het Spaanse wereldrijk op te delen. Het ‘perfidie Albion’ trok haar steun aan de geallieerde zaak geleidelijk in en vond in het overlijden van de Oostenrijkse keizer Jozef I (april 1711) het gedroomde voorwendsel om deze politieke ommezwaai te rechtvaardigen. In de lente van 1705 was die zijn vader Leopold I opgevolgd, maar voor een mannelijke nakomeling had de keizer niet gezorgd. Op die manier werd zijn broer, de man die de zeemogendheden op de Spaanse troon probeerden te krijgen, de eerste kandidaat voor de keizerskroon. Ging de dreiging van *monarchia universalis* tot voor kort nog uit van de Bourbons, dan was deze plotse Habsburgse machtsconcentratie in handen van de toekomstige Karel VI evenzeer ontoelaatbaar. Vrees voor een herstel van het rijk van Karel V stak opnieuw de kop op.⁸⁷

De Britse deelname aan de oorlogsinspanningen was met de verwijdering van de hertog van Marlborough flink teruggeschoefd.⁸⁸ Bijgevolg bewoog er op het ‘veld van eer’ niet bijster veel. De nederlaag van het Staatse leger bij Denain (juli 1712) versterkte evenwel de Franse moraal, alsook het verlangen in de Republiek naar vrede.⁸⁹ De Staten-Generaal waren tevreden dat Frankrijk was teruggedreven en de Zuidelijke Nederlanden veroverd. Begin 1712 was in Utrecht een vredescongres van start gegaan. De onderhandelingen die leidden tot de Vrede van Utrecht (april 1713) verliepen moeizaam, waren gebaseerd op Frans-Britse preliminair en leverden vooralsnog geen vrede op tussen Frankrijk en keizer Karel VI (1711-1740). Het strijdtoneel verplaatste zich naar de Rijnstreek, alwaar de Franse troepen Landau (1713) heroverden. De Oostenrijkse nederlaag nabij Freiburg (november 1713) bracht Karel VI opnieuw aan de onderhandelingsstafel.⁹⁰ In Rastadt en Baden (maart/september 1714) bereikten de laatste belligerenten er een vredesakkoord. Een dergelijke regeling tussen Spanje en de keizer kwam er daarentegen niet.⁹¹

2.3. Interludium. De Frans-Oostenrijkse toenadering (1714-1716): een *renversement des alliances* avant la lettre?

Met de Vrede van Rastadt hadden Frankrijk en Oostenrijk eens temeer de strijdbijl begraven. De rivaliteit tussen beide grootmachten bleef weliswaar een factor waarmee de overige leden van het Europese statensysteem rekening dienden te houden.⁹² De hegemoniale ambities van keizer Karel V (1519-1556) – het streven naar *monarchia universalis* in de termen van de tijd – hielden reeds in de 16de eeuw de overige vorstenhuizen in de ban. Frans I (1515-1547) uit het huis Valois voelde zichzelf als

⁸⁶ Voor een overzicht van de diplomatieke contacten en vredesbesprekingen tussen de strijdende partijen, zie hoofdstuk II.1.1.. Deze contacten vonden plaats gedurende het hele conflict maar tot serieuze besprekingen kwam het pas vanaf 1708. Van zodra de Tories aan de macht kwamen, voerden zij in alle discretie bilaterale gesprekken met Frankrijk; BLACK, *Eighteenth Century Europe*, 281-282.

⁸⁷ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 418; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 238-241; KUNISCH, *Absolutismus*, 144. ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 94.

⁸⁸ Zie voetnoot 74, die een korte biografie schetst van John van Marlborough.

⁸⁹ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 424-426; KUNISCH, *Absolutismus*, 143-144.

⁹⁰ HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 186; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 100.

⁹¹ MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 66; DROZ, *Histoire diplomatique*, 56.

⁹² Tot driemaal toe zouden Frankrijk en Oostenrijk met elkaar in het strijdperk treden gedurende de eerste helft van de 18de eeuw. Zoals we hebben gezien een eerste keer tijdens de Spaanse Successieoorlog. Nadien leverden hun beide legers ook slag om de Poolse (1733-1738) en Oostenrijkse opvolging (1740-1748); BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 137-202; HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 208-212, 246-264.

koning van Frankrijk in toenemende mate ingesloten en zou zich opwerpen als dé aartsvijand van de Habsburgse megalomanie. Na de troonsafstand van Karel V en de opdeling van diens wereldrijk, bleven Frankrijk en de Spaanse Habsburgers tot de invloedrijkste machten behoren op het oude continent. Wrijvingen en zelfs openlijke conflicten waren op die manier nagenoeg onvermijdbaar.⁹³ Zo werd de traditie die onder de Valois vorsten was aangevat levendig gehouden en door de nieuwe Franse Bourbon dynastie in ‘de eeuw van Lodewijk XIV’ overgenomen. De machtsaccumulatie van de Weense Habsburgers in de loop van de 17de eeuw maakte van hen steeds meer een te duchten tegenstander. Een groot contrast met de positie van hun bloedverwanten in Madrid, wiens rol zij als gevolg van de Spaanse Successieoorlog zouden overnemen.⁹⁴

Op 1 mei 1756 werd dit patroon doorbroken met wat in de Franse historiografie geboekstaafd staat als de ‘renversement des alliances’. Die dag sloten de Franse en Oostenrijkse monarchieën te Versailles een alliantieverdrag dat als een revolutionaire breuk werd gepercipieerd in het 18de-eeuwse diplomatieke systeem en tot na de Franse Revolutie (1792) zou standhouden. Hadden Oostenrijk en Groot-Brittannië enerzijds en Frankrijk, Pruisen en Beieren anderzijds zich stevast in hetzelfde kamp bevonden, dan leek deze partnerruil aan de vooravond van de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) voor menig toeschouwer én historicus als een donderslag bij heldere hemel te komen.⁹⁵ Met één onvermoede pennentrek verloren deze traditionele bondgenootschappen hun vanzelfsprekendheid en werden zij ingeruild voor allianties waarvan men alvast tijdelijk meer profijt verwachtte. Nochtans dateerden de pogingen om tussen de Habsburgse en Bourbonse ervijanden gesprekken aan te knopen van meteen na afloop van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), tijdens dewelke het verlies van Silezië aan Pruisen onder druk van de Britse strijdpartner zeer moeilijk te verkroppen was voor keizerin Maria Theresia (1740-1780). Een alliantie met Frankrijk was cruciaal wilde men een herovering van deze bodemrijke regio enige kans op slagen geven. Eerst graaf Kaunitz, medeauteur van de Vrede van Aken (17 oktober 1748) en vervolgens ambassadeur te Parijs (1750-1753), en nadien zijn opvolger graaf Starhemberg vonden bij het Franse koningspaar een luisterend oor, niettegenstaande een alliantie in ministeriële

⁹³ De periode na de Vrede van Cateau-Cambrésis (3 april 1559) vormde hierop geen uitzondering, ook al zou het tot na de machtsovernname van de Bourbons in Frankrijk (1589) duren alvorens het opnieuw tot militaire handelingen kwam met Spanje. Achteraf bekeken was het Vredesverdrag van Vervins (2 mei 1598) een zoveelste wapenstilstand tussen twee eeuwige rivalen; J.H. ELLIOTT, *Europe Divided 1559-1598*, Londen, 1968, 11-17, 339-350, 357-366; LIVET, *L'équilibre européen*, 56-58, 71-72; A. SOREL, *L'Europe et la Révolution française. 1ère partie: les mœurs politiques et les traditions*, 7de uitg., Parijs, 1903, 262-271.

⁹⁴ De klassieke militaire én diplomatieke conflictzones tussen Frankrijk en Oostenrijk waren Italië als dynastiek lappendeken en het Rijk, waar vooral de Rijnstreek voortdurend om aandacht smeekte. Dat Heilig Roomse Rijk herbergde een uitermate interessant reservoir aan prinselijk potentieel waaruit beide partijen konden putten in hun zoektocht naar bondgenoten. Zo gold het katholieke Beieren traditioneel als medestander van de Franse koningen; BÉRENGER, ‘Le conflit entre les Habsbourg et les Bourbons’, 193-206; LIVET, *L'équilibre européen*, 149-150.

⁹⁵ Precies één jaar later volgde een tweede Verdrag van Versailles waarin Frankrijk militaire en financiële steun toekende aan Oostenrijk met het oog op de oorlogsinspanningen tijdens die Zevenjarige Oorlog. Was dit voor het Weense hof een diplomatieke triomf, dan slaagden haar legers er uiteindelijk toch niet in om Frederik II op de knieën te krijgen en de vooropgestelde doelstellingen te bereiken (cf. infra). Gezien de monstercoalitie die tegen Pruisen op de been was gebracht, kan men de positieve afloop van de oorlog voor het Brandenburgse huis als een mirakel bestempelen. Voor Frankrijk daarentegen werd de oorlog een afknapper van formaat, zowel op het continent als in de overzeese kolonies. Nochtans was de Franse alliantiewissel vooral bedoeld om de handen vrij te houden in Europa met het oog op een grootschalige koloniale oorlog met de Britten; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 516-524, 534-535, 542-557; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 203-213, 217-218.

kringen op flink wat scepsis en zelfs weerstand stuitte.⁹⁶ De geheime onderhandelingen kenden bijgevolg een moeizaam verloop en leken aanvankelijk geen vruchten te zullen afwerpen. Toen de Conventie van Westminster, gesloten op 16 januari 1756 tussen Frederik II en de Britse koning George II (1727-1760), in de overige Europese hoofdsteden bekend raakte, draaide het Franse establishment alsnog bij uit angst om geïsoleerd te raken.⁹⁷

De vraag die ons hier weliswaar interesseert, is of deze diplomatieke contacten sinds het midden van de 18de eeuw en de alliantiewissel die erop volgde wel zo baanbrekend waren als meestal wordt voorgehouden. Doet men hiermee de historische realiteit geen onrecht aan? Deze ‘diplomatieke revolutie’, zoals de Frans-Oostenrijkse overeenkomst vooral in de Duitse en Angelsaksische geschiedschrijving wordt bestempeld, kent immers een veel langere voorgeschiedenis dan oorspronkelijk werd aangenomen.⁹⁸ Was de entente tussen Frankrijk en Groot-Brittannië van 1716 onder meer een uitloper van de goede contacten tussen beide tijdens de besprekingen die in alle stilte hebben geleid naar de Vrede van Utrecht (cf. infra), dan lagen de wortels van de alliantiewissel van 1 mei 1756 eveneens in onderhandelingen die een einde zouden maken aan de strijd om de Spaanse kroon.⁹⁹ Reeds in het voorjaar van 1714, tijdens de vredesgesprekken in Rastadt, werd door de Oostenrijkse onderhandelaar Eugenius van Savoie voorzichtig afgetast in hoeverre Frankrijk bereid was om, eens beide partijen zich hadden verzoend, na de oorlog met elkaar een bondgenootschap te sluiten.¹⁰⁰ Met een telg uit het huis Bourbon op de troon in Madrid was de eeuwenlange Franse omsingelingsvrees immers niet langer terecht en verdween één van de drijvende krachten achter haar anti-Habsburgse buitenlandbeleid. Oostenrijk voelde zich van zijn kant bedrogen door de houding van Groot-Brittannië in Utrecht. Bovendien hadden beide vorstenhuizen baat bij een blijvende vrede om zich

⁹⁶ De verlichte Oostenrijkse staatsman Anton Wenzel, graaf van Kaunitz (1711-1794) zou dankzij zijn diplomatieke successen in Aken en Parijs als staatskanselier gedurende veertig jaar (tot 1792) in aanzienlijke mate richtinggevend zijn voor de (anti-Britse) buitenlandse politiek van Oostenrijk. Nadat graaf Kaunitz de weg had bereid, werd zijn collega Georg Adam, graaf von Starhemberg (1724-1807) geïnstrueerd om het eigenlijke alliantieverdrag zelf te onderhandelen. Nadien dook hij onder meer nog op als gevolmachtigd minister in de Oostenrijkse Nederlanden, om er landvoogd Karel van Lotharingen (1741-1780) in het dagelijks bestuur bij te staan (1770-1783); BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 526-527; DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état*, 437-438, 447.

⁹⁷ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 530-534; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 213-219; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 319-334.

⁹⁸ In de inleiding op diens studie van de Frans-Oostenrijkse relaties vóór de diplomatieke omwenteling van 1756, schetst Max Braubach hoe deze voorgeschiedenis met mondjesmaat aan het licht werd gebracht. Centraal daarin stond de ontsluiting door de Franse historicus Albert Sorel van de befaamde instructies van de Zonnekoning aan de graaf du Luc (cf. infra). Diens voorzichtige these werd in de eerste helft van de 20ste eeuw verder wetenschappelijk onderbouwd door Emile Bourgeois en vooral Pierre Muret; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 1-5.

⁹⁹ Sommigen zoeken deze wortels nog verder terug in de tijd. Zo wijst Leopold Auer op de missie van Filip Ludwig, graaf Sinzendorf (1671-1742) naar Parijs in de zomer van 1699 naar aanleiding van het tweede partitieverdrag, dewelke op wederzijds wantrouwen zou stuklopen. Max Braubach maakt op zijn beurt gewag van geheime Frans-Oostenrijkse vredesonderhandelingen tijdens de oorlog nabij Aken, aan de benedenloop van de Rijn; AUER, ‘Hegemonie oder Gleichgewicht.’, 101; M. BRAUBACH, ‘Geheime Friedensverhandlungen am Niederrhein 1711/12’, *Düsseldorfer Jahrbuch: Beiträge zur Geschichte des Niederrheins*, 44 (1947), 189-209. Georges Livet citeert evenwel diezelfde Max Braubach wanneer hij terecht opmerkt dat er een groot verschil kan bestaan tussen een tijdelijke alliantie en een toenadering met het oog op een langdurig bondgenootschap; LIVET, *L'équilibre européen*, 151-152.

¹⁰⁰ Nochtans stond behalve Eugenius van Savoie (1663-1736), die in het tweede hoofdstuk nog meermaals opduikt en ook daar besproken zal worden, ook Karel VI niet bekend om zijn voorliefde voor Frankrijk; BÉRENGER, ‘Le conflit entre les Habsbourg et les Bourbons’, 212; V.-L. TAPIÉ, ‘Contribution à l'étude des relations entre la France et l'Autriche avant la guerre de Succession d'Autriche’, INSTITUT FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG, *Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*, Graz, 1965, 134-135.

elders ten volle te kunnen engageren: Frankrijk in haar overzeese handel als concurrent van de zeemogendheden, Oostenrijk strijdend met de Turkse sultan in haar hinterland op de Balkan. Nochtans leek de idee van een verbond tussen de katholieke mogendheden vooralsnog weinig enthousiasme los te weken in Parijs. Men hield de boot voorlopig af en stond zelfs op het punt om met Groot-Brittannië een defensieve alliantie te sluiten.¹⁰¹

Nauwelijks een maand voor de Vrede van Baden plechtig zou worden ondertekend, overleed op 1 augustus 1714 de Britse koningin Anne (1702-1714). De Hannoverse keurvorst George I (1714-1727) besteeg de troon en in diens zog bekleedden de Whigs opnieuw de belangrijkste ministerposities. Deze ontwikkelingen hadden op de eerste plaats ingrijpende gevolgen voor de betrekkingen tussen Londen en Versailles. Niet alleen verloor Lodewijk XIV aan Anne van Groot-Brittannië een trouwe bondgenoot maar stonden de nieuwe machthebbers, in tegenstelling tot hun voorgangers, vijandig tegenover Frankrijk. De lopende onderhandelingen tussen beide mogendheden stierven bijgevolg een stille dood en de Whigs zochten opnieuw toenadering tot Oostenrijk. Daarop sloeg in de hoogste regeringskringen in Parijs de onzekerheid toe, vermits het spookbeeld van een nieuwe Haagse Alliantie eens te meer opdoemde. Het verklaart de opvallende omslag die de Franse houding in het Zwitserse Baden zou kenmerken. Was het initiatief voor een unie tussen beide mogendheden aanvankelijk van Wenen uitgegaan, dan ontpopte Frankrijk zich nu als de drijvende kracht achter het voorstel en gold haar koning als de vurigste pleitbezorger.¹⁰²

Eén van de informele afspraken tussen beide koningshuizen te Baden bestond uit de uitwisseling van ambassadeurs, teneinde de Frans-Oostenrijkse banden nauwer aan te halen. Daarom stuurde Lodewijk XIV minder dan een jaar voor zijn dood Charles-François de Vintimille, graaf du Luc als buitengewoon ambassadeur naar de Weense Hofburg.¹⁰³ Conform de 'laatste (koninklijke) instructies' van 3 januari 1715, diende du Luc aan de oevers van de Donau de oprichting van een nieuwe anti-Franse coalitie te

¹⁰¹ BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 45-48, 51-55; TAPIÉ, 'Contribution à l'étude des relations entre la France et l'Autriche', 133-134.

¹⁰² BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 48-51, 55-64. Twee heikele, met elkaar verwante punten leken een alliantie weliswaar in de weg te staan: enerzijds de vrede die tussen Spanje, de keizer en het Rijk nog moest gesloten worden, anderzijds de houding van de keizer in Italië. Vooral in het eerste geval leek het uitblijven van een voor alle partijen bevredigend resultaat bij machte om een herstel van de Haagse Alliantie in de hand te werken; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 48, 64, 69-70, 76-77.

¹⁰³ Charles-François de Vintimille, graaf du Luc (1653-1740) was één van de twee vertegenwoordigers van de Franse koning op het Congres van Baden (juni-september 1714) en zal in die hoedanigheid nog ter sprake komen in het tweede hoofdstuk. Zijn deelname aan de onderhandelingen in dit oud Romeins kuuroord was een gevolg van diens benoeming in 1708 tot ambassadeur bij de Zwitserse Confederatie. Bedoeld om zich blijvend te verzekeren van de befaamde, gewapende Zwitserse steun in tijden van nood, diende de graaf de religieus verdeelde kantons te overtuigen om hun alliantie met Frankrijk uit 1663 te vernieuwen. Zijn missie werd geen onverdeeld succes: het Verdrag van Soleure/Solothurn zou enkel door de katholieke kantons en niet door de protestantse worden ondertekend (9 mei 1715). Dat deze laatste groep het verdrag weigerde bij te treden, was onder meer het gevolg van de vertroebelde relaties met Frankrijk sinds de herroeping van het Edict van Nantes door Lodewijk XIV (1685). Die had reeds eind 1714 beslist om du Luc naar Wenen te sturen om er de zaak van de bondgenoten uit Beieren en Keulen te bepleiten en ervoor te zorgen dat de verdragen van Rastadt en Baden werden uitgevoerd (1715-1717). Braubach betwijfelt of hij daarvoor de geschikte persoon was, doch aan diens toewijding viel weinig op te merken. Wel zou diens afreis naar Wenen een half jaar vertraging oplopen, als gevolg van de moeizame onderhandelingen met de verdeelde kantons. Om geen kostbare tijd te verliezen in afwachting van de aankomst van de graaf, werd begin 1715 du Lucs secretaris en vervolgens in de lente ook een lid van het Parlement van Parijs naar de Oostenrijkse hoofdstad gezonden; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 74-76, 80-86; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 482-483; H. MERCIER, *Une Vie d'Ambassadeur du Roi Soleil. Les missions de Charles-François de Vintimille, Comte du Luc, auprès des Ligues Suisses (1708-1715) et du Saint-Empire (1715-1717)*, Parijs, 1939, 167-180.

voorkomen door gevolg te geven aan de eerdere bilaterale gesprekken die een gemeenschappelijk katholiek front tegen de Britse hegemonie beoogden.¹⁰⁴ Met Hannover beschikten de eilandbewoners immers over een bruggenhoofd op het vasteland, hetgeen vooral in Wenen de vrees voor een groeiende protestantse invloed in het Heilig Roomse Rijk aanwakkerde. De Franse diplomaten lieten niet na om dit nieuwe gegeven uit te spelen. Bovendien bestonden er voor Oostenrijk nog andere goede argumenten die het opzet een realistische kans op slagen gaven: het gedeelde geloof, de Britse onbetrouwbaarheid en vooral de mogelijkheid om de strijd met de Verheven Poort in Zuidoost-Europa met de nodige rugdekking aan te vatten.¹⁰⁵

Het voornaamste kenmerk van het naoorlogse Weense buitenlandbeleid, was evenwel het schrijnend gebrek aan consensus omtrent de te volgen koers. In leidinggevende kringen werd voortdurend geschipperd tussen een revolutionair bondgenootschap met Frankrijk en een herstel van het “oude systeem” met de zeemogendheden als traditionele partners. Vanuit de Hofburg vertrokken derhalve tegenstrijdige berichten. Zo botste de Franse bereidheid om in te gaan op de door Oostenrijk gemaakte openingen tijdens de voorbije vredescongressen, tegen de eigen verwachtingen in met een politieke realiteit van twee eeuwen wedijver, strijd en zelfs wederzijdse haat die zich niet zonder slag of stoot liet uitwissen.¹⁰⁶ Al woog dit argument misschien wel het zwaarst door, het bleek niet het enige obstakel voor een duurzame verzoening tussen de keizer en de Zonnekoning. Een eerste pijnpunt was en bleef Spanje. Ondanks verwoede Franse pogingen om de betrekkingen tussen Madrid en Wenen te normaliseren, bleef Karel VI dromen van Mallorca als strategisch steunpunt in de Middellandse Zee. Daarnaast slaagde Du Luc er niet in om aan zijn Oostenrijkse collega's éénzelfde vriendschappelijke en constructieve toon als in Rastadt en Baden te ontlokken. Integendeel, elke illusie dat diens missie van een leien dakje zou lopen, werd in de maanden die volgden spoedig doorprikt. Charles-François du Luc slaagde er immers niet in de politieke discussie op gang te brengen, vermits de belangrijkste politieke figuren in Wenen en niet in het minst Eugenius van Savoie bewust enige afstand bewaarden tegenover de nieuweling aan het hof. Tot slot werden de Franse plannen gedwarsboomd door de nieuwe Britse machthebbers, die hun pijlen voluit op de keizer richtten nu Frankrijk uit hun gratie was gevallen. Ook al liet

¹⁰⁴ Het belang van deze missie voor Frankrijk kan men afleiden uit het feit dat Charles-François de eerste gezant te Wenen was die de titel van ambassadeur droeg; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 434; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 64-67. Bovendien vertaalde de Franse koerswijziging zich eveneens in Lodewijks bredere Europese politiek; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 70-77. Tenslotte was er ook voor de pauselijke nuntii veel aan gelegen om een verzoening tussen de Franse en Oostenrijkse katholieke grootmachten te doen slagen, vermits hun broodheer Clemens XI zo'n verbroedering uiteraard zeer genegen was. Hun bedrijvigheid op dit punt was er derhalve op gericht de toenadering een duwtje in de rug te geven; LIVET, *L'équilibre européen*, 152.

¹⁰⁵ Uit een schrijven van Lodewijk XIV aan du Luc van 29 juni 1715 blijkt alvast hoe zowel de angst voor een protestantse dominantie als de verbindende kracht van het geloof door Frankrijk werden uitgespeeld: “L'Empereur ne se délivrera pas de ce joug également à craindre de ces deux États (Groot-Brittannië en de Republiek) qu'en répondant au désir sincère que j'ai de prendre des liaisons étroites telles que je suis persuadé qu'elles conviennent au bien général de l'Europe, avec les intérêts de la Religion.”; overgenomen uit MERCIER, *Une Vie d'Ambassadeur du Roi Soleil*, 185-187; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 67-69. Nochtans speelde het geloof in de Weense Hofburg een nog minder doorslaggevende rol dan in Versailles. Wogen religieuze gevoelens bij een verouderende Franse koning steeds sterker door, dan haalden politieke overwegingen en strategische calculus ook in Parijs nog steeds de bovenhand; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 101-104.

¹⁰⁶ Tekenend is de schampere toon waarop de secretaris van du Luc op 20 april 1715 schreef vanuit Wenen: “La vérité m'a obligé de lui représenter que deux cents ans de guerre et d'inimitié ne s'effaçaient point avec quatre feuilles de papier distribuées par un particulier sans caractère [...]”. Daarmee werd een voorstel om middels vlugschriften de anti-Franse stemming in Wenen te keren, zonder pardon van tafel geveegd wegens een tekort aan realiteitszin; overgenomen uit BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 86-89.

men zich in Versailles nogal laatlunkend uit over deze avances, toch hadden zij meer succes dan goed was voor de missie van du Luc. Het was immers een veeg teken dat het zenden van een Oostenrijks ambassadeur naar Parijs steeds opnieuw werd uitgesteld.¹⁰⁷

In de nacht van 31 augustus op 1 september 1715 ging voor Lodewijk XIV een laatste keer de zon onder. Hertog Filips van Orléans kwam als regent (1715-1723) voor de vijfjarige Lodewijk XV (1715-1774) aan het hoofd van Frankrijk te staan. Daarmee leek van een katholieke alliantie niets meer in huis te komen, vermits Orléans' aantreden voor een ommezwaai zorgde in de betrekkingen met Oostenrijk.¹⁰⁸ Dat de betreurde allerchristelijke koning evenwel geneigd was geweest om zeer ver te gaan met het oog op een gunstig resultaat, blijkt uit de Franse intentie om alle openstaande twistpunten tussen beide mogendheden op een vreedzame wijze te beslechten. De weifelende politiek aan het Oostenrijkse hof had het geloof in een goede afloop weliswaar langzaam doen slinken in de Franse hoofdstad. De instructies van de regent voor de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken Dubois (cf. infra) zouden definitief een einde maken aan de verzoeningspogingen met de Habsburgers.¹⁰⁹ Dat er in de keizerlijke entourage en bij Karel VI zelf onvoldoende wil en vastberadenheid bestond om voluit de Franse kaart te trekken, toont echter evenzeer aan dat de stoutmoedige plannen voor een 'renversement des alliances' avant la lettre prematuur waren.¹¹⁰ Bovendien zou het getalm en de politieke onzekerheid in Wenen ook Groot-Brittannië naar andere bondgenoten doen uitkijken, waarbij zelfs Frankrijk opnieuw in het Londense vizier kwam.¹¹¹ Het voor dit verhaal met voorsprong belangrijkste gevolg waren evenwel de negatieve repercussies die een mislukte Frans-Oostenrijkse toenadering mogelijks zou hebben gehad op het Congres van Rijssel, dat begin 1716 van start was gegaan en in het derde hoofdstuk aan bod komt.

¹⁰⁷ BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 89-100; MERCIER, *Une Vie d'Ambassadeur du Roi Soleil*, 188-203.

¹⁰⁸ DUCHHARDT, *Altes Reich und europäische Staatenwelt*, 26; MERCIER, *Une Vie d'Ambassadeur du Roi Soleil*, 204-213; TAPIÉ, 'Contribution à l'étude des relations entre la France et l'Autriche', 134-137. Daarmee is niet gezegd dat het overlijden van de Zonnekoning aan de basis lag van de mislukte toenaderingspoging. Reeds voordien waren de onderhandelingen immers op een dood punt terechtgekomen. Het is bijgevolg uiterst twijfelachtig of de gesprekken met Oostenrijk wél succesrijk waren afgerond indien de Franse vorst niet was heengegaan; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 100.

¹⁰⁹ Één jaar na het heengaan van Lodewijk XIV stond in de instructies voor Dubois (10 september 1717) het volgende te lezen: "Les assurances d'amitié que l'on s'était réciproquement données à Bade donnèrent lieu à un commerce de lettres entre le Prince Eugène de Savoye et le Maréchal de Villars [...]; cependant le comte du Luc [...] fut chargé principalement de ménager des liaisons que le feu Roi désirait sincèrement pour assurer la tranquillité publique, et pour ne la plus faire dépendre des Puissances Protestantes [...]. Les ouvertures du comte furent reçues avec les démonstrations d'amitié, mais l'on sut bientôt que les Ministres de la Cour de Vienne, auprès des Puissances Protestantes les avaient employées et en abusaient pour faire naître des défiances des desseins de la France."; overgenomen uit BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 26-27. BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 77-79; MERCIER, *Une Vie d'Ambassadeur du Roi Soleil*, 215-217.

¹¹⁰ Deze analyse wordt met niet zoveel woorden bevestigd door het laatste bericht van de graaf du Luc over diens Weense zending. Op 1 maart 1717 schreef die met een zekere teleurstelling: "Les lettres particulières que je recevais dans ce temps-là ne me laissaient pas douter qu'avec un peu de dextérité de ma part nous ne parvinssions au but que le Roi se proposait. On m'assurait entre autre chose que le Prince Eugène désirait cette union, et dans cette confiance je vins m'imaginant que n'ayant que des choses justes et utiles à proposer, je satisferais sans peine à ce qu'on désirait de moi; mais je ne fus pas médiocrement surpris lorsque je vis par moi-même que nous étions dans l'erreur."; overgenomen uit BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 97.

¹¹¹ Vooral de ontwikkelingen in de Noordse Oorlog hebben de Britse koning aangezet om met Frankrijk opnieuw gesprekken aan te knopen. De samenwerking tussen beide mogendheden zorgde er uiteindelijk voor dat Zweden en Rusland zich met elkaar verzoenden en de strijd rondom de Baltische Zee werd gestaakt. Ook tot het behoud van de vrede nadien heeft de Frans-Britse entente aanzienlijk bijgedragen; J.O. LINDSAY, 'International Relations', J.O. LINDSAY, *The New Cambridge Modern History. Volume VII: The Old Regime, 1713-1763*, Cambridge, 1957, 195, 198-199, 202-203.

2.4. De Spaans-Oostenrijkse rivaliteit (1714-1725) en de Brits-Franse entente (1716-1731)

De Vrede van Utrecht, Rastadt en Baden sloten een lange periode van heftige strijd en bloedvergieten af. Het einde van de Spaanse Successieoorlog werd in de geesten van velen opgevat als *une pacification de l'Europe*, niettegenstaande de Noordse Oorlog nog volop woedde en pas met de Vrede van Nystadt (30 augustus 1721) werd beëindigd.¹¹² De in Utrecht geschapen machtsconstellatie maakte van Groot-Brittannië, althans tijdelijk, de leidende Europese grootmacht. Een even dominante positie als Frankrijk onder Lodewijk XIV in de voorbije halve eeuw, bekleedden de Britten nochtans niet.¹¹³ In het 18de-eeuwse Europese statensysteem zouden namelijk vijf mogendheden de boventoon gaan voeren. Deze 'pentarchie' omvatte naast Groot-Brittannië, Frankrijk en Oostenrijk ook Rusland en Brandenburg-Pruisen. Tsaar Peter I (1682-1725) was als triomfator uit de oorlog met Zweden gekomen en zou, als noordoostelijke 'tegenhanger van de concentratie in het centrum', een steeds belangrijkere rol gaan spelen op de West-Europese diplomatieke scène.¹¹⁴ De geleidelijke economisch-demografische en politiek-militaire opkomst van Pruisen raakte in een stroomversnelling in de jaren '30 en '40 onder de Hohenzollern Frederik Willem I (1713-1740) en Frederik II (1740-1786). Tot dan speelde deze grootmacht-in-wording op het diplomatieke terrein een secundaire rol. Het verwerven van Silezië (januari 1745) tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (cf. supra), bevestigde uiteindelijk haar klim naar de status van grootmacht en de geboorte van de 'pentarchie'.¹¹⁵ Voor de hier behandelde periode schikt het wellicht beter te spreken van een 'tetrarchie'.

Het is hier niet de plaats om de inhoud van de gesloten vredesverdragen uitgebreid uit de doeken te doen. Daarvoor is het volgende hoofdstuk meer geschikt.¹¹⁶ Toch is het noodzakelijk om voor een goed begrip van de Spaans-Oostenrijkse rivaliteit, de door Utrecht gecreëerde situatie in Zuid-Europa beknopt te schetsen.¹¹⁷ Tegen de wens van Karel II in, bezegelde de Utrechtse vredesregeling de ontmanteling van het Spaanse wereldrijk. Tot de begunstigden mochten bovenal Groot-Brittannië en Oostenrijk

¹¹² Hieruit mag blijken dat de bedreiging door Frankrijk van het Europese machtssevenwicht, hoger werd ingeschat dan het machtsstreven van de Zweedse koning Karel XII (1697-1718); OSIANDER, *The States System of Europe*, 90; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 125-131; KUNISCH, *Absolutismus*, 145-149.

¹¹³ Hiervoor zijn een aantal plausibele redenen aan te geven: een eerder bescheiden bevolking, de controlefunctie van het parlement en de afwezigheid van een groot staand leger als gevolg van de Britse geografische positie. Een agressieve continentale politiek werd van Groot-Brittannië bijgevolg niet verwacht. Haar handelsbelangen kregen prioriteit en deze lagen in de eerste plaats buiten Europa; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 260; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 95. DROZ, *Histoire diplomatique*, 68-69, 71-73.

¹¹⁴ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 431-433; BLACK, *Eighteenth Century Europe*, 282-287; KENNEDY, *De wisselkoers van de macht*, 136; LUARD, *The Balance of Power*, 74. Over de militaire groei van Rusland en de weerslag hiervan op haar politieke invloed zie BLACK, *European Warfare*, 113-118.

¹¹⁵ ANDERSON, *Europe in the Eighteenth Century*, 236-240; BÉRENGER, 'Le conflit entre les Habsbourg et les Bourbons', 218-219; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 10; BLACK, *European Warfare*, 101-102; DUCHHARDT, *Altes Reich und europäische Staatenwelt*, 78-86.

¹¹⁶ Zie dienaangaande de punten 1.2., 2.2. en 3.2. onder hoofdstuk II. De inhoudelijke analyse van de vredesverdragen beperkt zich weliswaar tot de artikelen die een impact hebben gehad op de Zuidelijke Nederlanden.

¹¹⁷ De Spaanse Successieoorlog woedde ook buiten het oude continent. De Utrechtse vredesakkoorden brachten derhalve ook in het koloniale bezit van de Europese mogendheden een reeks interessante verschuivingen teweeg. Een aantal Franse kolonies in Noord-Amerika gingen zo in Britse handen over. In de context van dit werkstuk zijn deze veranderingen weliswaar van secundair belang. Zie hiervoor onder meer BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 34; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 96-97.

worden gerekend. De Britse handelsbelangen werden hoofdzakelijk bediend door commerciële akkoorden en het behoud van Gibraltar en Menorca, hetgeen controle over de westelijke Middellandse Zee impliceerde. Oostenrijk en Karel VI konden zich op hun beurt verheugen over een aanzienlijke reeks bezittingen in Italië: Napels, Milaan en het eiland Sardinië. Sicilië ging daarentegen, samen met een koningskroon, naar hertog Victor-Amadeus van Savoie.¹¹⁸ De zware toegevingen die Spanje door Groot-Brittannië én Frankrijk werden opgelegd, maakten haar vastberadenheid om het verloren gebied terug te winnen alleen maar groter. De nieuwe toestand in Italië was Filips V en zijn entourage een nog veel stekeligere doorn in het oog dan de Britse voorpost op Spaanse bodem in Gibraltar. De Oostenrijkse houding was bovendien niet van dien aard om dit verlangen te temperen. Keizer Karel VI bleef immers, zeer tegen de zin van de overige Europese mogendheden, vastklampen aan zijn aanspraken op de Spaanse troon en de titel van katholieke koning. Ook naar Sicilië keek men vanuit Wenen met een begerige blik.¹¹⁹ Ondanks de grotendeels vervulde Oostenrijkse ambities in Italië, bleek men toch niet onverdeeld gelukkig met de nieuwe constellatie. De onvrede in Madrid en Wenen betekende de grootste uitdaging voor de *framers* van de recente vredesakkoorden.¹²⁰

Het lijkt één van die merkwaardige kronkels van de geschiedenis dat de auteurs van de Vrede van Utrecht, de ervijanden Frankrijk en Groot-Brittannië, in de daaropvolgende periode zeer nauwe diplomatieke betrekkingen onderhielden.¹²¹ Bij nader inzien is deze affiniteit tussen Londen en Parijs niet zó verwonderlijk te noemen. Door de onzekere situatie waarin hun beider regime zich bevond, hadden zowel de nieuwe Britse koning George I als de Franse regent, hertog Filips van Orléans, veel te winnen bij een Brits-Franse entente.¹²² In Frankrijk was de troonopvolging door de minderjarigheid van Lodewijk XV niet verzekerd, terwijl aan de overzijde van het Kanaal het doorzettingsvermogen van de nieuwe Hannoverse dynastie nog moest blijken.¹²³

¹¹⁸ ANDERSON, *Europe in the Eighteenth Century*, 253-255; KENNEDY, *De wisselkoers van de macht*, 134; KUNISCH, *Absolutismus*, 144-145; LUARD, *The Balance of Power*, 70.

¹¹⁹ De invloedrijke Spaanse Raad, opgericht in Wenen (1713) en volgestouwd met Italiaanse en Spaanse raadgevers, was hieraan allerminst vreemd; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 434-435; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 102-103. Tekenend voor de Italiaanse honger van de Oostenrijkse keizer was ook diens weigering om de in de Siciliaanse hoofdstad Palermo gekroonde hertog van Savoie te erkennen; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 428.

¹²⁰ Droz beschrijft naast de Middellandse Zee-regio nog twee potentiële conflicthaarden in het Europa na Utrecht: in het noorden met de Noordse Oorlog en op de Balkan met de Turks-Oostenrijkse confrontatie (1716-1718). Trouw aan de geografische beperkingen die we onszelf hebben opgelegd, komen deze enkel zijdelings aan bod; DROZ, *Histoire diplomatique*, 73-76. DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 259, 262-263; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 98-99.

¹²¹ Een aantal auteurs maakt voor de periode 1688-1815 immers gewag van een tweede Frans-Engelse Honderdjarige Oorlog. In tegenstelling tot de middeleeuwse Honderdjarige Oorlog (1337-1453), werd deze strijd vooral in de kolonies gevoerd om strategische en economische redenen. Het anderhalve decennium na de Vrede van Utrecht gold als een opvallend intermezzo in dit conflict; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 20-21, 363; LUARD, *The Balance of Power*, 71. De avances tussen Parijs en Londen worden ook wel eens omschreven als de eerste poging tot het sluiten van de Entente Cordiale tussen beide mogendheden. Deze zou er pas echt komen aan het begin van de 20ste eeuw (1904); BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 25-26.

¹²² Op 1 augustus 1714 was de Britse koningin Anne heengegaan zonder nageslacht (cf. supra). Geheel volgens de regeling in de *Act of Settlement* en zonder veel interne strubbelingen, werd zij opgevolgd door een telg uit het protestantse huis van Hannover; BÉLY, *La société des princes*, 305-306. Een jaar later blies Lodewijk XIV zijn laatste adem uit. Zijn enige erfgenaam en achterkleinzoon, de toekomstige Lodewijk XV, was op dat moment nog minderjarig. Gedurende diens minderjarigheid zou de hertog van Orléans, zelf niet helemaal vrij te pleiten van enige ambitie met betrekking tot de vacante troon, de Franse belangen behartigen; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 436, 439; DROZ, *Histoire diplomatique*, 76-77.

¹²³ Beide kronen werden van buitenaf begeerd: de Britse door Jacobus III Stuart (zie ook voetnoot 56), de Franse door Filips V. Van laatstgenoemde vreesde men dat hij zijn voorlopig enkel bij monde gedane

De goede verstandhouding tussen Groot-Brittannië en Frankrijk was dus overwegend ingegeven door de hoop om op die manier een win-win situatie te creëren. Men mag weliswaar ook de impact niet onderschatten van de ondanks alles vlot verlopen, recente diplomatieke contacten tussen de beide mogendheden. Deze hadden reeds aangetoond dat de grootmachten met elkaar zaken konden doen. Daarbij kwam dat de fysieke en materiële uitputting de oorlogsgedachten naar het achterplan had verwezen.¹²⁴ Ten slotte zagen de architecten van deze Brits-Franse toenadering, Stanhope en Dubois (cf. infra), hun ‘onnatuurlijke’ vriendschap als katalysator voor een breder diplomatiek offensief, waarin ook Oostenrijk en Spanje zouden worden betrokken en waarmee de huidige status-quo en dus het frêle machtsevenwicht kon worden gehandhaafd.¹²⁵ Aanvankelijk waren de geesten evenwel nog niet rijp voor dit gedurfde plan. De Whigs, die samen met George I opnieuw aan de macht waren gekomen, stonden nog steeds zeer wantrouwig tegenover hun ‘natural and necessary enemy’ en ook aan het Franse hof bleef het diepgewortelde anti-Britse sentiment de buitenlandse politiek domineren. Deze gevoelens maakten van de Frans-Britse entente een broze alliantie. De dood van de Zonnekoning zou weliswaar de contacten tussen de beide grootmachten faciliteren.¹²⁶

Zowel de Oostenrijkse als de Spaanse monarchie zouden tijdens de hier behandelde periode de overige mogendheden met flink wat kopzorgen opzadelen. Ondanks het Weense ongenoegen over de Vrede van Utrecht, Rastadt en Baden was het nochtans Spanje dat als eerste de daad bij het woord voegde. Nu de keizer zijn handen vrij had, engageerde die zich aan de zijde van Venetië in de oorlog tegen de sultan (1716-1718).¹²⁷ In Madrid werden daarentegen de nodige voorbereidingen getroffen voor de herovering van Sardinië, Sicilië en het Italiaanse vasteland.¹²⁸ Net als in Wenen speelde de Italiaanse invloed ook aan het Spaanse hof een doorslaggevende rol. Deze invloed was dubbel en van recente datum. Enerzijds was er Elisabeth Farnese (1692-1766), sinds kort (1714) de tweede vrouw van Filips V en erfgename van de hertog van Parma.¹²⁹ Anderzijds was er de geestelijke Giulio Alberoni (1664-1752), een streekgenoot en vertrouwenspersoon van de nieuwe koningin, die Elisabeth in Madrid had geïntroduceerd en als gezant van de hertog van Parma en Piacenza reeds enkele jaren in de Spaanse hoofdstad resideerde. Samen met de groeiende invloed van de Spaanse koningin op haar echtgenoot, nam de impact van de toekomstige kardinaal op het buitenlandse beleid van Spanje steeds verder

belofte om af te zien van de Franse troon, niet zou nakomen; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 436; LINDSAY, ‘International Relations’, 193-194; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 103-106. Over de Brits-Franse relaties en de Jacobijnen in Frankrijk zie BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 106-118.

¹²⁴ BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 25; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 171.

¹²⁵ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 263-264; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 172.

¹²⁶ BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 71-72; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 261-262; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 238-239, 241.

¹²⁷ De Turks-Oostenrijkse oorlog werd beëindigd met de Vrede van Passarowitz (juli 1718) op basis van *uti possidetis* en maakte een eind aan de Turkse bedreiging van Europa. De val van Belgrado (augustus 1717) was een zeer belangrijk moment. Was Oostenrijk na de Vrede van Karlowitz (1699, cf. supra) opgeklommen tot grootmacht, dan bereikte het rijk op dit punt in de geschiedenis haar meest uitgestrekte omvang; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 438-439; HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 194-196; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 240-241, 246-247, 249.

¹²⁸ Het dient nogmaals te worden benadrukt dat er tussen Madrid en Wenen geen vredesakkoord uit de bus was gekomen. Anders gesteld: de concurrenten erkenden elkaars titels en bezittingen niet. Enkel een onzekere wapenstilstand werd tussen beide mogendheden voorlopig gerespecteerd; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 101; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 173.

¹²⁹ Het doel van Elisabeth Farnese bestond erin om haar kinderen van land te voorzien in Italië. Zij hoopte dit te verwezenlijken via haar aanspraken op Parma en Piacenza alsook op Toscane, alwaar de Medicis geen mannelijke erfgenaam hadden. BÉLY, *La société des princes*, 352-353; G. SYVETON, ‘Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle. Le baron de Ripperda’, *Revue d'histoire diplomatique*, 8 (1894), 166-172.

toe.¹³⁰ Dit kwam tot uiting in de succesvolle aanval op Sardinië (augustus-oktober 1717). De Britse en Franse diplomatieke voorstellen die hierop volgden, werden ontoereikend geacht en zouden Filips V aanzetten tot bijkomende actie. Op 3 juli 1718 werden daarom troepen ontscheept op Sicilië. Deze verovering was de laatste stap alvorens het Italiaanse schiereiland zelf binnen te vallen. Voor Karel VI werd vrede met de Verheven Poort (21 juli 1718) plots een dringende noodzaak, terwijl het voor de andere leden van het Europese statensysteem zonneklaar was dat Spanje de precieze regeling van Utrecht bewust op de helling plaatste. Haar vurige verdedigers in Parijs en Londen zouden trachten, middels een grote alliantie, het Spaanse revisionisme aan banden te leggen.¹³¹

In de post-Utrecht periode zagen zowel Groot-Brittannië als Frankrijk zich genooddaakt om in hun buitenlandse politiek de nodige omzichtigheid aan de dag te leggen. Het is al aangestipt hoe in Britse en Franse beleidskringen een alliantie tussen beide grootmachten op weerstand stuitte.¹³² Bovendien hadden zij door hun eigengereide optreden geen al te beste beurt gemaakt bij hun bondgenoten. Niettegenstaande de heersende achterdocht, slaagden de Britten er toch in om hun relatie met de Republiek en Oostenrijk in de loop van 1716 te normaliseren. Ook met de Spaanse soeverein werd een nieuw handelsverdrag gesloten (juli 1716). Deze akkoorden moeten weliswaar vooral een symbolische betekenis worden toegedicht.¹³³ Een tweede, symbolisch zeker zo belangrijk spoor in het Britse buitenlandbeleid leidde naar het Franse hof. Gesteund door George I werd James Stanhope, de Britse minister van Buitenlandse Zaken voor het Zuidelijke Departement, de drijvende kracht achter dit diplomatieke charmeoffensief.¹³⁴ In Guillaume Dubois, vertrouwensman en politiek adviseur van de Franse regent, vond Stanhope een luisterend oor.¹³⁵ De gesprekken tussen de ervijanden mondden in de winter van 1716 uit in een

¹³⁰ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 441; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 247-248; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 173. McKay en Scott relativiseren nochtans de invloed van Alberoni; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 102; terwijl Martin stelt dat Filips V de vastberadenheid bezat om ook eigen objectieven na te streven, los van de invloed van derden; M.A. MARTIN, 'The Secret Clause: Britain and Spanish Ambitions in Italy 1712-1731', *European History Quarterly*, 6 (1976), 413.

¹³¹ KUNISCH, *Absolutismus*, 144-145; LINDSAY, 'International Relations', 196-198.

¹³² Over de moeilijkheden bij het totstandkomen van de Triple Alliantie zie BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 440; BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 72; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 108.

¹³³ Met de Republiek sloot men een verdrag op 17 februari 1716, met Oostenrijk op 5 juni 1716 (Verdrag van Westminster); DROZ, *Histoire diplomatique*, 77; D. MCKAY, *Allies of Convenience. Diplomatic Relations between Great Britain and Austria 1714-1719*, New York en Londen, 1986, 86-91, 99-107. MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 107. Het is eveneens belangrijk erop te wijzen dat de Britten een belangrijke bemiddelende rol hadden gespeeld tussen de Republiek en Oostenrijk in de uitwerking van het Barrièreverdrag; MCKAY, *Allies of Convenience*, 57-60. Zie hiervoor ook hoofdstuk II.4..

¹³⁴ De diplomatenzoon James Stanhope (1673-1721) bouwde vanaf 1691 een mooie carrière uit in het Britse leger. Tijdens de Spaanse Successieoorlog diende hij als soldaat op het Iberische schiereiland en schapte hij het in 1708 tot bevelvoerder. Na de oorlog werd James één van de leidende figuren bij de Whigs. Met de troonsbestijging van George I werd hij minister van Buitenlandse Zaken en de dominante figuur op dat domein. In de periode 1714-1721 was diens pendeldiplomatie duidelijk richtinggevend voor het Britse buitenlandbeleid. Zijn verdiensten leverden hem de adellijke titel van graaf op (1718). De aanvulling voor het Zuidelijke Departement verwijst naar een geografische opdeling die binnen de Britse buitenlandse politiek tot vóór 1782 werd gemaakt. Er was immers ook een minister voor het Noordelijke Departement, een functie die Stanhope eveneens zou uitoefenen (1718-1721). Zoals uit het bovenstaande blijkt, was één van beiden meestal de invloedrijkste figuur. DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 98-99; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 27-30; LUARD, *The Balance of Power*, 45; WILLIAMS, *Stanhope*, 155.

¹³⁵ Guillaume Dubois (1656-1723) was met de eeuwwisseling gepromoveerd tot secretaris van Filips van Orléans, neef van Lodewijk XIV, nadat hij reeds meer dan vijftien jaar diens leermeester was geweest. Zijn invloed op het Franse (buitenlandse) beleid nam gestadig toe en hing nauw samen met de positie dewelke de hertog van Orléans vanaf 1715 zou bekleeden. Onder diens regentschap werd Guillaume aartsbisschop van Kamerijk (6 mei 1720) en kardinaal (16 juli 1721) en klom hij op tot *principal ministre de l'État* (21 augustus 1722) van Frankrijk. Het wederzijds respect tussen hem en Stanhope was groot en

akkoord, dat op 4 januari in Den Haag de basis vormde voor de Triple Alliantie. Naast Groot-Brittannië en Frankrijk zou ook de Republiek in principe deel hebben uitgemaakt van dit nieuwe bondgenootschap, doch het verdrag werd door de Staten-Generaal niet geratificeerd.¹³⁶ Deze alliantie was bedoeld om de bescherming van de Utrechtse vredesregeling te verzekeren en zou, geconfronteerd met de Spaanse agressie, al gauw uitgroeien tot hét middel om de vrede op het oude continent te vrijwaren.¹³⁷

In een poging om de nieuwe Brits-Franse entente en de Grote Alliantie aan elkaar te koppelen, richtte Stanhope zijn pijlen in eerste instantie op Wenen met zijn ambitieuze ‘Vredesplan voor het Zuiden’. Reeds in 1716 hadden Karel VI en Groot-Brittannië een akkoord bereikt omtrent het Italiaanse vraagstuk. Dit was door het Madrileense hof weliswaar afgeschoten.¹³⁸ Spanje zou proberen om gewapenderhand haar wil op te leggen. Op die manier plaatste Filips V zichzelf diplomatiek buitenspel en gaf hij Oostenrijk de mogelijkheid om samen met Groot-Brittannië een nieuwe en voor haar gunstige regeling uit te werken. Nochtans raakten beide mogendheden het maar moeizaam eens over het Vredesproject. Onder zachte druk sloot de keizer zich op 2 augustus 1718 toch aan bij wat nu de Quadruple Alliantie werd. Karel VI zag daarbij af van de Spaanse kroon (artikel III) en aanvaardde de oudste zoon van Elisabeth Farnese als erfgenaam in Parma en Toscane. Beide plaatsen bleven leenrechtelijk wel afhankelijk van het Rijk (artikel V). Aan Oostenrijk werd een ruil Sardinië-Sicilië voorgespiegeld.¹³⁹ Restte enkel nog de Spaanse instemming met deze overeenkomst af te dwingen. Met de zeeslag in de kaap van Passero, Zuid-Sicilië, werd de Spaanse vloot door de Britten in één klap tot zinken gebracht (augustus 1718) en de communicatie met de troepen in Sicilië afgesneden.¹⁴⁰ Spanje bleef evenwel onwrikbaar. Begin 1719 zou ook Frankrijk zich in de

tussen beiden groeide er zelfs een vriendschappelijke band. Met de Franse adel onderhield Dubois, mede door zijn controversiële politiek, een veel koelere relatie; ANTOINE, *Le gouvernement et l'administration sous Louis XV*, 89; BOULANT en DE MAUREPAS, *Les ministres et les ministères du siècle des Lumières*, 60-66.

¹³⁶ De positie van de berooide Republiek der Verenigde Provinciën na 1713, werd gekenmerkt door een opvallende terughoudendheid op het internationale toneel en een volgzame houding ten aanzien van Groot-Brittannië. Met de grote maritieme broer bleven ook na de dood van Willem III (1702) immers nauwe banden bestaan. In de handel daarentegen, zou de Republiek in de hier beschreven periode wel een belangrijke speler blijven; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 177-178; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 100. BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 73; R. HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, Londen, 1950, 132-143.

¹³⁷ Met deze alliantie erkende Frankrijk ook de rechten van het huis Hannover op de Britse kroon, terwijl Groot-Brittannië en de Republiek morele en materiële steun beloofden aan Frankrijk in geval van opvolgingsproblemen. In het algemeen bevestigde de Triple Alliantie de positie van de Britten als scheidsrechter op het West-Europese speelveld. Over wie de eerste stap zette in de toenadering tussen Londen en Parijs, zijn in de literatuur tegenstrijdige stemmen te horen. Toch wordt aangenomen dat James Stanhope, de ‘knight errant of English diplomacy’, de leidende rol speelde in de verdere uitbouw van de alliantie; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 121-122, 128; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 264; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 108, 110-111.

¹³⁸ De regeling stelde Spanje zelf immers bitter weinig in het vooruitzicht. De keizerlijke wens voor een ruil Sardinië-Sicilië werd namelijk gekoppeld aan de Oostenrijkse erkenning van de rechten van Filips V op de Spaanse troon en van de oudste zoon van Elisabeth Farnese op het hertogdom Parma; DROZ, *Histoire diplomatique*, 79; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 174.

¹³⁹ Het dient gezegd dat de Staten-Generaal ook het verdrag waardoor de Quadruple Alliantie tot stand kwam nooit heeft geratificeerd. De Republiek maakte er dus officieel geen deel van uit en poogde, met het oog op haar commerciële belangen, zich in een neutrale positie te handhaven; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 261, 265; HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 166-205; WILLIAMS, *Stanhope*, 449-450. BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 442-443; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 111-115; STURGILL, ‘From Utrecht to the Little War’, 181.

¹⁴⁰ De militaire optie tegen Spanje werd over het Kanaal aanvankelijk afgewezen, teneinde de Britse handel en de Frans-Britse betrekkingen niet te schaden; G.C. GIBBS, ‘Parliament and the Treaty of the Quadruple Alliance’, BROMLEY en HATTON, *William III and Louis XIV*, Liverpool, 1968, 287-298; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 248; MARTIN, ‘The Secret Clause’, 417-418.

oorlog storten en met een leger de Pyreneeën overtrekken.¹⁴¹ Op die manier werd de druk op het vorstenpaar nog verder opgevoerd. Uiteindelijk zou Filips V door een ultimatum gedwongen worden om aan de onderhandelingstafel plaats te nemen.¹⁴² Het gezichtsverlies voor de katholieke koning en zijn vrouw werd tot een minimum beperkt, doordat kardinaal Alberoni voor de hele onderneming verantwoordelijk werd gesteld. Onder druk van buitenaf werd hij begin december 1719 geslachtofferd en sloot Spanje zich op 17 februari 1720 tandenknarsend aan bij de Quadruple Alliantie.¹⁴³

Met het aanvaarden door Spanje van de bepalingen uit Stanhopes Vredesplan en haar toetreding tot de Quadruple Alliantie, leek het erop dat de entente-machten een escalatie van de Spaans-Oostenrijkse wedijver hadden bezworen. Beide mogendheden verklaarden zich, zij het met heel wat tegenzin, akkoord met een door Groot-Brittannië en Frankrijk opgedrongen schikking voor het Italiaanse schiereiland. Of dit woordelijke compromis ook op het terrein zou worden uitgevoerd, viel weliswaar te betwijfelen. Daarvoor waren zowel de aversie in Madrid als het gebrek aan enthousiasme in Wenen ten overstaan van de uitgewerkte regeling een te groot obstakel.¹⁴⁴ In Londen en Parijs was men zich van deze onvolkomenheden bewust en besliste men de nog openstaande kwesties voor verdere discussie door te verwijzen naar een congres. Dat zou in de nabije toekomst in Kamerijk worden bijeengeroepen.¹⁴⁵ Het was overduidelijk dat er nog voldoende twistpunten bestonden die de vlam opnieuw in de pan konden doen slaan. Tussen Spanje en Oostenrijk was er nog steeds geen bilateraal vredesakkoord gesloten en de installatie van de Spaanse tak van de Bourbons in hartje Italië zou nog de hele jaren '20 voor animositeit zorgen in de internationale politiek.¹⁴⁶ Het dispuut spitste zich daar toe op de vraag of er troepen zouden worden gelegd in Parma, Piacenza en Toscane, die de machtsoverdracht van deze gebieden aan de minderjarige zoon van Elisabeth Farnese

¹⁴¹ Ook de Franse aanval op de kleinzoon van Lodewijk XIV was van meet af aan zeer omstreken geweest. De ontdekking van een Spaans complot tegen de regent, ook de samenzwering van (Antonio, hertog van) Cellamare genoemd naar de Spaanse ambassadeur die de plannen te Versailles diende uit te voeren, gaf Filips van Orléans uiteindelijk een voorwendsel om Spanje de oorlog te verklaren; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 122-124; DROZ, *Histoire diplomatique*, 81-82.

¹⁴² Filips kreeg nog drie maanden om de Utrechtse vredesregeling te aanvaarden en zich bij de Quadruple Alliantie aan te sluiten. Het ultimatum werd aan de Spaanse vorst voorgelegd onder de vorm van een conventie die was opgesteld op 18 november 1719; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXI, 77-80.

¹⁴³ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 442-443, 447; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 264-266; MCKAY, *Allies of Convenience*, 242-244.

¹⁴⁴ Het grootste slachtoffer van de vijandschap tussen Spanje en de keizer was nochtans de hertog van Savoie, die zich verplicht zag om de boven zijn hoofd besliste ruil Sardinië-Sicilië zonder meer te aanvaarden. Zijn koningstitel mocht hij weliswaar houden en hij bleef de eerste in lijn om Filips V op te volgen, indien die zonder nageslacht kwam te sterven; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 176. BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 124-125; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 266-267; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 117-118.

¹⁴⁵ De bedoeling van het congres was om, middels een billijke vredesregeling, een eind te maken aan de rivaliteit tussen twee partijen die sinds het einde van de Spaanse Successieoorlog op gespannen voet leefden met elkaar. Dit bleek duidelijk uit artikel VIII van het Quadruple Alliantieverdrag waarin het congres wordt aangekondigd: "His Imperial Majesty and his royal Catholic Majesty shall immediately after exchange of the ratifications of these present conventions, put in execution all and every the conditions therein comprehended, and that within the space of two months at the farthest [...]. Which execution of the conditions being previously performed, their Ministers and Plenipotentiaries, by them to be named, shall in the place of Congress, which they shall agree upon, [...] settle and determine the other points of their particular peace, under the mediation of the three contracting powers."; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXX, 450, eigen cursivering. Het was waarschijnlijk geen toeval dat de plaats van bijeenkomst uiteindelijk Kamerijk werd, daar waar de Franse minister van Buitenlandse Zaken Dubois als aartsbisschop was benoemd (1720); BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 447; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 124.

¹⁴⁶ HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 197; QUAZZA, 'Italy's role in the European Problems of the First Half of the Eighteenth Century', 140-142; K.O. VON ARETIN, *Das Alte Reich, 1648-1806. Band II: Kaisertradition und österreichische Grossmachtspolitik (1684-1745)*, Stuttgart, 1997, 354-366.

zouden verzekeren.¹⁴⁷ Nieuw op de internationale agenda was de teruggave van Gibraltar, door Stanhope in Madrid gesuggereerd in volle crisissfeer. Het idee zou de Spaanse koning sindsdien niet meer loslaten, maar vertolkte een persoonlijke overtuiging van de minister die in het Britse parlement op zeer weinig bijval kon rekenen.¹⁴⁸

Voor Karel VI was de aanwezigheid van een telg uit het Spaanse huis in Italië een allesbehalve aantrekkelijk toekomstbeeld. De Oostenrijkse keizer zou daarom alles in het werk stellen om de machtsoverdracht van het groothertogdom Toscane en het hertogdom Parma-Piacenza tegen te werken. Zodoende verzette hij zich met hand en tand tegen de aanwezigheid van een vreemde troepenmacht die volgens de overige mogelijkheden deze transactie moest verzekeren. Oostenrijk zou met dit standpunt in toenemende mate geïsoleerd raken.¹⁴⁹ Haar positie als Einzelgänger was weliswaar niet alleen een gevolg van haar hardnekkige houding omtrent 'de laars', maar ook en steeds meer van haar grote ambities op zee. Daarmee zou zij zowel letterlijk als figuurlijk in het vaarwater van de zeemogendheden terechtkomen. Had de Spaanse koning de precaire machtsbalans in Zuid-Europa militair geprovoceerd, dan betekenden de keizerlijke aspiraties in de wereldhandel een commerciële uitdaging voor het evenwicht op de internationale wateren.¹⁵⁰ Triëste en Fiume (het huidige Rijeka) waren reeds tot vrije havens (maart 1719) uitgeroepen, teneinde de van de Turkse sultan verkregen handelsprivileges te laten renderen.¹⁵¹

¹⁴⁷ Artikel V van het Quadruple Alliantieverdrag bepaalde in dat opzicht het volgende: "[...] Lastly it is agreed, [...], that it never shall be allowed during the lives of the present possessors of the duchies of Tuscany and Parma, or of their male successors, *that any forces of any country whatsoever*, whether their own or hired, shall either by the emperor, the king of Spain and France, or even by the prince appointed, as above, to the succession, *be introduced into the provinces and lands of the said duchies*; [...]" Wel werd gesuggereerd dat de aanwezigheid van Zwitserse garnizoenen in een aantal steden meer zekerheid zou bieden omtrent de machtsoverdracht: "[...] But the said son of the queen of Spain, appointed by this treaty to the succession of the great duke of Tuscany and the duke of Parma and Piacentia, *may be more fully secured against all events, and may more certainly depend on the execution of the succession promised him*; and likewise that the fief, constituted as above, may remain inviolable to the Emperor and empire; it is agreed on both sides that garrisons, not exceeding however the number of 6000 men, [...], be taken from among the Swiss Cantons, [...]" PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXX, 448, eigen cursivering.

¹⁴⁸ Volgens Stanhope had Gibraltar weinig strategische waarde en verzuurde het bovendien de relaties met Spanje. Hij had zich daarom bereid getoond om het bruggenhoofd te ruilen voor een Spaanse kolonie; DROZ, *Histoire diplomatique*, 86; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 267; WILLIAMS, *Stanhope*, 346-348; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 175-176.

¹⁴⁹ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 267, 269; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 117, 121; MARTIN, 'The Secret Clause', 415-416.

¹⁵⁰ Het toenemende belang van de kolonies maakte dat er ook op zee naar een machtsevenwicht werd gestreefd. In realiteit was de Britse dominatie op de wereldzeeën voor velen een doorn in het oog, niet in het minst voor Frankrijk; ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy*, 170-174. Het dient gezegd dat de idee om van Oostenrijk een handelsmogendheid te maken, Karel VI niet meer had losgelaten sinds zijn verblijf in Catalonië tijdens de Spaanse Successieoorlog. De Oostenrijkse wens om een vloot uit te bouwen, was echter niet alleen ingegeven door commerciële, maar eveneens door militaire doeleinden. De Oostenrijkse afhankelijkheid van Britse schepen voor haar verdediging tegen Spanje, had de keizer van de noodzaak van een eigen marine overtuigd; BERENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 124; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 256.

¹⁵¹ In die optiek was ook een Oriëntaalse Compagnie opgericht (mei/december 1719) die de handel tussen beide havens en de Levant moest verzorgen. Door een gebrek aan financiële middelen kwam deze onderneming weliswaar nooit van de grond. Triëste en Fiume lagen bovendien op enige afstand van de traditionele vaarroutes en hadden een bescheiden infrastructuur. Zij moesten het daarom aanvankelijk afleggen tegen de havens van Venetië, Genua en Livorno; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 270; M. HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI: la Compagnie d'Ostende. Étude historique de politique commerciale et coloniale*, Brussel, 1902, 156-158; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 256; H.L. MIKOLETZKY, *Österreich: das grosse 18. Jahrhundert. Von Leopold I bis Leopold II*, Wenen, 1967, 122.

De voornaamste prikkel voor Karel VI om zijn maritieme droom na te streven, kwam weliswaar uit de Zuidelijke Nederlanden. Vanuit Oostende dreven reders sinds 1715 handel met de overzeese wereld.¹⁵² De keizer zag hierin dé kans om van een gebied dat hij eerder als een last zag dan als een zegen, een speerpunt te maken in de economische expansie van Oostenrijk en zo de situatie van haar schatkist op te krikken. Na lang aarzelen octrooieerde hij daarom in december 1722 de activiteiten van deze handelslui en richtte zo de ‘Compagnie Impériale et Royale établie dans les Pays-Bas autrichiens’ op. De statuten van de ‘Oostendse Compagnie’ werden pas op 18 juli 1723 gepubliceerd.¹⁵³ Tot grote ergernis van de zeemogendheden bleek het handelsgezelschap al gauw de wind in de zeilen te hebben. Vooral de Republiek roerde zich, schermend met het argument dat elke handelsonderneming in de Zuidelijke Nederlanden door internationale verdragen meermaals was verboden. In de zomer van 1723 werden door de zeemogendheden en Frankrijk wetten uitgevaardigd die het aan hun onderdanen verboden te handelen, te investeren of dienst te nemen in de Oostendse Compagnie.¹⁵⁴ De commerciële strapatsen van de keizer in de Oostenrijkse Nederlanden, verzuurden de relaties met de omringende mogendheden. Nochtans had die de steun van zijn bondgenoten hard nodig, wilde hij het zwaard van Damocles dat boven de Oostenrijkse monarchie hing, het vallen beletten (cf. infra).

Het voortvarende optreden van Karel VI versterkte het isolement waarin de Oostenrijkse monarchie zich in toenemende mate bevond. De keizer was goed op weg om de rol van Frankrijk als grootste bedreiging voor het Europese machtsevenwicht over te nemen.¹⁵⁵ Op 5 februari 1721 was James Stanhope, de enthousiastste adept van de Quadruple Alliantie, aan zijn einde gekomen. Na hem zou ook zijn geesteskind langzaam maar zeker een stille dood sterven.¹⁵⁶ De Oostenrijkse politiek was hieraan allerminst vreemd, maar ook de in Parijs uitgestippelde diplomatieke koers deed haar duit in het zakje.

¹⁵² Hier begon de periode van de zogeheten ‘Vooruitredingen’ (1715-1722/1723), waarin bescheiden associaties van handelaars en reders voldoende kapitaal probeerden te verzamelen om in het grootste geheim en via allerlei kunstgrepen een schip naar Oost-Indië uit te rusten; M.W. SERRUYS, *Oostende en de Oostendse Compagnie: het economisch effect van koloniale zeehandel op een Zuid-Nederlandse havenstad tussen de Spaanse en de Oostenrijkse Successieoorlog (1713-1745)*, Leuven, 1999, 54-61. Zie hierover ook E.J. BAELS, ‘De Generale Keizerlijke en Koninklijke Indische Compagnie gevestigd in de Oostenrijkse Nederlanden’ genaamd de Oostendse Compagnie, Oostende, 1972, 22-32, 34-40. Vermits de Schelde sinds de late 16de eeuw was afgesloten en er vanuit Antwerpen dus geen handel kon worden gedreven, waren reders verplicht om hun activiteiten elders te ontplooiën; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 122; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 177.

¹⁵³ Het is belangrijk erop te wijzen dat het de compagnie werd toegelaten kolonies te stichten; BAELS, ‘De Generale Keizerlijke en Koninklijke Indische Compagnie’, 55-61; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 270-271; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 215-225; MIKOLETZKY, *Österreich: das grosse 18. Jahrhundert*, 121, 123-124; SERRUYS, *Oostende en de Oostendse Compagnie*, 61-66; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 177-178.

¹⁵⁴ BAELS, ‘De Generale Keizerlijke en Koninklijke Indische Compagnie’, 64-67; H. BENEDIKT, *Als Belgien Österreichischs war*, Wenen, 1965, 39-44; H. DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740: a Study of Anglo-Dutch Relations in the Age of Walpole*, New York en Londen, 1986, 57-59; SERRUYS, *Oostende en de Oostendse Compagnie*, 63, 77. Enkel wanneer haar handelsbelangen werden bedreigd, verhief de Republiek nog haar stem in internationale kwesties. In oorlogstijd hield zij zich daarentegen zoveel mogelijk op de vlakte; LUARD, *The Balance of Power*, 73-74.

¹⁵⁵ De gespannen relatie tussen Karel VI en George I werd niet alleen gevoed door de oprichting van de Oostendse Compagnie, maar ook door strubbelingen tussen beiden in het Rijk als gevolg van de ‘Hannoverse connectie’: de belangen die de Britse koning als keurvorst van Hannover in het Rijk verdedigde en die een constante waren in het Britse buitenlandbeleid sinds 1714; DUCHHARDT, *Altes Reich und europäische Staatenwelt*, 26-28; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 121-123; B. WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, *The English Historical Review*, 15 (1900), 269-271.

¹⁵⁶ Ook de opening van het Congres van Kamerijk werd door de afbrokkeling van de Quadruple Alliantie voor onbepaalde tijd opgeschort; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 118.

Het machtsvacuüm in de Britse politiek dat volgde op de dood van Stanhope, gaf kardinaal Dubois immers de mogelijkheid zich sterker te profileren en een leidende rol te spelen in de entente tussen de beide mogendheden.¹⁵⁷ Het resultaat was een toenadering tussen Spanje en Frankrijk die de Quadruple Alliantie mede zou ondergraven. Beide hoven haalden de dynastieke banden verder aan, door een huwelijk tussen de oudste dochter van de Spaanse vorst en de toekomstige Franse koning Lodewijk XV in het vooruitzicht te stellen. Frankrijk beloofde daarenboven de Madrileense aanspraken op Gibraltar te ondersteunen alsook haar vraag om Spaanse troepen in Italië.¹⁵⁸ Charles Townshend, als minister van Buitenlandse Zaken voor het Noordelijke Departement de feitelijke opvolger van de overleden Stanhope aan het roer van de Britse diplomatie, weigerde weliswaar over de kwestie Gibraltar te onderhandelen.¹⁵⁹ Om Filips V alsnog te paaien, stelde George I in een opmerkelijke brief voor om zijn invloed in het parlement ten voordele van Spanje aan te wenden (juni 1721). De nieuwe Frans-Spaanse alliantie stond een goede verstandhouding tussen Parijs en Londen niet in de weg, integendeel. Dubois had steeds de intentie gehad om ook de Britten in de alliantie op te nemen om zo een herstel van de Grote Alliantie onmogelijk te maken. In de zomer van 1721 sloot de Britse vorst zich bij de nieuwe as Parijs-Madrid aan en werd de Quadruple Alliantie daadwerkelijk omgevormd tot een Triple Alliantie tussen de Bourbonmachten en Londen.¹⁶⁰ Zodoende bleven Oostenrijk en de keizer enigszins verweesd achter. Het kersverse verbond was nochtans niet alleen een drukkingsmiddel gericht tegen Wenen, maar deed Spanje ook afzien van verdere avonturen in Italië. De katholieke vorst en zijn eersuchtige vrouw voelden zich nu immers geruggensteund door Frankrijk en Groot-Brittannië wat betreft hun aanspraken op het schiereiland.¹⁶¹

¹⁵⁷ De ontvricting van Groot-Brittannië werd nog versterkt door de financiële malaise waarin de grootmacht verzeild was geraakt na de ineenslorting van de Zuidzee Compagnie (herfst 1720). Nochtans kende ook Frankrijk als gevolg van de Law-affaire, genoemd naar de invloedrijke Schotse financier John Law (1671-1729), een tijdlang financiële moeilijkheden. Ingrijpende politieke consequenties hadden deze problemen weliswaar niet aan de Seine; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 132; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 268; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 118-119.

¹⁵⁸ Deze bepalingen zijn terug te vinden in het defensief alliantieverdrag dat op 27 maart 1721 werd afgesloten tussen Spanje en Frankrijk in Madrid; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXI, 287-300. De belofte omtrent Italië werd opgenomen in een geheim artikel; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 449-450; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 119.

¹⁵⁹ Charles Townshend (1674-1738) was een Whig politicus afkomstig uit een voorname Britse familie, die een grote impact zou hebben op het buitenlandse beleid van Groot-Brittannië in de jaren '20 van de 18de eeuw. Als burggraaf, hij erfde de titel van zijn vader Horatio, was hij buitengewoon ambassadeur in de Republiek tussen 1709 en 1711. In die hoedanigheid negocieerde hij het Eerste Barrièretraktaat (1709) en was hij één van de wegbereiders voor de Vrede van Utrecht. Terug in zijn vaderland werd hij minister van Buitenlandse Zaken voor het Noordelijke Departement onder George I (1714-1716). Een conflict met Stanhope omtrent de te volgen politiek en de verdenking van een complot tegen de Britse koning, leidde tot zijn ontslag en veroorzaakte de zogenaamde *Whig-Split*: een interne oppositie binnen de Whig partij geleid door Townshend en diens schoonbroer Robert Walpole (cf. infra). Begin 1720 verzoenden beide kampen zich en maakte Charles zijn wederoptreden op het hoogste politieke niveau. Een jaar later volgde hij Stanhope op als centrale figuur in het Britse buitenlandbeleid, een rol die hij op dat moment nog moest delen met John Carteret (1690-1763). Na het ontslag van laatstgenoemde in 1724, werden Charles en zijn schoonbroer de leidende figuren in de Britse politiek. De Hannoverse Liga (1725) was een van Townshends grootste diplomatieke successen (cf. infra). Robert Walpole drukte nochtans steeds meer zijn stempel op het beleid. Uit onvrede met diens aanpak, trok Charles zich in 1730 uit de politiek terug; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 441-442.

¹⁶⁰ Op 13 juni 1721 sloot Groot-Brittannië in Madrid twee verdragen: een bilateraal (handels)akkoord met Spanje en een defensieve alliantie met zowel Spanje als Frankrijk; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXI, 301-332. De handelsovereenkomst moest het vertroebelede commerciële klimaat in Spanje voor de Britse handelaars verbeteren; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 269.

¹⁶¹ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 450; DROZ, *Histoire diplomatique*, 86-87; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 255; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 120-121.

De marginale positie waarin Karel VI zichzelf grotendeels had gemanoeuvreed, kwam de Oostenrijkse monarchie eigenlijk zeer ongelegen. Dat had alles te maken met wat men de ‘Pragmatieke Sanctie’ noemde: een notariële akte die door de keizer was opgesteld met de bedoeling zijn opvolging te regelen. De perikelen omtrent de Spaanse successie en de daaruit voortgesproten oorlog nog vers in het achterhoofd, was een sluitende oplossing voor deze delicate kwestie een zaak van Europees belang. Het is bijgevolg merkwaardig te moeten vaststellen, dat de Oostenrijkse regeling gestoeld was op het Spaanse model.¹⁶² Karel VI had de Pragmatieke Sanctie reeds op 13 april 1713 laten opstellen en zo de primogenituur in de mannelijke en vervolgens ook in de vrouwelijke lijn verankerd. In een cruciale clausule werd ook bepaald dat de Oostenrijkse erflanden één en ondeelbaar zouden zijn en dus deel uitmaakten van een personele unie. In de praktijk zou het hierop neerkomen dat indien de keizer zonder nageslacht kwam te overlijden, zijn erfenis toeviel aan de kinderen van Karels voorganger en broer Jozef I. Indien de keizer toch een eigen zoon of dochter zou hebben, dan werd hij/zij de universele erfgenaam. Karels regeling poogde vooral zijn eigen nageslacht te bevoordelen, vermits de dochters van Jozef I de facto meer aanspraak konden maken op de Oostenrijkse erfenis.¹⁶³

Op het moment dat de Oostenrijkse keizer dit document liet optekenen, was er weliswaar nog geen vuiltje aan de Weense lucht. Tien jaar later was er daarentegen nog steeds geen mannelijke nakomeling en was het Habsburgse hof een hof van vrouwen geworden.¹⁶⁴ De toenemende bezorgdheid omtrent zijn nalatenschap, had Karel VI sinds 1720 aangespoord om de opvolgingswet door de Oostenrijkse erflanden te laten honoreren.¹⁶⁵ Ook al liep dit niet van een leien dakje, toch slaagde de keizer erin de regeling in acht te doen nemen door het merendeel van de rijksdagen en officiële instanties. Veel zekerheid omtrent hun houding eens de erfenis zou komen open te vallen, gaf dit nochtans niet. Op 6 december 1724 werd de Pragmatieke Sanctie formeel afgekondigd in Wenen. Ondertussen was de Oostenrijkse keizer reeds zijn calvarietocht langs de Europese vorstenhuizen begonnen, om het document ook daar erkend te krijgen. In de komende zeven jaar zou de Pragmatieke Sanctie achtereenvolgens door Spanje (1725), Rusland (1726), Pruisen (1726/1728) en Groot-Brittannië (1731) aanvaard worden.¹⁶⁶

¹⁶² BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 435; SYMCOX, *War, Diplomacy, and Imperialism*, 74-75.

¹⁶³ Keizer Jozef I had twee dochters: Maria Josepha (1699-1757) en Maria Amalia (1701-1756). Eerstgenoemde was getrouwd met de zoon van de keurvorst van Saksen (1719), laatstgenoemde met de Beierse keurprins (1722). Beiden erkenden de Pragmatieke Sanctie en verzaakten bij hun huwelijk plechtig aan hun rechten op de Oostenrijkse kroon. Het Spaanse voorbeeld had echter aangetoond dat zo’n akte van afstand niet meer was dan een vodje papier; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 132-134; BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 4-5; MIKOLETZKY, *Österreich: das grosse 18. Jahrhundert*, 124-125; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 295.

¹⁶⁴ De keizerin had op 13 april 1716 wel het leven geschonken aan een zoon, Leopold, maar deze overleed nog in datzelfde jaar. Zie ook de felicitaties die door de gezanten vanop het Congres te Rijssel naar Brussel werden gezonden ter ere van deze heuglijke gebeurtenis; brief van de commissarissen aan Königsegg, 24/04/1716, JBG 127. Op 13 mei 1717 verwelkomde de Oostenrijkse monarchie een dochter. De nochtans zwaar zieke Maria Theresia had meer geluk dan haar oudere broer en zou zo de eerste in lijn worden voor de Oostenrijkse kroon. Nadien kreeg Karel VI immers nog twee dochters: Maria Anna (1718) en Maria Amalia (1724). Laatstgenoemde stierf weliswaar op zesjarige leeftijd; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 257; MIKOLETZKY, *Österreich: das grosse 18. Jahrhundert*, 110-111.

¹⁶⁵ Dit was geen sinecure temeer daar de Pragmatieke Sanctie en het vrouwelijk eerstgeboorterecht dat zij instelde, in de Oostenrijkse Nederlanden indruiste tegen de gangbare wettelijke praktijk; SYMCOX, *War, Diplomacy, and Imperialism*, 74. Ook vanuit het Rijk mocht felle weerstand verwacht worden, aangezien de Pruisisch-Oostenrijkse relaties gespannen waren en zowel Saksen als Beieren belangen te verdedigen hadden (cf. noot 163); IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 257-258. BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 451-452; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 134; MIKOLETZKY, *Österreich: das grosse 18. Jahrhundert*, 125; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 296-297.

¹⁶⁶ Een afschrift van de Pragmatieke Sanctie zoals die in 1724 werd geproclameerd, is terug te vinden bij Symcox; SYMCOX, *War, Diplomacy, and Imperialism*, 74-81. BÉRENGER, ‘Le conflit entre les Habsbourg

De hele onderneming plaatste de Oostenrijkse monarchie in een afhankelijke en dus kwetsbare positie. Wanneer het Congres van Kamerijk in het voorjaar van 1724 eindelijk officieel van start ging, gebeurde dat onder een voor de keizer lamenteus gesternte. Het is hier niet de plaats om het verloop van dit congres in detail te gaan behandelen.¹⁶⁷ Bovendien leek het hele opzet, achteraf bekeken, overbodig. De hoofdbedoeling van het Congres van Kamerijk (1724-1725) bestond er immers in om de rivaliteit tussen Spanje en Oostenrijk voorgoed aan banden te leggen middels het sluiten van een langverwachte vredesregeling: een vrede die er na de Spaanse Successieoorlog nimmer was gekomen. Tevens hoopte men op die manier de situatie op het Italiaanse schiereiland uit te klaren. Onvermijdelijk zouden de Spaanse onderhandelaars ook Gibraltar en de Verenigde Provinciën de Oostendse Compagnie ter sprake brengen.¹⁶⁸ De gesprekken verliepen ontzettend moeizaam en dreigden op niets uit te draaien, hetgeen Filips V en Elisabeth Farnese sterkte in de overtuiging dat hun alliantie met de entente-machten een maat voor niets was geweest.¹⁶⁹ Uit eigen beweging zocht Spanje daarom onverwachts toenadering tot de grote vijand.¹⁷⁰ Het schakelde daarvoor Johan Willem Ripperda in, die eind 1724 in het grootste geheim naar Oostenrijk werd gezonden.¹⁷¹

Voor Karel VI was dit een onverhoopte gelegenheid om uit het isolement te breken. Het Spaanse koningspaar wenste op haar beurt toegevingen te bekomen omtrent Italië. Elisabeth Farnese stuurde ook aan op een dubbelhuwelijk tussen haar twee zonen en de dochters van de Oostenrijkse keizer. Het voornaamste resultaat van de verzoening was nochtans, dat beide heersers elkaars titels en bezittingen na al die jaren erkenden in een vredesverdrag dat op 30 april 1725 werd ondertekend te Wenen. Voorts sloten de keizer en Spanje ook nog een defensief alliantieverbond en een handelsovereenkomst af.¹⁷² De mogendheden beloofden elkaar wederzijdse steun indien zij werden aangevallen. Spanje kende de Oostendse Compagnie een reeks commerciële voorrechten toe én aanvaardde als eerste buitenlands vorstenhuis de Pragmatieke Sanctie. Oostenrijk en

et les Bourbons', 212; HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 205-208; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 254-255; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 178-179.

¹⁶⁷ Het reilen en zeilen op dit congres wordt in hoofdstuk III.3. besproken.

¹⁶⁸ DUCHHARDT, *Altes Reich und europäische Staatenwelt*, 28; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 272-273; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 126-127.

¹⁶⁹ Over de mislukte missie van de markies van Monteleone en de door Spanje uitgeoefende druk op Frankrijk en Groot-Brittannië zie DROZ, *Histoire diplomatique*, 88; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 259.

¹⁷⁰ De mentale gezondheid van Filips V was er de laatste tijd sterk op achteruitgegaan. Tijdens de onderhandelingen in Kamerijk had hij zelfs troonsafstand gedaan ten voordele van zijn oudste zoon. Toen die enkele maanden later stierf, nam Filips zijn oude positie opnieuw in. De invloed van Farnese zou nu haar hoogtepunt bereiken en verklaart mede de Spaanse koerswijziging; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 171; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 127.

¹⁷¹ Johan Willem Ripperda (1682-1737), van geboorte behorend tot de lagere adel, was de zoon van een Staats legerofficier. Sinds 1711 was hij één van de afgevaardigden van de provincie Groningen, tevens zijn geboortestad, bij de Staten-Generaal in Den Haag. Ambitieuze als Ripperda was, zocht hij zichzelf voortdurend te verbeteren. Zo slaagde Johan Willem erin om in 1715 als gezant van de Republiek naar Madrid te worden gestuurd. Reeds in 1718 was hij ambassadeur af, nadat zijn broodheren hem uit onvrede met zijn eigengereide optreden hadden teruggeroepen. De nauwe band die hij intussen met de invloedrijke Giulio Alberoni had opgebouwd, deed hem evenwel terugkeren naar Spanje. Niet zo lang voor diens val van de macht, had Ripperda zich weliswaar gedistantieerd van Alberoni en bleef op die manier in de gratie van het Madrileense hof. In het najaar van 1724 werd hij in het grootste geheim naar Wenen gestuurd, alwaar hij samen met graaf Sinzendorf de langverwachte verzoening tussen Spanje en Oostenrijk bewerkstelligde. Het leverde Ripperda adellijke titels en een belangrijke ministerpost op. Lang zou hij van zijn succes niet kunnen genieten, want in mei 1726 werd hij reeds op de keien gezet. Hij stierf uiteindelijk in Marokko; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 382-383.

¹⁷² Beide verdragen werden eveneens in Wenen ondertekend: het defensief alliantieakkoord op 30 april 1725, het Scheepvaart en Handelsverdrag op 1 mei 1725; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 37-174.

Karel VI verbonden er zich van hun kant toe om de Spaanse aanspraken op Gibraltar en Menorca diplomatiek te ondersteunen én beloofde de oudste zoon van Filips' vrouw met de hertogdommen Parma-Piacenza en het groothertogdom Toscane te belenen. Het Spaanse voorstel om de huwelijksbanden tussen de beide vorstenhuizen aan te halen, werd in Wenen lauw onthaald en bleef eveneens steken in (vage) beloftes.¹⁷³ Merkwaardig genoeg veroorzaakte de Oostenrijkse weigering om Spaanse troepen in Noord-Italië toe te laten geen breuk in de onderhandelingen. Dat dit geen onoverkomelijk obstakel was, had veel te maken met het Spaanse koningspaar dat, geschoffeerd door het Franse besluit om het huwelijk van de Spaanse infante met Lodewijk XV af te blazen (maart 1725), in een vlaag van verontwaardiging en woede Ripperda haar zegen gaf om de lopende gesprekken af te ronden. Dat emoties in staatszaken zelden goede raadgevers zijn, moge blijken uit de fragiliteit die de Spaans-Oostenrijkse entente zou kenmerken.¹⁷⁴

De toenadering tussen de katholieke koning en de keizer sloeg de overige leden van het Europese statensysteem met verstomming. Enerzijds was dit een aanfluiting van de bemiddellende rol die Groot-Brittannië en Frankrijk gewoon waren geraakt te spelen, anderzijds was men er niet in geslaagd de Oostendse Compagnie te kortwieken, wel integendeel. Oostenrijk en Karel VI kwamen duidelijk als meest bevoorrechte partij uit het nieuwe bondgenootschap, hetgeen voor onrust zorgde in Londen en Versailles.¹⁷⁵ De reactie van de entente-machten liet niet lang op zich wachten. Onder leiding van Townshend werd op 3 september 1725 de Hannoverse Liga opgericht die bestond uit Frankrijk, Groot-Brittannië en Pruisen.¹⁷⁶ De Republiek werd van in den beginne tot één der leden van de alliantie gerekend, maar sloot zich formeel pas in de zomer van 1726 bij het verbond aan als gevolg van het trage besluitvormingsproces van de Staten-Generaal in buitenlandse aangelegenheden.¹⁷⁷ De toetreding van Pruisen was niet echt een verrassing. George I en Frederik Willem I hadden reeds enkele jaren voordien nauwe betrekkingen aangeknoopt met het Verdrag van Charlottenburg (oktober 1723). Dat was niet alleen tegen Rusland, maar ook tegen de gemeenschappelijke Oostenrijkse rivaal in het Heilig Roomse Rijk gericht.¹⁷⁸

¹⁷³ Dit laatste hoeft niet te verbazen. Karel VI had immers de Lotharingse erfprins Frans Stefan (1708-1756) als toekomstige echtgenoot voor Maria Theresia op het oog; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 299-301. DROZ, *Histoire diplomatique*, 88-89.

¹⁷⁴ De Franse beslissing was een politieke blunder, maar vanuit dynastiek oogpunt een weldoordachte zet die tot doel had om de nu vijftienjarige Lodewijk XV zo snel mogelijk een nageslacht te bezorgen. Dat de zevenjarige infante Maria Anna Victoria (1718-1781) hiervoor niet geschikt was, zette het Franse hof aan een nieuwe bruid voor Lodewijk te zoeken. De keuze viel daarbij op de Poolse prinses Marie Leszczyńska (1703-1768), een bericht dat in Rusland niet echt in goede aarde viel; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 455-456; BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 74-75. IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 259-260; LINDSAY, 'International Relations', 200-201; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 179.

¹⁷⁵ Net nu liepen ook in de Baltische regio de spanningen hoger op. Na het overlijden van tsaar Peter de Grote (februari 1725) was het voor de overige mogendheden aanvankelijk moeilijk in te schatten welke politieke weg Rusland onder diens vrouw Catharina I zou inslaan; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 128; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 301-302; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 665-666; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 180.

¹⁷⁶ De naam van de alliantie is afgeleid van de plaats waar het verdrag werd gesloten. Dat dit in Hannover gebeurde wijst op de grote invloed van Groot-Brittannië bij de genese van het document; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 201-212.

¹⁷⁷ Over de (trage) besluitvormingsprocedures van de Republiek in buitenlandse zaken zie bijvoorbeeld DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 83-109 en HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 21-23. BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 457, 459; DUCHHARDT, *Balance of Power and Pentarchie*, 274.

¹⁷⁸ In het Rijk zouden de opvolgingsperikelen rond Sleeswijk een aanzienlijke impact hebben op de vorming en persistentie van de bondgenootschappen; DUCHHARDT, *Balance of Power and Pentarchie*, 276-277; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 260-261; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 125.

Deze tegenalliantie dreef Spanje en Oostenrijk verder in elkaars armen. Op 5 november 1725 sloten zij in Wenen een nieuw alliantieverdrag af waarin het huwelijksproject tussen beide vorstenhuizen een concretere vorm aannam, hun wederzijdse militaire steun verder werd geëxpliciteerd en zelfs het idee van een ontmanteling van Frankrijk werd uitgewerkt indien er een oorlog zou uitbreken.¹⁷⁹ Dat laatste was niet denkbeeldig. De polarisatie op het oude continent voerde immers naar een hoogtepunt. Het Britse spierballenvertoon in de Baltische zee en de aanvoer van militair materieel naar Gibraltar, was bovendien zeker niet van dien aard om deze evolutie een halt toe te roepen. Het deed Rusland de Spaans-Oostenrijkse avances verkiezen boven deze van de Hannoverse Liga. Een Russisch-Oostenrijkse defensieve alliantie was het resultaat (6 augustus 1726).¹⁸⁰ Geklemd tussen keizer én tsarina zagen Frederik Willem I en Pruisen zich plots in een wel heel benarde situatie terechtkomen.¹⁸¹ De Soldatenkoning richtte zich bijgevolg naar Rusland en sloot met Catherina I (1725-1727) een neutraliteitsakkoord af. Vandaar was het nog maar een kleine stap richting desertie. Met het geheime verdrag van Wusterhausen tussen Pruisen en Oostenrijk was de kampwissel definitief een feit (12 oktober 1726).¹⁸² Bijgevolg was de Hannoverse Alliantie maar wat blij om de koninkrijken Zweden en Denemarken aan hun kant te mogen rekenen (14 maart/16 april 1727).¹⁸³

Ondanks de hoogspanning in Europa bleven de openlijke vijandelijkheden beperkt, hetgeen een aantal historici ertoe verleidde om voor de periode 1721-1731 gewag te maken van een toestand van “koude oorlog” (cf. infra). Enkel op Gibraltar raakten Spanje en Groot-Brittannië slaags, nadat beide mogendheden reeds in de Caraïbische Zee met elkaar in botsing waren gekomen en Spanje de Britse handelsprivileges had opgeschort. De aanvaring beperkte zich weliswaar tot schermutselingen en gaf geen aanleiding tot formele oorlogsverklaringen (februari 1727), niettegenstaande de Britten op zee de nodige represailles namen en in Hannover een leger werd gestationeerd.¹⁸⁴ Dat de situatie niet escaleerde, was aan een reeks factoren te danken. Karel VI snelde zijn alliantiepartner niet te hulp, voldoende gesterkt als hij zich voelde door de steun van zijn nieuwe bondgenootschappen met Pruisen en Rusland. Daarenboven had Oostenrijk al een tijdje het territoriale verzaadigingspunt bereikt en werden haar door Townshend bepaalde ambities in de schoenen geschoven die zij noch militair, noch financieel kon waarmaken. Daarnaast had de crisis in het Balticum aangetoond dat Rusland eveneens zeer terughoudend was om haar militair potentieel aan te wenden. Bovendien had de zieke tsarina geen directe belangen te verdedigen bij de Spaans-Britse twist.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Dit verdrag wordt het eerste Verdrag van Wenen genoemd, al worden in de literatuur de in april/mei in de Oostenrijkse hoofdstad gesloten verdragen (cf. supra) hier soms ook bij gerekend; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 239-248; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 261; SYVETON, ‘Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle’, 418-426; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 303-304.

¹⁸⁰ Rusland beloofde in dit verdrag de Pragmatieke Sanctie te aanvaarden; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 285-304. Met dit bondgenootschap tussen Rusland en Oostenrijk, deed eerstgenoemde haar intrede in de grootmachtdiplomatie. Zij zou er niet meer uit weg te denken zijn. De goede banden tussen beide mogendheden zouden daarbij een van de weinige constanten zijn doorheen de 18de eeuw, vermits Wenen en Sint-Petersburg gelijklopende belangen hadden; AUER, ‘Hegemonie oder Gleichgewicht.’, 100; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 129. BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 462-464.

¹⁸¹ Over het belang van geografie bij het sluiten van allianties zie LUARD, *The Balance of Power*, 261-262.

¹⁸² Het geheime verdrag is in Parry's *Consolidated Treaty Series* niet terug te vinden. Met dit verdrag verklaarde ook Pruisen zich bereid de opvolgingsregeling, zoals ze in de Pragmatieke Sanctie was uitgewerkt, te aanvaarden; HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 200; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 308-309; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 676-677.

¹⁸³ IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 261-262; LINDSAY, ‘International Relations’, 201-202; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 302-303; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 180-181.

¹⁸⁴ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 278-279; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 181.

¹⁸⁵ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 460; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 263; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 131-133.

Dat het niet tot een regelrechte oorlog kwam was misschien nog het meest te danken aan Frankrijk en haar nieuwe sterke man André-Hercule de Fleury.¹⁸⁶ Zijn doortastend optreden kon over het Kanaal rekenen op de energieke steun van Robert Walpole en richtte zich in eerste instantie op Karel VI.¹⁸⁷ De pragmaticus Fleury slaagde erin om Oostenrijk te overtuigen de preliminairen van Parijs te ondertekenen en zo de Oostendse Compagnie voor zeven jaar op te schorten. Een gebaar van goede wil dat door de zeemogendheden zeker kon worden geapprecieerd.¹⁸⁸ Ook zij verklaarden zich eveneens akkoord met de preliminaire artikelen, die werden op 31 mei 1727 ondertekend.¹⁸⁹ Voor het geïsoleerde Spanje leek het nu buigen of barsten. Opterend voor het eerste zou Filips V zich veertien dagen later eveneens aansluiten bij het resultaat van de Parijse vooronderhandelingen en de opgeschorte Britse handelsprivileges opnieuw instellen. De Conventie van El Pardo van 6 maart 1728 beëindigde uiteindelijk een oorlog die er in wezen nooit een was geweest.¹⁹⁰ Wat volgde was een nieuwe poging om, na het debacle in Kamerijk, middels een congres een reeks uitstaande problemen te bediscussiëren en uitsluitsel te geven. Aanvankelijk zou dit congres in Aken plaatsvinden, maar uiteindelijk kwam men opnieuw in Frankrijk terecht. Het Congres van Soissons (1728-1729), ten noordoosten van Parijs, komt in het derde hoofdstuk aan bod. De hete hangijzers die in Kamerijk als gespreksstof dienden, zouden ook nu de onderhandelingen beheersen: de situatie op het Italiaanse schiereiland, Gibraltar en de Oostendse Compagnie.

¹⁸⁶ André-Hercule de Fleury (1653-1743) maakte carrière in de rooms-katholieke Kerk en wist zich op die manier bij de gekroonde hoofden te introduceren. Tijdens zijn eerste verblijf aan het hof was hij aalmoezenier van de vrouw van Lodewijk XIV en na haar dood ook van de Zonnekoning zelf. In 1699 werd hij benoemd tot bisschop van Fréjus. In 1715 keerde hij terug naar Parijs, alwaar hij als leermeester van de toekomstige Lodewijk XV werd aangesteld. Net als zijn voorganger Guillaume Dubois (voetnoot 135), wist Hercule zich via deze weg op te werken tot een leidinggevend figuur in Versailles. Na het overlijden van Filips van Orléans (1674-1723) zou Louis-Henry de Bourbon (1692-1740) gedurende een aantal jaren de voornaamste inspirator zijn van de Franse politiek, niettegenstaande Fleury alomtegenwoordig bleef. Uit onvrede met het door de hertog van Bourbon gevoerde beleid, werd deze door Lodewijk XV vervangen door Fleury (juni 1726). Enkele maanden later werd hij tot kardinaal benoemd. Vooral zijn rol als drijvende kracht achter het totstandkomen van de preliminairen van Parijs, het Congres van Soissons (cf. infra) en vooral het Verdrag van Sevilla (november 1729) zijn nog het vermelden waard; BOULANT en DE MAUREPAS, *Les ministres et les ministères du siècle des Lumières*, 73-78.

¹⁸⁷ De Whig Robert Walpole (1676-1745) wordt wel eens de eerste premier van Groot-Brittannië genoemd. Samen met zijn schoonbroer Townshend (noot 159) leidde hij Groot-Brittannië doorheen de jaren '20 van de 18de eeuw. In 1702 zetelde Robert voor het eerst in het Britse Lagerhuis. Hij was een verwoed debater die zich in ijtempo opwerkte tot één van de leidende figuren in zijn partij. Tijdens de Spaanse Successieoorlog bekleedde hij verschillende ministerposten waaronder die van Oorlog. Met de troonsbestijging van George I werd Robert minister van Financiën bevoegd voor de binnenlandse politiek. De *Whig Split* verwijderde hem van de macht, maar na het overlijden van James Stanhope zouden Robert en zijn schoonbroer het laken opnieuw naar zich toetrekken. Niettegenstaande het buitenlandbeleid vooral door Townshend vorm kreeg, was Walpoles invloed ook in dit domein niet te onderschatten. Daarbij steunde hij onder meer op diens broer Horatio Walpole (1678-1757), die vanaf 1724 Brits gevolmachtigde was in Parijs. Samen met Fleury zou Robert Walpole erin slagen de verhitte gemoederen te sussen met het Verdrag van Sevilla (cf. infra). Pas in 1742 trok hij zich als eerste minister terug; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 449, 458-459; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 132; BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 75.

¹⁸⁸ De keizer deed daarnaast ook afstand van het commerciële akkoord dat hij met Spanje had gesloten. Het is duidelijk dat in de hoop dat Groot-Brittannië en Frankrijk de Pragmatieke Sanctie op termijn zouden erkennen, Karel VI de Oostendse Compagnie slachtofferde; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 171; G.B. HERTZ, 'England and the Ostend Company', *The English Historical Review*, 22 (1907), 276-277.

¹⁸⁹ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 439-442.

¹⁹⁰ Vooral Groot-Brittannië leek uit de preliminaire artikelen voordeel te halen, hetgeen van het verwijt aan het adres van Fleury, als zou diens optreden vooral in de Britse kaart spelen, meer maakte dan louter wat ongefundeerde retoriek; BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 75-76. DUCHHARDT, *Balance of Power and Pentarchie*, 279; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 263-264; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 133-134; J. VINATIER, 'La Géométrie variable de la diplomatie européenne 1713-1763', *Revue d'histoire diplomatique*, 110 (1996), 30-31.

De bijeenkomst in Soissons vormde de voorbode van een nieuwe diplomatieke omwenteling. Spanje zou haar onstandvastigheid in buitenlandse aangelegenheden eens temeer alle eer aandoen. Haar abrupte kampwissel van 1725 had Elisabeth Farnese niet de verhoopde voordelen opgeleverd, integendeel. Oostenrijk had Spanje in de kou laten staan in haar confrontatie met Groot-Brittannië en van het huwelijk tussen haar oudste zoon en Maria Theresia leek niets in huis te zullen komen. Om haar Italiaanse agenda alsnog te kunnen realiseren, keerde Elisabeth zich opnieuw naar de entente-machten.¹⁹¹ In Frankrijk vond de Spaanse koningin gehoor bij Louis Chauvelin, de secondant van Fleury in het vormgeven van het Franse buitenlandbeleid.¹⁹² Chauvelin had het niet zo begrepen op Oostenrijk en toonde zich bereid de Spaanse aanspraken en wensen omtrent Italië in te willigen. Fleury wist ook de Britten tot dit standpunt te bewegen. In het Verdrag van Sevilla (9 november 1729) was bijgevolg geen sprake meer van een teruggave van Gibraltar. Frankrijk en Groot-Brittannië stelden zich in ruil garant voor de overdracht van Parma-Piacenza en Toscane aan Spanje. Daartoe zouden 6000 Spaanse troepen in het betrokken gebied worden gelegerd.¹⁹³

Karel VI zag zich opnieuw in de hoek gedruimd en toonde zich strijdvaardig, getuige de Oostenrijkse versterkingen die naar Noord-Italië werden gezonden. Hij kon niet alleen steunen op Rusland maar ook op Pruisen met wie de alliantie op 23 december 1728 in een nieuw verdrag was gegoten.¹⁹⁴ Pruisen erkende officieel de Pragmatieke Sanctie, nog steeds de achilleshiel van de Oostenrijkse monarchie. Robert Walpole was zich hiervan zeer bewust en zou de aanvaarding van de opvolgingsregeling door Groot-Brittannië gebruiken als aas, om het machtsevenwicht op het continent te verzekeren. Townshend was voor dit idee allerminst te vinden. Hij toonde zich gewonnen om de keizer militair tot concessies in Italië te bewegen. De krachtmeting in de Britse binnenlandse politiek zou weliswaar in het voordeel van Robert Walpole uitdraaien (mei 1730), maar de weg die hij zou bewandelen bleef controversieel. Hij benaderde Oostenrijk zonder daarin Frankrijk te kennen. Wanneer begin 1731 de hertog van Parma overleed, marcheerden keizerlijke troepen het gebied binnen. De Spaanse koningin liet haar aanspraken op het gebied meteen gelden. Groot-Brittannië slaagde erin om deze potentieel explosieve situatie te ontzenuwen. Het erkennen van de Pragmatieke Sanctie overtuigde de keizer om toe te geven in Italië en Spanje datgene toe te kennen wat de entente-machten haar in het Verdrag van Sevilla hadden beloofd. Haar eigen commerciële belangen werden gediend met het definitieve opdoeken van de Oostendse Compagnie: het tweede Verdrag van Wenen was een feit (16 maart 1731). Spanje stemde in met de inhoud op 22 juli van datzelfde jaar. Karel VI erkende de opvolgingsrechten van de oudste zoon van Elisabeth Farnese in Parma-Piacenza en van de jongste zoon in Toscane. Spaanse troepen zouden er worden gelegerd. Ook hier stelde de keizer zich tevreden met het hernieuwen van de Spaanse erkenning van de Pragmatieke Sanctie.¹⁹⁵

¹⁹¹ Filips V volgde hierin zijn gemalin, nu hij zijn aanspraken op de Franse troon definitief leek te mogen opbergen met de geboorte van de dauphin (4 september 1729); IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 264-265; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 462.

¹⁹² Germain-Louis Chauvelin (1685-1762) was in vele opzichten de tegenpool van Fleury. Dat de kardinaal hem vanaf augustus 1727 belastte met de Franse buitenlandse politiek komt daarom misschien wat vreemd over. Het was evenwel de ideale manier om een beleid op twee sporen te kunnen voeren; ANTOINE, *Le gouvernement et l'administration sous Louis XV*, 66-67; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 461.

¹⁹³ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 280; LINDSAY, 'International Relations', 202; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 134-135; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 182-183.

¹⁹⁴ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXIII, 127-142; DUCHHARDT, *Altes Reich und europäische Staatenwelt*, 29; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 265-266.

¹⁹⁵ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXIII, 338-354 & 375-381. BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 464-467; DROZ, *Histoire diplomatique*, 90; IMMICH, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, 266-267. LUARD, *The Balance of Power*, 72; ZELLER, *De Louis XIV à 1789*, 183-184.

2.5. Ter afronding: een “koude oorlog” vol wisselende allianties en diplomatieke revoluties

Hoe kunnen we de hier behandelde periode nu taxeren? Op het eerste gezicht lijkt de cirkel rond. Bij aanvang van de Spaanse Successieoorlog zag de Grote Alliantie het levenslicht, gesloten tussen Engeland, de Republiek en Oostenrijk in Den Haag (1701). Met het tweede Verdrag van Wenen (1713) kwamen de drie partners van weleer opnieuw in hetzelfde kamp terecht.¹⁹⁶ De tijden waren weliswaar veranderd. Met de pacificatie van Utrecht loopt er immers een duidelijke cesuur door ons tijdvak. De Britten slaagden erin het Europese continent in een door haar ontworpen keurslijf te dwingen. Ook al is het beeld niet altijd éénduidig, toch mag men zeggen dat na 1713 Groot-Brittannië zowel op het diplomatieke als commerciële vlak een dominante rol heeft gespeeld. De Republiek, haar volgzame partner *in commercio*, speelde daarentegen een secundaire rol in de “high power politics” en beperkte zich bij internationale optredens tot het verdedigen van haar handelsbelangen. Het Haagse protest tegen de Oostendse Compagnie was in dat opzicht exemplarisch.¹⁹⁷ Oostenrijk zou territoriaal versterkt uit de onderhandelingen komen maar al snel geconfronteerd worden met het fenomeen van de “imperial overstretch”. Ook dynastieke problemen en commerciële ambities zouden de positie van de keizer op het internationale toneel verder bemoeilijken. Als puntje bij paaltje kwam, werd het economische en strategische gewin evenwel opgeofferd aan de dynastieke belangen. Binnen die belangen werden de staatsbelangen immers geïncorporeerd.¹⁹⁸

Frankrijk en Spanje kwamen als verliezers uit de felle strijd om de Spaanse opvolging. De Franse ambities waren gekortwiek, het Spaanse wereldrijk ontmanteld. Terwijl men in Versailles zijn wonden likte, werden in Madrid reeds boude plannen gesmeed die het (broze) evenwicht op het Italiaanse schiereiland bedreigden. Dat had veel te maken met de verschillende situatie aan beide hoven. Terwijl het Spaanse hof werd bevolkt door eerezuchtige figuren, kende Frankrijk na het overlijden van Lodewijk XIV een broos regentschap. Ook in Groot-Brittannië kwam een nieuw vorstenhuis op de troon dat zich eveneens nog moest doorzetten tegen zowel binnen- als buitenlandse invloeden.¹⁹⁹ Zodus heersten in Parijs en Londen éénzelfde dynastieke onzekerheid die een vruchtbare voedingsbodem bleek te zijn voor een eerste diplomatieke revolutie uit de naoorlogse periode.²⁰⁰ De plotse toenadering tussen Spanje en Oostenrijk die in 1725 werd bezegeld, was al even opvallend en verdient daarom volgens sommige auteurs ook het predikaat revolutionair. Het bracht die twee machten bij elkaar die sinds de Vrede van Utrecht onafgebroken met elkaar overhoop hadden gelegen.²⁰¹

¹⁹⁶ Op die manier was wat men het “oude systeem” noemde, een alliantie tussen de zeemogendheden en Oostenrijk, hersteld. De Republiek sloot zich wel pas in februari 1732 aan bij het Weense verdrag. Spanje had hetzelfde reeds gedaan in juli 1731; HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 201.

¹⁹⁷ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 59-67.

¹⁹⁸ De identificatie tussen heerser en staat versterkte immers het dynastieke karakter van de internationale politiek; LESAFFER, *Europa: een zoektocht naar vrede*, 331.

¹⁹⁹ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 107-108.

²⁰⁰ De Frans-Britse entente van 1716 was zowel volgens Lodge als volgens McKay en Scott zo revolutionair als de ‘renversement des alliances’ een halve eeuw later (cf. supra); R. LODGE, ‘The Anglo-French Alliance, 1716-31’, A. COVILLE en H. TEMPERLEY red., *Studies in Anglo-French History during the Eighteenth, Nineteenth and Twentieth Centuries*, Cambridge, 1935, 3; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 110. Volgens Vinatier was het revolutionaire karakter van de toenadering tussen het katholieke Frankrijk en het protestantse Groot-Brittannië vooral religieus van aard; VINATIER, ‘La Géométrie variable de la diplomatie européenne 1713-1763’, 26, 45-46. SHEEHAN, *The Balance of Power*, 107-108; STURGILL, ‘From Utrecht to the Little War’, 180.

²⁰¹ ANDERSON, *Europe in the Eighteenth Century*, 259-260; BLACK, *Eighteenth Century Europe*, 287; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 23.

De Frans-Britse samenwerking was een merkwaardig fenomeen. Het bondgenootschap liep in 1731 evenwel op haar laatste benen. De manier waarop het tweede Verdrag van Wenen tot stand was gekomen, betekende voor Fleury een klap in het gezicht. Ook de oorlogspaniek die de maanden na het sluiten van dit verdrag kenmerkte, hebben de Frans-Britse relatie geen goed gedaan. Uiteindelijk weigerde Frankrijk de Pragmatieke Sanctie te aanvaarden en zich bij dit verdrag aan te sluiten. Maar er was meer. Vanuit een breder perspectief was Frankrijk in het begin van de jaren '30 van de 18de eeuw niet langer die teneergeslagen mogendheid van net na de Spaanse Erfopvolgingsoorlog. Het land had zich financieel weten te herstellen en beschikte over één van de sterkste legers op het continent. Bovenal was de toekomst van de Franse monarchie sinds de geboorte van een troonopvolger (4 september 1729) verzekerd. De tijd was daarom aangebroken om opnieuw een onafhankelijker koers te gaan varen.²⁰²

De samenwerking tussen beide aartsrivalen heeft zonder twijfel een louterend effect gehad op de vijftien jaar na de Spaanse opvolgingsoorlog. Bewust of onbewust zou er in deze periode van wisselende allianties een saillant soort machtsevenwicht ontstaan.²⁰³ Oorlogsmoeheid, een imposante schuldenberg na meer dan een decennium strijd en het toeval hielpen daarbij een handje. Zo komt het dat de post-Utrecht periode door een reeks auteurs als een tijd van koude oorlog werd opgevat; een 'middle state between Peace and War'.²⁰⁴ Vooral de jaren 1725-1731 werden geconcipieerd als een 'toestand van vijandigheid zonder gevechtshandelingen'.²⁰⁵ Daar valt zeker iets voor te zeggen. Met een beetje goede wil kan men mijns inziens zelfs de hele zonet besproken periode na de oorlog om de Spaanse successie als een "koude" oorlogsfase bestempelen.²⁰⁶

²⁰² Vooral de manier waarop Frankrijk van zich afbeet in het dispuut met Groot-Brittannië over de ontmanteling van de haven van Duinkerke, was illustratief voor de manier waarop de relatie tussen beide grootmachten geleidelijk aan minder hartelijk was geworden. Het slechten van de versterkingen van deze haven was één van die bepalingen uit de Vrede van Utrecht waarvan de uitvoering grotendeels in woorden was blijven steken; BLACK, *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, 7-8; B. WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', *The English Historical Review*, 16 (1901), 311-313, 449. BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 202-204; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 282; L.G.W. LEGG ed., *British Diplomatic Instructions 1689-1789. Volume VI – France, 1727-1744*, Londen, 1930, XVI-XVII; LODGE, 'The Anglo-French Alliance, 1716-31', 10-12, 16.

²⁰³ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 283.

²⁰⁴ BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 9; BLACK, *Eighteenth Century Europe*, 287; DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 272; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 126.

²⁰⁵ 'Oorlog', *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Antwerpen, 1999, 2339-2240.

²⁰⁶ BÉRENGER spreekt voor de periode na 1713/1714 van een situatie van gewapende vrede; BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 105; terwijl Duchhardt gewag maakt van een vijftien jaar durende vredesfase ("Friedensphase") die haar soortgelijke niet kende in de 17de eeuw; H. DUCHHARDT, 'Friedenswahrung im 18. Jahrhundert', *Historische Zeitschrift*, 240 (1985), 269.

II. DE VREDESVERDRAGEN

Dit hoofdstuk heeft een dubbel doel. Enerzijds worden de verschillende verdragen die in dit werk centraal staan in hun historische context geplaatst. Hoe en waarom kwamen zij tot stand en welke mogelijkheden en personages hebben daarin een sleutelrol gespeeld? Anderzijds worden deze verdragen en traktaten – als onderdeel van de pacificatie van Utrecht – aan een inhoudelijke analyse onderworpen. Deze analyse beperkt zich tot de voor hoofdstuk III relevante artikelen. Concreet gaat het dan om die verdragsbepalingen die een impact hebben gehad op de (toekomstige) Oostenrijkse Nederlanden.

1. De Vrede van Utrecht (11/12 april 1713)

To Thee all angels cry aloud,
the heavn's and all the pow'rs there in.
To Thee, to Thee Cherubin and Seraphin continually,
continually do cry.

G.F. Händel, *Utrechter Te Deum*.¹

1.1. Historische context

Wat men gemeenzaam de Vrede van Utrecht noemt, waren eigenlijk zeven bilaterale verdragen. Deze maakten een einde aan de Spaanse Successieoorlog. Geheel correct is dit laatste nochtans niet, vermits de militaire confrontatie tussen Oostenrijk en Frankrijk werd verdergezet aangezien er tussen beide geen akkoord uit de bus zou komen. Het dient gezegd dat de keizerlijke wil om te Utrecht tot een vergelijk te komen zeer beperkt was. De Oostenrijkse aanwezigheid op het congres had vooral tot doel gehad de lopende besprekingen te kelderen.² Bijgevolg raakten keizer Karel VI en diens gezantschap in toenemende mate geïsoleerd, hetgeen de Franse delegatie verleidde tot het formuleren van een aantal *last minute* eisen. Deze hadden onder andere betrekking op de positie van de Beierse keurvorst Maximiliaan II Emanuel. Voor deze afvallige keizerlijke vazal werd niets minder dan de koningskroon van Sardinië opgeëist, alsook een schadeloosstelling voor de ravage die de geallieerde troepen hadden aangericht in de Beierse erflanden. Bovendien verlangde men van Karel VI de onmiddellijke erkenning van Filips V als Spaans vorst. Het fiere Oostenrijkse huis wees deze eisenbundel van de hand, trok zijn vertegenwoordigers uit Utrecht terug en zou de oorlog zonder bondgenoten verder zetten.³ Algauw bleek dat er voor beide partijen nog maar weinig eer te halen viel. Moegestreden knoopten zij opnieuw gesprekken aan die zouden uitmonden in de Vredesverdragen van Rastadt en Baden (cf. infra).⁴

¹ De Duits-Britse barokcomponist Georg Friedrich Händel (1685-1759) schreef naast het 'Utrecht' Te Deum (HWV 278) ook nog het Jubilate Deo (HWV 279) ter ere van de Vrede van Utrecht. Beide werden op 7 juli 1713 voor het eerst uitgevoerd in de kathedraal van Sint-Paul te Londen.

² OSIANDER, *The States System of Europe, 1640-1990. Peacemaking and the Conditions of International Stability*, 98-99, 122, 135. Osiander maakt gewag van een totaal van elf bilaterale verdragen maar brengt daarbij ook vredesverdragen in rekening die niet te Utrecht werden ondertekend en dus stricto sensu niet tot dé Vrede van Utrecht mogen worden gerekend.

³ OSIANDER, *The States System of Europe, 1640-1990*, 118-120; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 238-239.

⁴ H.G. PITT, 'The Pacification of Utrecht', J.S. BROMLEY red., *The New Cambridge Modern History. Volume VI: The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1715/1725*, Cambridge, 1970, 472-474.

Schuchtere pogingen tot het aanknopen van vredesbesprekingen tussen de strijdende partijen waren reeds voor de opening van een congres in Utrecht ondernomen. Deze verliepen parallel aan de militaire gebeurtenissen, vermits men in de 17de/18de eeuw niet de gewoonte had een wapenstilstand af te sluiten alvorens plaats te nemen aan de onderhandelingstafel.⁵ Bijgevolg konden de ontwikkelingen op het strijdtoneel een grote impact hebben op de gesprekken. De eerste Franse diplomatieke avances dateerden al van het voorjaar van 1705, goed vijf maanden na de glansrijke overwinning van de geallieerde legers te Höchstädt (augustus 1704). Rooskleurige militaire vooruitzichten deden Groot-Brittannië evenwel hopen op gunstigere voorwaarden.⁶ Het jaar 1706 kende inderdaad een voorspoedig verloop voor de (tweede) Grote Alliantie: Noord-Italië en de voornaamste provincies van de Spaanse Nederlanden werden bezet. Een nieuw Frans voorstel tot opdeling van de Spaanse monarchie in de zomer van 1706, strandde evenwel op de Britse eis tot overgave van het gehele rijk.⁷ Deze toenaderingspogingen waren niet alleen ingegeven door de precaire militaire situatie waarin de Franse koning zich bevond. Frankrijk had het ook financieel steeds moeilijker om de oorlogsinspanningen te dragen. In Spanje was de oorlog weliswaar in het voordeel van Filips V omgeslagen. De Franse aanbiedingen van 1707 en 1708 gingen er daarom stevast vanuit dat de kleinzoon van Lodewijk XIV in het bezit van Spanje en haar kolonies moest blijven, waardoor elk sprankje hoop op een vergelijk meteen in de kiem werd gesmoord.⁸

De vredesonderhandelingen die tussen 1705 en 1710 werden gevoerd, waren een bij uitstek Staatse aangelegenheid: de besprekingen vonden plaats in de Republiek en de Franse gezanten richtten hun pijlen in de eerste plaats op hun collega's van de Verenigde Provinciën.⁹ Terwijl de situatie in Spanje muurvast leek, draaide de heroveringspoging van de Zuidelijke Nederlanden voor Frankrijk uit op een mislukking omwille van het hardnekkige verzet van de geallieerde troepen te Oudenaarde (juli 1708). De belegering en val van Rijsel, op 9 december van datzelfde jaar, verplichtten Lodewijk XIV tot het verder bewandelen van de diplomatieke weg. Hij was bereid verregaande concessies te doen, maar de militaire successen hadden een verharding van de onderhandelingspositie bij diens zelfverzekerde vijanden in de hand gewerkt.¹⁰ Dit werd pijnlijk duidelijk tijdens de Haagse preliminaires in de lente van 1709. Eerst Pierre Rouillé de Marbeuf gevolgd door de markies de Torcy in hoogsteigen persoon, toonden zich bereid de hele Spaanse

⁵ H. DUCHHARDT, 'Peace Treaties from Westphalia to the Revolutionary Era' in R. LESAFFER red., *Peace Treaties and International Law in European History. From the Late Middle Ages to World War One*, Cambridge, 2004, 52; THOMSON, 'Louis XIV and the Grand Alliance', 195-197.

⁶ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 400; BLACK, *Eighteenth Century Europe*, 280; BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 62-63; DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique*, 343-347.

⁷ Het Franse aanbod kende Spanje en haar kolonies samen met de Zuidelijke Nederlanden toe aan aartshertog Karel maar behield de Italiaanse bezittingen voor de Bourbons. Voor de Republiek gold vooral het behoud van Milaan als voornaamste struikelblok. HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 193-198; J.G. STORK-PENNING, *Het grote werk: vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse Successie-oorlog 1705-1710*, Groningen, 1958, 455-456.

⁸ Zo liep de zending van de Franse diplomaat Nicolas Mesnager in het voorjaar van 1708 op een sisser af, omdat diens instructies enkel voorstellen omtrent de handel toelieten terwijl de toewijzing van Spanje en haar kolonies aan Filips als onbespreekbaar werden geacht. Mesnager zou een van de Franse gevolmachtigden zijn op het Congres van Utrecht (cf. infra); PITT, 'The Pacification of Utrecht', 446-447; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 173-175, 457.

⁹ Dat Frankrijk zich hoofdzakelijk richtte op de Republiek was niet zo opmerkelijk. Haar hoofddoel, een barrière in de Zuidelijke Nederlanden, lag immers binnen handbereik. Niettemin zou de Franse hoop, dat de Verenigde Provinciën afvallig zouden worden aan de geallieerde zaak, onterecht blijken te zijn. L. BÉLY, *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVIIe-XVIIIe siècle*, Parijs, 2007, 503-509; THOMSON, 'Louis XIV and the Grand Alliance', 193-194.

¹⁰ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 404-406; DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique*, 358-364.

erfenis op te geven met uitzondering van Napels en Sicilië.¹¹ De Republiek werd gepaaid door het inwilligen van al haar claims op steden die vorm moesten geven aan haar barrière, waaronder Rijsel en Doornik. De versterkingen en de haven van Duinkerke zou worden vernietigd en de Hannoverse opvolging in Groot-Brittannië erkend. Op verzoek van Torcy werden de eisen van de leden van de Grote Alliantie in veertig artikelen gegoten. Daarbij werd het sluiten van een algemene vrede door de geallieerden gekoppeld aan de actieve participatie vanwege Frankrijk aan de uitvoering van het akkoord (artikel IV). De Zonnekoning werd er dus toe verplicht bij te dragen aan het verdrijven, hetzij militair hetzij via bemiddeling, van Filips V uit Spanje.¹² Spijtig genoeg hadden de geallieerden niet begrepen dat de macht van Lodewijk over zijn kleinzoon tanende was en dat diens positie in Spanje op een solide machtsbasis berustte. Het lag bijgevolg niet in de Franse mogelijkheden om Filips V zomaar te dwingen zijn koninkrijk te verlaten en men weigerde dan ook de preliminairen te aanvaarden (juni 1709).¹³

Nadat de officiële onderhandeling was afgebroken, bleven de Republiek de gehele tweede helft van 1709 in verbinding staan met Frankrijk. Dat zij geen vrede kon krijgen voordat aartshertog Karel in het Spaanse Rijk was geïnstalleerd, bleef evenwel het voornaamste obstakel. De Republiek was ervoor beducht dat een afzonderlijke vrede met Frankrijk en een gedeeltelijke voortzetting van de oorlog, Lodewijk de mogelijkheid zou bieden om zich militair te herstellen. De Britse Whig-regering van haar kant vreesde dat de lasten van een oorlog tegen Spanje spoedig alleen op haar schouders terecht zouden komen, vermits de Republiek maar weinig meer te winnen had bij deze confrontatie.¹⁴ In de herfst van 1709 kwamen beide geallieerde mogendheden met het Barrièretraktaat van 29 oktober wel tot een wederzijdse garantie van de protestantse troonopvolging in Groot-Brittannië en van de Staatse barrière.¹⁵ Belangrijk is dat er in deze overeenkomst geen bepaling omtrent Spanje werd opgenomen. Wel koppelden de Verenigde Provinciën hun lot op deze manier aan de Whigs, op wie de kritiek, mede door de handelsconcessies die via dit traktaat werden toegestaan, gaandeweg toenam.¹⁶

De Franse winter was hard geweest en de hongersnood zwaar om dragen. De Slag bij Malplaquet (september 1709) was onbeslist gebleven, maar betekende desondanks een morele opsteker voor Frankrijk, dat kort voordien een invasie van de Elzas had weten

¹¹ Pierre Rouillé de Marbeuf (1657-1712) was een behoedzaam en hardwerkend Frans diplomaat die onder meer voorzitter was geweest van de Grote Raad alvorens posten te bekleden in Lissabon (1697-1703) en Brussel (1704) bij de keurvorst van Beieren. Hij slaagde er niet in de Portugese koning te beletten over te lopen naar de geallieerde partij; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 387-388.

¹² PITT, 'The Pacification of Utrecht', 450-453; W. REESE, *Das Ringen um Frieden und Sicherheit in den Entscheidungsjahren des Spanischen Erbfolgekrieges 1708 bis 1709*, München, 1933, 120-134; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 280-313, 457-458.

¹³ Tijdens de onderhandelingen had de markies de Torcy dit duidelijk laten verstaan, maar het wantrouwen tegenover Lodewijk was groot en de geallieerden bleven doof voor deze waarschuwing. BÉLY, *Les relations internationales en Europe (XVIIe – XVIIIe siècles)*, Parijs, 1992, 410-411; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 200-202; J.C. RULE, 'France and the Preliminaries to the Gertruydenberg Conference, September 1709 to March 1710', M.S. ANDERSON en R. HATTON red., *Studies in Diplomatic History. Essays in memory of David Bayne Horn*, Londen, 1970, 105, 111.

¹⁴ STORK-PENNING, *Het grote werk*, 463-464; THOMSON, 'Louis XIV and the Grand Alliance', 208-209.

¹⁵ Het Eerste Barrièretraktaat wordt ook wel het Verdrag van Townshend genoemd, naar de Britse diplomaat die de overeenkomst onderhandelde. Een overzicht van de Barrièregeschiedenis volgt verderop in dit hoofdstuk. R. DE SCHRYVER, 'De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis. De Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog (1700-1716)' in H. HASQUIN, *Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, Brussel, 1987, 24-25.

¹⁶ PITT, 'The Pacification of Utrecht', 455-456; REESE, *Das Ringen um Frieden und Sicherheit in den Entscheidungsjahren des Spanischen Erbfolgekrieges*, 272-280; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 459-460.

af te slaan.¹⁷ Frankrijk wenste daarop de onderhandelingen nieuw leven in te blazen en stuurde abt Melchior de Polignac en maarschalk d'Huxelles in het voorjaar van 1710 naar Geertruidenberg.¹⁸ Een opdeling van de Spaanse monarchie en het toewijzen van een rijk in Italië voor Filips waren de voornaamste doelstellingen. De Staatse afgevaardigden Willem Buys en Bruno Van der Dussen lieten al snel blijken dat zij bereid waren Sardinië en Sicilië op te geven.¹⁹ Of hun bondgenoten hiermee zouden instemmen, viel nog af te wachten maar was alleszins zeer onwaarschijnlijk. Voor keizer Jozef I primeerden dynastieke belangen op de wensen van diens broer Karel en was men eerder geneigd iets van Spanje prijs te geven dan van Italië. In Groot-Brittannië begon de stemming weliswaar te keren onder impuls van gematigde invloeden en de groeiende macht van de Tories, maar al gauw werd duidelijk dat eenzelfde onverzettelijkheid omtrent Spanje een succesrijke afloop van de onderhandelingen onmogelijk maakte. De Franse pogingen een wig te drijven tussen de geallieerde gesprekspartners liepen op niets uit. Zelfs een ultimatum aanbod om de verdrijving van Filips uit Spanje financieel te ondersteunen, werd eveneens afgewimpeld.²⁰ De leden van de Grote Alliantie bleven, vooral onder Britse druk, bij hun eis dat eerst Spanje en kolonies overgegeven moesten worden alvorens er vrede gesloten kon worden. Zodoende gingen de partijen zonder vergelijk uit elkaar (juli 1710).²¹

De voorwaarden waaronder en het kader waarin de Vrede van Utrecht tot stand kwam, waren voor alles het resultaat van intense directe contacten tussen Londen en Versailles.²² De ontbinding van het Britse parlement door koningin Anne (1702-1714) in september 1710, maakte een einde aan de dominantie van de Whigs en de door hen gevoerde politiek die zich tot doel had gesteld om het Spaanse vasteland te allen prijze te veroveren.²³ Het Britse volk, teleurgesteld in haar politieke leiders die haar jarenlang

¹⁷ RULE, 'France and the Preliminaries to the Gertruydenberg Conference', 97-100.

¹⁸ Melchior de Polignac (1661-1741) zou nadien op discrete wijze de Franse belangen verdedigen op het Congres van Utrecht, alvorens een benoeming tot kardinaal hem van de onderhandelingsstaf weglokte. Eerder was hij ambassadeur geweest in Polen (vanaf 1693) waar hij de troon wist af te kopen voor de neef van Lodewijk XIV. De charmante en scherpzinnige Polignac, een goede vriend en vertrouweling van minister Torcy, zou na Utrecht nog tot Frans gezant benoemd worden bij de Heilige Stoel (1724-1732); FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 356-359. Nicolas du Blé, markies d'Huxelles (1652-1730), afkomstig uit een belangrijke Bourgondische familie, maakte net als zijn vader carrière in de Franse militaire dienst. Hij schapte het tot maarschalk van Frankrijk (1703) en zou samen met Polignac als gevolmachtigde deel uitmaken van de Franse delegaties in Geertruidenberg en Utrecht. De combinatie van een gestileerde diplomaat en een vrijpostige militair bleek beter te functioneren dan verhoopt. Na Utrecht zou de markies onder meer lid worden van de Regentschapsraad en voorzitter van de Raad voor Buitenlandse Zaken (1715-1718); FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 47-49.

¹⁹ Willem Buys (1661-1749) en Bruno Van der Dussen (1660-1742) waren beiden als gezanten van de provincie Holland ook aanwezig op het Congres van Utrecht. Eerstgenoemde was een advocaat die uitblonk in veeltaligheid en sinds 1693 pensionaris was van Amsterdam. Laatstgenoemde was op zijn beurt pensionaris van Gouda sinds 1688. Ook tijdens de Haagse preliminaire gesprekken (cf. supra) hadden beide heren de Republiek vertegenwoordigd en zij genoten het vertrouwen van raadpensionaris Heinsius. Na Utrecht zouden hun wegen scheiden: Buys onderhandelde in Versailles de vrede met Spanje, terwijl Van der Dussen in Antwerpen het Barrièretraktaat met de keizer negotieerde; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 65-66, 147.

²⁰ Naast deze financiële bijdrage was Frankrijk ook bereid de Elzas en Valenciennes op te geven. MCKAY en SCOTT, *The Rise of the Great Powers, 1648-1815*, 63.

²¹ BÉLY, *L'art de la paix en Europe*, 431-464; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 376-435; THOMSON, 'Louis XIV and the Grand Alliance', 210-211.

²² Dat de belangrijkste bepalingen van de vrede reeds voor de opening van het congres waren uitgewerkt, ziet Duchhardt als één van de redenen om Utrecht te bestempelen als een fundamenteel ander congresstype dan de Vrede van Westfalen; DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 46; DUCHHARDT, 'Peace Treaties from Westphalia to the Revolutionary Era', 52.

²³ Om deze ambitieuze doelstelling te bereiken, hadden de Britten Portugal in de oorlog betrokken. De Republiek was de Britse bondgenoot hierin schoorvoetend gevolgd maar voelde er weinig voor om de Bourbons uit Spanje te verdrijven ten gunste van aartshertog Karel van Oostenrijk (de latere keizer Karel

een voordelige en vooral snelle vrede hadden voorgespiegeld, stemde de Tories in de regering. Onder hun leiding werd het geweer drastisch van schouder veranderd en ijverde Groot-Brittannië voor een billijke vredesregeling met Spanje en vooral Frankrijk. Oorlogsmoeheid, zowel financieel als materieel, lag hieraan ten grondslag. Men was er bovendien van overtuigd dat de oorlog gevoerd was om geheel verkeerde redenen: een barrière en handelsvoordelen voor de Republiek, Oostenrijkse dynastieke belangen en vooral de politieke dominantie van de Whigs en hun aanhangers.²⁴ Het plotse overlijden van de Oostenrijkse keizer Jozef I zonder mannelijk nageslacht op 17 april 1711, was voor de Britten bijgevolg een geschenk uit de hemel. Hierdoor vielen de Oostenrijks-Habsburgse bezittingen in de schoot van diens jongere broer, aartshertog Karel. Dat deze als keizer Karel VI ook over Spanje zou regeren, was voor de Britten, wiens hoofdbekommernis het was om het machtsverevenwicht op het Europese continent te vrijwaren, ondenkbaar.²⁵ Op die manier kon men de toenadering tot Frankrijk gemakkelijk legitimeren.

Het overleg tussen beide mogendheden was weliswaar in de zomer van 1710 reeds opgestart, lang voor het heengaan van de Oostenrijkse keizer dus. Er werd gretig gebruik gemaakt van onopvallende tussenpersonen om de onderhandelingen zo discreet mogelijk te laten verlopen.²⁶ Aan Britse zijde waren eerst Robert Harley en nadien vooral Henry Saint John de drijvende krachten achter de gesprekken met de Franse vijand.²⁷ In Frankrijk gold Jean-Baptiste Colbert als hoofd van de Franse diplomatie steevast als eindbestemming van de Britse voorstellen.²⁸ Een jaar na de eerste contacten volgde er

VI). Zij bleven voorstander van de oorspronkelijke doelstelling van de Grote Alliantie: een opdeling van de Spaanse monarchie. MCKAY en SCOTT, *The Rise of the Great Powers, 1648-1815*, Londen, 1988, 59, 61; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 454-455.

²⁴ MCKAY en SCOTT, *The Rise of the Great Powers, 1648-1815*, Londen, 1988, 64; A.D. MACLACHLAN, 'The Road to Peace 1710-1713', G. HOLMES red., *Britain after the Glorious Revolution 1689-1714*, Londen, 1969, 200-201.

²⁵ HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 238-243; DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 43-44.

²⁶ MACLACHLAN, 'The Road to Peace 1710-1713', 206-207; G.M. TREVELYAN, 'The 'Jersey' period of the negotiations leading to the Peace of Utrecht', *English Historical Review*, 49 (1934), 100-105.

²⁷ Robert Harley, graaf van Oxford (1661-1724) was een gematigd politicus, groots orator en actief parlamentslid (sinds 1689) die als minister van Financiën de Tory-regering leidde van 1710 tot 1714. Hij lanceerde de Zuidzee Compagnie (1711) en speelde een sleutelrol in de onderhandelingen die leidden tot de Vrede van Utrecht. Hij werd hierin bijgestaan door Henry Saint John, burggraaf Bolingbroke (1678-1751) die in voornoemde regering diende als minister van Buitenlandse Zaken voor het *Noordse Departement*. De minister van Buitenlandse Zaken voor het *Zuidelijke Departement*, William Legge, graaf van Dartmouth (1672-1750) heeft een veel minder prominente rol gespeeld in de onderhandelingen; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 199-201, 395-397. H.N. FIELDHOUSE, 'A Note on the Negotiations for the Peace of Utrecht', *American Historical Review*, 40 (1934/1935), 274-278; MACLACHLAN, 'The Road to Peace 1710-1713', 207-208; PITT, 'The Pacification of Utrecht', 457-458.

²⁸ Jean-Baptiste Colbert, markies van Torcy (1665-1746) was in 1696 zijn vader Charles Colbert de Croissy opgevolgd als Frans minister van Buitenlandse Zaken. Hij had een zeer degelijke opleiding genoten en was bovendien een talenknobbel (Spaans, Italiaans, Duits) die zijn Griekse en Latijnse klassiekers goed kende. Zoals zijn vader zou Jean-Baptiste carrière maken als diplomaat (zijn vader was onder meer op post geweest in Londen). Zijn eerste opdrachten speelden zich af in Portugal en Spanje. Van het Iberisch schiereiland ging het vervolgens naar Denemarken en Zweden. Het was nog maar het begin van wat een diplomatieke *grand tour* zou worden (Berlijn, Wenen, Rome). Na het overlijden van diens vader deelde de markies het ambt van buitenlandminister met zijn schoonvader Simon Arnauld de Pomponne. Samen waren ze de architecten van de Vrede van Rijswijk (1697) en de partitieverdragen (1698-1699). Met de dood van markies de Pomponne werd Colbert alleen verantwoordelijk voor het Franse buitenlandbeleid. Tijdens de Spaanse Erfopvolgingsoorlog probeerde hij meermaals een wig te drijven tussen de geallieerden. Zonder veel succes overigens, zoals hij zelf zou ervaren tijdens zijn bezoek aan Den Haag (1709). Naast zijn leidende rol in de internationale betrekkingen van de Zonnekoning poogde hij eveneens de Franse diplomatie te professionaliseren met de oprichting van een *académie politique*. Deze was evenwel geen lang

een doorbraak. Nicolas Mesnager werd samen met de Britse gezant Matthew Prior naar Londen gestuurd om er de laatste details van een overeenkomst op punt te stellen (augustus 1711).²⁹ Het resultaat waren de preliminaire artikelen van Londen die op 8 oktober 1711 door beide partijen werden ondertekend. Dit voorontwerp bestond eigenlijk uit twee documenten. Een eerste reeks van zeven artikelen was ook voor de bondgenoten bedoeld en enkel ondertekend door Mesnager. Een tweede, geheime reeks van acht artikelen, zowel ondertekend door Mesnager als door de beide Britse ministers van Buitenlandse Zaken, somde de voordelen op waaraan Groot-Brittannië zich mocht verwachten.³⁰

Dit bilaterale akkoord tussen Groot-Brittannië en Frankrijk was een flagrante schending van het alliantieverdrag van 7 september 1701.³¹ In artikel VII van dit verdrag stond duidelijk gestipuleerd dat de contractanten elkaar op de hoogte zouden houden van alle militaire en diplomatieke stappen die zij ondernamen, terwijl artikel VIII verbood om afzonderlijk over vrede te onderhandelen.³² Groot-Brittannië hield de gesprekken met Frankrijk daarentegen angstvallig geheim en voorkwam op die manier inspraak van haar bondgenoten. Hun misnoegen was daarom even hevig als terecht. Niettemin bevat de eerste reeks preliminaire artikelen ook weinig uitgewerkte bepalingen die pogen tegemoet te komen aan het doel dat de Grote Alliantie zich had gesteld aan het begin van de Spaanse Successieoorlog. Dit doel was dubbel, werd verwoord in artikel II van het alliantieverdrag en omvatte enerzijds het voldoen van de keizerlijke aanspraken in de Spaanse opvolgingskwestie en anderzijds het verzekeren van de handel en veiligheid van Groot-Brittannië en de Republiek.³³

leven beschoren (1712-1719); DUCHHARDT, *Balance of Power and Pentarchie*, 137; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 113-116.

²⁹ Nicolas Mesnager (1658-1714) werd geboren in het Noord-Franse Rouen, alwaar hij zaken deed in de internationale handel en verkozen werd tot lid van de kamer van koophandel van deze stad. De expertise die hij op deze manier uitbouwde, zou door de Franse bewindslui herhaaldelijk worden aangesproken. Zo onderhandelde hij de Franse toegang tot de Spaanse koloniale handel alsook handelsakkoorden met de Verenigde Provinciën en Groot-Brittannië. Tevens was hij één van de gevolmachtigden van Lodewijk XIV op het Congres te Utrecht, waar hij voornamelijk de commerciële aangelegenheden op zich nam; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 283-287. Matthew Prior (1664-1721) was een Brits dichter en diplomaat die een sleutelrol speelde in de onderhandelingen die zouden leiden tot de Vrede van Utrecht. Voordien was hij secretaris op de ambassades in Den Haag en Parijs en in tussentijd ook van de gevolmachtigden die de Vrede van Rijswijk (1697) sloten. Zijn kennis van het Frans was een van zijn voornaamste troeven en zowel Willem III, voor het voorbereiden van de partitieverdragen, als de Tories, bij het opstellen van de preliminaires voor Utrecht, deden daarom regelmatig beroep op hem als mediator. Niettemin zou zijn benoeming voor het vredescongres door koningin Anne worden ingetrokken, zodat de Britse afvaardiging in Utrecht uit Thomas Wentworth, graaf van Strafford en John Robinson, bisschop van Bristol zou bestaan; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 363-365.

³⁰ Bély en Frey en Frey spreken ook nog van een derde (geheim) document, waarin Frankrijk beloofde om aan de hertog van Savoie een stuk van Italië te helpen bezorgen. In de *Consolidated Treaty Series* van Clive Parry is dit document weliswaar niet te vinden; BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 419-420; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 285. HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 244-246; PITT, 'The Pacification of Utrecht', 459-460.

³¹ Met dit verdrag, gesloten in Den Haag, werd de tweede Grote Alliantie opgericht tussen de Oostenrijkse keizer, de Britse koning en de Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën. LUARD, *The Balance of Power*, 275.

³² Artikel 7 van het alliantieverdrag: "[...] they shall faithfully communicate their designs to one another, as well in relation to the actions of war, as all other things were the common cause is concerned." en artikel 8: "It shall not be permitted to either party, when the war once begun, to treat of peace with the enemy, unless jointly, and with the common advices of the other parties [...]."; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIV, 26.

³³ Artikel 2 van het alliantieverdrag: "[...] procuring an equitable and reasonable satisfaction to his Imperial Majesty, for his pretension to the Spanish succession; and that the King of Great Britain, and the States

Laatstgenoemde doelstelling kwam ter sprake in de artikelen III en IV van de Londense preliminairen. Het derde artikel beloofde een herstel van de handel ten voordele van de Verenigde Provinciën, terwijl het daaropvolgende artikel voorzag in een barrière dewelke hun veiligheid moest verzekeren. Uit welke plaatsen deze barrière zou bestaan, werd evenwel niet gespecificeerd.³⁴ Artikel V had betrekking op Oostenrijk en het Heilig Roomse Rijk en voorzag eveneens in een barrière. Over de plaats waar deze barrière opgetrokken zou worden en uit welke plaatsen zij zou bestaan, werd weliswaar met geen woord gerept.³⁵ Waarschijnlijk het belangrijkste preliminaire artikel was artikel II, dat betrekking had op de Spaanse opvolgingskwestie. Daarin beloofde de Franse vorst alle noodzakelijke maatregelen te nemen opdat de kronen van Frankrijk en Spanje nooit ofte nimmer verenigd zouden zijn.³⁶ Het was dit artikel dat de sleutel zou vormen voor de Vrede van Utrecht en dat door burggraaf Bolingbroke het ‘grote artikel’ werd genoemd waarvan het algehele akkoord afhing. De praktische uitwerking van dit voornemen zou bijgevolg de belangrijkste opdracht zijn tijdens het nakende Congres.³⁷

Drie dagen na de ondertekening werd de inhoud van de eerste reeks preliminaire artikelen door de Britse regering openbaar gemaakt, vergezeld van een uitnodiging om binnen afzienbare tijd een internationaal congres samen te roepen. De reactie van de bondgenoten was op zijn zachtst gezegd niet positief. Zowel de Republiek als Oostenrijk stuurden een gezant naar Groot-Brittannië in de hoop nog enige invloed uit te oefenen op het finale resultaat van de besprekingen, maar de Britse politieke leiders toonden zich onvermurwbaar.³⁸ De Verenigde Provinciën zonden Willem Buys naar Londen, alwaar hij koeltjes werd onthaald. De Republiek maakte zich bijgevolg geen begoochelingen en was er terecht van overtuigd dat het Barrièretraktaat tussen beide mogendheden door de Tories niet langer gehonoreerd werd. Niet alleen over de samenstelling van de barrière bestond geen duidelijkheid, ook over de door de Britten, via dit document, aan de Republiek beloofde voordelen in de Zuid-Amerikaanse handel was geen sprake meer.³⁹ De tweede reeks van geheime artikelen liet er evenwel geen twijfel over bestaan dat Groot-Brittannië deze handelsvoordelen enkel voor zichzelf had gereserveerd. De Staatse vrees dat de Britten concessies zouden verkrijgen ten koste van de Republiek werd bewaarheid. Zo kenden de artikelen V en VII het lucratieve Asientopact toe voor een periode van maar liefst dertig jaar.⁴⁰ Het was de inhoud van deze overeenkomst waarvoor

General, may obtain a particular and sufficient security for their kingdoms, provinces and dominions, and for the navigation and commerce of their subjects.”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIV, 25.

³⁴ Artikel 3 van de preliminaire artikelen van Londen: “L’intention du Roi est que [...] le Commerce soit rétabli & maintenu désormais à l’avantage [...] de la Hollande [...]” en artikel 4: “[...] le Roi promet de convenir par le Traité future de Paix que les Hollandois auront entre leurs mains les Places fortes qui seront spécifiées, dans les Pays Bas, pour servir désormais comme de Barrière qui assure le repos de la République de Hollande [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVII, 189-190.

³⁵ Artikel 5 van de preliminaire artikelen van Londen: “Le Roi consent aussi qu’il soit formé à l’Empire & à la Maison d’Autriche une Barrière sûre et convenable.”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVII, 190.

³⁶ Artikel 2 van de preliminaire artikelen van Londen: “Sa Majesté consentira [...] à prendre toutes les mesures justes & raisonnables pour empêcher que les Couronnes de France et d’Espagne soient jamais unies sur la tête d’un même Prince, Sa Majesté étant persuadée que l’excès de Puissance seroit contraire au bien et au repos général de l’Europe”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVII, 189.

³⁷ HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 184; OSIANDER, *The States System of Europe, 1640-1990*, 125-126; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 396.

³⁸ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 420-421.

³⁹ STORK-PENNING, *Het grote werk*, 347-348, 459.

⁴⁰ Artikel 5 van de geheime preliminaire artikelen: “Le pacte d’Assiento sera fait avec les Anglois, de la même manière que les François le possèdent à présent [...]” en artikel 7: “[...] Que le pacte d’Assiento soit fait avec la Grande Bretagne pour le terme de trente ans [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVII, 192-193. Het *Asiento de Negros* was de naam die gegeven werd aan het permissiebewijs dat door Spanje werd toegekend aan andere mogendheden om aan slavenhandel te doen tussen Afrika en de Spaanse kolonies in

Buyts meer dan gewone interesse had. De Republiek diende zich weliswaar tevreden te stellen met het sluiten van een nieuwe defensieve en offensieve alliantie met de Britten, die als niet meer gold dan een zoethoudertje.⁴¹ Het vooruitzicht op een aparte vrede tussen Frankrijk en Groot-Brittannië was bovendien voldoende om de Provinciën in het gareel te doen lopen. Begin december 1712 kondigden zij aan dat hun keuze voor een congresplaats was gevallen op Utrecht, nadat de keuze van Londen voor Den Haag door Frankrijk was afgewezen.⁴²

In het voorjaar van 1712 stuurde Oostenrijk prins Eugenius van Savoie naar de Britse hoofdstad om er polshoogte te nemen.⁴³ De Oostenrijkse aandacht ging in de eerste plaats uiteraard uit naar de Spaanse successieproblematiek. Karel VI hoopte nog steeds, in navolging van het alliantieverdrag, dat de keizerlijke aanspraken in deze zaak alsnog gehonoreerd zouden worden. Het is evenwel op dit punt dat de nieuwe Tory-regering een geheel andere oplossing voorstond dan haar voorganger. Was Groot-Brittannië onder de Whigs samen met Oostenrijk nog de meest fervente voorvechter van een volledige overgave van Spanje en haar kolonies, dan hebben Harley en Saint John zich voor alles ingezet om de vereniging van Spanje en Frankrijk onder dezelfde kroon te voorkomen.⁴⁴ Voor Groot-Brittannië was het alternatief, het samenvoegen van de Oostenrijkse en de Spaanse kroon, een nog grotere bedreiging voor het machts evenwicht op het Europese vasteland. De voorkeur ging bijgevolg uit naar het onmogelijk maken van een vereniging tussen de Spaanse en Franse monarchie, iets wat door het overlijden van drie erfgenamen voor de Franse troon in de periode 1711-1712 plots een stuk reëler leek.⁴⁵ De Oostenrijkse zending draaide uit op een maat voor niets. De Britse koningin weigerde om met Eugenius politiek gevoelige zaken te bespreken, terwijl Saint John niets meer deed dan hem aan het lijntje houden met weinigzeggende verklaringen. Een illusie armer verliet de prins Londen einde maart 1712.⁴⁶

Op 29 januari 1712 was het Congres te Utrecht officieel voor geopend verklaard. De verschillende partijen hadden nog flink wat werk voor de boeg, rekening houdende met de algemene en vage bewoordingen waarin de Londense preliminieren opgesteld

de Nieuwe Wereld en was het voorwerp van scherpe wedijver tussen de maritieme mogendheden. Het contract werd voor het eerst toegewezen door Karel V in 1518 en zou na de Spaanse Successieoorlog overgaan van Frankrijk op Groot-Brittannië, dat het contract toekende aan de Zuidzee Compagnie. Niettegenstaande het de mogelijkheid bood tot smokkelhandel, loste het contract, de hoge verwachtingen van de investeerders niet altijd in; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 17-19; G.J. WALKER, *Spanish Politics and Imperial Trade, 1700-1789*, Basingstoke en Londen, 1979, 12, 20, 68.

⁴¹ OSIANDER, *The States System of Europe, 1640-1990*, 151-152.

⁴² BRAUBACH, 'Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt', 286.

⁴³ De in Parijs geboren Eugène François, prins van Savoie-Carignan (1663-1736) was één van de grootste legeraanvoerders uit de moderne tijd. Hij trad in dienst van Lodewijk XIV, met wie de relatie al gauw flink verzuurde. In 1683 versterkte hij daarom het Oostenrijkse leger, waarvoor hij zich meer dan verdienstelijk zou maken. Hij boekte successen tegen de Turken (1684-1688 en 1697-1699) en tijdens de Spaanse Successieoorlog aan de zijde van de hertog van Marlborough (Höchstädt in 1704 en Oudenaarde in 1708). Met zijn overwinning nabij Turiijn maakte hij een einde aan de Franse dominantie in Italië (1706). Na de oorlog zou Karel VI prins Eugenius benoemen om hem te vertegenwoordigen op het Congres van Rastadt, alwaar hij voor de keizer gunstige voorwaarden wist te onderhandelen. Van 1715 tot 1718 streed hij eens te meer tegen de Turken, met de val van Belgrado als sluitstuk (1717). Hij bleef een invloedrijk adviseur van de keizer en werd in de nadagen van zijn carrière nog tot landvoogd over de Oostenrijkse Nederlanden benoemd (1716-1724); BLACK, *European Warfare*, 104-106; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 155-157.

⁴⁴ DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 69-71; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, XXIII-XXIV.

⁴⁵ BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 64; MCKAY en SCOTT, *The Rise of the Great Powers*, 66.

⁴⁶ VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 231.

waren. Het zou uiteindelijk vijftien maanden duren alvorens men tot tastbare resultaten kwam. Al die tijd behield Groot-Brittannië, dat samen met Frankrijk onmiskenbaar de voordeligste vrede in de wacht zou slepen, haar greep op de gebeurtenissen. Vertegenwoordigers van andere grote en minder grote mogendheden werden op die manier in een figurantenrol gedwongen.⁴⁷ Territoriale en economische issues bepaalden de agenda doch de voornaamste kwestie die tot in het kleinste detail geregeld diende te worden, was hetgeen de lont in het kruitvat had gestoken: de Spaanse opvolging. Vanuit Londen werd gesuggereerd dat Filips V afstand zou doen van de Franse kroon. Volgens Torcy stond de doctrine van het goddelijk recht deze oplossing evenwel in de weg. Bolingbroke maakte daarop duidelijk dat renunciatie een *sine qua non* was voor een toekomstige vrede. Terwijl Frankrijk de druk op Filips verhoogde om een keuze te maken tussen de Franse en de Spaanse troon, meende Groot-Brittannië deze keuze te vergemakkelijken door de Franse optie een stuk aantrekkelijker te maken. Men hield de Spaanse vorst voor dat indien hij onmiddellijke troonsafstand zou doen, hem bij zijn kroning tot Frans soeverein de titel van hertog van Savoie wachtte. De hertog zou op zijn beurt in Madrid op de troon zou komen. Het aas bleek onvoldoende om Filips van het Iberisch schiereiland weg te lokken en in het najaar van 1712 zou hij plechtig afstand doen van de Franse kroon. Twee verwanten uit de Bourbon familie, de hertogen van Berry en Orléans, deden hetzelfde met de Spaanse kroon.⁴⁸

Met deze voorstellen tot oplossing voor de opvolgingsproblematiek hadden de kansen op een vergelijk met de keizer een flinke knauw gekregen. Diens enthousiasme voor de samenkomst in Utrecht was sowieso van in den beginne uiterst beperkt geweest. Dat de Londense preliminaire artikelen Karel VI leken te zullen verplichten af te zien van Spanje en zijn koloniaal rijk, had hem aanvankelijk doen weigeren om aan het congres deel te nemen. Dat het Rijk, verlekkerd door het vooruitzicht op een barrière, deze bereidheid wel toonde, deed de keizer uit vrees voor het isolement uiteindelijk bijdraaien. Een Franse verklaring bij de opening van het congres dat de preliminaires van oktober 1711 geen onveranderlijke basis zouden vormen voor de vrede, trok Oostenrijk uiteindelijk over de streep. Bijgevolg nam vanaf 10 februari 1712 de keizerlijke delegatie onder leiding van graaf Sinzendorf aan de beraadslagingen deel.⁴⁹ Hun uitgangspunt waren de veertig artikelen zoals deze drie jaar eerder in Den Haag waren opgesteld (cf. supra). De tegengestelde eisen van de aanwezige partijen verlamden weliswaar de besprekingen en deden het congres al gauw vastlopen. In de Hofburg voedde deze impasse de hoop op een terugkeer naar het slagveld, terwijl het aan Frankrijk en Groot-Brittannië de kans bood om zich opnieuw toe te leggen op private, bilaterale gesprekken. Alleszins bestond er nog maar weinig twijfel over dat vorderingen in het vredesvraagstuk niet langer uit Utrecht te verwachten waren.⁵⁰

⁴⁷ Voor een overzicht van de afvaardigingen in Utrecht zie BRAUBACH, 'Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt', 286-289; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 455-457.

⁴⁸ BÉLY, *L'art de la paix en Europe*, 465-472; HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 255-257; OSIANDER, *The States System of Europe, 1640-1990*, 126-133.

⁴⁹ Filip Ludwig, graaf van Sinzendorf (1671-1742) was een intelligent en charmant doch zelfzuchtig en indolent diplomaat, die van 1697 tot bij het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog in 1701 Oostenrijks ambassadeur was in Versailles. Bij de troonsbestijging van Jozef I werd Sinzendorf tot tweede hofkanselier benoemd (1705), belast met het beheer van de buitenlandse zaken. Wanneer eerste hofkanselier Seilern in januari 1715 stierf, volgde Filip Ludwig hem op en voegde zo juridische zaken toe aan zijn takenpakket. In Utrecht trachtte hij tevergeefs de onderhandelingen te doen vastlopen. Hij werd hierin gesteund door de overige leden van het keizerlijke gezantschap: graaf de la Corzana en Kaspar Florenz van Consbruch; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 145-146; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 410-411.

⁵⁰ BRAUBACH, 'Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt', 290-292; PITT, 'The Pacification of Utrecht', 462-463; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 232-235.

Om alsnog zijn slag thuis te halen en op grond van de Haagse preliminaire artikelen te onderhandelen, vestigde men in Wenen zijn hoop op de militaire campagne van 1712. Het opzet draaide uit op een totale ontzuivering. Groot-Brittannië had immers achter de rug van de bondgenoten een wapenstilstand gesloten met de Zonnekoning en de Britse troepen begonnen zich in de zomer van 1712 terug te trekken.⁵¹ In plaats van de confrontatie met Eugenius van Savoie aan te gaan, zou het Franse leger onder leiding van maarschalk de Villars een Staatse eenheid verslagen nabij Denain (24 juli 1712). Op die manier bracht men de strijdvaardigheid van de Republiek een doorslaggevende klap toe.⁵² De militaire constellatie en de onzekere houding van de Verenigde Provinciën overtuigden de Oostenrijkse keizer dat het bezit van Spanje en zijn kolonies niets meer dan een verre wensdroom zou blijven. Daarnaast trachtte graaf Sinzendorf er Karel VI eind 1712 van te overtuigen om zich eveneens neer te leggen bij een herstel van de Wittelsbachse keurvorsten, een Sardijnse koningskroon voor Maximiliaan II Emanuel en Sicilië voor de hertog van Savoie. Niettegenstaande zowel de keizer als het Rijk zich hierin aanvankelijk geenszins konden vinden, leek er in het voorjaar van 1713 toch beweging te komen in hun standpunten.⁵³ Midden maart doken evenwel nieuwe problemen op, wanneer Lodewijk XIV de keizerlijke delegatie confronteerde met de vernederende en onaanvaardbare voorwaarden waarmee dit hoofdstuk aanving. Hun vertrek zou de overige congrespartijen er niet van weerhouden in de nacht van 11 op 12 april de vredesverdragen te ondertekenen.⁵⁴

1.2. Inhoudelijke analyse⁵⁵

In Utrecht kwamen Vrede en Vriendschapsverdragen tot stand tussen enerzijds Frankrijk en anderzijds Groot-Brittannië, de Republiek der Verenigde Provinciën, Pruisen, Portugal en Savoie. Daarnaast werden ook nog twee afzonderlijke Handels- en Scheepvaartverdragen gesloten tussen Frankrijk en respectievelijk Groot-Brittannië en de Republiek.⁵⁶ Het voor de Oostenrijkse Nederlanden belangrijkste Vredesverdrag van Utrecht was dat tussen Frankrijk en de Republiek. Hierin beloofde Lodewijk XIV alle door hem of zijn bondgenoten in de Spaanse Nederlanden nog gecontroleerde gebieden aan de Staten-Generaal ten voordele van de *Casa de Austria* af te staan.⁵⁷ Op deze manier

⁵¹ HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 257-262.

⁵² H. CARRÉ, *Le Maréchal de Villars, homme de guerre et diplomate*, Parijs, 1936, 169-190; P. FRANSEN, *Leibniz und die Friedensschlüsse von Utrecht und Rastatt-Baden*, Leiden, 1933, 39.

⁵³ FRANSEN, *Leibniz und die Friedensschlüsse von Utrecht und Rastatt-Baden*, 63-64, 109-112; O. WEBER, 'Der Friede von Rastatt 1714', *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 8 (1892), 276-277.

⁵⁴ PITT, 'The Pacification of Utrecht', 468-469; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 236-240.

⁵⁵ De tekst van het Vrede en Vriendschapsverdrag is opgenomen in bijlage 1: verdragsteksten.

⁵⁶ Deze verdragen hadden betrekking op de overzeese gebieden. Dat zij een afzonderlijke regeling verdienden, wijst op het groeiende belang van de kolonies alwaar de Europese conflicten steeds vaker een verlengstuk kregen. Het resultaat was een tweezijdig proces waarbij eerst het gewapend conflict werd beëindigd en nadien de economische relaties genormaliseerd; DUCHHARDT, 'Peace Treaties from Westphalia to the Revolutionary Era', 53-54; S.C. NEFF, 'Peace and prosperity: commercial aspects of peacemaking', R. LESAFFER red., *Peace treaties and international law in European history: from the late Middle Ages to World War One*, Cambridge, 2004, 368-369.

⁵⁷ Deze belofte kreeg een schriftelijke neerslag in artikel VII van het verdrag dat als volgt luidt: "En contemplation de cette Paix, Sa Majesté Très-Chrétienne remettra et fera remettre aux Seigneurs Etats Généraux en faveur de la Maison d'Autriche tout ce que Sa Majesté Très-Chrétienne, ou le Prince, ou les Princes ses Alliez, possèdent encore des Pais-bas communément appelez Espagnols, tels que feu le Roy Catholique Charles II. les a possédez, ou dû posséder conformément au Traité de Ryswick, [...] aussitôt que les Seigneurs Etats en seront convenus avec Elle, de manière dont lesdits Pais-bas Espagnols leur serviront de Barrière et de seureté."; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 43. DE SCHRYVER, 'De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis', 25-26.

beschikten de Verenigde Provinciën over een effectief middel om de installatie van hun barrière bij de Oostenrijkers af te dwingen. Van een soevereiniteitsoverdracht was immers geen sprake zolang een barrièretraktaat (cf. infra) tussen de keizer en de Staten-Generaal op zich liet wachten. De Zonnekoning verbond er zich in artikel IX op zijn beurt toe om zijn bondgenoot Maximiliaan van Beieren een akte van afstand te doen aanvaarden '[...] par lequel, Elle (de Beierse keurvorst), tant pour Elle-mesme, que pour les Princes ses Hoirs, et Successeurs nez et à naître, cede et transporte aux Seigneurs Etats Généraux en faveur de la Maison d'Autriche tout le Droit que son Altesse Electorale peut avoir, ou prétendre sur lesdits Païs-bas Espagnols [...]'.⁵⁸

Van de negenendertig artikelen, exclusief de vier zogenaamde 'articles séparés', waaruit het Vrede en Vriendschapsverdrag tussen Frankrijk en de Republiek der Verenigde Provinciën bestond, zijn vooral de artikelen XI, XII en XIII zowel van betekenis voor het vervolg van ons relaas als voor de (toekomstige) Oostenrijkse Nederlanden. Daarnaast bezaten ook de artikelen VIII, IX en X bepalingen die op laatstgenoemd gebied van toepassing waren, maar die voor het vervolg van ons verhaal van secundair belang zijn. Deze artikelen hadden betrekking op het hertogdom Luxemburg, het graafschap Namen en de steden Charleroi en Nieuwpoort, dewelke aan de Staten-Generaal werden overgedragen ten voordele van de Oostenrijkse keizer (artikel VIII).⁵⁹ Met uitzondering van laatstgenoemde stad bleven deze gebieden weliswaar voorlopig onder de soevereiniteit van Maximiliaan II Emanuel van Beieren, zolang deze geen eerherstel had gekregen in het Rijk en in het bezit was gesteld van Sardinië (artikel IX). Er werden evenwel Staatse troepen gelegd tot wanneer de overdracht van de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk zich zou hebben voltrokken (artikel X).⁶⁰

Deze bepalingen waren van een ondergeschikte orde tijdens de opvolgingscongressen die in een volgend hoofdstuk aan bod komen, vermits het ging om tijdelijke regelingen die bij een getrouwe uitvoering van de vrede zouden worden opgeheven. Belangrijker waren daarom de drie artikelen die erop volgden. Artikel XI bepaalde dat de Franse koning aan de Staten-Generaal, ten voordele van het Oostenrijkse huis, elk recht zou afstaan op de steden Menen en Doornik met al hun afhankelijkheden en enclaves.⁶¹ Uitzonderingen hierop waren Sint-Amand en Mortagne. Beide bleven toebehoren aan de Franse koning, eerstgenoemde mét afhankelijkheden en laatstgenoemde zónder. Bovendien werd het Frankrijk verboden om in Mortagne versterkingen en/of sluizen te construeren. Met het twaalfde artikel deed Lodewijk XIV voorts afstand van Veurne, het fort Knokke en Ieper, inclusief Roeselare en de afhankelijkheden Poperinge, Waasten, Komen en Wervik. Deze drie laatste plaatsen echter enkel voor zover gesitueerd langs de Ieperse kant van de Leie. Het dertiende artikel ten slotte bepaalde dat de scheepvaart op deze rivier, stroomopwaarts vanaf de monding van de Deule, vrij zal zijn van tol of belasting.⁶²

⁵⁸ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 45. DE SCHRYVER, 'Who had Sovereignty in the Southern Netherlands during the War of Spanish Succession (1700-1715)?', 493-495.

⁵⁹ Dit waren de zogeheten "vier plaatsen", de enige gebieden van de Spaanse Nederlanden waarover Maximiliaan van Beieren de facto als soeverein heerste sinds juni 1711 en de iure sinds 2 januari 1712; DE SCHRYVER, 'Who had Sovereignty in the Southern Netherlands during the War of Spanish Succession (1700-1715)?', 491-493; DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique*, 370-372.

⁶⁰ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 44-47.

⁶¹ Menen, gelegen aan de Leie, was op Frankrijk veroverd in augustus 1706 en zou deel uitmaken van de Staatse barrière. Doornik, gelegen aan de Schelde en sinds de Vrede van Aken van 1668 bij Frankrijk ingelijfd, was eind juli 1709 door de geallieerde legers bezet. De citadel, een meesterwerk van Vauban dat gold als één van de sterkste van Europa, volgde begin september van dat jaar en zou, bevolkt door een Staats garnizoen, eveneens deel uitmaken van de barrière; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 282, 440-441.

⁶² PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 47-49.

2. De Vrede van Rastadt (6/7 maart 1714)

2.1. Historische context

Zoals reeds aangestipt bij het begin van dit hoofdstuk zou er enkel tussen Frankrijk en Oostenrijk (nog) geen vredesakkoord tot stand komen. In Utrecht was immers gepoogd zoveel mogelijk partijen bij de overeenkomst te betrekken, doch dit was gebeurd ten koste van de wensen van Karel VI. Zo botsten vooral de toegevingen aan de hertog van Savoie en aan de Republiek met de Weense belangen, terwijl het verlies van Spanje de keizer oneindig zwaar viel. Dat Victor-Amadeus II in het bezit werd gesteld van Sicilië was een doorn in het Oostenrijkse oog en maakte duidelijk dat de keizer geleidelijk aan werd geïsoleerd door het afkopen van de instemming van de kleinere mogendheden met een algemene vredesregeling. Deze praktijk maakte ook een door Wenen verhoopde ruil tussen Beieren en de Zuidelijke Nederlanden onmogelijk, vermits dit botste met de veiligheidsbelangen van de Verenigde Provinciën.⁶³ De onbuigzaamheid die Karel VI tentoonspreidde, droeg verder bij tot het Oostenrijkse isolement dat Frankrijk ertoe had verleid zijn hand te overspelen (cf. supra). Door het Rijk werd de keizerlijke houding weliswaar toegejuicht en werden de financiële en materiële voorbereidingen getroffen voor het hervatten van de oorlog. In de Hofburg verwachtte men veel van deze nieuwe militaire campagne, ondanks meningsverschillen tussen Karel VI en het Rijk omtrent de plaats waar de troepen zouden worden ingezet. Terwijl eerstgenoemde zijn blik richtte op Italië, wenste laatstgenoemde de aandacht toe te spitsen op de Rijnstreek. Onder impuls van prins Eugenius van Savoie werd voor de tweede optie gekozen.⁶⁴

Net als het jaar voordien zou ook de militaire campagne van 1713 de hooggestelde, Oostenrijkse verwachtingen niet kunnen inlossen. Integendeel, de Franse legeraanvoerder Claude de Villars slaagde erin om na de overwinning in Denain de Zonnekoning twee nieuwe successen te bezorgen.⁶⁵ Het eerste doelwit van de maarschalk was Landau, dat een permanente dreiging vormde voor de noordgrens van de Elzas en in 1704 definitief in geallieerde handen was gevallen. Vauban had van de plaats een versterkte vesting gemaakt, waarvan de verovering zich als bijzonder moeizaam aankondigde.⁶⁶ Niettemin capituleerde de bevelvoerder van de stad na zesenvijftig dagen van belegering op 20 augustus 1713.⁶⁷ Villars verlegde daarop zijn aandacht naar Freiburg, dat gold als de

⁶³ HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 187; PITT, 'The Pacification of Utrecht', 465-468.

⁶⁴ PITT, 'The Pacification of Utrecht', 471; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 240-241; WEBER, 'Der Friede von Rastatt 1714', 282.

⁶⁵ Claude Louis Hector, hertog de Villars (1653-1734) was een diplomatenzoon die op zeventienjarige leeftijd het Franse leger verwoogde en excelleerde tijdens de Hollandse Oorlog (1672-1678). Hij maakte onder meer het beleg mee van Maastricht (1673) en diende nadien ook in de Zuidelijke Nederlanden en de Elzas. Ook weg van het slagveld was Claude Louis succesvol, wanneer hij in München de alliantie tussen Frankrijk en Beieren wist te verstevigen. Na de Negenjarige Oorlog (1689-1697) sloeg hij verder de diplomatieke weg in als Frans ambassadeur in Wenen; een post die hij bekleedde tot het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog. Zijn overwinning op het keizerlijke leger bij Friedlingen (14 oktober 1702) leverde de stoutmoedige Villars de titel van maarschalk op, alvorens zich verder te onderscheiden aan de Franse oostgrens (1705-1707) en in de Spaanse Nederlanden (1708-1709). Tijdens de slag om Malplaquet, waarin de opmars van de geallieerden een halt werd toegeroepen, raakte de hertog zwaargewond. Eens hersteld, bewees hij in Denain en langs de Rijn niets van zijn tactische kwaliteiten te hebben ingeboet. Daarop werd hij door Lodewijk XIV benoemd als vertegenwoordiger tijdens de vredesonderhandelingen met de keizer in Rastadt. In de nadagen van zijn carrière was de maarschalk lid van de Regentschapsraad tijdens de minderjarigheid van Lodewijk XV en zat hij de Oorlogsraad voor; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 478-480.

⁶⁶ FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 237-238.

⁶⁷ CARRÉ, *Le Maréchal de Villars*, 191-196.

sleutel tot de gehele regio en door zijn ligging als onneembaar werd beschouwd. Met de herfst voor de deur viel er bovendien geen tijd te verliezen. Op de avond van 18 september doemde de stad op in het blikveld van de Franse legers. Beide partijen zouden aanzienlijke verliezen lijden voordat de stad zich na stroeve onderhandelingen op 15 november 1713 gewonnen gaf. Nog diezelfde maand zouden maarschalk de Villars en prins Eugenius van Savoie het strijdperk inruilen voor de onderhandelingstafel.⁶⁸

Op 26 november 1713 namen de beide gevolmachtigden hun intrek in het kasteel van wijlen markgraaf Ludwig Willem van Baden-Baden in Rastadt. Meer dan een congres was de bijeenkomst een tweegesprek tussen doorwinterde legeraanvoerders met een groot wederzijds respect. Ondanks de goede verstandhouding zou de sfeer nochtans snel bekoelen tengevolge de botsende richtlijnen uit Versailles en de Hofburg. De instructies van de Franse koning voorzagen onder meer in het behoud van Landau, een waardevol equivalent voor Freiburg en eerherstel voor de Wittelsbachers uit Beieren en Keulen. Oostenrijk stelde daar de teruggave van Kehl, Landau en Freiburg alsook het bezit van Napels, Sicilië en de Spaanse Nederlanden tegenover. Zodoende was men reeds begin december op een dood punt aanbeland en dreigde Eugenius ermee de gesprekken af te breken. Zover kwam het voorlopig niet, zodat na lange en levendige onderhandelingen op 14 januari 1714 alsnog een akkoord werd bereikt omtrent een verdragsvoorstel bestaande uit vijftientig artikelen. Van dat voorstel bleven er slechts enkele artikelen over, nadat deze kritisch door Frankrijk onder de loep waren genomen. De situatie leek uitzichtloos en de idee van een nieuwe militaire confrontatie onvermijdelijk.⁶⁹

In een ultieme poging de diplomatie een laatste kans te bieden, werd overeengekomen dat Eugenius aan de Villars een gedenkschrift zou aanbieden dat als een minimumpakket gold waar de keizer onmogelijk kon op toegeven. Daarin werd onder andere afgezien van Landau, maar bleef men vasthouden aan het eiland Sardinië. Eens overhandigd verlieten de beide afgevaardigden Rastadt op 6 februari 1714: Eugenius richting Stuttgart en Villars naar Straatsburg, klaar om indien nodig opnieuw gesprekken aan te knopen. Markies de Contades, die als majoor-generaal had gediend onder de maarschalk, werd met het ultimatum naar Versailles gezonden.⁷⁰ Rond de verschillende twistpunten werd een compromistekst uitgewerkt waarmee de Contades naar Stuttgart afreisde. Na zijn aankomst op 22 februari werden de laatste tegenstellingen uit de weg geruimd, waardoor niets een terugkeer naar Rastadt nog in de weg stond. Maarschalk de Villars, mede door een gebrek aan discretie en politieke tact, was er niet in geslaagd zijn glansrijke militaire successen diplomatiek te verzilveren. Voor prins Eugenius van Savoie was de uitkomst een onverhoopt diplomatiek succes geworden: het Oostenrijkse overwicht in Italië was gevrijwaard en van het recente verlies langs de Rijn bleef enkel Landau in Franse handen. Bovendien zouden de Zuidelijke Nederlanden weldra in Oostenrijkse handen overgaan. In de ochtend van 7 maart sloten de Zonnekoning en de Oostenrijkse keizer uiteindelijk vrede. Het verdrag werd geantidateerd op 6 maart. Wat restte, was het overtuigen van het Rijk om het akkoord eveneens bij te treden.⁷¹

⁶⁸ CARRÉ, *Le Maréchal de Villars*, 196-202; PITT, 'The Pacification of Utrecht', 472-473.

⁶⁹ CARRÉ, *Le Maréchal de Villars*, 203-213; FRANSEN, Leibniz und die Friedensschlüsse von Utrecht und Rastatt-Baden, 116-117; WEBER, 'Der Friede von Rastatt 1714', 291-297.

⁷⁰ Gaspard de Contades (1666-1735) werd geboren in Angers en bouwde een mooie carrière uit in de militaire dienst. Eerst als luitenant-kolonel en nadien als majoor-generaal in het leger onder aanvoering van maarschalk Villars. Zijn bijdrage in de successen die de hertog aan elkaar reeg (Denain, Landau, Freiburg), was aanzienlijk.

⁷¹ BRAUBACH, 'Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt', 294-297; CARRÉ, *Le Maréchal de Villars*, 214-220; DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 60-62; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 243-245; WEBER, 'Der Friede von Rastatt 1714', 297-302.

2.2. Inhoudelijke analyse⁷²

De inhoud van het Vredesverdrag van Rastadt was vanuit Weens oogpunt opmerkelijk voordeliger dan het akkoord dat men in Utrecht geweigerd had te ondertekenen. Rekening houdend met de succesvolle Franse veldtocht was het finale resultaat zeer mild voor de Oostenrijkse keizer. Het betekende tevens een bevestiging dat Karel VI er goed aan had gedaan een jaar eerder het been stijf te houden, wanneer hij geconfronteerd werd met de buitensporige eisen uit Versailles. Lodewijk XIV had zich duidelijk soepeler opgesteld, bevreesd als hij was voor een Hannoverse opvolging over het Kanaal die de (tweede) Grote Alliantie nieuw leven had kunnen inblazen. Bovendien zag de bedaagde Franse koning geen heil in het voortzetten van een oorlog terwijl de Europese burens langs de zijlijn stonden toe te kijken.⁷³

De Vrede van Rastadt omvatte zevenendertig bepalingen en drie afzonderlijke artikelen. Vooral artikelen XX, XXI, XXII en XXVIII waren voor de (toekomstige) Oostenrijkse Nederlanden van het grootste belang, terwijl ook artikel XXVI een zeer belangrijke rol zou spelen met het oog op de in het derde hoofdstuk behandelde opvolgingscongressen. Deze bepalingen doen weliswaar niet meer dan bevestigen wat reeds eerder tussen de Franse koning en de vertegenwoordigers van de Staten-Generaal was overeengekomen in Utrecht (cf. supra), waarbij de artikelen XX, XXI en XXII quasi letterlijk de bewoordingen overnemen van de artikelen XI, XII en XIII.⁷⁴ Van zodra er een akkoord werd bereikt tussen de Republiek en Oostenrijk omtrent de barrière, zou de keizer aldus soeverein worden over de Zuidelijke Nederlanden waartoe onder meer Menen, Doornik, Ieper en Waasten zouden behoren.⁷⁵ Artikel XXVI, dat bepaalde dat Frankrijk en Oostenrijk elk hun aandeel zouden betalen in de rente die men diende over te maken aan het merendeel van de provincies in de Nederlanden, kon men eveneens reeds terugvinden in artikel XXII van het vredesverdrag tussen Frankrijk en de Verenigde Provinciën. Beide bepaalden dat er commissarissen zouden benoemd worden die de bijdrage voor elke partij dienden vast te stellen. Ook de inhoud van artikel XXVIII ten slotte bevatte nog maar weinig origineels. Het stelde het vrije (vrucht)gebruik vast van privileges, voorrechten, gewoonten, vrijstellingen, rechten, octrooien en erfelijke ambten met dezelfde eerbewijzen, bezoldigingen en emolumenten in alle door de Franse koning afgestane gebieden en was op die manier een herhaling van artikel XXV van Utrecht.⁷⁶

Naast de bepalingen die specifiek betrekking hadden op de Zuidelijke Nederlanden, bevatte het Verdrag van Rastadt ook artikelen omtrent de Rijnstreek en Italië. Zo werd gestipuleerd dat de Franse koning onder meer Freiburg (artikel V) en Kehl (artikel VI) op de rechteroever van de Rijn aan de keizer zou teruggeven zonder hiervoor een equivalent in de plaats te stellen. Verder werden de Wittelsbachse broers Jozef-Clemens en Maximiliaan Emanuel in hun erflanden gerestitueerd en werd het hen toegestaan

⁷² De tekst van het Vredesverdrag van Rastadt is opgenomen in bijlage 1: verdragsteksten.

⁷³ BLACK, *From Louis XIV to Napoleon*, 66; WEBER, 'Der Friede von Rastatt 1714', 310.

⁷⁴ De aanhef van artikel XXI, dat inhoudelijk overeenstemt met artikel XII, luidt bijvoorbeeld als volgt: "Pareillement, le Roy très-Chrétien *confirme* en faveur de l'Empereur et de la Maison d'Autriche, la cession, que Sa Majesté a déjà faite en faveur de ladite Maison, aux Etats Généraux des Provinces-Unies [...]"; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 15, eigen cursivering.

⁷⁵ Artikel XIX van het Vredesverdrag van Rastadt stelt hierover dat: "[...] Sa Majesté Très-Chrétienne consent, que l'Empereur entre en possession desdits Pais-Bas Espagnols, pour en jouir, lui, ses Héritiers et Successeurs [...] Sauf les Conventions, que l'Empereur fera avec lesdits Etats Généraux des Provinces-Unies, touchant leur Barrière et la reddition des susdites Places et Lieux [...]"; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 14.

⁷⁶ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 18-19.

gevolmachtigden te sturen naar het nakende congres dat een akkoord tussen Frankrijk, Oostenrijk en het Heilig Roomse Rijk moest uitwerken (artikel XV).⁷⁷ In Italië poogde men het bestaande machtsevenwicht te bestendigen door de Franse koning en de keizer expliciet te gelasten de neutraliteit van het schiereiland niet te verstoren. Karel VI zou in het bezit blijven van het koninkrijk Napels, het hertogdom Milaan, de Toscaanse havens (*stato dei presidii*) én het koninkrijk Sardinië (artikel XXX en XXI).⁷⁸ Derhalve was er geen sprake meer van dat de keurvorst van Beieren in het bezit zou worden gesteld van het eiland (cf. supra), maar werd wel nog de mogelijkheid open gehouden voor een gebiedsruil tussen de Zuidelijke Nederlanden en Beieren.⁷⁹

Significant is tot slot ook wat in het verdrag níet werd vermeld. Zo bevat de tekst geen uitdrukkelijke verwijzing naar het eiland Sicilië, dat in Utrecht aan de hertog van Savoie, een Britse protégé, was toegekend. Onrechtstreeks had de keizer zich weliswaar neergelegd bij de toestand zoals die in Italië voortaan gold en bood het bovenvermelde dertigste artikel voldoende veiligheidsgaranties voor Victor-Amadeus. Voorts had de Oostenrijkse keizer Spanje en Catalonië de facto opgegeven, weliswaar zonder formeel afstand te doen van de titel van katholieke koning. Het zou de relaties tussen Oostenrijk en Spanje nog lange tijd verzuren en een vredesverdrag onmogelijk maken. Met de overige leden van de Grote Alliantie was Filips V wel reeds tot een akkoord gekomen: met de Republiek in juni 1713, met Groot-Brittannië en Savoie een maand later.⁸⁰

3. De Vrede van Baden (7 september 1714)

3.1. Historische context

Artikel XXXIII van het Vredesverdrag van Rastadt stelde dat ‘la Conjoncture présente n’ayant pas laissé le tems à sa Majesté Imperiale de consulter les Electeurs, Princes et Etats de l’Empire sur les conditions de la Paix, non plus qu’à ceux-cy de consentir dans les formes ordinaires, au nom de tout l’Empire, aux conditions du présent Traité, qui les regardent [...]’. Daarom verzekerde Karel VI de verschillende leden van het Rijk dat zij alsnog gevolmachtigden zouden mogen sturen naar een plaats waar er aan een plechtige verdragstekst zou gewerkt worden die ook het Rijk kon bijtreden.⁸¹ Deze plaats zou in samenspraak tussen de Franse koning en de keizer worden bepaald in een neutraal land, waarbij hun beider oog viel op Zwitserland. Elke soeverein diende drie steden naar voor te schuiven waar ‘[...] leurs Ministres Plenipotentiaires puissent s’assembler le quinzième jour du Mois d’Avril prochain, ou le premier May prochain au plus tard [...]’.⁸² Zodoende stelde Karel VI in het derde afzonderlijke artikel van Rastadt Schaffhausen, Frauenfeld en Baden in Aargau voor als mogelijk congresplaatsen. De Franse koning zou zijn keuze zo spoedig mogelijk te kennen geven.⁸³ Uiteindelijk werd geopteerd voor Baden.

⁷⁷ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 6-7, 11-13.

⁷⁸ DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 66-67.

⁷⁹ Het Verdrag van Rastadt stelt namelijk in artikel XVIII: “Si la Maison de Baviere, après son rétablissement total, trouve qu’il lui convienne de faire quelques changemens de ses Etats contre d’autres, Sa Majesté Très-Chrétienne ne s’y opposera pas.”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 13; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 245; WEBER, ‘Der Friede von Rastatt 1714’, 302-303.

⁸⁰ Wrijvingen omtrent de verdragsbepalingen maakten dat een vredesverdrag tussen Spanje en Portugal nog tot in februari 1715 op zich zou laten wachten; PITT, ‘The Pacification of Utrecht’, 475-476.

⁸¹ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 22.

⁸² Artikel XXXIV van het Verdrag van Rastadt; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 22-23.

⁸³ K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648-1740)*, Bonn, 1976, 337; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 29-30.

In weerwil van hetgeen men zich in Rastadt had voorgenomen, zou het Congres van Baden pas op 5 juni 1714 van start gaan. Voor deze samenkomst had de Zonnekoning oorspronkelijk Charles-François de Vintimille, graaf du Luc en Félix Le Pelletier de la Houssaye (1663-1723) als zijn gevolmachtigden aangewezen.⁸⁴ Laatstgenoemde, lid van de Raad van State alsook intendant van de Elzas te Straatsburg, legde de benoeming weliswaar naast zich neer, toen bleek dat hij pas als tweede in rang werd aangeduid. Zijn plaats zou worden ingenomen door Dominique-Claude Barberie de Saint-Contest.⁸⁵ De Oostenrijkse keizer benoemde op zijn beurt de graven Johann Peter van Goës en Johann Frederick van Seilern als zijn vertegenwoordigers.⁸⁶ Beide heren zouden worden bijgestaan door secretaris Johann Christoph van Pendterriedter.⁸⁷ Na een levendige discussie tussen protestantse en katholieke leden had de Rijksdag in Regensburg besloten het keizerlijke gezantschap een volmacht te geven om in Baden in naam van het Rijk op te treden. Niettemin zouden er naast de Franse en Oostenrijkse afvaardigingen een hele reeks belangrijke en minder belangrijke gezanten in het Zwitserse kuuroord toestromen, in de hoop invloed uit te oefenen op het uiteindelijke resultaat.⁸⁸

In de woorden van Torcy had men het congres samengeroepen ‘pour confirmer ce qui avait été fait à Rastadt, sans aucun changement.’⁸⁹ Dit voorspelde niet veel goeds voor diegenen die hoopten in Baden nog enige aanspraken door te drukken. De Oostenrijkse en Franse delegaties hadden immers de intentie om in besloten kring enkel de belangen van hun oversten aan bod te laten komen, terwijl de overige aanwezigen in de coulissen rondwaarden wachtend op een onderhoud dat er zeer waarschijnlijk nooit zou komen. Schertsend stelde wederom Torcy hierover dat ‘si l’on voulait à Bade satisfaire tous les réclamants et résoudre tous les litiges connexes il faudrait plusieurs congrès.’⁹⁰ De ambitie van de bijeenkomst lag daarentegen een heel stuk lager. Als eerste punt op de agenda stond immers het vertalen van het Vredesverdrag van Rastadt in het Latijn, een taak die men reeds midden juli 1714 tot een goed eind had gebracht.⁹¹

⁸⁴ Charles-François de Vintimille, graaf du Luc speelde een belangrijke rol in wat in het eerste hoofdstuk een ‘renversement des alliances’ avant la lettre werd genoemd (punt 2.3.). Een korte biografie van deze diplomaat is daar terug te vinden onder voetnoot 70.

⁸⁵ Dominique-Claude Barberie de Saint-Contest (1668-1730), door zijn tijdgenoten geprezen voor zijn scherpzinnigheid, bekwaamheid en charme, was afkomstig uit een Normandische familie. Hij was lid geweest van het parlement van Parijs (1689), rekwestmeester (1696) en intendant van de drie bisdommen Metz, Toul en Verdun. Na Baden zou de Saint-Contest ook nog benoemd worden in de Oorlogsraad (1715) en tevens Frans gevolmachtigde zijn op het Congres van Kamerijk (zie hoofdstuk III.3.); H. DE LANDOSLE, ‘Le congrès de Bade-en-Suisse 1714’, *Revue des questions historiques*, 97 (1922), 316-322; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 395.

⁸⁶ Johann Peter, graaf van Goës (1667-1716) was een diplomaat die zijn strepen reeds verdiend had zowel binnen als buiten het Heilig Roomse Rijk. Zo had hij voor zijn benoeming in Baden de keizer reeds vertegenwoordigd bij de Heilige Stoel (1692) en bij de Republiek der Verenigde Provinciën (1698-1707); FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 188. Zijn collega Johann Frederick, graaf van Seilern (1676-1751) mag niet verward worden met zijn nonkel én naamgenoot die eerste hofkanselier was van keizer Jozef I; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 405-406.

⁸⁷ Johann Christoph van Pendterriedter van Adelshausen (1678-1728) was een afstammeling van een Beiers geslacht, een begaafd gezant en keizerlijk ambassadeur, die ook in Rastadt als secretaris deel had uitgemaakt van de door prins Eugenius van Savoie geleide afvaardiging. Van december 1715 tot september 1716 vinden we hem terug in Parijs, waar Johann Christoph Oostenrijk vertegenwoordigde in afwachting van de komst van graaf van Königsegg. In 1719 keerde hij er als gevolmachtigd minister terug (zie hoofdstuk III.2.). Pendterriedter was ook aanwezig op de Congressen van Kamerijk en Soissons (zie hoofdstuk III.3. en III.4.), alwaar hij op vijftigjarige leeftijd stierf; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 109.

⁸⁸ DE LANDOSLE, ‘Le congrès de Bade-en-Suisse 1714’, 322-325; MERCIER, *Une Vie d’Ambassadeur du Roi Soleil*, 101-104; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 246-247.

⁸⁹ Overgenomen uit DE LANDOSLE, ‘Le congrès de Bade-en-Suisse 1714’, 313.

⁹⁰ Overgenomen uit MERCIER, *Une Vie d’Ambassadeur du Roi Soleil*, 103.

⁹¹ DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 62-63.

Naast deze vertaal oefening vielen er zowel voor Lodewijk XIV als Karel VI nog een aantal cruciale onderwerpen te bespreken. Voor Versailles was dat het herstel van de keurvorsten van Keulen en Beieren, voor de Hofburg waren dat haar Italiaanse bezittingen. Bovendien trachtte Frankrijk een bemiddelende rol te spelen tussen de Spaanse koning en de keizer om alsnog de vrede tussen beiden te bewerkstelligen. Tot slot kreeg ook het vanuit protestantse hoek fel gecontesteerde vierde artikel van de Vrede van Rijswijk in Baden enige aandacht. Dat artikel bepaalde dat in alle door de Franse koning aan het Heilig Roomse Rijk en de keizer teruggegeven gebieden, de uitoefening van de katholieke religie in eenzelfde staat zou gehandhaafd worden als tijdens het sluiten van het verdrag. Lodewijk XIV had evenwel in de Utrechtse vredesverdragen met Groot-Brittannië, Pruisen en de Republiek beloofd dat in het Rijk opnieuw het Westfaalse principe van ‘cujus regio, ejus religio’ (die het land regeert, diens godsdienst geldt) zou vigeren.⁹² Middels een gewiekste formulering van het derde artikel hadden hertog de Villars en de prins van Savoie dit engagement te Rastadt ontdoken. Bijgevolg meenden de protestantse heersers recht te hebben op enige verduidelijking omtrent dit punt.⁹³

Alles welbeschouwd zou enkel de zaak van de Wittelsbachse rijkslieden in Baden ten gronde besproken en afgehandeld worden. In Italië bleef vooral de positie van de hertog van Savoie als Siciliaans koning een netelige kwestie. De Franse gevolmachtigden hebben op het congres tevergeefs getracht een aantal voor Victor-Amadeus voordelige woorden toe te voegen aan het dertigste artikel van Rastadt. De Oostenrijkse keizer bleef evenwel halsstarrig weigeren om de gekroonde hertog te erkennen.⁹⁴ Voorts zag de situatie er op het schiereiland niet rooskleuriger uit door het nakende tweede huwelijk van Filips V met Elisabeth Farnese, een erfgename van de hertog van Parma. Samen met de koppigheid van de katholieke koning en de Catalaanse *fueros*, die weliswaar op haar laatste benen liep, was elke bemiddelingspoging in zulke omstandigheden tot mislukken gedoemd. De Rijswijk-clausule ten slotte zou, ondanks de aanwezigheid van vertegenwoordigers van de landgraaf van Hessen-Darmstadt, de Pruisische koning en de Britse koningin, overgelaten worden aan het oordeel van de Rijksdag. Koningin Anne laatste overleed op 1 augustus 1714. Een tweetal weken later had het treurige nieuws ook de congrespartijen bereikt. Ondanks de bezorgdheid die dit in Versailles deed ontstaan omtrent een goede afloop, een gevoel dat onterecht mede werd versterkt door het feit dat de aankomst van prins Eugenius in Baden op zich liet wachten, zou deze gebeurtenis geen gevolgen hebben voor het congres. In de vroege ochtend van 7 september 1714 ondertekenden de Villars en Eugenius het vredesverdrag op het stadhuis van het Zwitserse kuuroord.⁹⁵

⁹² Het artikel XXXIII van het Vrede en Vriendschapsverdrag tussen Frankrijk en de Republiek der Verenigde Provinciën luidde bijvoorbeeld als volgt: “Les Seigneurs Etats Généraux considérant que pour leur sureté il est nécessaire que rien ne puisse troubler la tranquillité de l’Empire, le Roy Très-Chrétien consentira que dans le Traité à faire avec l’Empire, tout ce qui regarde dans ledit Empire l’état de Religion soit conforme à la teneur des Traitez de Westphalie, en sorte qu’il paroisse manifestement que l’intention de Sa Majesté Très-Chrétienne n’est point et n’a point été qu’il y ait rien de changé auxdits Traités tant à l’Ecclesiastique qu’au temporel.”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 57-58, eigen cursivering.

⁹³ Dit artikel bepaalde dat “Les Traitez de Westphalie, de Nimègue, et de Ryswick, sont considérez comme la Base et le fondement du présent Traité [...]” om verderop te bepalen dat “[...] en sorte que tout sera rétabli généralement dans l’Empire et dans ses Apartenances, ainsi qu’il a été prescrit par le susdit Traité de Ryswick [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 5-6. Voor een beknopt overzicht van deze problematiek zie MERCIER, *Une Vie d’Ambassadeur du Roi Soleil*, 103-113.

⁹⁴ H. DE LANDOSLE, ‘Le congrès de Bade-en-Suisse 1714’, *Revue des questions historiques*, 97 (1923), 34-44; HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 45-48.

⁹⁵ DE LANDOSLE, ‘Le congrès de Bade-en-Suisse 1714’, 36-38, 44-64; MERCIER, *Une Vie d’Ambassadeur du Roi Soleil*, 114-119. Over het leven tijdens het Congres van Baden, de vermakelijkheden alsook de festiviteiten die werden gehouden zie DE LANDOSLE, ‘Le congrès de Bade-en-Suisse 1714’, 326-349 en MERCIER, *Une Vie d’Ambassadeur du Roi Soleil*, 125-165.

3.2. Inhoudelijke analyse⁹⁶

Het Congres van Baden was bijna twee maanden oud toen graaf du Luc het aankomende verdrag omschreef als ‘le traité de Rastadt traduit en latin, sans explication ni extension quelconque.’⁹⁷ Uit een vergelijking van de beide verdragen blijkt dat dit ook grotendeels het geval was. De Franse en Oostenrijkse delegatie hadden zich tevreden gesteld met een vertaling van het Vredesverdrag van Rastadt en zich vervolgens nog maar bitter weinig moeite getroost om zich ernstig met andere claims van derde mogendheden in te laten. In de hoop dat deze een stille dood zouden sterven, werden zij voor discussie naar een latere datum verwezen. Geconfronteerd met deze zwaar bekritiseerde werkwijze, krijgt artikel XXXVIII van het Verdrag van Baden een toch wel zeer cynische bijklank: ‘Et cum Sacra Caesarea Majestas ab Electoribus, Principibus & Statibus Imperii, vigore conclusi die vigesima tertia Aprilis Anni currentis Legatis Gallicis sub Sigillo Cancellariae Moguntinae extraditi decenter requisita fuerit, ut dictorum Electorum, Principum & Statuum Imperii rem per suam Caesaream Legationem in hoc Congressu agi curaret, tam Caesaris quam Regii Legati nominibus supradictis praesens Pacis Instrumentum in omnium & singulorum eo contentorum fidem majusque robur subscriptionibus Sigillisque propriis munierunt, & competentes ratificationes, formula conventa, termino supra constituto se se extradituros polliciti sunt, nec ulla contra hunc Tractatum recipiatur aut valeat protestatio vel contradictio. [...]’⁹⁸

Het Vredesverdrag van Baden bestond uit achtendertig bepalingen en één afzonderlijk artikel. In de preambule werd duidelijk gemaakt dat in Rastadt, teneinde de zaken te bespoedigen, de noodzakelijke formaliteiten niet in acht waren genomen en er dus een nieuw, meer plechtig en algemeen congres werd bijeengeroepen in Zwitserland.⁹⁹ Op die manier werd aan de rijksstanden de mogelijkheid geboden zich over het verdrag uit te spreken en zou het verdrag, conform de geplogenheden van het Heilig Roomse Rijk, in het Latijn worden opgesteld.¹⁰⁰ Zoals reeds aangehaald, zijn er heel wat overeenkomsten met het akkoord dat een half jaar eerder tussen de Franse koning en de keizer werd gesloten, aangezien een groot aantal bepalingen louter vertaald is. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de artikelen I tot en met XIX. Naast de teruggave door de Zonnekoning van Freiburg en Kehl werd dus ook het betwiste, want zeer ambigu opgestelde, artikel drie van Rastadt in het eindresultaat van Baden opgenomen alsook het achttiende artikel dat een gebiedsruil tussen de Zuidelijke Nederlanden en Beieren mogelijk maakte (cf. supra). Voorts ruilden de artikelen XIII en XIV enkel van plaats en werden er minieme wijzigingen aangebracht aan het vijftiende artikel dat het herstel van Jozef-Clemens en Maximiliaan Emanuel van Beieren in hun erflanden voorschreef.¹⁰¹

⁹⁶ De tekst van het Vredesverdrag van Baden is opgenomen in bijlage 1: verdragsteksten. Er werd voor geopteerd om de Engelse vertaling van de verdragtekst op te nemen. Niettemin is ook de Latijnse tekst bij Parry terug te vinden; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 143-175.

⁹⁷ DE LANDOSLE, ‘Le congrès de Bade-en-Suisse 1714’, 54.

⁹⁸ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 163. In Engelse vertaling luidt dit artikel bij Parry als volgt: “And whereas his Sacred Imperial Majesty was desired with due respect by the Electors, Princes, and States of the Empire, [...] and communicated to the French Embassadors, that he would order his Embassadors to take care of the concerns of the said Electors, Princes and States of the Empire, in the present Congress; the said Imperial and French Embassadors have set their Hands and Seals to the present Treaty of Peace [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 194.

⁹⁹ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 175.

¹⁰⁰ Alle geschreven stukken en handelingen van het Rijk dienden immers in het Duits of Latijn te gebeuren, hetgeen door de Oostenrijkse keizers werd gerespecteerd en overgenomen. Niettemin was sinds de 16de eeuw het Latijn als diplomataentaal reeds op zijn retour ten voordele van het Frans; MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, 246-247.

¹⁰¹ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 175-185.

De voor de (toekomstige) Oostenrijkse Nederlanden belangrijke bepalingen XX, XXI, XXII en XXVIII van het Verdrag van Baden waren eveneens niets meer dan een omzetting in het Latijn van wat reeds eerder op schrift was gesteld in Rastadt. Bepalend voor het vervolg van onze uiteenzetting was echter een bijvoegsel aan het zesentwintigste artikel dat stelde dat ‘De redivibus seu censibus a tota aliqua Belgii Provincia pensitandis, quae deinceps partim a Majestate Caesarea, partim a Majestate Christianissima aut aliis possidebuntur, convenit, ut quaelibet Pars suam ratam portionem solvat, utque ad eam determinandam juxta & ad quascunque alias controversias feu difficultates tollendas, quae circa loca Belgica utrinque possidenda, eorumve limites vel jam ortae sunt, vel in executione hujus Pacis qualibet ratione oriri possint, ab utraque Parte Commissarii in Urbem, de qua convenerit, intra duos post Tractatus hujus conclusionem menses delegentur, omnem ei fini quam primum assequendo diligentiam absque intermissione adhibebuntur.’¹⁰² Met dit augment werd het in het volgende hoofdstuk behandeld opvolgingscongres aangekondigd, dat later bleek in Rijssel te zullen worden gehouden. Voor de volledigheid dient nog te worden vermeld dat aan de artikelen XXIII en XXIV korte stukken werden toegevoegd en men nog een aantal wijzigingen aanbracht in de laatste zeven verdragsbepalingen. Zo werd in artikel XXXII van Baden het gebrek aan aandacht voor de aanspraken van derden vergoelijkt, door te verwijzen naar de deadline van twee maanden die men zichzelf had opgelegd voor het herstel van de vrede zodat ‘[...] jam vero compertum sit, quod terminus iste ad examinandas & complanandas res per Articulum trigesimum secundum Pacis Rastadiensis ad hunc Congressum mutuo remissas nequaquam sufficere possit, ulterius convenit, quod partibus in dicto Articulo nominatis fas crit, titulos, rationes, juraque sua ante Sacram Caesaream Majestatem & Sacram Regiam Majestatem Christianissimam suo quaeque loco producere. [...]’¹⁰³ Deze eisen zouden de tenuitvoerlegging van de overeenkomst weliswaar niet tegenhouden.

4. De Barrièretraktaten

4.1. Historische context

De Vredesverdragen van Utrecht, Rastadt en Baden kunnen moeilijk losgekoppeld worden van de verschillende Barrièretraktaten die zowel tijdens als na de Spaanse Successieoorlog tot stand kwamen. Zoals hogerop reeds werd aangestipt, was een akkoord tussen Oostenrijk en de Republiek omtrent een Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden een *conditio sine qua non* voor de soevereiniteitsoverdracht van deze laatste aan de keizer. Beide mogendheden knoopten daarom in het najaar van 1714 onderhandelingen met elkaar aan, waarin Groot-Brittannië zichzelf een bemiddelende rol toekende. De gesprekken verliepen uitermate moeizaam en zouden meer dan dertien

¹⁰² PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 157-158. In Engelse vertaling luidt dit artikel bij Parry als volgt: “[...] Commissarys shall be appointed on all sides to settle the same, and adjust all other Difficultys and Disputes which are already in being, relating to the Countrys to be possess’d by the respective Partys, and their Limits, or which may arise hereafter by reason of the executing of this Treaty: which Commissarys shall meet in a Town to be agreed upon, and shall be named within two Months after the Conclusion of this Treaty, in order to determine the said Disputes with all possible Expedition.”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 188-189.

¹⁰³ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 191-192. In Engelse vertaling luidt dit artikel bij Parry als volgt: “[...] having at last perceived that the Time limited was not sufficient for examining and adjusting the Affairs refer’d on both sides to this Congres, by the thirty second Article of the Treaty of Rastat; it has been judg’d more convenient, that the Partys mention’d in the said Article, shall be allowed respectively to produce their respective Rights and Pretensions before his Imperial Majesty, and his most Christian Majesty [...]”

maanden in beslag nemen. Op 15 november 1715 kwam men in Antwerpen tot een akkoord en was het Derde Barrièretraktaat een feit.¹⁰⁴ Het is dit verdrag dat voor het vervolg van deze verhandeling het meest van belang is en het resultaat zal verderop tegen het licht worden gehouden. Alvorens daartoe te komen, volgt eerst een bondig overzicht van de bewogen barrièregeschiedenis (1697-1719).

Reeds in de tweede helft van de 16de eeuw dook de opvatting op dat de Nederlanden een soort bufferstaat of afweerzone, met andere woorden een barrière vormden. Daarmee bedoelde men niet alleen het Zuid-Nederlandse grondgebied ‘als een divisie ende scheydtsel’, maar ook een militaire verdedigingslinie: een rij vestigingen in de Spaanse Nederlanden. Met het vorderen van de 17de eeuw zal de bekommernis om deze barrière een constante worden in de buitenlandse politiek van de Verenigde Provinciën. Vooral na de troonsbestijging van Lodewijk XIV werd de drang van Frankrijk naar het noorden immers steeds sterker. Tezelfdertijd brokkelde de weerbaarheid van Spanje bij de verdediging van zijn Nederlandse bezittingen alsmaar verder af. Op die manier ontstond een machtspolitiek en strategisch vacuüm dat men vanuit Versailles met een begerige blik gadesloeg.¹⁰⁵ Nu meer dan ooit zou de boutade *Gallum amicum, sed non vicinum habeo* (Frankrijk zal een vriend hebben, maar geen buur) het leidmotief van het diplomatieke en militaire optreden van de Staten-Generaal worden.¹⁰⁶

Ondanks deze lange voorgeschiedenis zag de Republiek haar barrièrewens pas voor het eerst in vervulling gaan na de Negenjarige Oorlog (1689-1697).¹⁰⁷ In de diplomatieke bedrijvigheid die de Vrede van Rijswijk voorafging, werd aan geallieerde zijde meer dan voorheen aandacht besteed aan het behoud en de verdediging van de Zuidelijke Nederlanden. In het vredesverdrag zelf was er weliswaar enkel sprake van de ontruiming van een aantal steden door Frankrijk terwijl er met geen woord werd gerept over het eventueel legeren van Staatse troepen in de Spaanse Nederlanden. Daartoe zou in oktober 1697, een maand na het sluiten van de vrede, besloten worden. Een beslissing die door Karel II op 11 januari 1698 werd bekrachtigd. De besprekingen van eind 1697 en het geschreven verdrag van januari 1698 vormen samen het Eerste Barrièretraktaat.¹⁰⁸

De installatie en organisatie van de barrière bleek evenwel geen sinecure. Het hele jaar 1698 door en zo ook in 1699 was men in de weer om de steden zo goed mogelijk in staat van verdediging te brengen. Parallel hiermee werden vergeefse pogingen ondernomen om een grotere barrière te bewerkstelligen die de gesprekken omtrent een partitieverdrag

¹⁰⁴ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 429; PITT, ‘The Pacification of Utrecht’, 477-478.

¹⁰⁵ DE SCHRYVER, ‘De eerste Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)’, 65-66; W. HAHLOWEG, ‘Barrière – Gleichgewicht – Sicherheit. Eine Studie über die Gleichgewichtspolitik und die Strukturwandlung des Staatensystems in Europa 1646-1715’, *Historische Zeitschrift*, 187 (1959), 56-61.

¹⁰⁶ HAHLOWEG, ‘Barrière – Gleichgewicht – Sicherheit’, 60, 72.

¹⁰⁷ De Schryver weerlegt in zijn artikel over de eerste Staatse barrière de beweringen van Hahlweg en Hubert als zou deze primeur reeds eerder gezocht en gevonden kunnen worden: volgens Werner Hahlweg in het verdrag van 9 april 1668 onderhandeld door Johan de Witt (1625-1672) tussen Spanje en de Republiek ten tijde van de Devolutieoorlog (1667-1668), voor Eugène Hubert in het traktaat van 30 augustus 1673 tussen diezelfde partijen; DE SCHRYVER, ‘De eerste Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)’, 66-67; HAHLOWEG, ‘Barrière – Gleichgewicht – Sicherheit’, 64; HUBERT, *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)*, 25-26; K. MALETTKE, ‘Les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle’, *Nouvelles annales Prince de Liège*, 8 (1994), 16.

¹⁰⁸ Nochtans wordt doorgaans het verdrag van 1709 als Eerste Barrièretraktaat bestempeld, waarschijnlijk omdat het origineel van de overeenkomst van januari 1698 spoorloos is. Niettemin zijn er eigentijdse getuigen die het bestaan ervan bevestigen. De Barrière bestond uit acht plaatsen waar gemengde troepen waren gelegerd: Ath, Bergen, Charleroi, Kortrijk, Luxemburg, Namen, Nieuwpoort en Oudenaarde; DE SCHRYVER, ‘De eerste Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)’, 67-73.

doorkruisten. Wanneer de Spaanse koning op Allerheiligen 1700 eindelijk stierf en diens testament ten gunste van Filips van Anjou door de Zonnekoning werd aanvaard, betekende dat het doodvonnis voor de eerste Staatse barrière. Reeds in december werd over het wegsturen van de Staatse troepen gecorrespondeerd en in de nacht van 5 op 6 februari 1701 marcheerden Franse legers zonder slag of stoot de garnizoensteden binnen. Einde maart werd de Staatse barrière door Frankrijk bezet.¹⁰⁹

Op 7 september 1701 werd de (tweede) Grote Alliantie gesloten. De verdragsluitende partijen Groot-Brittannië, de Republiek en de keizer stelden in de preambule onder meer vast dat in de huidige toestand '[...] unitumque Belgium destitutum iri securitate, quam ex interpositis inter se & Gallos Provinciis Hispano-Belgicis, vulgo *Barriere*, tenebat, [...]'¹¹⁰ De verovering van de Spaanse Nederlanden was daarom een wezenlijk programmapunt van de alliantie, bedoeld om er een barrière te installeren die de veiligheid van de Republiek beoogde (artikelen V en IX). Deze barrière werd door de Staten-Generaal uitgeroepen tot het enige oorlogsdoel.¹¹¹ Het alliantieverdrag bevatte aldus de kiem van de barrièretraktaten die naar het einde van de oorlog toe zouden worden afgesloten. Nochtans waren de bepalingen omtrent de fortengordel zo vaag verwoord dat ze enerzijds meningsverschillen op dit punt toedekten maar anderzijds de deur wijd openzetten voor toekomstige disputen.¹¹²

Het militaire succes van de geallieerden in de voor de Zuidelijke Nederlanden beslissende confrontatie bij Ramillies (mei 1706) gaf voor de zeemogendheden tevens het startschot voor gesprekken omtrent een toekomstige Staatse barrière.¹¹³ De Republiek vorderde niet minder dan zestien plaatsen op, waaronder Gent, Nieuwpoort en Oostende.¹¹⁴ Naast veiligheidsoverwegingen speelden hierin zeker ook economische beweegredenen mee. Groot-Brittannië en de Republiek waren immers niet alleen politieke medestanders maar ook en evenzeer economische concurrenten. Bijgevolg werden deze eisen vanuit Londen als extravagant van de hand gedaan, vooral uit vrees voor een commercieel overwicht van hun bondgenoot.¹¹⁵ Nieuwe ontwikkelingen deden zich daarop pas voor begin 1709 wanneer de Franse koning in Den Haag op zoek ging naar vrede. De onderhandelingen zouden in juni 1709 zonder resultaat worden afgebroken, maar Frankrijk had zich wel bereid getoond om de Republiek in al haar eisen omtrent de barrière tegemoet te komen. Deze toegevingen zouden door de Staten-Generaal op handige wijze uitgespeeld worden in de gesprekken met Groot-Brittannië. Op 25 april 1709 hadden zij een 'Tractaat van

¹⁰⁹ DE SCHRYVER, 'De eerste Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)', 73-77, 82-90; HAHLEWEG, 'Barriere – Gleichgewicht – Sicherheit', 70-72.

¹¹⁰ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIV, 15. In Engelse vertaling luidt dit bij Parry als volgt: "[...] the United Provinces will be deprived of the security, which they enjoyed by the provinces of the Spanish Netherlands, lying between them and the French, which is commonly called a barrier."; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIV, 24.

¹¹¹ Zo stelde raadpensionaris Anthonie Heinsius: "Ce qui regarde la barrière [...] l'on croit qu'à nostre esgard c'est l'unique objet de la guerre."; HAHLEWEG, 'Barriere – Gleichgewicht – Sicherheit', 74.

¹¹² HUBERT, *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)*, 27; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 75; THOMSON, 'Louis XIV and the Grand Alliance', 191.

¹¹³ HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, 118-119; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 81-83, 88, 459.

¹¹⁴ Nieuwpoort, een kuststad ten zuidwesten van Oostende, was gelegen aan de monding van de IJzer en door Frankrijk verworven bij de Vrede van Aken (1668). Na de slag bij Ramillies (1706) overwogen de geallieerden de plaats aan te vallen, maar kozen er uiteindelijk voor hun pijlen te richten op Oostende. Nieuwpoort bleef zo in Franse handen tot het met de Vrede van Utrecht aan de Staten-Generaal ten voordele van de keizer werd afgestaan; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 311.

¹¹⁵ GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 38-58; HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 11-12.

Successie en Barrière' overgemaakt aan hun alliantiepartner waarin zeventien Zuid-Nederlandse plaatsen waren opgenomen. Vooral uit (onterechte) angst voor de afval van de Republiek stemde de Britse gezant Charles Townshend toe, zodat het (Eerste) Barrièretraktaat op 29 oktober in Den Haag kon worden ondertekend.¹¹⁶

Het Barrièreverdrag van oktober 1709, ook wel het Verdrag van Townshend genoemd, voorzag voor de Republiek het recht om troepen te legeren in Nieuwpoort, Veurne en het fort Knokke, Ieper, Menen, de stad en citadel van Rijsel, Doornik en Namen met hun citadel, Condé, Valenciennes, Maubeuge, Charleroi, Lier, Halle, het kasteel van Gent, Dendermonde en nog vier andere forten (artikel VI).¹¹⁷ Het was de omvangrijkste barrière die de Republiek ooit werd toegestaan, doch deze bestond vooralsnog enkel op papier. Eerst en vooral diende men krachtens artikel XIII nog tot een overeenkomst te komen met aartshertog Karel, die indien alles volgens plan verliep in de nabije toekomst op de Spaanse troon zou terechtkomen. Bovendien was de steun voor dit voor de economische rivaal uiterst voordelige traktaat in Londen, ondanks de door de Verenigde Provinciën gegarandeerde protestantse opvolging, een flink stuk beperkter dan men in Staatse regeringskringen veronderstelde. Over het Kanaal zorgde de opoffering van de Britse handelsbelangen namelijk voor een vlag van verontwaardiging en werd de kritiek op diens voornaamste auteur niet gespaard. Het gewraakte document droeg uiteindelijk bij tot de ondergang van de Whigs.¹¹⁸

Zoals het testament van Karel II in 1700 de doodsteek gaf aan de eerste barrière van de Republiek, zo zou de machtsovername van de Tories in Groot-Brittannië in de zomer van 1710 hetzelfde doen met het Haagse Barrièreverdrag. Daarmee hadden de Verenigde Provinciën hun lot immers verbonden met de Whig partij. Nu deze niet langer de plak zwaaide in Londen stond ook de overeenkomst van 1709 op losse schroeven. Vandaar dat weinigen verbaasd opkeken wanneer het traktaat in februari 1712 door het Britse parlement publiekelijk werd verworpen. In Den Haag raakte men er op die manier van overtuigd dat een herziening onvermijdelijk was.¹¹⁹ Zoals verwacht zette het Tweede Barrièretraktaat duchtig het mes in de oorspronkelijke samenstelling. Daarbij sneuvelen Rijsel, Condé, Valenciennes, Maubeuge alsook Nieuwpoort en de binnenste fortengordel bestaande uit Lier, Halle en Dendermonde.¹²⁰ Zoals het akkoord van 1709 was ook dit barrièreverdrag afgesloten zonder enige betrokkenheid van Weense zijde. Het traktaat werd op 30 januari 1713 in Utrecht ondertekend en verklaarde in haar eerste artikel het nadelige Verdrag van Townshend nietig. Verder werden de Britse handelsbelangen gewaarborgd. Zo werd het de Republiek verboden nieuwe belastingen op te leggen die hen eenzijdige voordelen konden opleveren (artikel IX), bleven er Britse troepen in de Zuidelijke Nederlanden '[...] until the commerce and concerns of the subjects of Great Britain be adjusted to her Majesty's satisfaction [...]'] (artikel XII) en zou de Britse handel op gelijke voet worden behandeld met deze van de Verenigde Provinciën (artikel XIII).¹²¹

¹¹⁶ GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 152-164; HAHLOWEG, 'Barriere – Gleichgewicht – Sicherheit', 75-78; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 270-271, 275-276, 283-284, 347-349.

¹¹⁷ DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique*, 365-367; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVI, 429.

¹¹⁸ GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 171-184, 187-189; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 48-49.

¹¹⁹ GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 241-254; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 350.

¹²⁰ Er bleven dertien garnizoenplaatsen over, te weten Veurne, fort Knokke, Ieper, Menen, Doornik, Namen, het kasteel van Gent en nog vier forten. Hier kwamen nog Bergen en Charleroi bij als de enige twee nieuwe steden in de barrière van 1713; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVII, 389.

¹²¹ DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique*, 378-380; GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 289-298, 305; HAHLOWEG, 'Barriere – Gleichgewicht – Sicherheit', 78-79; HUBERT, *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)*, 29. PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVII, 390-393.

Op 4 oktober 1714 gingen in Antwerpen de barrièrebesprekingen tussen de Republiek en de keizer van start. Voor eerstgenoemde werden deze gevoerd door een viertal onderleiding van Bruno Van der Dussen, laatstgenoemde werd vertegenwoordigd door graaf Jozef Lotharius Dominicus van Königsegg die werd bijgestaan door de Staten van de verschillende provincies.¹²² Intussen had in Londen de Hannoverse keurvorst George de troon bestegen, hetgeen een onmiddellijke impact had op de lopende gesprekken. Kon er voor Oostenrijk geen sprake van zijn dat de gediscrediteerde Tory-regering bij de onderhandelingen betrokken zou worden, dan waren de Whigs, die in het zog van de kersverse Britse koning opnieuw aan zet kwamen, als mediator wel aanvaardbaar. Ook de Republiek verwelkomde hen als neutrale, bemiddelende partij want rekende erop dat deze zich even toegeeflijk zouden tonen als in 1709.¹²³ Reeds op 20 oktober was de bijeenkomst in Antwerpen in een impasse geraakt en vroegen beide hoofdrolspelers de actieve bemiddeling van Londen. Op aanraden van de Staten-Generaal was William Cadogan als Brits gevolmachtigde bij het congres benoemd.¹²⁴ Men drukte hem op het hart zo onpartijdig mogelijk te blijven, al mocht hij op geen enkel moment de Britse commerciële belangen uit het oog verliezen.¹²⁵

Zoals enigszins verwacht en gevreesd liepen de onderhandelingen tussen Oostenrijk en de Verenigde Provinciën al snel vast op buitensporige eisen en wederzijdse argwaan. In een poging deze uit het slop te halen, werkte Cadogan tegen begin december een evenwichtig compromisvoorstel uit.¹²⁶ De Britten lieten evenwel niets aan het toeval over en tezelfdertijd trok James Stanhope, de zuidelijke minister van Buitenlandse Zaken, naar Wenen (november/december 1714) om er een oplossing voor de barrièrekwestie te bespreken en de Oostenrijkers ervan te weerhouden de Zuidelijke Nederlanden in een ruiloperatie met Beieren te betrekken.¹²⁷ Stanhope vertrok uit de Oostenrijkse hoofdstad met een nieuw voorstel op zak, doch de Staten-Generaal bleven vasthouden aan hun oorspronkelijke positie.¹²⁸ De volharding in Den Haag deed Groot-Brittannië een nieuwe bemiddelingspoging ondernemen en men besloot William Cadogan zelf naar de Hofburg te zenden (februari/maart 1715). Niettegenstaande de ergernis die de barrièrekwestie in Wenen opwekte, toonde men zich inschikkelijker dan bij het vorige Britse bezoek uit vrees dat de gesprekken zouden worden afgebroken. Bij zijn terugkeer was Cadogan in

¹²² Graaf van Königsegg speelt in het volgende hoofdstuk nog een vooraanstaande rol en zal ook daar voorgesteld worden.

¹²³ De Staten-Generaal hadden zich in de loop van 1714 evenmin zinnens getoond om Groot-Brittannië tot de barrièreonderhandelingen met de keizer toe te laten. Enkel met het oog op de handel in de Zuidelijke Nederlanden zou hierop een uitzondering worden gemaakt; GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 322-327, 334-336; HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 30-38.

¹²⁴ Graaf William Cadogan (1675-1726) was tijdens de Spaanse Successieoorlog kwartiermeester-generaal van de hertog van Marlborough. Samen met diens verwijdering verdween ook hij kort van het toneel om met de Hannoverse successie terug op de voorgrond te treden als gezant in Den Haag (1714-1718); FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 69-70.

¹²⁵ GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 337-341; MCKAY, *Allies of Convenience*, 21-23; HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 61-63.

¹²⁶ DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique*, 394-390; GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 342-343; MCKAY, *Allies of Convenience*, 29-30.

¹²⁷ Zoals aangestipt bij de inhoudelijke analyse van de Verdragen van Rastadt en Baden werd aldaar de optie opgehouden om de Zuidelijke Nederlanden te ruilen voor Beieren, een idee dat in Oostenrijkse bestuurskringen zeker leefde; MALETTKE, 'Les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle', 18, 23-24.

¹²⁸ Het barrièreverdrag zou in de ogen van Groot-Brittannië dienen als essentieel opstapje voor een defensieve (Triple) Alliantie tussen de zeemogendheden en de keizer. Deze beproefde coalitie werd ook wel eens aangeduid als het "oude systeem" van Willem III; HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 63-68; MCKAY, *Allies of Convenience*, 24-27, 30-33; WILLIAMS, *Stanhope*, 161-168.

het bezit van een nieuw Oostenrijks voorstel, waarvan hij overtuigd was dat het door de Republiek zou worden aanvaard. Ondanks continue druk uit Londen konden de Verenigde Provinciën enkel tergend langzaam tot toegevingen worden gebracht, zodat voor enkele maanden toch schot leek te komen in de barrièreproblematiek.¹²⁹

In een poging de zaken te bespoedigen vroeg Oostenrijk aan George I de druk verder op te voeren door de Britse troepen uit de Zuidelijke Nederlanden terug te trekken en de samenwerking in het gezamenlijke bestuur (condominium) van het gebied stop te zetten.¹³⁰ Daarnaast stuurde men graaf Königsegg tijdens de zomermaanden naar Londen om er het Oostenrijkse standpunt ten gronde te bepleiten.¹³¹ Deze demarches werden evenwel doorkruist door een Jacobijnse opstand in Schotland, waardoor de Britse koning zich ertoe verplicht zag militaire hulp te vragen aan de Verenigde Provinciën. Met Groot-Brittannië bij hen in het krijt zag de situatie er voor de Republiek terug een stuk rooskleuriger uit. Men stelde zesduizend troepen in het vooruitzicht in ruil uiteraard voor de ondersteuning van een aantal Staatse claims tijdens de barrièreonderhandelingen. Deze kwamen nu in een stroomversnelling terecht, ook al omdat de Republiek de bezetting van de Zuidelijke Nederlanden door keizerlijke troepen vreesde. Het verdrag werd op 15 november 1715 ondertekend door Königsegg en de Staatse gevolmachtigden, gevolgd door Cadogan een dag later.¹³²

Het Derde Barrièreverdrag was tegelijk een onontbeerlijk complement als het finale sluitstuk van de Vrede van Utrecht.¹³³ Een analyse van de inhoud volgt verderop, maar nu al kan worden aangestipt dat het financiële plaatje zeer nadelig was uitgedraaid voor de Oostenrijkse Nederlanden. Bijgevolg lokte het traktaat grote protesten uit in de provincie Vlaanderen, die samen met Brabant het grootste deel van de kosten zou gaan dragen. Heel wat steden weigerden de afkondiging van de verdragstekst. De Staten van Vlaanderen en Brabant stuurden een delegatie naar Wenen.¹³⁴ Niettegenstaande de tegenkanting vanwege de Republiek ging de keizer akkoord met nieuwe besprekingen in Den Haag. Deze zouden leiden tot een gewijzigd verdrag op 22 december 1718, dat voorzag in een billijkere spreiding van de kosten en de impact van het zeventiende artikel terugschroefde. Het middels dit artikel aan de Republiek afgestane grondgebied in de provincie Vlaanderen bleef beperkt tot één vijfde van wat oorspronkelijk was voorzien.¹³⁵

¹²⁹ DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique*, 395-396; GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 347-353; MCKAY, *Allies of Convenience*, 38-42; HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 68-72.

¹³⁰ Sinds de zomer van 1706 hadden de zeemogendheden een interim-bestuur ("Conferentie") geïnstalleerd waarin zij het hoge woord voerden. In afwachting van een akkoord omtrent de barrière beschikte aartshertog Karel daarom enkel over de nominale soevereiniteit in de Zuidelijke Nederlanden; DE SCHRYVER, 'Who had Sovereignty in the Southern Netherlands during the War of Spanish Succession (1700-1715)?', 488-489; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 44-48.

¹³¹ MCKAY, *Allies of Convenience*, 52-54.

¹³² GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 354-358; HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic*, 81-86.

¹³³ DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 74-75.

¹³⁴ HUBERT, *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)*, 31-33; F. PICHORNER, 'Patente und Instruktionen für die Statthalter der Österreichischen Niederlande (1715-1726)', *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 42 (1989), 138-141.

¹³⁵ De aanhef van artikel I van het verdrag, dat soms ook wel het Vierde Barrièretraktaat wordt genoemd, luidt als volgt: "Comme il est survenu des difficultez au sujet de l'Article 17 dudit Traité de la Barrière, qui regarde la sureté des Frontières, et l'extension des limites de Leurs Hautes Puissances en Flandre, dont il pourroit resulter des inconveniens, qu'on souhaite de part et d'autre de prevenir, on est convenu de substituer le présent Article au lieu dudit Article 17 [...]"; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXX, 484-503.

De Staatse aanwezigheid in de Oostenrijkse Nederlanden zou allesbehalve vlekkeloos verlopen. Problemen van uiteenlopende aard staken de kop op en dit zowel met de bevolking als de autoriteiten. Vooral rond het heikele punt van de religie deed zich menig conflict voor, maar het was zeker niet de enige oorzaak van spanningen. Ook omtrent belastingen, het logement van de troepen of de zware schulden die de soldaten maakten, waren er troebelen.¹³⁶ Vanuit militair oogpunt zou de barrière dan weer falen in haar opzet. Tijdens de Spaanse en Oostenrijkse Successieoorlogen (1740-1748) werden de vestigingen onder de voet gelopen door de Franse legers. Derhalve werd aangetoond hoe afhankelijk het functioneren van de fortengordel was van externe omstandigheden. Niettemin werd de barrière een begrip in de retoriek omtrent het Europese machtsevenwicht. Niet enkel in de Zuidelijke Nederlanden maar ook in Noord-Italië, tussen Frankrijk en de Oostenrijkse bezittingen en langs de Rijn, tussen Frankrijk en het Heilig Roomse Rijk, werd de installatie van een barrière vooropgesteld. Uiteindelijk bleek deze als idee werkzamer te zijn dan in werkelijkheid.¹³⁷

4.2. Inhoudelijke analyse¹³⁸

Met het Derde Barrièreverdrag van 15 november 1715 was aan de voorwaarde voldaan waarvan de overdracht van de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk door de Republiek afhankelijk was gemaakt. Na de uitwisseling van de ratificaties zouden onze contreien een nieuwe soeverein mogen verwelkomen (artikel I). Vanwege incidenten tussen Den Haag en Wenen gebeurde dit pas op 31 januari 1716. Het verdrag omvatte negenentwintig bepalingen, één afzonderlijk artikel en zeven separate verklaringen. Zoals in elk van de barrièreakkoorden waren er drie elementen waarvan de invulling van cruciaal belang was: welke plaatsen vormgaven aan de Staatse barrière (1), hoeveel troepen elk van deze plaatsen zouden legeren en onder wiens controle deze stonden (2) en ten slotte de financiering van de hele onderneming (3).

(1) De barrière zoals zij anno 1715 werd geconcipieerd, zou bestaan uit acht plaatsen. Zoals artikel IV bepaalde, waren dit Namen, Doornik, Menen, Waasten, fort Knokke, Ieper en Veurne.¹³⁹ Dendermonde was de laatste garnizoenstad die deel uitmaakte van de fortengordel, maar vormde een buitenbeentje vermits zij gemeenschappelijk door Staatse

¹³⁶ Zie voor een uitvoerige behandeling van deze problematiek: HUBERT, *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)*, 35-290 en R. DOLLOT, 'Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)', *Revue d'histoire diplomatique*, 17 (1903), 422-437.

¹³⁷ HAHLEWEG, 'Barrière – Gleichgewicht – Sicherheit', 86-87; LIVET, *L'équilibre européen*, 101-103; LUARD, *The Balance of Power*, 300.

¹³⁸ De tekst van het Derde Barrièretraktaat is opgenomen in bijlage 1 en kan men ook terugvinden bij DOLLOT, *Les origines de la neutralité de la Belgique*, 397-404, zij het niet integraal. Voor een reproductie van de overige barrièreverdragen zie GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 377-415.

¹³⁹ Het fort Knokke, aan de samenloop van de IJzer en de Ieperlee ten zuidwesten van Diksmuide, werd gebouwd in 1649 door de Spanjaarden en door Vauban in 1678 verder omgebouwd. Het fort vormde de sleutel tot Ieper en was door Frankrijk bezet sinds de Vrede van Aken (1668). In oktober 1712 werd het door Staatse troepen ingenomen; HUBERT, *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)*, 30; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 164-165. Ieper was door Frankrijk verworven in 1678 bij de Vrede van Nijmegen en werd tijdens de Spaanse Erfopvolgingoorlog nooit veroverd door de geallieerden. Veurne was een kleine, versterkte stad ten zuidwesten van Nieuwpoort die door de Franse koning was ingelijfd bij de Vrede van Aken (1668); FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 214, 469. Waasten (Warneton) was in het Ancien Régime een typische transit- en doortochtplaats, gelegen op de kruising van de Leie met de weg Rijsel-Ieper. Na de Hollandse Oorlog (1672-1678) werd de stad aan Frankrijk afgestaan om met de Vrede van Utrecht, toen de Leie staatsgrens werd, terug bij de Zuidelijke Nederlanden te komen; DUVOSQUEL, HASQUIN en VAN UYTVEN, *Gemeenten van België*, IV, 3033-3035.

en keizerlijke troepen zou worden bezet (artikel V).¹⁴⁰ (2) De versterkingslinie zou dertig tot vijfendertigduizend manschappen tellen, die voor tweevijfde uit Staatse troepen zou bestaan (artikel III).¹⁴¹ Plaatsen waar er enkel manschappen van de Republiek waren gelegerd, stonden krachtens het zesde artikel onder het toezicht van een door de Staten-Generaal aangeduide gouverneur of commandant. Enige uitzondering hierop was wederom Dendermonde waarvan de gouverneur door de keizer werd aangewezen. Deze zou weliswaar een eed zweren aan de Staten-Generaal volgens de formule die achteraan het verdrag was opgenomen. (3) Artikel XIX stipuleerde tot slot dat gezien de forse kosten en buitengewone uitgaven die het ophouden van de barrière met zich meebracht voor de Staten-Generaal, zowel voor het onderhoud van de troepen als van de versterkingen, de keizer jaarlijks 1.250.000 florijnen zou betalen aan de Republiek.¹⁴²

Het optimisme dat heerste in de Republiek bij het aantreden van George I en de Whigs was tijdens de onderhandelingen omgeslagen in realisme. De hoop op een terugkeer naar de overeenkomst van 1709 werd niet bewaarheid. Een tweede, meer teruggetrokken barrièregordel die de Verenigde Provinciën de mogelijkheid had gegeven de Zuidelijke Nederlanden economisch uit te buiten, werd hen zoals verwacht niet toegestaan. Bij de steden die men wel kon bezetten, was bovendien geen havenstad zoals Oostende of Nieuwpoort. Wel waren er enkele (grens)plaatsen waarover gedurende het Congres van Rijssel om uiteenlopende redenen disputen zouden ontstaan met Frankrijk. Daarover handelt het volgende hoofdstuk. De barrière had uiteindelijk een dubbel doel: politiek werden de drie alliantiepartners Groot-Brittannië, de Republiek en Oostenrijk rond een gemeenschappelijk belang verenigd, militair bezorgde de versterkingslinie de zeemogendheden de idee van veiligheid die van vitaal belang was in deze strategisch en economisch kostbare regio. Dit neemt niet weg dat de Zuidelijke Nederlanden voor de keizer eerder een last waren dan een zegen.¹⁴³

¹⁴⁰ Dendermonde, ten oosten van Gent aan de samenloop van de rivieren Dender en Schelde, was een strategisch belangrijke stad die in september 1706 door de geallieerden werd veroverd. Een eerste ingehouden poging daartoe kort na de overwinning bij Ramillies (mei 1706) kende geen succes; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 130-131.

¹⁴¹ De verdeling van de troepen over de verschillende plaatsen is te vinden in voetnoot bij HUBERT, *Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiens (1715-1782)*, 30-31.

¹⁴² HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 70-71; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 333-368.

¹⁴³ GEIKIE en MONTGOMERY, *The Dutch Barrier*, 368-370; HAHLEWEG, 'Barriere – Gleichgewicht – Sicherheit', 82-83.

5. Slotbemerkingen

Het geheel van verdragen en conventies, drieëntwintig in totaal, getekend van begin 1713 tot februari 1715 bracht opnieuw rust op het Europese continent en droeg bij tot wat ook wel eens de ‘pacificatie van Utrecht’ wordt genoemd.¹⁴⁴ Het Derde Barrièreverdrag zette finaal een punt achter het roerige vredesproces. Het moment was gekomen om de daad bij het woord te voegen. Achteraf bekeken had het Congres van Utrecht vooral dienst gedaan als een ‘coördinatiecentrum’ voor het overmaken en bekrachtigen van beslissingen die elders reeds waren genomen.¹⁴⁵ Het is vooral de plaats gebleken waar de vredesakkoorden formeel werden ondertekend, terwijl de werkelijke onderhandelingen direct tussen de hoofdsteden, op de eerste plaats Londen en Parijs, werden gevoerd.¹⁴⁶ Keizer Karel VI en het Rijk verlieten Utrecht zonder een akkoord op zak, maar kwamen al snel tot de vaststelling dat het weinig zin had om de Zonnekoning zonder bondgenoten verder te bekampen. Zonder Britse of Staatse bemiddeling sloten Oostenrijk en Frankrijk in Rastadt hun vredesverdrag. Het vraagstuk van de Spaanse opvolging werd door de overeenkomst volledig veronachtzaamd, vermits er met geen woord werd gerept over een vrede tussen Oostenrijk en Spanje. Wel werd een congres belegd waarop het Rijk zou instemmen met het verdrag. Zodoende zette men zich in Baden aan een Latijnse vertaling van het resultaat van Rastadt. Enkel minieme, maar voor het vervolg van ons verhaal zeker niet onbelangrijke aanpassingen werden daarbij aangebracht. De samenkomst in het Zwitserse kuuroord zou echter omwille van de vele feestelijkheden vooral als ‘het dansende congres’ worden herinnerd.¹⁴⁷

Wanneer we het resultaat van het pacificatieproces voor de verschillende hoofdrolspelers wensen te duiden, dan moet daarbij voor elk van hen rekening worden gehouden met het doel dat men zichzelf had gesteld. Vanuit dat oogpunt bezorgde Utrecht de Republiek een teleurstellende uitkomst. De doelstelling van de Verenigde Provinciën was immers zekerheid en handhaving van haar zelfstandig bestaansrecht. Daartoe diende de veiligheid te worden gegarandeerd; een taak die de barrière moest vervullen. Zoals zonet aangetoond, verloor deze weliswaar veel van zijn glans naarmate de oorlog vorderde.¹⁴⁸ Voor Groot-Brittannië daarentegen, dat haar ambities wel wist waar te maken, was de Vrede van Utrecht een commercieel én strategisch succes, ook al was lang niet iedereen het daarmee eens. Volgens de Whig oppositie was men veel te laks en toegeeflijk geweest aan de Franse erfvijand. Niettegenstaande de kritiek wisten de Britten als leidende Europese grootmacht het machtsevenwicht op het continent te vrijwaren, hetgeen Londen vervolgens de kans gaf zich volledig toe te leggen op haar belangen in de wereldhandel.¹⁴⁹ Bovendien was de protestantse successie door de overige mogendheden

¹⁴⁴ FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, XIV.

¹⁴⁵ Pitt gebruikt het woord “clearing-house”; PITT, ‘The Pacification of Utrecht’, 446; terwijl Picavet Arsène Legrelle citeert die spreekt van een “chambre d’enregistrement”; PICALET, *La diplomatie française au temps de Louis XIV*, 239.

¹⁴⁶ Niet voor niets bestempelde Bolingbroke de bijeenkomsten in Utrecht als “mock conferences”; BRAUBACH, ‘Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt’, 293-294. Marc Belissa stelt zich dan weer de vraag of de luister waarmee een congres werd omgeven in laatste instantie niet de bedoeling had om de aandacht af te leiden van daar waar de beslissingen werkelijk werden genomen; M. BELISSA, ‘La diplomatie et les traités dans la pensée des Lumières: “négociation universelle” ou “école du mensonge”?’, *Revue d’histoire diplomatique*, 113 (1999), 304-305.

¹⁴⁷ BÉLY, *Espions et ambassadeurs*, 400-401; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 26-27; 373-375.

¹⁴⁸ K.J. HOLSTI, *Peace and war: armed conflicts and international order 1648-1989*, Cambridge en New York, 1991, 72-73; STORK-PENNING, *Het grote werk*, 452-453.

¹⁴⁹ De pacificatie van Utrecht zorgde dus niet alleen voor vrede, maar wijzigde met andere woorden ook het commerciële machtsevenwicht op de wereldzeeën; WALKER, *Spanish Politics and Imperial Trade*, 69.

en vooral Frankrijk erkend.¹⁵⁰ Voor Oostenrijk was het resultaat van Rastadt en Baden een teleurstelling ondanks het verworven overwicht in Italië. Men had immers vooral aandacht voor de doelen die men niet had kunnen verwezenlijken. Zo was het de Grote Alliantie niet gelukt om Spanje voor aartshertog Karel te veroveren en diende men Sicilië aan de hertog van Savoie te laten. Verder bleken de Zuidelijke Nederlanden eerder een blok aan het been, al zou men daar binnenkort heel anders over gaan denken wanneer vanuit Oostende de commerciële ambities van Karel VI concrete invulling kregen. In het Heilig Roomse Rijk liet de Vrede van Baden dan weer een bittere smaak achter, vermits hun belangen waren opgeofferd voor de dynastieke belangen van de *Casa de Austria*.¹⁵¹ Frankrijk ten slotte, is uiteindelijk niet verplicht geweest een gedicteerde vrede te aanvaarden. Lodewijk XIV zat mee aan de onderhandelingstafel en heeft het lot van zijn land kunnen beïnvloeden. Dat is niet altijd gelukt. Zo waren diens onderende eisen die aan de keizer in maart 1713 waren overgemaakt eerder contraproductief voor de Franse zaak. Hadden deze tot doel gehad de uitbreiding van de Oostenrijkse interessesfeer in Italië en de Zuidelijke Nederlanden te beperken, dan is men daar met de Vrede van Rastadt niet in geslaagd.¹⁵² Ondanks de catastrofale militaire en financiële situatie is men nochtans relatief onbeschadigd uit de oorlog en de daaropvolgende onderhandelingen gekomen. Bovendien maakte het feit dat er vanaf nu een Bourbon op de Spaanse troon zat veel goed.¹⁵³

¹⁵⁰ De vrede had voor Groot-Brittannië een bittere bijsmaak, niettegenstaande de grootmacht door menig historicus als de voornaamste begunstigde van de pacificatie wordt bestempeld. Het is één van de in totaal drie paradoxen die Lucien Bély naar aanleiding van de Vrede van Utrecht meent te kunnen ontwaren. Zo ontketenden de artikelen VIII en IX van het Frans-Britse Handel en Scheepvaartverdrag een felle oppositie over het kanaal om vervolgens door het Britse parlement verworpen te worden. Bovendien zouden de commerciële voordelen die men had bekomen, niet datgene opleveren wat men er in Londen aanvankelijk van verwachtte; BÉLY, *L'art de la paix en Europe*, 476-477.

¹⁵¹ DROZ, *Histoire diplomatique*, 58; WEBER, 'Der Friede von Rastatt 1714', 308-309.

¹⁵² WEBER, 'Der Friede von Rastatt 1714', 278, 307.

¹⁵³ DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie*, 138; VINATIER, 'La Géométrie variable de la diplomatie européenne 1713-1763', 25.

III. IMPLEMENTATIE VAN EEN VREDESVERDRAG: DE OPVOLGINGSCONGRESSEN

1. Het Congres van Rijssel (1716-1717)

1.1. Hoezo een congres?

Van maart 1716 tot januari 1717 werden er te Rijssel grensconferenties gehouden tussen afgevaardigden van de Franse koning en de Oostenrijkse keizer. De Verdragen van Utrecht en Rastadt voorzagen dit nochtans niet.¹ Het Verdrag van Baden, dat een zestal maanden na Rastadt werd gesloten en voor de noodzakelijke instemming van het Heilig Roomse Rijk met de bepalingen van laatstgenoemd verdrag zorgde, hield weliswaar een belangrijke aanvulling in op artikel XXVI.² In Rastadt was men overeengekomen dat elk van de betrokken partijen, in dit geval dus Frankrijk en Oostenrijk, hun aandeel zou betalen in de rente die men diende over te maken aan het merendeel van de provincies in de Nederlanden. Ten dien einde zouden commissarissen benoemd worden om het deel dat ieder moest opbrengen te bepalen. In Baden vulde men dit artikel aan met de instructie dat deze commissarissen ook benoemd zouden worden om alle andere reeds bestaande moeilijkheden, grensgeschillen alsook problemen eigen aan de uitvoering van dit verdrag te regelen. Deze vertegenwoordigers zouden elkaar ontmoeten in een stad waarover nog een akkoord moest worden bereikt en zouden benoemd worden binnen de twee maanden na het sluiten van dit verdrag.³

De stad waarvan sprake in dit artikel bleek uiteindelijk Rijssel te zijn.⁴ Graaf Jozef Lotharius Dominicus van Königsegg, gevolmachtigd minister van de Oostenrijkse Nederlanden, kreeg van hogerhand de opdracht om de meest bekwame en ervaren kandidaat-commissarissen naar voren te schuiven.⁵ Op diens voorstel werden Jean-

¹ GIRARD d'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 292-293.

² In het tweede hoofdstuk is uit de inhoudelijke analyse van het Verdrag van Baden gebleken dat het verkeerd zou zijn te stellen dat deze overeenkomst identiek is aan het Verdrag van Rastadt.

³ Artikel XXVI van Rastadt: "Et à l'égard des rentes affectées sur la Généralité de quelques Provinces des Pais-Bas, dont une partie se trouvera possédée par sa Majesté Très-Chrétienne, sa Majesté Imperiale ou autres, il a été convenu et accordé, que chacun payera sa quote part, et seront nommés des Commissaires pour regler la portion, qui se payera de part et d'autre." en artikel 26 van Baden: "As to the Rents assigned on the Generality of such Provinces of the Netherlands, which shall appear to be possessed in part by his Imperial Majesty, and partly by his most Christean Majesty, and others, it has been agreed, that each shall pay his Quota thereof; and Commissarys shall be appointed on all sides to settle the same, and adjust all other Difficulties and Disputes wich are already in being, relating to the Countries to be possessed by the respective Partys, and their Limits, or which may arise hereafter by reason of the executing of this Treaty: wich Commissarys shall meet in a Town to be agreed upon, and shall be named within two Months after the Conclusion of this Treaty, in order to determine the said Disputes with all possible Expedition."; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 18 & 188-189.

⁴ De keuze voor Rijssel is geen verrassing wanneer men de geschiedenis van soortgelijke grensconferenties in acht neemt. Denk maar aan de opvolgingsconferenties na de Vrede van Aken (1668-1672) of bij het Verdrag van Rijswijk (1698-1699), die eveneens in deze Noord-Franse stad plaatsvonden. Het lijkt voor zich te spreken dat traditie en de praktische ligging van deze plaats, dicht bij de gecontesteerde grens, hierin een grote rol hebben gespeeld.

⁵ Graaf Jozef Lotharius Dominicus van Königsegg en Rothenfels (1673-1751) genoot zijn opleiding bij de Jezuïeten in Besançon waarna hij de soutane voor het soldatenuniform inruilde. Hij streed tijdens de oorlog om de Spaanse successie langs de Rijn (1702) en in Italië (1703), verdedigde als vestingcommandant Mirandola (1705) en blonk uit in de slag bij Turijn (1706), waar hij het vertrouwen van Eugenius van Savoie

Remacle de Thisquen en burggraaf Pierre-Charles de Vooght aangezocht om de honneurs van de Oostenrijkse keizer waar te nemen en zonodig te verdedigen.⁶ Karel VI stemde met deze keuze in en beide heren werden gecommitteerd om samen met de Franse gezanten een oplossing te zoeken voor de financiële en territoriale problemen tussen beide partijen.⁷ Daartoe werd van hen verwacht dat zij zich onmiddellijk naar Rijsel begaven en alles in het werk zouden stellen om zich zo snel mogelijk van hun opgelegde taken te kwijten. Zij dienden nauw met elkaar samen te werken en op geregelde tijdstippen verslag uit te brengen aan hun overste, graaf van Königsegg. Zonder zijn voorafgaande instemming zouden Thisquen en de Vooght bovendien geen verregaande beslissingen nemen, maar zich daarentegen strikt houden aan diens richtlijnen. Blijkbaar werd aan deze geïnstrueerde Oostenrijkse gezanten maar weinig persoonlijke onderhandelingsruimte gegund. Voor alles verlangde men van deze staatslieden ‘avant la lettre’ een grote dosis volgzaamheid.⁸ Tenslotte, kregen de onderhandelars bijstand van een actuaire. Eveneens op instigatie van Königsegg werd dit Jean-Baptiste Heems.⁹ Hij stond in voor het verzamelen en beheren van documenten die dienst konden doen als schriftelijk bewijsmateriaal en de aanspraken van de delegatie moesten ondersteunen.¹⁰

wist te winnen. Hij zou hem vergezellen bij de onderhandelingen in Rastadt. Vanaf 4 februari 1716 was hij officieel gevolmachtigd minister in de Zuidelijke Nederlanden na de overdracht door de Republiek op 31 januari 1716, een post die hij nog datzelfde jaar zou overlaten aan de markies van Prié. Königsegg zou daarop als keizerlijk gezant naar Parijs trekken. Ook in Warschau en Madrid (1726-1730) zou hij Oostenrijk vertegenwoordigen. In 1730 werd hij door Eugenius tot vice-president van de Oorlogsraad benoemd; BENEDIKT, *Als Belgen Österreichische war*, 17.

⁶ Jean-Remacle de Thisquen werd op 4 oktober 1719 in de ridderstand verheven. De voor deze gelegenheid opgestelde patentbrieven geven een overzicht van de man zijn carrière. Zo diende hij sinds 1691 onder de Spaanse koning Karel II als raadsheer en auditeur-generaal van diens leger in de Lage Landen. Eveneens als raadsheer bepaalde hij onder het interimbewind van de zeemogendheden mee het bestuur in de Nederlanden. Daarop droeg Königsegg hem voor als Oostenrijks commissaris op het Congres van Rijsel. Dat hij onder drie verschillende broodheren diende, was misschien geen unicum. Dat hij daarentegen als niet-edele steeds zijn plaats in het bestuursapparaat wist te behouden, wijst evenwel op zijn gewaardeerde kwaliteiten. Zijn collega, burggraaf Pierre-Charles de Vooght, werd geboren te Brugge en huwde te Madrid met Marguerite Frénant, hofdame van de Spaanse koningin. Aanvankelijk was hij schepen te Brugge maar door zijn huwelijk kreeg hij vaste voet in de staatsadministratie. Aldus werd hij raadsheer van financiën en trad hij in dienst als adjunct van de voorzitter van de Raad van Vlaanderen. In 1702 werd hij belast met de intendantie over het departement Brugge. Deze functie oefende hij vier jaar uit, waarna hij opnieuw zou zetelen in de Raad van Financiën. Verdere promotie was voor hem nadien niet meer weggelegd. Zijn benoeming als Oostenrijks gezant op het Congres van Rijsel heeft hij waarschijnlijk te danken aan zijn verleden als intendant te Brugge en de daarmee verbonden vereiste kennis van zijn ambtsgebied.

⁷ “Regler la quote part des cens et rentes affectées sur la généralité des provinces des Pays Bas comme aussi pour terminer tous les autres difficultés tant par rapport aux lieux que par rapport aux limites.”; brief van Königsegg aan de commissarissen, 12/02/1716, Jointe voor de Betwiste Gebieden nr. 127 (voortaan afgekort als JBG).

⁸ Brief van Königsegg aan de commissarissen. Algemene instructies, 12/02/1716, JBG 127. Het is interessant en tegelijk tekenend op te merken dat men in dit document meer in detail ingaat op het financiële luik van de onderhandelingen, terwijl over de hele grens- en enclaveproblematiek nog geen duidelijke directieven voorhanden waren. Waarschijnlijk had men dus wel een aantal cijfertjes in het hoofd maar geen coherent beeld van waar het met de territoriale problematiek heen moest.

⁹ Jean-Baptiste Heems werd op 12 juli 1712 belast met de functie van secretaris van de Raad van State in de Nederlanden. Zijn benoeming als actuaire op het Congres van Rijsel vloeyde hier logischerwijs uit voort. Op 24 april 1733 werd hij, als dank voor bewezen diensten, verheven tot baron van het Heilig Roomse Rijk. Die eer was eerder zijn broer, Arnould Heems, te beurt gevallen. Die had, als ambassadeur van keizer Karel VI in Den Haag, de Oostenrijkse belangen verdedigd bij de Verenigde Provinciën. Jean-Baptiste stierf te Brussel op 4 oktober 1734.

¹⁰ Brief van Königsegg aan de actuaire, 12/02/1716, JBG 127. Het was een ingeburgerde praktijk dat een delegatie op een congres niet alleen bestond uit onderhandelars, maar aangevuld werd met een (soms meerdere) persoon (personen) met een wiskundeknobbel en een uitgebreidere justitiële achtergrond. Het is in dit opzicht opvallend dat commissaris de Vooght zijn rechtenstudie nooit volledig had doorlopen.

1.2. Opening van het congres: de eerste verdragingsmanoeuvres?

Op 21 februari 1716 vertrok dit drietal richting Rijsel. Alvorens naar de plaats van gebeuren door te trekken, hielden de gezanten halt te Gent: meteen een ideale gelegenheid voor de commissarissen om gehoor te geven aan hun instructies en de Staten van Vlaanderen van hun komst te verwittigen.¹¹ Vermits deze provincie duidelijke (financiële) belangen had bij de komende onderhandelingen, nodigden de Oostenrijkse gezanten haar afgevaardigden uit voor een onderhoud: ‘pour vous pouvoir temoigner notre attachement pour le bien et les intérêts de la province de Flandres.’¹² Tot een persoonlijke ontmoeting is het weliswaar nooit gekomen maar het schriftelijke antwoord van de Staten liet alleszins niet lang op zich wachten. Daarin maakten ze duidelijk dat de Franse koning halsstarrig bleef weigeren om zijn volledig aandeel in de renten voor de provincie Vlaanderen te betalen.¹³ Om dit te staven, maakten ze melding van een aantal afrekeningen. De commissarissen, geïnteresseerd in alle documenten die hun zaak te Rijsel konden vooruithelpen, vroegen hiervan een afschrift op te sturen.¹⁴

Daarnaast maakten Thisquen en Vooght aan de Staten ook een brief over van graaf Königsegg, waarin deze hen aanmaande om de Oostenrijkse diplomaten met raad en daad bij te staan alsook te delen in de kosten die dit congres zou meebrengen.¹⁵ Dit laatste bleek een courante praktijk te zijn en werd bovendien als dusdanig gelegitimeerd: ‘[...] et aiant pris égard a ce que ladite conférence le fait en grande partie pour le bien de la province de Flandre et des villes et chatellenies cedées a sa Majesté Impériale et Catholique, nous avons trouvé justement et raisonnablement de faire supporter par icelles, nommément ceux qui ont le plus d’intérêt, les fraix de la conférence, comme a été fait et observé a l’égard des commissaires de la précédente conférence de Lille.’¹⁶ Op die manier werden verschillende steden, kasselrijen en provincies dus vriendelijk verzocht om maandelijks bij te dragen in de onkosten die hun vertegenwoordigers te Rijsel maakten. Men ging er in Brussel en Wenen redelijkerwijs vanuit dat het deze plaatsen waren die bij de nakende onderhandelingen de grootste belangen zouden hebben. Zo droegen de Staten van Vlaanderen samen met Veurne en omgeving de zwaarste last, gevolgd door de stad Doornik met het Doornikse en de stad Ieper en haar kasselrij.¹⁷

¹¹ “A quel effet ils (de Oostenrijkse gezanten) pourront se faire remettre les listes desdits lieux ou des limites, avec tous les autres éclaircissements dont ils pourront avoir besoin, par les députés desdits provinces.”; brief van Königsegg aan de commissarissen. Algemene instructies, 12/02/1716, JBG 127.

¹² Brief van de commissarissen aan de Staten van Vlaanderen, 21/02/1716, JBG 127.

¹³ Deze betaling diende te gebeuren “en conformité du traité conclu a Lille le 3 de septembre 1699.” Na de Franse nederlaag in de slag bij Ramillies (mei 1706), werd zij echter door Lodewijk XIV opgeschort en dit, zo schreven de Vlaamse vertegenwoordigers in hun brief van 25 februari, tot op heden. Het is naar deze problematiek dat artikel 26 van de Verdragen van Rastadt en Baden verwees.

¹⁴ Brief van de Staten van Vlaanderen aan de commissarissen, 23/02/1716, JBG 127; brief van de commissarissen aan de Staten van Vlaanderen, 24/02/1716, JBG 127.

¹⁵ Wat betreft de eerste opdracht (bijstandsverlening) merkten de Vlaamse Staten fijntjes op dat “[...] en général nous avons celui de vous dire que les traités de paix de Rastadt et de Baden ne sont jamais provenus jusqu’a nous et que par conséquent nous ne savons point ce qui peut être requis de notre part pour parvenir a leur exécution.”; brief van de Staten van Vlaanderen aan de commissarissen, 23/02/1716, JBG 127.

¹⁶ Brief van Königsegg aan de Staten van Vlaanderen en aan de magistraten van de vermelde steden en kasselrijen, 19/02/1716, JBG 127. Brief van de Staten van Vlaanderen aan de commissarissen, 25/02/1716, JBG 127. Het gaat hier uiteraard over de conferentie van 1698-1699.

¹⁷ Brief van Königsegg aan de Staten van Vlaanderen en aan de magistraten van de vermelde steden en kasselrijen, 19/02/1716, JBG 127. Tot de kasselrij van Ieper werden onder meer de steden en kasselrijen van Waasten, Poperinge, Roeselare en Wervik gerekend. Menen tenslotte, werd volgens de omslagregeling apart belast.

Een week na hun vertrek waren van Oostenrijkse zijde alle noodzakelijke formaliteiten in orde gebracht en mocht het congres van start gaan. De eerste officiële ontmoeting met de Franse gezanten, markies Charles-Étienne Maignart de Bernières en Jean-Charles Doujat, plaatste weliswaar een lichte domper op de plechtige opening.¹⁸ ‘Ils ont souhaité qu’elles (de eerste bijeenkomsten) fussent remises a la semaine prochaine et nous sommes convenus ce matin de les commencer lundi prochain dans l’hôtel de ville.’ Wel wist de markies mee te delen dat een procureur des Konings de Franse delegatie zou versterken ‘pour fournir les mémoires, titres et pièces qu’ils jugeront nécessaire d’exhiber [...] et qui auroit en même temps séance dans la chambre des conférences.’¹⁹ De onverwachte opener gaf de commissarissen wel nog wat tijd om de uitgestelde eerste onderhandelingsronde verder voor te bereiden. Op dezelfde manier als de Staten van Vlaanderen, werden nu ook de Staten van Henegouwen aangeschreven en de kans geboden om hun belangen bij het nakende congres te formuleren en met de nodige geschriften te onderbouwen.²⁰ Het mag reeds duidelijk geworden zijn, dat een nauwe samenwerking tussen de belanghebbenden bij dit congres en de Oostenrijkse delegatie onontbeerlijk was en er dus op regelmatige basis tussen beiden gecorrespondeerd zal worden.

In de ochtend van 2 maart en met enkele dagen vertraging, kwam het in het stadhuis van Rijsel uiteindelijk tot een eerste echte ontmoeting tussen de Franse en Oostenrijkse afvaardigingen. Op de agenda stond enerzijds de volgorde waarin de verschillende geschilpunten tijdens de conferenties bediscussieerd zouden worden en anderzijds de uitwisseling van de officiële mandaten voor de verschillende deelnemers aan het congres. Vrij snel kwam men overeen om te starten met de grensproblematiek, maar wat een rustige eerste werkdag leek te worden, draaide helemaal anders uit vermits ‘de Bernières, après avoir relu, en son particulier, notre commission nous dit que connoissent la haute naissance de votre Excellence (waarmee verwezen wordt naar graaf Königsegg) respectoit beaucoup notre commission, mais que lui et monsieur Doujat aiant leur pouvoir immédiatement de sa Majesté Très-Chrétienne, depechées en parchemin sous le

¹⁸ Markies Charles-Étienne Maignart de Bernières (1667-1717) was raadsheer van de Grote Raad (1690) en van oktober 1698 tot november 1705 ook intendant van Henegouwen. Hij bekleedde dezelfde functie voor Frans-Vlaanderen van juni 1708 tot september 1715. In die hoedanigheid hield hij zich hoofdzakelijk bezig met de geldtrafiek, het smokkelprobleem en de coördinatie bij het graven van kanalen. Collega Jean-Charles Doujat (1653-1726) was sinds 1680 raadsheer in het parlement van Metz en zes jaar later ook bij de Grote Raad. Daarnaast bekleedde hij de post van rekwestmeester (1701) en oefende vanaf 1708 vanuit Maubeuge de functie van intendant uit over Henegouwen. Zodoende kenden beide hoge ambtenaren de grensstreek van Frankrijk met de Oostenrijkse Nederlanden als hun broekzak en golden zij als de meest aangewezen onderhandelaars; ANTOINE, *Le gouvernement et l'administration sous Louis XV*, 175 & 88.

¹⁹ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 27/02/1716, JBG 127. Procureur Jean Godefroi vervulde min of meer dezelfde rol als de actuaire aan Oostenrijkse zijde. Als hoofdarchivaris van de Rekenkamer te Rijsel was hij de geknpte persoon om de Franse aanspraken van de noodzakelijke bewijsstukken te voorzien. Hij werd bovendien bijgestaan door de heer de l'Achenais, die als algemeen secretaris en griffier instond voor het bijhouden van deze documenten. Graaf van Königsegg had geen problemen met hun aanwezigheid aan de onderhandelings tafel maar eiste wel dat hun Oostenrijkse tegenhanger op gelijke voet zou worden behandeld. Brief van Königsegg aan de commissarissen, 02/03/1716, JBG 127.

²⁰ Brief van de commissarissen aan de Staten van Henegouwen, 01/03/1716, JBG 127. Mutatis mutandis richtte men deze uitnodiging ook aan de Staten van Namen en Luxemburg. Aanvankelijk meenden geen van alle aangeschreven partijen enig belang te hebben bij het Congres te Rijsel. Brief van de Staten van Namen aan de commissarissen, 11/03/1716, JBG 127. Vooral in het geval van Henegouwen was dit opmerkelijk en bleek het al snel niet meer dan ijdele hoop. Brieven van de Staten van Henegouwen aan de commissarissen, 07 & 20/03/1716, JBG 127. Een andere uitzondering was Luxemburg, dat weliswaar geen financiële claims formuleerde maar wees op het betwiste dorp Rodemack en omstreken. Deze territoriale problematiek stond evenwel reeds op de diplomatieke agenda in Parijs en kwam in Rijsel bijgevolg niet aan bod. In deel III.2 zal hierover uitvoerig worden uitgeweid, wanneer het toneel zich verplaatste naar de Franse hoofdstad; brief van de Staten van Luxemburg aan de commissarissen, 07/04/1716, JBG 127.

grand sceau.’ De toon was meteen gezet. De Franse gezanten verlangden van hun Oostenrijkse tegenspelers geloofsbrieven te ontvangen die in dezelfde vorm en op dezelfde drager waren opgesteld.²¹

Thisquen en Vooght beten weliswaar van zich af, verwijzend naar eerdere contacten tussen hun overste Königsegg en de Franse maarschalken de Villars en d’Huxelles. In de aanloop naar het congres hadden deze namelijk nooit ofte nimmer een probleem gemaakt van de volmachten van de Oostenrijkse commissarissen. Waarom werd hierover dan plots moeilijk gedaan? Voor het Oostenrijkse gezantschap was de verklaring al gauw gevonden: ‘la France des conférences précédentes avoient cherchés les moyens a les delayer et en arrêter la conclusion, que nous étions persuadés que dans celle-ci ils avoient la même intention.’²² Ook de misnoegde Königsegg had om dezelfde redenen de bui reeds voelen hangen: ‘j’y auroit pourvu déjà longtemps quand j’aurois été informé que dans les précédentes conférences a Lille ils s’agitoient des pareilles difficultés.’²³ De Franse diplomaten bleven niettemin onwrikbaar op dit punt en uiteindelijk werd beslist de hete aardappel door te schuiven naar het Franse hof.

Door Versailles uitspraak te laten doen over de legitimiteit van de credentialen, was het probleem niet volledig van de baan. Deze protocolaire kwestie kon de onderhandelingen doen traineren. De Franse onderhandelaars toonden zich weliswaar inschikkelijker op dit punt. In plaats van het hele congres voor onbepaalde tijd te bevriezen, stelden zij voor om de gesprekken langs officieuze weg en buiten de vastgelegde conferentieplaats voort te zetten.²⁴ Hun Oostenrijkse tegenspelers gingen hier gaarne op in: ‘nous croyons qu’il conviendront pour avancer les affaires de les éclaircir entretemps, ou du moins les ébaucher avec messieurs les commissaires de France, dans nos respectifs logements.’²⁵

Dit betekende vooralsnog niet dat men kon aanvangen met het echte werk. Dat was buiten de Franse commissarissen gerekend. Doujat moest dringend Rijsel verlaten voor Maubeuge ‘pour donner l’adieu a madame son épouse qui est sur son départ pour Paris.’ Hij beloofde binnen vijf à zes dagen terug te zijn, zodat de beraadslagingen voortgezet konden worden.²⁶ Van dit korte tijdsinterval maakte commissaris Thisquen gebruik om in Gent de verkiezing van een nieuwe abt voor de Sint Pietersabdij in goede banen te gaan leiden. Bij zijn terugkeer in Rijsel bleek Doujat nog niet teruggekeerd.²⁷ Met diens wederkomst leek de eerste onderhandelingsronde nu niet veraf meer, ‘mais monsieur Bernières, a qui nous l’avions demander, s’en est excuser pour hier et aujourd’hui a raison

²¹ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 02/03/1716, JBG 127. De Franse houding werd door de Bernières gelegitimeerd met te verwijzen naar verschillende voorbeelden uit het verleden waar voor een soortgelijk probleem de onderhandelingen twee tot drie maanden werden opgeschort. Onder meer de conferenties van Kortrijk, die voorafgingen aan de uitvoering van het Verdrag van Nijmegen uit 1679, liepen om vergelijkbare redenen aanzienlijk wat vertraging op.

²² Brief van de commissarissen aan Königsegg, 02/03/1716, JBG 127.

²³ Brief van Königsegg aan de commissarissen, 05/03/1716, JBG 127. Ondanks alles was de ervaren graaf er toch gerust op: “[...] en attendant je suis bien aise que lesdits commissaires de France offrent de disposer et éclaircir avec vous dans les logements les matières en question.”

²⁴ “Que cependant pour marquer leur désir sincère d’achever autant qu’il dépendoit d’eux (de Franse gezanten) les affaires.”; brief van de commissarissen aan Königsegg, 02/03/1716, JBG 127. Nochtans was het volgens het Franse hof nutteloos om de gesprekken verder te zetten zolang de Oostenrijkse volmachten niet waren ondertekend door de keizer.

²⁵ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 02/03/1716, JBG 127.

²⁶ Enkel in zeer uitzonderlijke omstandigheden en na toestemming van bovenaf, konden de discussies voortgezet worden bij afwezigheid en/of onbeschikbaarheid van een of meerdere commissarissen.

²⁷ Brief van commissaris Thisquen aan Königsegg, 03 & 09/03/1716, JBG 127; brief van Königsegg aan commissaris Thisquen, 05/03/1716, JBG 127.

de ses occupations.²⁸ Deze onderbrekingen weerhielden er de Oostenrijkse diplomaten niet van om samen met de afgevaardigden van Doornik en het Doornikse het naderende overleg grondig voor te bereiden.²⁹

1.3. De eerste onderhandelingsronde: letter en geest van een verdrag³⁰

Op 13 maart 1716 lieten beide afvaardigingen voor het eerst in hun diplomatieke kaarten kijken. Eenieder schoof een aantal onderwerpen naar voren die hij graag besproken had gezien. Voor elk thema dat een delegatie op de agenda plaatste, kreeg ze de kans om de achterliggende legitimatie op een beredeneerde wijze uiteen te zetten. Wat nu volgt, is een puntsgewijze afhandeling van de bediscussieerde items, te beginnen met de Oostenrijkse strijdpunten.³¹ Het gaat dan in hoofdzaak om gecontesteerde gebieden langsheen de grens tussen Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden, ter hoogte van de provincies Vlaanderen en Henegouwen.³²

1.3.1. Blandain en het Doornikse: 'l'éternelle question des terres franches et d'empires'³³

Op het moment dat in Rijsel het hier besproken congres van start ging, bestonden er betwistingen rond een viertal gebieden in Henegouwen: Blandain, Vezon en Brasménil en het leengoed van Mortagne. Op deze laatste drie plaatsen wordt verderop ingegaan. Blandain was een klein dorpje dat deel uitmaakte van het baljuwschap van Doornik. De belastingen werden er sinds mensenheugenis geheven door de Staten van Rijsel. Artikel XI van de Vrede van Utrecht stipuleerde dat de Franse koning afstand zou doen van alle rechten op de stad en citadel van Doornik en het Doornikse. Deze gebieden zouden overgedragen worden in de staat waarin hij ze voor de Spaanse Successieoorlog bezat.³⁴ De artikelen XX van Rastadt en Baden namen dit artikel inhoudelijk over.³⁵

Zoals de Oostenrijkse commissarissen in hun betoog terecht aangaven, had de Franse koning Lodewijk XIV zijn rechtsbevoegdheid over Blandain in oktober 1685 bij edict

²⁸ “Nous estimons que la véritable raison de ce étoit parce qu’il (de Bernières) n’a pas encore reçu, comme il nous a dit dans le discours, aucune réponse de la cour de France sur le rapport qu’il y avoit fait, de ce qu’il s’étoit passé dans la première conférence.”; brief van de commissarissen aan Königsegg, 12/03/1716, JBG 127. Het gaat hier over de bijeenkomst van 2 maart 1716.

²⁹ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 12/03/1716, JBG 127.

³⁰ “Nous avons l’honneur d’envoyer a votre Excellence le détail précis de ce qui a été proposé et traité de part et d’autre dans la conférence que nous avons eu le 13 de ce mois avec messieurs les commissaires de France.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 17/03/1716, JBG 127. Wat volgt onder deze titel is gebaseerd op dit rapport.

³¹ Ik hou hierbij dezelfde volgorde aan als deze in het rapport van de commissarissen aan Königsegg van 17 maart 1716. Dit betekent dat eerst de Oostenrijkse thema’s aan bod komen (punt 1-5) gevolgd door de Franse (punt 6-9).

³² Voor een visuele indruk van deze grens, zie bijlage 2: cartografisch materiaal.

³³ DUVOSQUEL, HASQUIN en VAN UYTVEN, *Gemeenten van België*, III, 1571-1572, IV, 2912-2917; GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 257-258.

³⁴ Artikel XI van Utrecht: “Sa Majesté Très-Chrétienne cède aux Seigneurs États Généraux, tant pour Elle même que pour les Princes ses Hoirs et Successeurs, nez et à naître, et ce en faveur de la Maison d’Autriche, tout le droit qu’elle a eu, ou pourroit avoir [...] sur la Ville et Citadelle de Tournai avec tout le Tournais, sans se rien réserver de son Droit là-dessus, ni sur aucune de ses dépendances, appartenances, annexes ou enclavements, [...] et avec tous les mêmes Droits en tout que sa Majesté Très-Chrétienne les a possédées avant cette guerre [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 47.

³⁵ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 14-15 & 185-186. Zie bijlage 1: verdragsteksten.

overgedragen aan het baljuwschap Doornik en het Doornikse.³⁶ Aangezien dit baljuwschap in Utrecht, Rastadt en Baden door de Franse koning werd afgestaan, impliceerde dit meteen dat hij zich eveneens distantieerde van Blandain. Indien men dus de letter van de verschillende verdragen zou navolgen, was op deze redenering maar weinig af te dingen.³⁷ Blandain hing af van Doornik en kwam rechtmatig toe aan keizer Karel VI.

Voor de Franse onderhandelaars primeerde weliswaar de geest van het verdrag: ‘que la juridiction a été attribuée aux officiers du bailliage du Tournaisis, mais que le Roi Très Chrétien comme souverain pour lors desdits terres, avoit trouvé a propos de le faire pour sa convenance et celle de ses sujets, parce’que lesdits terres franches et d’empires étoient enclavées dans le Tournaisis.’ Men verschool zich daarom achter oude historische en juridische argumenten³⁸, zodat verdere discussies op dit punt vooralsnog in de kiem werden gesmoord. Misschien kon Blandain en omgeving nog dienstdoen als pasmunt in voor Frankrijk belangrijker aangelegenheden.³⁹

1.3.2. Vezon en Brasménil

Voor deze twee gebieden leek zich van Franse zijde éénzelfde pleidooi te ontwikkelen: ‘pour la même raison de convenance, les villages de Vezon et Brasmaisnil auroient été attachés par le Roi Très Chrétien au gouvernement de la ville de Condé et y auroient païé leur impositions.’ Vermits Condé in de verdragsteksten niet expliciet ter sprake kwam en dus ook niet van kamp wisselde, bleef deze stad tot Frankrijk behoren.⁴⁰ De Bernières en Doujat kwamen daarom tot het besluit dat Vezon en Brasménil, als afhankelijkheden van Condé, rechtmatig toekwamen aan hun vorst.

De Oostenrijkse bewijsvoering liet geen spaander heel van deze aanspraken. Hun solide en historisch correct opgebouwde vertoog, getuigde van een gedegen voorbereiding. Beide dorpen hingen namelijk af van de baronie van Antoing, die op haar beurt deel uitmaakte van de heerlijkheid Ath. Belangrijk is evenwel dat de Franse koning in december 1686 de rechtsbevoegdheid over deze baronie, samen met een twintigtal andere dorpen, toekende aan het baljuwschap van Doornik.⁴¹ Op die manier kwamen Thisquen en Vooght tot het volgende besluit: ‘depuis la déclaration ci-dessus mentionnée de 1686 jusqu’en 1701 les officiers dudit bailliage ont toujours exercer leurs juridictions dans le bourg d’Antoing et dans lesdits villages de Vezon et Brasmaisnil qui en dépendent, et depuis ledit arrêt de 1701 les officiers du même bailliage de Tournay et Tournaisis ont continué d’exercer leur juridiction.’

³⁶ “En conséquence de cette déclaration les officiers dudit bailliage ont toujours jugé les causes et proces des habitants desdits terres franches et d’empires.”

³⁷ Het is interessant om te zien hoe enkel de Oostenrijkse commissarissen de letterlijke tekst van het verdrag aanhalen in hun argumentatie. Hun Franse collega’s fietsten er daarentegen handig omheen.

³⁸ “Que depuis plusieurs siècles lesdits terres franches et d’empires, quoiqu’enclavées dans le Tournaisis, auroient été des dépendances de la chatellenie de Lille.” Het was een beproefde strategie om aloude historische en juridische claims in een betoog te integreren, teneinde hieraan een grotere legitimiteit te verlenen. Daarenboven was het een handig middel om de aandacht af te leiden van de kern van de zaak.

³⁹ GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 258, 260.

⁴⁰ De Republiek der Verenigde Provinciën had deze stad weliswaar graag opgenomen in haar Barrière, maar Condé werd door Frankrijk als onbespreekbaar geacht. Om die reden is de plaats dus niet opgenomen in artikel IV van het Barrièretraktaat van 15 november 1715. Zie voetnoot 53 of bijlage 1: verdragsteksten.

⁴¹ Op 2 maart 1701 werd dit edict van 1686 hernomen in een arrest van de Raad van State. DUVOSQUEL, HASQUIN en VAN UYTVEN, *Gemeenten van België*, III, 1442-1445; GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 259.

Net zoals voor Blandain, waren Doornik en haar rechtsbevoegdheid de spil waarrond de Oostenrijkse bewijsvoering was opgebouwd. Op die manier had artikel XI van Utrecht en XX van Rastadt en Baden ook voor Vezon en Brasménil verder reikende implicaties dan men in Frankrijk voor ogen had. Merkwaardig genoeg gingen de Franse gezanten in dit geval wel mee in deze uiteenzetting.⁴² Waarom deze verschillende houding tegenover een op het eerste zicht gelijklopende argumentatie? Misschien werpen volgende onderhandelingsrondes een helderder licht op deze vraag.

1.3.3. De afhankelijkheden van Mortagne

Veel meer dan bij de tot hiertoe besproken plaatsen, lag het belang van Mortagne en omgeving in haar ligging. Blandain, Vezon en Brasménil werden vooral gecontesteerd omdat hun belastinggeld nog steeds naar de Franse schatkist vloeide, hetgeen volgens de letter van de verschillende verdragsteksten niet langer zou kunnen. Bij Mortagne speelden daarentegen grotere belangen, met name de heffing van lucratieve in- en uitvoerrechten op de rivieren Schelde en Scarpe.⁴³

Vandaar dat in het reeds meermaals geciteerde artikel XI van de Vrede van Utrecht, Mortagne een aparte vermelding kreeg. Er werd afgesproken dat Sint-Amand mét afhankelijkheden en Mortagne zónder afhankelijkheden aan de Franse koning toekwamen, evenwel op voorwaarde dat er in Mortagne geen versterking of sluis zou worden aangelegd.⁴⁴ Welke plaatsen men tot deze *dépendances de Mortagne* kon rekenen, zou het onderwerp worden van interessante discussies tijdens dit congres. De Oostenrijkse commissarissen hadden hierover een duidelijk omlijnde visie.⁴⁵ De plaatsen die zij claimden, bezorgden de keizer evenwel de facto controle over de Franse handel tussen Condé en Valenciennes enerzijds, en Sint-Amand en Dowaaï anderzijds. Bovendien zou Rijsel, de belangrijkste Franse stad in deze regio, hiervan eveneens de nadelen ondervinden.⁴⁶ Meteen werd dus het belang duidelijk van de subtiele aanvulling in de verdragen omtrent het verbod op de aanleg van sluizen. Op die manier werd het Frankrijk namelijk onmogelijk gemaakt een vaarbelasting op slinkse wijze te ontduiken.⁴⁷

⁴² “Nous assurions que messieurs les commissaires de France se desisteroient de leur prétention sur Vezon et Brasmainsnil et sur les domaines desdits lieux, et en laisseroient, comme il le devoit, la libre et paisible possession à la Majesté Impériale et Catholique.”

⁴³ GIRARD d'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 257-262.

⁴⁴ Artikel XI van Utrecht: “Sa Majesté Très-Chrétienne [...] cède absolument ces villes et places avec tous leurs territoires, dépendances, appartenances, annexes et enclavements, et avec tous les mêmes Droits en tout que sa Majesté Très-Chrétienne les a possédées avant cette guerre, excepté que Saint-Amand avec ses dépendances, et Mortagne sans dépendances, reviendront et demeureront à sa Majesté Très-Chrétienne; a condition néanmoins qu'il ne sera pas permis de faire à Mortagne aucunes fortifications, ni écluses de quelque nature qu'elles puissent être [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 47-48. Hetzelfde staat te lezen in de artikelen XX van de Verdragen van Rastadt en Baden; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 14-15 & 185-186. Zie hiervoor bijlage 1: verdragsteksten.

⁴⁵ “Nous avons soutenus que les villages et lieux de Flines, Roeux, Rodignies, Flinettes, Housel a Vergne, Legis, Chateau l'Abbaie, Forest, Bruille, Notre Dame au Bois, Loeron et Hautrive sont des dépendances de Mortagne, et que par conséquence ils appartiennent et doivent appartenir a sa Majesté Impériale et Catholique.” Voor een beter begrip, zie de kaart van Mortagne en omstreken in bijlage 2: cartografisch materiaal.

⁴⁶ Condé en Valenciennes zijn gelegen langs de Schelde, Sint-Amand en Dowaaï langs de Scarpe. Voor een visuele indruk, zie de kaart in bijlage 2. GIRARD d'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 260.

⁴⁷ Bovendien werd dit verbod door Thisquen en Vooght op een geniale wijze ingepast in hun bewijsvoering: “Mortagne avec ses dépendances [...] ne peut consister que dans l'enceinte de la ville et Escroette de Mortagne parce'que cet endroit est le seul ou l'on pourroit construire des nouvelles fortifications et écluses.”

Ook de Franse diplomaten hadden zo hun opvattingen over welke plaatsen tot de afhankelijkheden van Mortagne moesten gerekend worden.⁴⁸ Als antwoord op de aanspraken van hun tegenspelers, was het nu aan hen om op de letter van het verdrag in te zetten: ‘on (de Oostenrijkse delegatie) ne pourroit pas en vertu dudit traité de paix retraindre Mortagne a la seule enceinte de la ville et Escroette de Mortagne, vue que ledit traité ne fait pas mention de la seule ville et Escroette de Mortagne.’ Daarenboven meenden zij een onderscheid te kunnen maken tussen *appartenances* en *dépendances*, waarbij men aanvoerde dat de door de Oostenrijkse delegatie geclaimde afhankelijkheden tot de eerste groep behoorden.⁴⁹ Ook de Franse middelaars waren dus doordrongen van wat er werkelijk op het spel stond in deze kwestie.⁵⁰ De conclusie van de Bernières verraste daarom niet: ‘je crois que c’est ici le lieu qui nous retiendra longtemps a étudier, et approfondir le commerce réciproque par rapport aux lieux où on ne peut se gêner et même proprement taxer.’⁵¹

1.3.4. Veurne en het fort Knokke

Met artikel XII van de Vrede van Utrecht en de artikelen XXI van de Vredes van Rastadt en Baden, deed de Franse vorst niet alleen afstand van Veurne en fort Knokke, maar ook van een hele reeks andere Vlaamse steden en gebieden.⁵² Beide plaatsen vormden weliswaar een buitenbeentje want zij werden, net als Ieper en Waasten, door artikel IV van het Derde Barrièretraktaat uit 1715 geïncorporeerd in de verdedigingsgordel van de Verenigde Provinciën.⁵³ Ook al zou de Barrière een beperkte invloed hebben uitgeoefend op de besluiten genomen tijdens de grensconferenties, dan nog kan men er niet omheen dat de gevoerde discussies hun weerslag konden hebben op haar effectiviteit.⁵⁴

In se vormden Veurne en het fort Knokke weliswaar geen territoriale maar een financiële twistappel tussen de beide delegaties. Het was de magistraat van deze stad en kasselrij die de kat de bel aanbond. Tussen 1692 en 1699 had de Franse koning, als soeverein over

⁴⁸ “La terre de Mortagne faisoit un bailliage composé de diverses parties de différente nature, les unes étoient tenues et considérées pour les dépendances, comme Laplaigne et le Ponthoir à Maulde, [...] l’autre partie consistoit de la ville de Mortagne et dans les villages et lieux que nous (de Oostenrijkse commissarissen) prétendions.” Voor een beter begrip, zie de kaart van Mortagne en omstreken in bijlage 2: cartografisch materiaal.

⁴⁹ Vooral de Franse procureur des Konings Godefroi insisterde op dit punt. Hij maakte bovendien nog een onderscheid tussen “cedant” en “reservant Mortagne”, maar in deze “variation des paroles” volgden de Bernières en Doujat hun partner weliswaar niet.

⁵⁰ “Il apparaitroit assez clairement par ledit traité que la France, en se reservant Mortagne, avoit voulu avoir la communication et navigation libre de l’Escarpe jusque dans l’Escaut et vice versa de l’Escaut et de l’Escarpe, et d’empêcher le souverain du Tournay et Tournais de placer des bureaux sur lesdits rivières jusqu’à l’embouchure de l’Escarpe dans l’Escaut [...]”

⁵¹ Geciteerd bij GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 261.

⁵² Artikel XII van Utrecht: “Sa Majesté Très-Chrétienne tant pour Elle même que pour les Princes ses Héritiers et Successeurs nés et à naître, cède aussi en faveur de la Maison d’Autriche tout le Droit qu’elle a sur Furnes, Furnes Ambagt, y compris les huit paroisses et le fort de Knoque, les villages de Loo et Dixmuyden avec leurs dépendances, Ypres avec sa chatellenie (Rousselaer y compris) et avec les autres dépendances, qui seront désormais Poperingue, Warneton, Commines, Warwich, ces trois dernières places pour autant qu’elles sont situées du coté de la Lys vers Ypres [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 48. Hetzelfde staat te lezen in de artikelen XXI van de Verdragen van Rastadt en Baden; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 15-16 & 186. Zie hiervoor bijlage 1: verdragsteksten.

⁵³ Artikel IV van het Barrièretraktaat: “Sa Majesté Impériale et Catholique accorde aux États Généraux garnison privative de leurs troupes dans les villes et châteaux de Namur et Tournay et dans les villes de Menin, Furnes, Warneton, Ypres et le fort de Knoque [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 338. HASQUIN, *Oostenrijks België*, 27-29.

⁵⁴ GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 314-315.

deze plaatsen, gronden en huizen ontmanteld om deze te integreren in de versterkingen van Veurne en het fort Knokke. Hierom diende hij aan de eigenaren de geleden schade te vergoeden. Door in de vredesverdragen afstand te doen van beide plaatsen, meende men in Frankrijk eveneens verlost te zijn van deze verplichting.⁵⁵ Vooralsnog gingen de Oostenrijkse diplomaten niet verder in op deze minder gewichtige kwestie: ‘il convenoit devant tout de prendre des éclaircissemens ultérieures.’

1.3.5. Achterstallige betalingen aan de Staten van Vlaanderen⁵⁶

Dit punt bewijst dat de voorafgaandelijke contacten tussen de Staten van Vlaanderen en de Oostenrijkse afvaardiging hun weerslag vonden op de tijdens het congres besproken materies. Hun lobbywerk leek dus vruchten te zullen afwerpen. Bovendien was in de instructies voor de keizerlijke diplomaten het financiële luik van de onderhandelingen het meest concreet uitgewerkt.⁵⁷ Daar kwam bij dat er vóór het sluiten van het Verdrag van Baden geen sprake was geweest van het behandelen van territoriale geschillen tussen de beide partijen.⁵⁸ Men mocht dus logischerwijs verwachten dat het probleem van de moratoire betalingen hoog op de agenda zou staan, zeker gezien de aandacht die er voor de opening van het congres naar dit prangende probleem was uitgegaan.

Niets was daarentegen minder waar. Een eerste teken aan de wand, was de algemene consensus die werd gevonden om de onderhandelingen te starten met de territoriale problematiek. Bovendien werd deze beslissing tijdens deze eerste echte gespreksronde door Thisquen en Vooght kracht bijgezet door de financiële kwestie als laatste Oostenrijkse strijdpunt ter sprake te brengen. Het verbaast daarom niet dat hun commissarissen zich op dit pseudo-elementaire punt met een kluitje in het riet lieten sturen: ‘messieurs les commissaires de France ont, après quelques petites contestations sur ce point, du a la fin convenir de la justice qu’il y avoit que ces arrerages fussent paieés suivant la liquidation a en faire sur le pied réglé par l’article 15 dudit traité de Lille, mais que la rareté d’argent et le dérangement de leurs finances étoit fort grand.’ Volgende onderhandelingsrondes zouden duidelijker maken hoe groot de afstand tussen woord en daad werkelijk was. Wat daarentegen nu al sterk opviel, was hoe dit probleem in korte tijd op het achterplan was geraakt.

1.3.6. Deulemont

Zoals men uit de naam kan opmaken, was dit dorp gelegen aan de Deulerivier. Haar ligging bood meteen een verklaring waarom dit het eerste twistpunt was dat door de Franse commissarissen ter sprake werd gebracht. Net als Mortagne was Deulemont namelijk gelegen aan een samenloop van meerdere rivieren, in dit geval de Leie en de

⁵⁵ “Que la ville de Furnes, etant cedée a sa Majesté Impériale et Catholique avec le fort de Knockue et toutes leurs fortifications, il paroisse bien naturel que sa Majesté Impériale et Catholique se chargea, ou ses sujets de ladite chatellenie, de l’indemnité qui pourroit etre due aux propriétaires des terres et maisons incorporées dans lesdites fortifications.”

⁵⁶ Krachtens artikel XV van het Verdrag van Rijssel uit 1699 ter uitvoering van het vredesverdrag van Rijswijk (1697).

⁵⁷ “Sa Majesté Très-Chrétienne n’a pas payé depuis plusieurs années la quote part dont elle étoit chargée, dans lesdits rentes, par ledit traité de Lille (het Verdrag van Rijssel van 1699), lesdits commissaires tacheront de faire avec les commissaires de la France la liquidation et décompte desdits arrerages [...]”; brief van Königsegg aan de commissarissen. Algemene instructies, 12/02/1716, JBG 127.

⁵⁸ Zie hiervoor de inhoudsvergelijking van de artikelen XXVI van Rastadt en Baden in voetnoot 3.

Deule. Langs de Deule lag Rijsel, de voornaamste Franse stad uit de omgeving. Het hoeft dus nauwelijks betoog dat men zich van Franse zijde verzekerd wenste van de vrije doorgang op dit punt.⁵⁹

Dat was ook de voornaamste idee geweest achter artikel XIII van Utrecht en de artikelen XXII van Rastadt en Baden, waarin de scheepvaart op de Leie vanaf de monding van de Deule vrij werd verklaard.⁶⁰ Zoals de Franse diplomaten op dit congres namelijk terecht aangaven, was het de intentie geweest van de contractanten te Utrecht om van de Leie een natuurlijke grens te maken tussen Frankrijk en de Oostenrijkse Nederlanden.⁶¹ Normalerweise waren verdere discussies hieromtrent overbodig.

Wederom bleken daarentegen de letter en de geest van een verdrag met elkaar te botsen. De Oostenrijkse commissarissen hanteerden namelijk een zeer strikte interpretatie van artikel XII van de Vrede van Utrecht en de artikelen XXI van de Verdragen van Rastadt en Baden ‘d’où résulte invinciblement que la France ne s’est réservée que les dépendances de Warneton, Commines et Wervick qui pourroient être situées en deçà de Lys, du côté de Lille, mais qu’elle a cédée absolument la chatellenie d’Ypres avec toutes ses dépendances, sans aucune exception.’ Vermits Deulemont afhing van Ieper waren de aanspraken van Frankrijk op een deel van Deulemont dus *sensu proprio* onterecht. Op die manier miste artikel XII van Utrecht dus haar werkelijke doel. Men kan zich afvragen waarom men van Oostenrijkse zijde weigerde om volledige duidelijkheid te scheppen omtrent dit deel van de grens. Achter een verklaring is het nochtans niet ver zoeken: ‘ce point nous parait assez important, parce que la partie de cette paroisse de Deulemont, qui est deçà de la Lys, s’étend jusqu’à la Deule en descendant de Lille, où par ainsi l’on pourroit établir un bureau qui seroit d’un rapport assez considérable.’ Aangezien Rijsel de spil was waarrond de Franse handel in deze regio draaide, mag men ervan uitgaan dat het laatste woord over dit thema nog niet gezegd was.⁶²

1.3.7. De artikelen XXVIII van Rastadt en Baden⁶³

De Franse delegatie meende dat deze artikelen te Ieper inhoudelijk geschonden werden. Anno 1704 had de Zonnekoning in deze Vlaamse stad namelijk een presidiaal gevestigd, wiens werking sinds de soevereiniteitsoverdracht werd belemmerd. Zo’n presidiaal was

⁵⁹ GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 267, 273, 276. Voor een visuele indruk, zie bijlage 2: cartografisch materiaal.

⁶⁰ Artikel XIII van Utrecht: “La navigation de la Lis, depuis l’embouchure de la Deule en remontant, sera libre, et il ne s’y établira aucun péage ni imposition.”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXVIII, 49. Hetzelfde staat te lezen in de artikelen XXII van de Verdragen van Rastadt en Baden; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 16 & 187. Zie hiervoor bijlage 1: verdragsteksten.

⁶¹ “[...] la paroisse dudit Deulemont, pour autant qu’elle est située au deçà de ladite rivière et du côté de Lille, devroit appartenir à la France, sous prétexte que par l’article XII du dernier traité fait entre le Roi Très Chrétien et messieurs les États Généraux consteroit que l’auroit voulu séparer les limites de part et d’autres depuis Menin, jusqu’à Armentières par ladite rivière de la Lys [...]” Voor de inhoud van het artikel XII van Utrecht verwijs ik naar voetnoot 52.

⁶² GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 273, 276, 293.

⁶³ Artikel XXVIII van Rastadt: “Les Communautés et Habitans de toutes les Places, Villes et Pais, que sa Majesté Très-Chrétienne cède dans les Pais-Bas Catholiques par le présent traité, seront conservés et maintenus dans la libre jouissance de tous leurs Privilèges, Prérogatives, Coutumes, Exemptions, Droits, Octroys communs, et particuliers, Charges et Offices héréditaires, avec les mêmes Honneurs, gages, emolumens, et exemptions, ainsi qu’ils en ont joui sous la domination de sa Majesté Très-Chrétienne [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 18-19 & 189-190. Artikel XXVIII van het Verdrag van Baden draagt dezelfde inhoud. Zie hiervoor bijlage 1: verdragsteksten.

een gerechtelijke instelling, die door de Franse vorst Hendrik II in januari 1551 bij edict werd opgericht in de belangrijkste baljuwschappen en rechtsgebieden van drossaards. Deze typisch Franse rechtbanken waren verplicht samengesteld uit negen rechters en als intermediaire organen bedoeld om de parlementaire rechtspraak te ontlasten.⁶⁴ In die hoedanigheid beschikten zij zowel over een burgerrechtelijke als een strafrechtelijke bevoegdheid. Beroep was uitgesloten, vermits men enkel recht sprak in laatste aanleg en dit in burgerzaken die een vastgelegd maximumbedrag niet mochten overschrijden. Ook problemen als roverij, gewapende delicten en valsmunterij konden bij deze gerechtshoven in laatste instantie aanhangig gemaakt worden. Na de Franse Revolutie werd dit type rechtbank weliswaar definitief opgeheven, nadat haar bevoegdheden in de loop van de 18de eeuw ingrijpend waren ingeperkt.

Het oprichten van een presidiaal was om meer dan een reden interessant. Men creëerde namelijk niet alleen een aantal lucratieve postjes, maar genereerde tegelijk ook extra inkomsten voor de schatkist. Genoeg redenen dus om dit probleem onder de aandacht te brengen. Van Oostenrijkse zijde was de kous op dit punt evenwel snel af, vermits ‘cette affaire n’étoit point de notre commission, qui se borne à la séparation des limites et au partage des rentes.’ Daarenboven weigerden haar gezanten de aanspraken van hun Franse gespreksgenoten te erkennen. Al bij al leek het belang van dit onderwerp beperkt en voorkwam men vooralsnog nieuwe meningsverschillen.

1.3.8. De abdij van Sint-Jan te Ieper en haar abt

Ieper bleef weliswaar in het centrum van de belangstelling staan, al was ook dit eerder een tweederangsprobleem. De abdij van Sint-Jan was in de 16de eeuw, na de verwoesting van haar Franse residentiestad Terwaan, overgeheveld naar Ieper. Daarbij, zo meenden de Bernières en Doujat, had de Franse koning het benoemingsrecht over de abt behouden.⁶⁵ Door in Utrecht, Rastadt en Baden afstand te doen van Ieper leek de uitoefening van dit recht in gevaar. Om die reden stuurden beide diplomaten aan op een hernieuwing van deze aloude claim. Ook in deze zaak verschool de Oostenrijkse delegatie zich uiteindelijk achter haar officieel mandaat.⁶⁶

1.3.9. Enclaveproblematiek: un échange juste et équitable des lieux et pays d’un souverain dans la domination de l’autre

Het doet vreemd aan om deze materie helemaal aan het eind van het Oostenrijkse rapport aan te treffen, vermits de enclaves tijdens het Congres van Rijssel de voornaamste Franse becommernis bleken. Deze plaatsen van variabele omvang, ingesloten door vreemd grondgebied, waren in de Verdragen van Utrecht, Rastadt en Baden mee opgenomen in de heerlijkheden waarvan men afstand deed.⁶⁷ Zodoende bleef in het

⁶⁴ Parlementaire rechtbanken waren namelijk verplicht elk beroep te behandelen dat werd aangetekend tegen een vonnis van een baljuwrechtbank.

⁶⁵ Hierbij steunden zij op de vredesverdragen van Câteau-Cambrésis (1559), van Vervins (1598) en van de Pyreneeën (1659) tussen Frankrijk en Spanje.

⁶⁶ “Notre pouvoir ne nous autorisoit pas d’entrer dans la discussion de cette affaire qui n’étoit nullement de notre commission.”

⁶⁷ In het Verdrag van Baden klinkt het bijvoorbeeld zo: artikelen XX en XXI van Baden: “[...] his most Christean Majesty reserves none to the said Towns, Places, Forts, and Countreys, nor to any of their Appurtenances, Dependances, Appendages, or Territories mixed with, or inclosed in other Territories [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 185-186.

grensgebied de traditionele mozaïek van plaatsen onder verschillende heerschappij bestaan.⁶⁸ Op die manier werden de inwoners van deze enclaves verplicht om gebied te doorkruisen waar het een vreemde vorst vrij stond een eigen douanepolitiek uit te stippelen. Dit was uiteraard nefast voor de handel in deze regio. Bovendien had Frankrijk fel te lijden onder de frauduleuze praktijken eigen aan deze ingesloten gebieden.

De enige doeltreffende oplossing was het aanleggen van wegen en graven van kanalen waarlangs men vreemde doorvoerrechten ontweek. Dit was uiteraard een werk van lange adem. Daarom verlangde Frankrijk te Rijsel zo snel mogelijk tot een oplossing te komen in de verschillende grensgeschillen, om vervolgens samen met de Oostenrijkers te zoeken naar een oplossing voor deze netelige kwestie.⁶⁹ Dit zou zowel hun beider soeverein als het algemeen belang van de onderdanen ten goede komen. Tot nader order omzeilden de Oostenrijkse diplomaten deze heikele vraag, door ten derden male hun mandaat in te roepen. In tegenstelling tot voorgaande punten lieten zij de deur hier wel duidelijk op een kier staan.⁷⁰ Hun Franse collega's gingen er gelijk en gretig op in, zodat binnen afzienbare tijd dit thema tijdens onderhandelingen mogelijk aan bod kon komen.⁷¹

1.4. Principia probant, non probantur?⁷²

Gedurende de eerste onderhandelingsronde hadden beide partijen een aantal aanspraken laten gelden, steunend op 'des acts et documents pour faire la preuve.' Voor andere twistpunten was verdere toelichting daarentegen onontbeerlijk. In een tweede fase was het dus noodzakelijk om de verschillende eisen werkelijk hard te maken, niettegenstaande hun soms overduidelijk rechtschapen karakter. Beide delegaties gingen daarom naarstig op zoek naar dat ene geschrift dat hun claim op een bepaald gebied kon ondersteunen. De Oostenrijkse actuaris enerzijds en de Franse procureur des Konings en diens assistent anderzijds, droegen daarbij een grote verantwoordelijkheid; al was het een zoektocht die niet altijd van een leien dakje liep en vanzelfsprekend aanleiding gaf tot een regelmatige correspondentie met de betrokken partijen.⁷³ Gezien de geringe afstand met Rijsel, behoorde een bezoek aan de betwiste grensplaatsen eveneens tot de mogelijkheden.

⁶⁸ DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état*, 383.

⁶⁹ GIRARD d'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 270-292.

⁷⁰ "Nous n'étions pas autorisé à traiter de ses échanges, mais s'ils (de Franse gezanten) vouloient nous les proposer, nous en donnerions part à votre Excellence pour y apprendre sa résolution." Aanvankelijk leek graaf Königsegg niet zo happig om zich in zo'n avontuur te storten: "[...] il ne fait pas se laisser amuser par la proposition qu'ils vous ont fait d'échanger quelques lieux et villages contre des autres [...] mais ook hij sloot deze mogelijkheid niet volledig uit [...] mais vous leur disez là-dessus que devant toute chose vous devez régler les limites et rentes respectives [...] après quoi et quand ces points seront aplanis on pourra entendre ce qui sera proposé en outre."; brief van Königsegg aan de commissarissen, 25/03/1716, JBG 127.

⁷¹ "Ils avoient déjà écrit à leur cour pour avoir un plus ample pouvoir de traités desdits échanges et les conclure, et qu'ils esperoient que nous en ferions de mêmes." Dat er sprake van was om eveneens de enclaves op de agenda van Rijsel te zetten, zorgde meteen voor ongerustheid in de Oostenrijkse Nederlanden. Brief van de Staten van Henegouwen aan commissaris Thisquen, 20/03/1716, JBG 127.

⁷² (Rechts)beginselen bewijzen, zij worden niet bewezen (d.w.z. ze worden als vaststaand (uitgangspunt) aangenomen).

⁷³ "[...] malgré toutes nos instances, nous n'avons pas pu parvenir à avoir la communication des pièces et titres qu'ils ont réclamés dans ladite conférence (bijeenkomst van 13 maart 1716), quoiqu'ils nous aient promis de nous les produire incessamment [...]"; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 17/03/1716, JBG 127. Brief van de grootbaljuw en schepenen van de heerlijkheid Waasten, 17/03/1716, JBG 127. Brief van de baljuw van Doornik en het Doornikse aan de commissarissen, 25/03/1716, JBG 127.

Vanaf de 18de eeuw speelden kaarten steeds vaker een voorname rol in de bewijsvoering. Zowel in grensgeschillen als bij de uitwisseling van enclaves konden zij van nut zijn.⁷⁴ Maar ondanks de ontwikkelingen in de cartografische wetenschap, was het gebruik van plattegronden tot nader order een weinig betrouwbaar hulpmiddel. Daarvoor waren kaarten, vaak opgesteld door ambtenaren van een heerlijkheid, namelijk onvoldoende nauwkeurig en te summier. Bovendien kwamen beide delegaties aandraven met kaarten van eigen makelij, die enkel zorgden voor toegenomen verwarring en te vermijden discussies. Vanuit het centrale bestuur trachtte men hieraan te verhelpen door geografen en landmeters aan te stellen of door in samenspraak met de tegenpartij plattegronden te vervaardigen.⁷⁵ Zover stond men tijdens het Congres van Rijssel weliswaar nog niet: ‘ils (de Franse afvaardiging) nous ont répliqués qu’ils nous en donneroient un plan, mais qu’ils s’attenderoient à ce que nous leur en donnerions réciproquement un de notre côté.’⁷⁶

Parallel met het bijeenbrengen van de noodzakelijke bewijsstukken, bleven de Franse en Oostenrijkse delegaties elkaar op geregelde tijdstippen ontmoeten. Tijdens de eerste onderhandelingsronde hadden de Bernières en Doujat duidelijk gemaakt dat er omtrent de gecontesteerde Oostenrijkse geloofsbrieven nog geen besluit was genomen aan het Franse hof.⁷⁷ Dit maakte dat ieder contact louter informeel bleef en geen ingrijpende consequenties kon hebben. Op deze manier verder aanmodderen had dus weinig zin. Eind maart 1716 wist de Bernières te melden dat ‘le duc Regent de France et le Conseil de Guerre, chargé du soin des frontières et limites dudit royaume, avoient résolu que nos commissions devoient être données sous les mêmes formes que les leur par la Majesté Impériale et Catholique.’ Daarbij kwam dat de markies het in navolging van het Franse hof zinloos achtte om verder te confereren, zolang de nieuwe volmachten uit Wenen op zich lieten wachten.⁷⁸

De harde houding van Frankrijk op dit punt is frappant. Volgens de Oostenrijkse diplomaten paste de muggenzifterij omtrent hun mandaten in een bredere strategie, die als doel had om de onderhandelingen zoveel mogelijk te vertragen. Ook graaf Königsegg was hiervan blijkbaar overtuigd. Maar klopt dit wel? Even plausibel lijkt het te stellen dat vanuit Frans oogpunt de Oostenrijkse volmachten wel degelijk ontoereikend waren, weliswaar niet vormelijk, zoals men beweerde, maar inhoudelijk. Zoals uit de eerste onderhandelingsronde namelijk was gebleken, gebruikten Thisquen en Vooght hun volmacht als alibi om de Franse strijdpunten niet te moeten behandelen. Bovendien

⁷⁴ “Nous serons ravis de recevoir la carte figurative de votre chatellenie que vous promettés de nous envoyer [...]”; brief van de commissarissen aan de heerlijkheid Waasten, 28/03/1716, JBG 127. “[...] la carte ou désignation de cette chatellenie correcte et précise, conformément à l’ordre de votre Excellence, sera achevée lundi prochain [...] avec les terres voisines et limitrophes.”; brief van de grootbaljuw en schepenen van de heerlijkheid Waasten, 28/03/1716, JBG 127.

⁷⁵ GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 311-314. Over het gebruik van de cartografie in grensgeschillen zie DUBOIS, *Les bornes immuables de l’état*, 284-293.

⁷⁶ “[...] et monsieur l’intendant Le Blanc avoit fait faire là-dessus une carte figurative fort exacte, qu’ils nous communiqueroient, et nous en même faire un double [...]”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 17/03/1716, JBG 127.

⁷⁷ “[...] ils disent de n’avoir pas encore reçu réponse de leur cour sur ce qui s’étoit passé dans la première conférence, et particulièrement au sujet de nos commissions [...]”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 17/03/1716, JBG 127.

⁷⁸ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 31/03/1716, JBG 127. Het vooruitzicht dat de onderhandelingen vertraging zouden oplopen omwille van niet conforme volmachten, bespoedigde het opstellen en verzenden van de nieuwe Oostenrijkse geloofsbrieven: “[...] nous vous adressons y jointe la commission de sa Majesté Impériale et Catholique, esperant qu’il ne sera plus à apprehender les retards à ce sujet tant.”; brieven van Königsegg aan de commissarissen, 06 & 07/04/1716, JBG 127.

waren zij niet gecommiteerd om over de enclaveproblematiek stellingen in te nemen. Vooral dit laatste had men in Frankrijk graag anders gezien. Misschien was dit wel de voornaamste reden voor haar eigenwijze opstelling in deze kwestie. Wat er ook van zij, voor het Oostenrijkse gezelschap was het uitstellen van de onderhandelingen geen optie.

In samenspraak werd daarom besloten de gesprekken op dezelfde officieuze basis verder te zetten.⁷⁹ Deze conclusie stond weliswaar haaks op voornoemde verdragshypothese. Ondanks wrijvingen tussen beide partijen en een groeiend Oostenrijks wantrouwen, werd er op 30 maart 1716 een tweede onderhandelingsronde gehouden in het logement van commissaris de Bernières. Tijdens de besprekingen stonden de drie voornaamste grensgeschilpunten op de agenda: Blandain en het onbezwaard land (*terres franches*) in het Doornikse, Vezon en Brasménil en tenslotte het leengoed van Mortagne.⁸⁰ Over andere geschilpunten werd er die dag niet onderhandeld. Vermits eerdere onderhandelingen slechts een tweetal weken achter de rug waren, werden er in de posities van beide delegaties nauwelijks verschuivingen verwacht.

Voor het betwiste Doornikse ommeland gaven de Franse en Oostenrijkse gezanten blijk van een geheel verschillende benadering. Om hun claim kracht bij te zetten, hanteerden Thisquen en Vooght het uitoefenen van rechtsbevoegdheid als belangrijkste criterium. In het Franse vertoog stond daarentegen het belastingstatuut centraal. In het eerste geval hingen Blandain en omgeving af van Doornik, hetgeen impliceerde dat Lodewijk XIV deze gebieden achtereenvolgens te Utrecht, Rastadt en Baden had afgestaan. Volgens de Franse logica waren ze afhankelijk van Rijsel.⁸¹ De Bernières en Doujat probeerden dit te bewijzen aan de hand van afschriften, afkomstig uit de archieven van de Rekenkamer van deze stad.⁸² Men ging zelfs terug tot de Bourgondische periode om hun Oostenrijkse tegenspelers van de gegrondheid van hun eis te overtuigen.⁸³ Deze lieten zich hierdoor weliswaar niet van de wijs brengen en formuleerden op kernachtige wijze waar het op dit punt werkelijk om draaide: *‘il ne falloit remonter aux siècles éloignées pour régler ici cette affaire, que l’on devoit arrêter à l’état et situation des choses, comme elles étoit avant la dernière guerre selon la teneur expresse du dernier traité de paix, et qu’il est constant que pour lors lesdits terres franches ou d’empires n’étoient point tenues, ni considérées comme dépendances de Lille, mais avoient au contraire été attachées par la France au gouvernement de Tournay.’*⁸⁴ Ondanks deze overtuigende woorden, bleef men vanuit Franse hoek kordaat vasthouden aan het eigen gelijk.

⁷⁹ “[...] nous lui avons fait connoître que cela n’empêchoit pas de discuter par provision les matières dans des conférences particulières et de se communiquer de part et d’autre les pièces, ainsi que l’on avoit commencé et qu’ils avoient présenté de le faire dans la première conférence [...]”; brief van de commissarissen aan Königsegg, 31/03/1716, JBG 127.

⁸⁰ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁸¹ Bij de Franse diplomaten klonk het zo: “[...] depuis la cession de Tournay faite en 1521 a l’Empereur Charles V, ceux desdits terres auroient païés les aides avec la chatellenie de Lille et non avec celle de Tournay.” Van Oostenrijkse zijde werd dit daarentegen ten stelligste ontkend: “[...] lesdits États de Lille auroient jamais fait ni feroient encore a présent aucune imposition sur lesdits terres en question, soit pour les aides ou pour aucune autre charge publique [...]” en zij voegden eraan toe “[...] que la gouvernance et bailliage de Lille y auroient fait ou feroient encore a présent aucune acte de juridiction par rapport soit a la justice ou a la police [...]”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁸² “Nous avons l’honneur d’envoyer notre Excellence les copies des extraits que nous ont communiqué messieurs les commissaires de France [...] concernant les terres franches ou d’empires situées ou enclavées dans le Tournesis [...]”; brief van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁸³ “Les ducs de Bourgogne auroient fait lever des aides sur lesdits terres situées ou enclavées dans le Tournesis, et entre autres sur celles dites des empires a Blandain.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁸⁴ Dit gebeurde volgens het reeds eerder geciteerde edict van oktober 1685. Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127. Eigen cursivering.

Anders was het voor Vezon en Brasménil, twee dorpen van ogenschijnlijk secundair belang die door de Franse commissarissen reeds grotendeels opgegeven waren maar toch opnieuw ter sprake werden gebracht.⁸⁵ De Oostenrijkse diplomaten hadden namelijk bijkomend bewijsmateriaal verzameld en hoopten daarmee hun tegenspelers tot definitieve toegevingen te bewegen: ‘nous leur avons produits des actes de dénombremens et des reliefs faits sur la terre d’Antoing a la cour féodale de Leuze, chatellenie d’Ath, qui prouvent que lesdits deux villages dépendent de la terre et baronnie d’Antoing.’⁸⁶ Toch bleven de Bernières en Doujat voorhouden dat beide plaatsen afhingen van Condé, vermits zij er hun belastingplicht vervulden. Ook hier hanteerden de beide afvaardigingen dus een verschillende maatstaf, waarbij alles wederom draaide rond de vragen wie sprak recht en wie hief de belastingen in de gecontesteerde plaatsen. Thisquen en Vooght merkten evenwel op dat verdere betwisting van Franse zijde achterwege bleef.⁸⁷ Was hier misschien een eerste doorbraak mogelijk?

Voor Frankrijk was Mortagne met voorsprong de belangrijkste twistappel. Zich verzekeren van een vrije vaart op de Schelde en de Scarpe, was namelijk van essentieel belang voor de lokale handel. Daarom bleven haar vertegenwoordigers aanvankelijk vasthouden aan hun vroegere verklaringen omtrent dit thema, inclusief de ondeelbaarheid van Mortagne en het gesuggereerde onderscheid tussen *appartenances* en *dépendances*.⁸⁸ Meer dan spelen met woorden was dit weliswaar niet, maar het maakte er de Oostenrijkse diplomaten niet minder argwanig om.⁸⁹ In hun ogen waren beide termen synoniem en was het leengoed van Mortagne geenszins een en ondeelbaar gebied. Volgens Thisquen en Vooght kon Mortagne daarentegen in drie meierijen worden opgedeeld, waarvan het aan de Fransen toekomende dorp er een van was. De overige twee meierijen bestonden uit de reeds eerder door Oostenrijk geclaimde plaatsen.⁹⁰ Hetgeen de Franse diplomaten *dépendances* noemden, maakte uiteindelijk van geen van alle deel uit.⁹¹ Tot slot probeerden de keizerlijke gezanten de Franse woordspeling op inventieve wijze tegen Frankrijk zelf aan te wenden, ‘parce’que elle nous mettoit en droit de prétendre les appartenances de Saint-Amand que la France s’est bien réservée avec ses dépendances, mais point avec ses appartenances.⁹²

⁸⁵ Bij aanvang van het verslag werd dit thema namelijk van de volgende begeleidende tekst voorzien: “un point dans lequel les États du Tournesis nous ont mandé d’être fort intéressés et ou le souverain a aussi des beaux domaines.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁸⁶ Om de redenering compleet te maken: Antoing ressorteerde onder het baljuwschap van Doornik, dat op haar beurt door de Franse koning was afgestaan in de verschillende vredesverdragen. Brief van de baljuw van Doornik aan de commissarissen, 25/03/1716, JBG 127.

⁸⁷ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁸⁸ “Ils ont continué de soutenir que tous les villages et lieux composant la terre de Mortagne consisteroient prétendument en un seul et unique fief, [...] et seroit cequ’on appelle Mortagne sans dépendances que la seigneurie de Ponthoir à Maulde et la seigneurie de Laplaigne [...]”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁸⁹ “[...] quoique nous soions informé qu’ils aient ramassés des pièces pour en faire la preuve, ils ne nous en ont cependant encore produit aucune.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁹⁰ Dit waren de dorpen Flines, Roeux, Rodignies, Flinettes, Housel a Vergne, Legis, Chateau l’Abbaie, Forest, Bruille, Notre Dame au Bois, Loeron en Hautrive. Zie ook voetnoot 45.

⁹¹ “[...] que les seigneuries de Ponthoir à Maulde et Laplaigne qu’ils vouloient faire passer par les dépendances de ladite terre de Mortagne, qui auroient été cedées uniquement a sa Majesté Impériale et Catholique par le traité de paix, n’avoient pas été du nombre des dépendances de Mortagne mais bien de ses relevances ou mouvances et qu’ils n’avoient aussi jamais fait, comme elles ne font encore a présent, partie d’aucune des trois mayeries de la terre de Mortagne.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁹² Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

Enigszins onverwacht botsten de Oostenrijkse argumenten niet op een muur van onwil. Integendeel, men leek van Franse zijde al wat toegeeflijker in deze cruciale materie: ‘nous avons remarqués qu’ils n’insisteront pas a nous contester une partie des villages et lieux de Mortagne dont ils est question, savoir ceux de Legis, de Housel a Vergne, des francs fiefs du Chateau l’Abbaie, de Loeron, de Forest, de Flinette, ni d’une partie d’Hautrive, et ils n’ont pu nous desavouer que tous ces lieux n’appartenoient, ni avoient jamais appartenu, aux seigneur de Mortagne, et que par ainsi ils ne faisoient pas partie de son fief.’ Vanwaar plots deze inschikkelijke houding: had het betoog van de keizerlijke gezanten dan zo’n indruk gemaakt? Feit is wel dat de Franse ambassadeurs voorlopig even vastberaden de dorpen Roeux, Rodignies, Rouillon, Notre Dame au Bois, Bruille, Flines en de abdij van Chateau l’Abbaie voor de Franse kroon bleven opeisen.⁹³

Op het eerste zicht bracht deze tweede onderhandelingsronde weinig nieuws onder de zon. Zeggen dat deze conferentie een maat voor niets was, zou daarentegen onrecht aandoen aan de subtiële wijziging in de Franse positie ten aanzien van het leengoed van Mortagne. Daarnaast wist het Oostenrijkse gezantschap haar aanspraken op het gecontesteerde Doornikse gebied op pregnante wijze te formuleren. Maar bovenal werden de eerste bewijsstukken uitgewisseld, die de stellingen van beide kampen moesten ondersteunen. Enkele dagen na deze bijeenkomst verlieten beide Franse diplomaten Rijsel, met de intentie om pas terug te keren wanneer hun Oostenrijkse tegenhangers de nieuwe mandaten uit Wenen hadden ontvangen. Voor zolang werden de gesprekken opgeschort. Thisquen en Vooght maakten van deze onderbreking gebruik om af te reizen naar Doornik ‘pour y prendre les éclaircissemens ultérieures et très nécessaires au sujet de Mortagne, de Saint-Amand et des terres franches du Tournesis. Met dezelfde bedoeling schreven zij eveneens graaf Königsegg aan.’⁹⁴

Tijdens hun verblijf in Doornik ontvingen de Oostenrijkse diplomaten sneller dan verwacht hun nieuwe volmachten. Midden april bevonden zij zich opnieuw in Rijsel. Hun Franse collegae waren daarentegen nog steeds afwezig, maar werden ogenblikkelijk op de hoogte gebracht van het belangrijke nieuws.⁹⁵ Meer dan anderhalve maand na de opening van het congres, zouden de onderhandelingen binnen afzienbare tijd formeel van start kunnen gaan. Toch zou het nog een weekje duren alvorens de aangepaste mandaten aan de Franse commissarissen overhandigd konden worden, vermits commissaris Doujat, ‘malgré la lettre pressante que nous lui avons écrite’, pas op 20 april opnieuw present tekende aan de conferentietafel.⁹⁶ De mandaten bleken conform de Franse eisen en men kwam overeen om elkaar wekelijks een drietal keer te ontmoeten.⁹⁷

Met de start van de officiële onderhandelingen intensifieerde ook de briefwisseling met de verschillende belanghebbenden bij het congres. De baljuw en de Staten van Doornik waren daarbij de voornaamste gesprekspartners. Inhoudelijk waren de brieven een

⁹³ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁹⁴ “Nous ne doutons pas qu’il y a des anciens documents regardant les terres franches dans les archives du Conseil des Finances, à la Chambre des Comptes de sa Majesté Impériale et Catholique à Bruxelles, comme aussi dans les Chartres reposant sur la fausse porte de Namur à Bruxelles, qui pouvoient nous fournir des éclaircissemens plus particuliers sur ce sujet et faire voir comment lesdits terres ont été regies et imposées en siècles passées.”; brieven van de commissarissen aan Königsegg, 05/04/1716, JBG 127.

⁹⁵ Brief van commissaris Thisquen aan commissaris Doujat, 13/04/1716, JBG 127. Commissaris de Bernières kwam diezelfde avond nog aan in Rijsel en moest dus niet worden aangeschreven. Brief van de commissarissen aan Königsegg, 14/04/1716, JBG 127.

⁹⁶ “Je ne manquerai pas d’être a Lille lundi de très bonne heure de manière que nous pourrons monsieur, si vous le trouvez a propos, recommencer nos conférences mardi matin.”; brief van commissaris Doujat aan commissaris Thisquen, 17/04/1716, JBG 127.

⁹⁷ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 21/04/1716, JBG 127.

voorafspiegeling van wat er tijdens de conferenties op de agenda zou staan. Zo leek het alsof men op de ingeslagen weg voort zou gaan.⁹⁸ Nu de onderhandelingen in een tweede en mogelijks beslissende fase terechtgekomen waren, drong zich daarentegen een verbreding van de behandelde thematiek op. Tot hiertoe hadden de Franse diplomaten zich in dat opzicht meer op de vlakke gehouden en de agenda tot nader order laten bepalen door hun Oostenrijkse tegenhangers. Daar zou voortaan, met de volmachtperikelen van de baan, verandering in komen.

1.5. Het openen van de sluizen der welsprekendheid

Het aanvaarden van de Oostenrijkse mandaten door het Franse hof, betekende dat de onderhandelingen in Rijsel in een nieuw stadium waren terechtgekomen. De studierondes waren definitief voorbij; vanaf nu werd het menens. De bijeenkomsten volgden zich in snel tempo op en de beide delegaties wonden steeds minder doekjes om hun werkelijke bekommernissen. Zoals voorheen bleven het Doornikse, de dorpen Vezon en Brasménil en het leengoed rond Mortagne de gemoederen beroeren. De Franse gezanten drukten daarentegen nadrukkelijker hun stempel op het gebeuren, hetgeen zich uitte in de besproken materie: Deulemont en de enclaveproblematiek zouden als strijdpunten een aanzienlijk stuk van de aandacht opeisen.⁹⁹

De eerste onderhandelingsronde had duidelijk gemaakt dat het water tussen beide partijen omtrent Deulemont diep was. Frankrijk beschouwde de Leie als natuurlijke grens met de Oostenrijkse Nederlanden. De scheepvaart op deze rivier diende vrij te zijn tot aan de monding van de Deule, teneinde de bevoorrading van Rijsel te vrijwaren. Dat was althans de intentie, maar zo had men het in Oostenrijk niet begrepen. Deulemont kon volgens hun gezanten worden opgedeeld in drie stukken ‘dont l’un tiers est de la gouvernance de Lille et l’autre tiers de la chatellenie de Warneton, mais appartenant aussi a présent a la France ensuite dudit traité de Baden par rapport a la situation en deçà de la Lys.’ Het overige derde kwam daarentegen, als onderdeel van de afhankelijkheden van Ieper, toe aan de Oostenrijkse keizer en strekte zich uit tot aan de Deule ‘où par conséquent on seroit en droit d’établir un bureau.’¹⁰⁰

De schade die een douanekantoor kon toebrengen aan de plaatselijke handel was aanzienlijk en bovendien in strijd met de Franse preoccupatie omtrent een belastingvrije vaart.¹⁰¹ Strikt genomen was er op de Oostenrijkse aanspraken nochtans weinig af te dingen. Thisquen en Vooght stelden zich weliswaar soepel op in deze kwestie: ‘les commissaires de France continueront de soutenir avec fermeté ce point ou du moins celui de la navigation libre de la Deule, dont nous ne voions point d’apparence de les

⁹⁸ “[...] que vous voulez bien continuer vos soins et diligences pour rechercher et trouver encore d’autres titres et papiers au regard des terres franchises et d’empires, situées dans le Tournesis, et de celles de Mortagne et de Saint-Amand [...]”; brief van de commissarissen aan de Staten van Doornik, 15/04/1716, JBG 127. Brieven van de Staten van Doornik aan de commissarissen 19 & 25/04/1716, JBG 127. Brief van de commissarissen aan de baljuw van Doornik, 05/05/1716, JBG 127.

⁹⁹ “Voulez vous nous assurez que’on a commencé de traiter dans les conférences du denombrement par un échange de la partie située au dela de la Lys du village de Deulemont dépendance d’Ypres.”; brief van de baljuw en schepenen van Ieper aan de commissarissen, 02/05/1716, JBG 127. “[...] que les États de Lille paroisoient désirer faire des échanges pour les enclavements du Tournesis dans leur chatellenie.”; brief van de Staten van Doornik aan de commissarissen 03/05/1716, JBG 127.

¹⁰⁰ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹⁰¹ Wanneer in wat volgt gesproken wordt van een “kantoor” dan wordt hiermee een douanekantoor bedoeld.

pouvoir faire désister.’¹⁰² Als uitweg voor deze heikele situatie stelden de Franse vertegenwoordigers een gebiedsuitwisseling voor, ‘mais comme nous ne sommes pas autorisés à y entrer de notre part, nous n’avons pas voulu en traiter, ni nous engager en aucune discussion.’¹⁰³ Ook de Oostenrijkse ambassadeurs waren niettemin doordrongen van de potentiële voordelen die een uitwisseling van ingesloten gebieden met zich kon meebrengen. Het bood alleszins mogelijkheden om zich van een vrije riviervaart te verzekeren.

Thisquen en Vooght werden door hun Franse lotgenoten langs verschillende wegen en onder zachte dwang aangezet om met hen over enclaveruil gesprekken aan te knopen.¹⁰⁴ Zo dienden deze tijdens de conferentie van twee mei een voorstel in ‘pour remédier à une convention reciproque et provisionnelle aux inconvénients et préjudices que souffrent les sujets demeurant en terre enclavée respective dans l’une ou l’autre domination par rapport à leurs crus, manufactures et denrées.’ Zowel voor de beide vorsten, hun onderdanen als het publieke belang kon dit heilzaam zijn.¹⁰⁵ Bovenal was het echter een handigheidje om Oostenrijk in de richting van gebiedsruil te bewegen.

Het is opvallend hoe de scheidslijn tussen grensproblematiek en enclaveproblematiek op deze manier heel dun werd. Zo wou men proberen grensvraagstukken als Mortagne en Deulemont van een oplossing te voorzien middels het uitwisselen van enclaves. Feit is, dat men op die manier het ene nog maar zeer moeilijk los kon zien van het andere, hetgeen men aan Oostenrijkse zijde te allen prijze wenste te voorkomen. Het loont de moeite om op dit punt de waarschuwing van graaf Königsegg aan het adres van zijn diplomaten opnieuw in herinnering te brengen. Over het ruilen van enclaves stelde hij kordaat: [...] mais vous leur disez là-dessus, que devant toute chose vous devez régler les limites et rentes respectives.¹⁰⁶ Hun overste was duidelijk gewonnen voor het adagium *first thing first*. Aangespoord door zijn Franse collega’s leek Oostenrijk hiervan te zullen afstappen. De keizerlijke diplomaten waren het idee alleszins niet ongenegen.

Men zou hierachter een bewuste Franse strategie kunnen vermoeden, al is het altijd makkelijk om *a posteriori* zulks te verklaren. Wat er ook van zij, deze aanpak hield onmiskenbaar bepaalde risico’s in. Het gevaar om de doos van Pandora te openen was verontrustend reëel, vermits de grenszone rijk was aan ingesloten gebieden. Door de enclaves op de onderhandelingstafel te plaatsen, leek het alsof men in een straatje zonder einde zou belanden en een politiek van marchanderen de overhand zou nemen. Zover kwam het voorlopig nog niet, al was men er zich in beide kampen goed van bewust dat het ruilen van gebieden dubbele winst kon opleveren. Niet alleen in het kader van de huidige grensproblemen, maar ook en vooral in een ruimer toekomstperspectief.¹⁰⁷

¹⁰² Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹⁰³ “[...] il n’est point question, jusqu’à présent, de traiter à cette conférence d’aucun échange de la partie du village de Deulemont qui est de votre chatellenie ni d’autre, et vous pouvez bien être persuadés messieurs que s’il en agissoit nous ne manquerons pas de vous en donner part [...]”; brief van de commissarissen aan de baljuw van Ieper, 03/05/1716, JBG 127.

¹⁰⁴ “[...] messieurs les commissaires de France ont reçu des nouvelles commissions de leur cour pour traiter et convenir avec nous de telles échanges qu’ils trouverons à propos de faire, et qu’ils nous ont fort sollicité d’écrire à votre Excellence, afin qu’il plut à sa Majesté Impériale et Catholique de nous honorer d’une telle commission, au même effet.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹⁰⁵ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 14/05/1716, JBG 127.

¹⁰⁶ Brief van Königsegg aan de commissarissen, 25/03/1716, JBG 127. Zie ook voetnoot 69.

¹⁰⁷ “[...] pour éviter une infinité des inconvénients qu’on a vu déjà résulter par rapport audit respectifs enclavements et qui en résulte encore tous les jours.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

Ook wat betreft de betwiste plaatsen in het Doornikse, leek gebiedsuitwisseling één van de mogelijke pistes.¹⁰⁸ Niettemin wisten de Oostenrijkse diplomaten in hun meirapport te melden dat hun Franse collegae afstand deden van hun aanspraken op het onbezwaard land gelegen in de heerlijkheid Doornik. Het dorp Blandain daarentegen, ‘enclavées dans la même chatellenie’, bleven zij resoluut opeisen. Hiervoor baseerden zij zich niet enkel op het gegeven dat haar inwoners hun belastingen betaalden samen met de Staten van Rijsel, maar eveneens ‘sous prétexte que selon quelques anciens actes, dont ils nous ont communiqués des extraits, la gouvernance de Lille auroit en siècles passés été le juge royal de ces terres.’¹⁰⁹ Op die manier bedienden zij zich voor het eerst van wat tot nu een louter Oostenrijkse claim was geweest: rechtsbevoegdheid over het gecontesteerde Doornikse gebied.

Thisquen en Vooght restte niets anders dan tot vervelens toe hun legitieme aanspraak op het Doornikse te herhalen, daarbij stoelend op de hierboven reeds aangehaalde argumentatie. Gelijk hebben en gelijk krijgen, maakt in diplomatieke aangelegenheden weliswaar een verschil van dag en nacht. Daarom lieten ook zij zich verleiden om hun heil te zoeken in betekenisloze historische argumenten.¹¹⁰ Of dit verbale geweld enige zoden aan de dijk zou brengen, viel te betwijfelen. Tegenover het traditionele Franse belastingsargument stelden de Oostenrijkse diplomaten ‘que d’ailleurs les habitants desdits terres n’en pouvoient échanger la nature et qualité en se soumettant a contribuer avec les États de Lille dans les impôts et aides.’¹¹¹ Door op deze manier verder te negotiëren, riskeerde men zich helemaal vast te rijden. Het was wachten op een aanvaardbaar voorstel van een der partijen om uit deze sluipende impasse te geraken.

Ook voor de dorpen Vezon en Brasménil, ‘qui sont considérable et coupent le droit chemin de Tournay a Mons’, leek een oplossing nog niet in de maak. Ondanks het geleverde bewijsmateriaal en de gunstige berichten in eerdere Oostenrijkse rapporten, bleef men op dit punt redetwisten. Nieuw in de Franse uiteenzetting was het argument dat beide dorpen bij naam waren afgestaan door het Verdrag van Rijsel uit 1699, ter uitvoering van de Vrede van Rijswijk (1697). In de recente Verdragen van Utrecht, Rastadt en Baden kwamen zij daarentegen niet ter sprake en bleven daarom deel uitmaken van Frankrijk.¹¹² Op die manier werden de Oostenrijkse gezanten ertoe gedwongen de hele geschiedenis van deze plaatsen nogmaals uit de doeken te doen. Hierbij ontkenden zij de uitdrukkelijke vermelding van Vezon en Brasménil in het door de Franse diplomaten aangehaalde verdrag en bedienden zij zich eens te meer van hun

¹⁰⁸ “Il est vrai que messieurs les États de Lille paroissent désirer de faire des échanges pour les enclavements du Tournesis, dans leur chatellenie, mais comme nous ne sommes pas encore autorisés pour travailler avec messieurs les commissaires du Roi Très Chrétien a des échanges, nous ne leur pouvons pas faire là-dessus aucune proposition ni aux États de Lille.”; brief van de commissarissen aan de Staten van Doornik, 05/05/1716, JBG 127. Brief van de Staten van Doornik aan de commissarissen, 13/05/1716, JBG 127.

¹⁰⁹ Mémoire des titres touchant Blandain et autres terres nommées francs empire de Termonde en la chatellenie de Lille, 27/04/1716, JBG 129. Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹¹⁰ “Nous avons soutenus que les terres étoient libres et indépendantes de Lille, qu’elles étoient mouvantes de la cour féodale de Termonde, dont celles avoient aussi toujours et suivoient encore la coutume [...] en [...] que les habitants de ces terres avoient aussi toujours du passé ressorti en justice du Conseil en Flandre à Gand [...]”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127. Brief van de commissarissen aan de baljuw van Dendermonde, 26/04/1716, JBG 127.

¹¹¹ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹¹² Daarnaast herhaalde men het traditionele argument dat Vezon en Brasménil afhingen van Condé, vermits zij er hun belastingen betaalden. Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

gekende argumenten.¹¹³ Al werden er andermaal geen bindende verklaringen opgetekend, toch sloot het Oostenrijkse verslag op dit punt eens te meer af met een positieve noot: ‘nous croions tellement avoir convaincu en cet égard les ministres de sa Majesté Très-Chrétienne, que nous avons remarqué qu’ils se désisteront de la possession de ces deux villages.’¹¹⁴ Of het optimisme dit keer gerechtvaardigd was, zou nog moeten blijken.

In de zaak Mortagne had de tweede onderhandelingsronde een beperkte, doch opmerkelijke verschuiving teweeggebracht. Enkele dorpen van het gecontesteerde leengoed werden door de Franse vertegenwoordigers niet langer opgeëist. Bovendien keerde men op deze mondelinge toegeving niet meer terug. Voor Oostenrijk was deze geste weliswaar ontoereikend.¹¹⁵ De felheid waarmee zij hun aanspraken lieten gelden, zorgde kennelijk voor de eerste openlijke irritaties aan Franse zijde. Dit weerhield Doujat en de Bernières nochtans niet te verklaren dat ‘sa Majesté Très-Chrétienne pourroit bien se désister pareillement de la possession des autres villages et lieux, pourveu que sa Majesté Impériale et Catholique leur accorderoit la rivière de l’Escaut, en descendans jusqu’à l’embouchure de l’Escarpe avec cinquante toises de chaque côté de la rive, comme aussi l’Escarpe avec pareille quantité de cinquante toises des deux côtés.’¹¹⁶

Dit opvallende aanbod was even ongewoon als onaanvaardbaar vanuit Oostenrijks oogpunt. Het impliceerde met name een volledig verlies aan controle over voornoemde rivieren. Het idee verhuisde dus vrij snel naar de prullenmand, maar toonde eens te meer aan dat het belastingvrij houden van de riviervaart in de grenszone de voornaamste Franse zorg bleef. Hoe groot het taboe omtrent nieuwe in- en uitvoerrechten wel was, bleek uit het voorlopig laatste Franse voorstel op dit punt. Hun commissarissen ‘ont en dernier lieu fait clairement entendre qu’ils désisteroient pareillement de la possession desdits villages, comme aussi de Vezon et Brasménil, pourveu qu’il fut promis qu’on n’y établiroit aucun bureau et péage ni autre imposition qui embarasseroient la liberté de la navigation comme elle est a présent et a toujours été.’¹¹⁷

Deze aanbieding was uiteraard in meer dan één opzicht interessant voor de Oostenrijkse zaak. Het bood niet alleen een mogelijk antwoord op de problemen rond het leengoed Mortagne, maar eveneens een oplossing voor de betwiste dorpen Vezon en Brasménil. Deze werden als pasmunt uitgespeeld in een voor Frankrijk merkelijk crucialere materie. Het optimisme van de keizerlijke gezanten omtrent deze kwestie is hiermee ook meteen verklaard. Meer dan een tussenoplossing was het weliswaar niet, vermits de keizer werd gedwongen te kiezen tussen het financiële en territoriale gewin. Midden mei werd deze mogelijks belangrijke doorbraak door de Oostenrijkse gezanten persoonlijk voorgelegd aan graaf Königsegg tijdens een onderhoud te Brussel. Op die manier lagen de

¹¹³ Op het klassieke Franse belastingvertoog, repliceerden Thisquen en Vooght op analoge wijze als in de Doornikse kwestie: “sans que les paiements qu’ils (Vezon en Brasménil) pouvoient avoir faire de leur impositions au receveur de France, domicilié a Condé pour leur convenance et a raison de leur voisinage avec ladite ville, ait pu altérer la nature et qualité desdits villages.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹¹⁴ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹¹⁵ “Nous leur avons soutenu que la France n’avoit point plus de droit aux autres villages et lieux, et nous avons absolument persisté d’en avoir pareillement la restitution en exécution du traité de Baden.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹¹⁶ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

¹¹⁷ Het ging dan meer bepaald om de vrije vaart op de Schelde vanaf Condé tot aan de monding van de Scarpe en op deze rivier tot aan Sint-Amand. De Bernières en Doujat voegden eraan toe dat dit de achterliggende idee was bij het behoud van Mortagne in het Verdrag van Baden. Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 09/05/1716, JBG 127.

conferenties te Rijsel voor korte tijd stil.¹¹⁸ Dit nam evenwel niet weg dat met het Franse initiatief, de onderhandelingen in een stroomversnelling terecht konden komen.

Terug in Rijsel, bleef Mortagne alle aandacht opeisen. Bovendien kwamen de Bernières en Doujat opnieuw verrassend uit de hoek. Zonder weliswaar op eerdere toezeggingen terug te komen, overhandigden zij hun Oostenrijkse tegenspelers ‘un mémoire des terres, prés et bois appartenans en propriété au seigneur de Mortagne qu’ils prétendent que la France se seroit réservée par le traité de Baden.’ Dit onverwachte document sloeg Thisquen en Vooght met verstomming.¹¹⁹ Nu men Frankrijk eindelijk zover had gekregen haar claim op de afhankelijkheden van Mortagne te laten varen, hanteerde men namelijk een maximale interpretatie van het stadje Mortagne zelf. Voor de keizerlijke ambassadeurs waren deze nieuwe Franse aanspraken ongehoord en onmogelijk te accepteren: ‘par cette nouvelle proposition, ils venoient demander le propre du seigneur de Mortagne ou de son fief, bien différent de celui de la ville.’¹²⁰ Desondanks bleven hun tegenspelers aan deze nieuwe interpretatie vasthouden.

Ook een vrije scheepvaart was voor Frankrijk imperatief en dat lieten haar gezanten duidelijk verstaan.¹²¹ Dit gaf Thisquen en Vooght de gelegenheid om het Franse douanekantoor te Condé ter sprake te brengen. Gelegen aan de samenloop van de Schelde en de Hene was deze versterkte stad een belangrijk doorvoerpunt voor steenkool tussen Bergen en Doornik. Het betekende eveneens een onvermijdelijke en kostelijke passage voor Oostenrijkse handelaren door Frans territorium.¹²² Vanuit Oostenrijks oogpunt leek het maar normaal dat dit profijtelijke kantoor eveneens opgedoekt zou worden, teneinde de binnenvaart in de regio compleet vrij te maken. Aanvankelijk reageerden de Franse gezanten zeer pragmatisch op deze suggestie, door te stellen dat hun hof de bedoeling had de keizer billijk te vergoeden voor het verlies aan inkomsten uit de gesupprimeerde douanekantoren. De keizerlijke vertegenwoordigers merkten evenwel op dat commissaris de Bernières niet ongevoelig was voor hun argumenten en hun voorstel bij hem zelfs op bijval kon rekenen.¹²³ Of hetzelfde gold voor diens oversten, dat viel nog af te wachten. Bovendien maakten ontoereikende Oostenrijkse volmachten dit soort compromis voorlopig onmogelijk. Zolang er op dat elementaire punt geen verandering kwam, zo stelde men van Franse zijde, kon geen enkel grensgeschil haar schriftelijk beslag krijgen.

Tenslotte werd ook het financiële luik van de onderhandelingen opnieuw onder de aandacht gebracht: ‘nous (de Oostenrijkse gezanten) avons aussi agité dans les conférences tenues depuis notre retour, le point touchant les arrérages deus a la

¹¹⁸ Brief van commissaris Thisquen aan commissaris de Bernières, 09/05/1716.

¹¹⁹ “[...] nous nous étions nullement attendu a ce qu’ils nous feroient ces propositions nouvelles qui étoient beaucoup plus extraordinaire et bien moins fondés que les précédentes, puisque les parties portées par ledit mémoire étoient dispersées d’un côté et d’autre, et situées pour la part dans les lieux et territoires dont la souveraineté appartient incontestablement a sa Majesté Impériale et Catholique [...]”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 04/06/1716, JBG 127.

¹²⁰ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 04/06/1716, JBG 127.

¹²¹ “Ils nous ont en dernier lieu déclaré qu’ils (de Franse commissarissen) venoient de recevoir ordre de leur cour de ne se relacher en nulle manière de la liberté de la navigation [...]”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 04/06/1716, JBG 127.

¹²² Voor een visuele indruk van deze waterlopen, zie de kaart in bijlage 2. GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 276-277.

¹²³ “[...] ces ministres, et particulièrement monsieur de Bernières, est disposé et incliné a porter, s’il peut, la cour a supprimer le bureau de Condé.”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 04/06/1716, JBG 127.

province de Flandre en vertu du précédent traité de Lille en 1699.¹²⁴ De stiefmoederlijke manier waarop dit probleem tot op heden werd behandeld, is opmerkelijk. Nu leek er eindelijk wat schot in deze zaak te komen. Dit was niet geheel toevallig vermits de Staten van Vlaanderen druk doende waren met het in kaart brengen van de door de Franse koning verschuldigde betalingen.¹²⁵ Daarenboven, slaagden Thisquen en Vooght erin hun Franse collega's tot gesprekken over deze kwestie te bewegen met de betrokken partijen.¹²⁶ Ook de Staten van Doornik claimden namelijk recht te hebben op moratoire betalingen door Frankrijk. Op één juni zouden haar afgevaardigden hierover te Rijsel een onderhoud hebben met de Franse ambassadeurs.¹²⁷

1.6. Tijd voor uitwisselingsprojecten

Een drietal maanden na de opening van het congres, leken beide partijen langzamerhand naar elkaar toe te groeien. Op Frans initiatief werden de verschillende vraagstukken niet langer los van elkaar behandeld. Men poogde deze daarentegen te integreren in enkele ruim opgezette ruiloperaties, waarin zowel Oostenrijkse als Franse aanspraken werden gehonoreerd. Het enige wat deze werkwijze in de weg stond, waren de Oostenrijkse volmachten. De Bernières en Doujat beschikten reeds enige tijd over nieuwe mandaten, die hen toelieten over gebiedsruil te onderhandelen.¹²⁸ Dit in tegenstelling tot Thisquen en Vooght, die enkel gecommiteerd waren voor grensproblemen en financiële kwesties. Over uitwisselingsprojecten zoals deze voorzichtig vorm kregen, konden zij geen stelling innemen. Nochtans, zo moest de Oostenrijkse delegatie intuïtief hebben gevoeld, bleek deze praktijk van marchanderen veruit de productiefste weg en de enige mogelijkheid om ook de knelpunten langsheen de gemeenschappelijke grens te ontzenuwen. Het biedt een plausibele verklaring waarom Oostenrijk zich uiteindelijk toch aan dit avontuur waagde. Het vooruitzicht dat het Franse kantoor te Condé in zo een project mogelijk betrokken zou worden, heeft sceptici zoals graaf Königsegg waarschijnlijk finaal over de streep getrokken.

Aldus arriveerden op 15 juni 1716 de nieuwe mandaten te Rijsel.¹²⁹ Met deze nieuwe volmachten hoopte men de noodzakelijke instrumenten in handen te hebben om binnen

¹²⁴ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 04/06/1716, JBG 127.

¹²⁵ Brief van de Staten van Vlaanderen aan de commissarissen, 02/05/1716, JBG 127; brief van de commissarissen aan de Staten van Vlaanderen, 05/05/1716, JBG 127; brief van de Staten van Vlaanderen aan de commissarissen, 12/05/1716, JBG 127.

¹²⁶ “[...] monsieur de Bernières est enfin convenus qu’on entreroit de la part de sa Majesté Très-Chrétienne dans la liquidation des arrerages [...], ainsi nous vous prions messieurs d’envoier ici pour le 15 ou 16 du mois prochain un ou deux députés avec toutes les pièces nécessaires pour pouvoir faire cette liquidation.”; brief van de commissarissen aan de Staten van Vlaanderen, 30/05/1716, JBG 127. “[...] les commissaires de Sa Majesté Très-Chrétienne sont disposez a entrer en liquidation des arrérages des rentes que sont dues a cette province, nous enverrons nos députes a Lille pour y travailler.”; brief van de Staten van Vlaanderen aan de commissarissen, 12/06/1716, JBG 127.

¹²⁷ “Nous avons l’honneur de vous faire part que le seigneur de Bernières a donné jour pour le premier de juin de travailler a la liquidation, [...]”; brief van de Staten van Doornik aan de commissarissen, 23/05/1716, JBG 127. Brief van de commissarissen aan de Staten van Doornik, 30/05/1716, JBG 127.

¹²⁸ Zie hiervoor voetnoot 102.

¹²⁹ “Sa Majesté Impériale et Catholique a aussi envoyé un plein pouvoir nouveau pour l’échange qu’on pourroit faire de quelques endroits, [...] mais [...] lequel nous vous adressons, non que nous avons convenir de l’exhiber au commissaires de France, [...] mais pour le garder avec les autres actes a votre charge. En cas de besoin vous leur pouvez pourtant dire d’être suffisamment instruits de négocier et conclure sur lesdits échanges.”; brief van Königsegg aan de commissarissen, 15/06/1716, JBG 127. De argwaan van de graaf tegenover deze formule was duidelijk nog steeds niet volledig weggeëbd. Brief van de commissarissen aan Königsegg, 21/06/1716, JBG 127.

afzienbare tijd tot een compromis te komen. Een belangrijke voorwaarde was evenwel, dat men precies kon inschatten welke waarde een bepaald gebied bezat. Hiervoor deden Thisquen en Vooght een beroep op lokale vertegenwoordigers, die bekwaam werden geacht om ter plaatse het noodzakelijke onderzoek naar de ligging, omvang en samenstelling van de betrokken plaatsen op een grondige en gedetailleerde manier te verrichten. De Staten van Doornik waren de eerste die in dit opzicht werden aangeschreven. Hun gedeputeerden werden bevoorrechte gesprekspartners van de Oostenrijkse gezanten en van de Staten van Rijsel.¹³⁰ Het was alleen nog maar wachten op de eerste resultaten van dit essentiële veldwerk.

De bilaterale contacten tussen vertegenwoordigers van het Doornikse en de Staten van Rijsel, met het oog op het vaststellen van de exacte ligging, waarde en samenstelling van hun respectievelijke enclaves in de ander zijn gebied, wilden evenwel niet vlotten. Meer zelfs, vanuit Rijsel kwam het bericht dat hun gedeputeerden niet langer wensten deel te nemen aan deze gesprekken.¹³¹ Deze beslissing kwam als een donderslag bij heldere hemel en voorspelde uiteraard weinig goeds voor de toekomstige gespreksrondes, vermits enkel in samenspraak met partners aan de andere kant van de grens betrouwbare ruilprojecten het daglicht konden zien. Noodgedwongen werd het inventariseren van de betrokken plaatsen eenzijdig voortgezet. Men kon zich terecht afvragen in hoeverre dit zinvol was, maar trouw aan hun instructies ging men op de ingeslagen weg verder.¹³²

Met de nieuwe volmachten kregen de conferenties vanaf midden juni een bijkomende dimensie. Het waren vooral de Franse gezanten die hadden aangedrongen op het ruilen van enclaves. Daarom wachtte men van Oostenrijkse zijde op hun eerste suggesties hieromtrent: ‘nous leur avons demandé dans la conférence du 20 du mois passé les projets des échanges qu’ils souhaitoient d’être faits.’¹³³ Niettegenstaande de Bernières en Doujat beloofden om heel binnenkort de eerste projecten over te maken, bleven zij dit steeds opnieuw uitstellen. De Oostenrijkse diplomaten stelden dan maar voor om de onderhandelingen opnieuw te beperken tot de oorspronkelijke territoriale en financiële kwesties. Bovendien bracht het hen ertoe hun treuzelende collegae te verdenken van een bewuste verdragingsstactiek.¹³⁴

Deze insinuaties volstonden evenwel om Frankrijk uit haar schulp te doen komen: ‘que l’intention de sa Majesté Très-Chrétienne et la leur, étoit de faire lesdits échanges le plutôt qu’ils se pourroient et qu’il étoit du service des deux souverains et du bien et repos de leur respectifs états et sujets que cette échange se fit.’¹³⁵ Het verwachte voorstel met betrekking tot Rijsel en Doornik bleef voorlopig weliswaar achterwege, maar werd

¹³⁰ Brief van de commissarissen aan de Staten van Doornik, 28/06/1716, JBG 127; brief van de Staten van Doornik aan de commissarissen, 01/07/1716, JBG 127. Aangezien Rijsel enerzijds heel wat enclaves bezat in het Doornikse en anderzijds Doornik over heel wat ingesloten gebied beschikte in Noord-Frankrijk, hoefde dit niet te verwonderen.

¹³¹ Brief van de commissarissen aan de baljuw van Mortagne en de raadpensionaris van de Staten van Doornik, 12/07/1716, JBG 127.

¹³² Brief van de commissarissen aan de Staten van Doornik, 12/07/1716, JBG 127.

¹³³ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 01/07/1716, JBG 127. Dat de Oostenrijkse ambassadeurs hun collega’s verzochten om met uitwisselingsprojecten op de proppen te komen, toont nog maar eens aan dat zij, in tegenstelling tot hun overste, wel sterk geloofden in de uitweg die deze formule kon bieden.

¹³⁴ “Par votre rapport du premier de ce mois, nous avons appris les lenteurs que messieurs les commissaires de France apportent à terminer les points sur lesquels vous traitez avec eux.”; brief van Königsegg aan de commissarissen, 04/07/1716, JBG 129.

¹³⁵ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 01/07/1716, JBG 127.

ondanks het opschorten van de gesprekken toch in het vooruitzicht gesteld.¹³⁶ Twee andere Franse projecten zagen daarentegen wel het licht. Het lijkt daarom aangewezen om even van het chronologische pad af te stappen en beide meer in detail te behandelen. Dit laat ook toe om de verstrengeling tussen grens- en enclaveproblematiek concreet te illustreren.

1.6.1. De enclaves van Waasten¹³⁷

Eind juni overhandigde de Franse procureur Godefroi een figuratieve kaart aan de Oostenrijkse delegatie, waarop de enclaves van de heerlijkheid Waasten in Frankrijk werden voorgesteld.¹³⁸ Omwille van hardnekkige fraudeproblemen, bezorgden deze ingesloten gebieden de Franse administratie kopzorgen. Aldus lag het besluit van de Bernières en Doujat voor de hand: ‘[...] il seroit donc convenable que le pays qui avoisine la Lys depuis Merville jusque’a Armentières fut entièrement sous la domination du Roi.’¹³⁹ In ruil boden zij hun tegenspelers de parochiegemeenten Dranouter en Westouter en de heerlijkheid Wervikhove aan.¹⁴⁰

De Franse aanbieding was naar eigen zeggen goed overdacht vermits ‘[...] les gens les plus sages et acredités dans le pays ont cru qu’il conviendrait a l’Empereur d’avoir ses villages [...] et il a paru que les échanges faites de cette manière accommoderoit tout le monde, afin qu’il y ait un point fixe de séparation entre les deux états.’ Bovendien vergeleek de memorie ook de totale belastinginkomsten van de betrokken gebieden en kwam tot de slotsom dat dit nadelig uitviel voor de keizer. Omdat het Franse project gelijkheid nastreefde, werd daarom ook een deel van het dorp Neuve-Église in het totaalpakket opgenomen.¹⁴¹ De opmerkelijkste passage in het voorstel had weliswaar betrekking op de parochie Dranouter, waaraan een kleine landtong werd onttrokken die de verbinding tussen het Franse deel van Neuve-Église en Bailleul moest verzekeren en het plaatsen van douanekantoren diende te ontraden. Anders gesteld: het streven naar een proportionele verdeling van de inkomsten, leidde tot de creatie van een nieuwe Franse enclave, waarvan de mogelijke nadelen door knip- en plakwerk werden ondervangen.

Op 29 juli volgde het antwoord van Thisquen en Vooght op dit opmerkelijke voorstel.¹⁴² Het was exemplarisch voor de moeilijkheden waarmee deze en andere ruilprojecten te

¹³⁶ “[...] monsieur de Bernières nous a assuré a son départ de faire communiquer en dedans 8 jours le projet de messieurs les ministres de sa Majesté Très-Chrétienne à l’égard des échanges des respectifs enclavements de Lille et du Tournesis, [...]”; rapport van de commissarissen aan Königsegg, 01/07/1716, JBG 127.

¹³⁷ Voor een visuele indruk bij wat volgt, zie bijlage 2: cartografisch materiaal.

¹³⁸ “Dans la carte mise en mains de messieurs les commissaires de l’Empereur, la ligne jaune marque la séparation des deux dominations et tout ce qui est marqué en jaune en dedans de la ligne jaune sont des enclavements dependans de la chatellenie de Warneton, qui est cedée a l’Empereur par le traité de paix de Baden.”; gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 30/06/1716, JBG 127.

¹³⁹ Deze landstrook omvatte de heerlijkheden Oudenheim (1) dat zich uitstreckte over de dorpen Nieppe en Steenwerck, Pont d’Estaire (2) dat zich uitstreckte over de dorpen Steenwerck en Estaire, Doulieu (3) en Robertmetz (4). Gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 30/06/1716, JBG 127.

¹⁴⁰ De parochie Dranouter kon in twee stukken worden opgesplitst, waarbij het ene deel affing van de heerlijkheid Bailleul en het andere deel van de heerlijkheid Cassel. Dorpen die een parochie herbergden, waren steeds een interessante bron van inkomsten.

¹⁴¹ Gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 30/06/1716, JBG 127.

¹⁴² Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 29/07/1716, JBG 127.

kampen zouden hebben. De Oostenrijkse kritiek op het Franse voorstel was dubbel. Enerzijds was er het financiële argument, waarbij men stelde dat het aangeboden gebied beladen was met schulden en op onregelmatige tijdstippen zijn belastingen betaalde. Anderzijds was er het territoriale gelijkheidsargument, waarbij de keizerlijke diplomaten beweerden dat de opgeëiste heerlijkheden uit vruchtbaardere en dus waardevollere grond bestonden dan het door Frankrijk voorgestelde land. ‘Par ainsi ils sont incomparablement meilleurs et plus considerables par rapport a leur valeur, bonté, situation et en toute manière que les paroisses de Dranoutre, Westoutre et la seigneurie de Wervikhove’, zo luidde de voor de hand liggende Oostenrijkse conclusie.¹⁴³ Het moge duidelijk zijn dat het werken aan een voor beide partijen aanvaardbare ruiloperatie, het startschot kon betekenen voor ellenlange discussies omtrent de evenredigheid van de financiële en territoriale waarde van de geclaimde gebieden.

Zoeken naar een billijk uitwisselingsproject, bleek dus problematischer dan aanvankelijk gedacht. Daarenboven waren er verschillende factoren waarmee men rekening diende te houden bij het evalueren van een gebied. Om die redenen werd men ertoe verplicht zich in samenspraak met de betrokken plaatsen te informeren over de diverse eigenschappen van de enclaves.¹⁴⁴ Bijgevolg hadden de Oostenrijkse commissarissen op 20 juli al de nodige informatie omtrent de heerlijkheid Waasten verzameld. Hun tegenvoorstel werd ter goedkeuring voorgelegd aan graaf Königsegg tijdens een persoonlijk onderhoud te Brussel.¹⁴⁵ Rekening houdend met hun kritiek op het Franse aanbod en met het oog op ‘une parfaite égalité’, hield het keizerlijke gezantschap niet alleen rekening met de gedeelde inkomsten maar ook met de grondwaarde van de uit te wisselen gebieden.¹⁴⁶ Bijgevolg werden het gedeelte van de heerlijkheid Pont d’Estaire dat samenviel met het dorp Estaire, het gedeelte van de heerlijkheid Doulieu dat zich uitstreckte over Estaire en Steenwerck en de heerlijkheid Robertmetz, tussen Merville en Estaire, aan Frankrijk aangeboden. Op die manier werd laatstgenoemd dorp niet langer ingesloten door Oostenrijks gebied. In ruil eiste men het resterende deel van Steenwerck en een aanzienlijk stuk van de parochiegemeente Nieppe op. Derhalve werd de heerlijkheid Waasten verbonden met de door Oostenrijk opgevorderde gebieden.¹⁴⁷

Eind augustus werd dit project door Frankrijk afgewezen.¹⁴⁸ Daarbij verdedigden de Bernières en Doujat de billijkheid van hun eerste werkstuk, door de Oostenrijkse kritiek hierop puntsgewijs te weerleggen. Het Franse voorstel kende niet alleen een groter en dichter bevolkt gebied toe aan de keizer, maar daarenboven werd de territoriale waarde van de gronden door de Oostenrijkse delegatie schromelijk onderschat. Bovendien waren de enclaves van Waasten moeilijk te bewerken en leefden er meer arme mensen, hetgeen nefast was voor de financiële waarde van deze gebieden. Zo beweerden de Franse diplomaten dat de heerlijkheden Pont d’Estaire en Doulieu juist meer achterstallige renten dienden te vereffenen dan Dranouter, Westouter en Wervikhove samen.

¹⁴³ Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 29/07/1716, JBG 127.

¹⁴⁴ Brief van de commissarissen aan de heerlijkheid Waasten, 09/07/1716, JBG 127. GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 309-311.

¹⁴⁵ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 21/07/1716, JBG 127; brief van Königsegg aan de commissarissen, 22/07/1716, JBG 127.

¹⁴⁶ Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 29/07/1716, JBG 127.

¹⁴⁷ In dit voorstel viel de vergelijking van de inkomsten in het nadeel uit van Frankrijk en werd het Oostenrijkse aanbod daarom aangevuld met een aantal kleinere enclaves. Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 29/07/1716, JBG 127.

¹⁴⁸ “Les commissaires du Roi ont dont l’honneur de déclarer a messieurs les commissaires de sa Majesté qu’ils ne peuvent accepter les propositions d’échanges contenues dans leur memoire.”; gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 31/08/1716, JBG 127.

Het gezantschap kwam evenwel met een nieuw project voor de dag: '[...] en cas que messieurs les commissaires de l'Empereur persistent a refuser la première proposition, cette expedient est de ceder a sa Majesté Impériale la terre et bourg de Neuve-Église avec ses dependances.'¹⁴⁹ In ruil eiste Frankrijk dezelfde gebieden op als in hun eerste aanbod. De Bernières en Doujat verdedigden dus hun oorspronkelijke voorstel maar het werkstuk was niet te nemen of te laten. Belangrijker dan dit nieuwe project, waren weliswaar de redenen waarom het Oostenrijkse tegenbod *an sich* als onbespreekbaar werd afgedaan. Frankrijk zag hierin namelijk een drietal problemen: de delen die van Nieppe werden opgeëist '[...] les rendroit maîtres des deux côtés du grand chemin allant de Bailleul à Armentières', hetgeen meebracht dat '[...] les sujets de sa Majesté Très-Chrétienne perdroient la navigation du petit canal de Steenwerck dont se servent les habitants de la chatellenie de Bailleul pour gagner la rivière de Lys', zodat werd besloten '[...] que si leur demande avoit lieu, la Flandre maritime, appartenant au Roi, ne pourroit plus avoir de communication avec la ville et chatellenie de Lille.'¹⁵⁰ Dit zou resulteren in een verwarrend kluwen dat beide mogendheden ertoe verleidde om hun heil te zoeken in de oprichting van nog meer kantoren. Het enige wat de Franse delegatie daarom vroeg was '[...] que ce grand chemin de Bailleul à Armentières, auquel confine ce bourg de Neuve-Église, demeure entièrement en toute sa longueur et largeur sous la domination du Roi.'¹⁵¹

Waarom was deze weg tussen Bailleul en Armentières nu zo belangrijk? Het antwoord op deze vraag toont mooi aan hoe dit uitwisselingsproject omtrent de enclaves van Waasten, verband hield met de grensproblemen rond Deulemont. Het vitale belang van dit dorp was namelijk gelegen in het vrijwaren van de bereikbaarheid van de stad Rijsel. In wezen had het Franse ruilvoorstel dezelfde bekommernis. Het verklaart waarom de Oostenrijkse eis om in het bezit te worden gesteld van de parochiegemeente Nieppe, niet door de beugel kon. Op die manier verwierf men immers controle over de weg die van Bailleul, over Armentières naar Rijsel liep en viel het Franse opzet onverbiddelijk in duigen. Het cynische aan deze vaststelling is, dat de Oostenrijkse diplomaten hoopten om via enclaveruil een antwoord te bieden op de grensvraagstukken, terwijl dit voor hun Franse collegae daarentegen een handige manier bleek te zijn om deze problemen te omzeilen.¹⁵²

Tot slot, had de interesse voor de enclaves van Waasten ook te maken met de vurige Franse wens om vrijelijk te kunnen beschikken over de rivieren in de Noord-Franse regio. Vermits deze gebieden gelegen waren langs de Leie, was de kans reëel dat de Oostenrijkse keizer er vroeg of laat douanekantoren zou openen. Dit betekende een ernstige bedreiging voor de handel en was derhalve onaanvaardbaar. Deze overweging heeft zeker meegespeeld wanneer Frankrijk haar voorstel voor het eerst toelichtte. In het tweede Franse project werd het belang van een vrije vaart zo mogelijk nog duidelijker.

¹⁴⁹ “[...] a quoi on ajoutera que le bourg de Neuve-Église qui seroit joint, est un lieu rempli de manufactures et une terre magnifique.”; gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 31/08/1716, JBG 127. Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 28/09/1716, JBG 127.

¹⁵⁰ Gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 31/08/1716, JBG 127.

¹⁵¹ Gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 31/08/1716, JBG 127.

¹⁵² Wat Frankrijk haar hoofdbekommernis noemde, “[...] de séparer les deux dominations et de faire en sorte que les sujets de l'Empereur ainsi que ceux du Roi eussent le passage libre chacun sur les terres de leur souverains sans être obligés de passer réciproquement sur des terres étrangères.”, was dus eigenlijk geen doel op zich, maar eerder een middel om de eigen agenda te realiseren. Gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 31/08/1716, JBG 127.

1.6.2. De Oostenrijkse grensproblemen en de Franse vrije vaart¹⁵³

De vrije scheepvaart in de grenszone was voor Frankrijk steeds 'leur but principal et essentiel' geweest. Met de nieuwe mandaten achter de hand, konden de gesprekken nu ook op dit punt hun vruchten afwerpen. De Bernières en Doujat hadden er daarom op aangedrongen om met dit thema te starten, alvorens andere twistpunten te behandelen. Dit werd terstond geweigerd door hun Oostenrijkse tegenspelers, hetgeen paste in een breder opzet dat tot doel had zoveel mogelijk in de wacht te slepen in ruil voor deze belangrijke toegeving. 'Nous n'entrerions pas a traiter de la liberté de la navigation et moins a leur accorder, qu'à condition qu'ils se désisteroient absolument de tous prétentions sur les villages et lieux dépendant de Mortagne, cités en détail en nos rapports précédents, et sur Vezon et Brasmainsnil, comme aussi sur les terres d'empires a Blandain, parce'que par ainsi nous pourrions encore profiter d'autres avantages.'¹⁵⁴ De andere voordelen waarnaar hier werd verwezen en die men hoopte te realiseren, was het sluiten van het Franse douanekantoor te Condé. Zoals reeds was gebleken stond de Bernières hier niet weigerachtig tegenover en men trachtte deze beslissing te integreren in de te sluiten deal.

Naast afstand van de drie meest bediscussieerde en belangrijkste grensplaatsen, Blandain, Vezon en Brasménil en het leengoed Mortagne, verlangde men van Frankrijk dus een bijkomend, compensatoir gebaar voor het toekennen van de vrije scheepvaart.¹⁵⁵ Het spreekt vanzelf dat Oostenrijk hiermee doelde op de totale vrijmaking van de scheepvaart in de regio. Het Franse voorstel ging bovendien aardig in die richting: 'messieurs les commissaires de France nous proposant a cet effet de laissez la libre communication pour la rivière de la Haine de Mons, et du Hainau impérial, passant par Condé avec Tournay et les autres villes de la Flandre Autrichienne, comme aussi de quitter les bureaux qu'ils ont établis sur la rivière de la Lys afin que la navigation de toutes les rivières qui sont sous la domination des deux respectifs souverains soit libre.'¹⁵⁶

Even ontstond er wel tegenspraak omtrent de proportionaliteit van de inkomsten die men door het sluiten van de kantoren zou mislopen. Beide delegaties bluftten er hierbij duchtig op los en meenden beurtelings dat zij de gesupprimeerde in- en uitvoerrechten sowieso via land konden omzeilen. Niet zonder enige moeite kwam de Franse delegatie finaal toch tot een aantrekkelijk aanbod. Men zou afstand doen van de dorpen Vezon en Brasménil en de afhankelijkheden en het leengoed rond Mortagne. De bestaande Franse kantoren op de Leie werden weggenomen en op de Schelde werd geen kantoor opgericht en zou de scheepvaart bijgevolg volledig vrij zijn. Tenslotte, zouden er ook op de Hene geen in-, uit- en doorvoerrechten meer worden geheven en werd het kantoor te Condé opgedoekt. Enige uitzondering vormden vier oude rechten die men te Condé zou blijven betalen, maar waarvan er twee gehalveerd zouden worden.¹⁵⁷

¹⁵³ Voor een visuele indruk bij wat volgt, zie bijlage 2: cartografisch materiaal.

¹⁵⁴ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 01/07/1716, JBG 127.

¹⁵⁵ Brief van de commissarissen aan Königsegg, 21/07/1716, JBG 127; brief van graaf Königsegg aan de commissarissen, 22/07/1716, JBG 127.

¹⁵⁶ Gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 27/07/1716, JBG 129.

¹⁵⁷ Dit alles gold "pour équivalent de la libre navigation qu'ils demandent sur l'Escaut depuis Condé jusqu'à Mortagne et sur l'Escharpe depuis Mortagne jusqu'à Saint-Amand comme aussi sur la Deule depuis son embouchure jusqu'à la ville de Lille et sur la Lys depuis ladite embouchure en descendant vers Menin."; gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 27/07/1716, JBG 129. Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 26/09/1716, JBG 127.

De Oostenrijkse diplomaten waren weliswaar niet geheel overtuigd. Vooreerst maakte het aanbod geen melding van Blandain en dat ondanks de vele afdoende redenen en bewijsstukken die de gegrondheid van de keizerlijke aanspraken moesten aantonen. Om die reden geloofden de Oostenrijkse gezanten dat Frankrijk in deze zaak uiteindelijk wel zou toegeven, temeer omdat commissaris de Bernières zulks ook liet doorschijnen.¹⁵⁸ Een tweede twistpunt was Mortagne en wat daaronder diende te worden begrepen: ‘ensuite nous (de Oostenrijkse delegatie) avons pareillement prétendu une partie des 178 bonniers qui composent l’Escroette et la Mayerie de Mortagne, soutenant que par l’article 20 du traité de Baden ne doit demeurer à sa Majesté Très-Chrétienne que l’enceinte de la ville de Mortagne consistante en 27 bonniers et que les 90 bonniers de ladite mayerie situés en deçà de l’Escaut du côté de la ville d’Ath, doivent appartenir à sa Majesté Impériale et Catholique comme une dépendance notoire de Mortagne.’¹⁵⁹ De Franse gezanten bleven weliswaar koppig vasthouden aan hun interpretatie van artikel XX van Baden, vermits het door hen geclaimde gebied onder éénzelfde wet en belastingregime ressorteerde. Van Oostenrijkse zijde zag men weinig heil in het blijvend betwisten van deze aanspraak en was men geneigd om op dit punt een toegeving te doen. De enige voorwaarde was dat Frankrijk zou afzien van haar aanspraken op Blandain. Indien hieraan niet werd voldaan, dreigde de Oostenrijkse afvaardiging zich uitsluitend te beperken tot hun aanvankelijke opdracht en zou de keizer zich het recht voorbehouden om op alle gecontesteerde rivieren belastingen te heffen.¹⁶⁰

Al bij al werd het Franse voorstel als ontoereikend en onvoldoende uitgebalanceerd van de hand gedaan. Elk voorstel dat daarentegen niet gewijzigd kon worden, was een slecht voorstel. Vanuit die overtuiging en met het oog op een rechtvaardiger overeenkomst, vroegen de Oostenrijkse gezanten om bovenop het huidige aanbod eveneens in het bezit te worden gesteld van de Rijksse enclaves Pottes, Cavrines en Mourcourt alsook van het dorp Bléharies en de enclaves van Maulde die afhingen van Sint-Amand.¹⁶¹ Dit werd door de Franse delegatie zonder meer afgewezen, vermits zij de intentie had ‘d’accorder navigation pour navigation et d’échanger terres pour terres.’¹⁶² Dat men het in Frankrijk evenwel niet zo nauw nam met dit voornemen, is tijdens de bespreking van de verschillende ruilprojecten reeds voldoende bewezen. In hun initiatief voor het opheffen van de douanekantoren langsheen de gemeenschappelijke rivieren, was de vervlechting van grens- en enclaveproblematiek zonder meer totaal.

Daarmee was de kous op dit punt voorlopig af. Niettemin, viel tijdens de gesprekken de inschikkelijke opstelling van commissaris de Bernières steeds meer op. Zowel ten aanzien van het Franse kantoor te Condé als het dorp Blandain, toonde hij zich bereid mee te werken aan een voor de Oostenrijkers aanvaardbare oplossing. Elke overeenkomst was uiteraard ondenkbaar indien beide partijen geen water in hun wijn zouden doen, maar de toegevingen waarmee de markies zich bij monde akkoord verklaarde, verdienen evenwel het predikaat opmerkelijk.¹⁶³ Met het verstrijken van de tijd zou deze opzienbarende houding weliswaar in een juister licht kunnen worden geplaatst.

¹⁵⁸ “Cependant monsieur de Bernières nous a fait assez connoître que la France le (Blandain) relachera pourveu qu’on puisse convenir de la libre navigation.”; Brief van de commissarissen aan Königsegg, 27/07/1716, JBG 127.

¹⁵⁹ Brieven van de commissarissen aan Königsegg, 27 & 28/07/1716, JBG 127.

¹⁶⁰ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 26/09/1716, JBG 127; brief van Königsegg aan de commissarissen, 25/11/1716, JBG 127.

¹⁶¹ Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 31/07/1716, JBG 129.

¹⁶² Gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 02/09/1716, JBG 129. Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 26/09/1716, JBG 127.

¹⁶³ Vooral het aanzienlijke inkomensverlies dat het kantoor te Condé zou leiden, leek een brug te ver.

1.6.3. Tweederangsproblemen en een markante personeelwissel

Naast uitwisselingsprojecten, stonden er tijdens de zomerconferenties eveneens een aantal schijnbaar secundaire problemen op de agenda. De Franse commissarissen brachten met name twee van hun oorspronkelijke aanspraken opnieuw te berde: het presidiaal en de abt van de abdij van Sint-Jan te Ieper.¹⁶⁴ Het was van de eerste onderhandelingsronde geleden, dat deze kwesties werden bediscussieerd. Toen hadden Thisquen en Vooght zich nog kunnen verschuilen achter hun mandaten, dewelke verdere gesprekken op dit punt onmogelijk hadden gemaakt. De nieuwe geloofsbrieven deden Frankrijk daarentegen geloven dat dit argument niet langer valabel was. Vandaar een nieuwe poging om in deze zaak haar slag thuis te halen. Of deze demarche vruchten zou afwerpen, viel weliswaar sterk te betwijfelen. Elke hoop op een compromis werd door graaf Königsegg van bij het begin in de kiem gesmoord.¹⁶⁵ Bovendien wist de keizerlijke delegatie droogjes te melden ‘qu’il leur seroit inutile de s’en donner les peines parce que nous étions très sur que sa Majesté Impériale n’y consentira jamais et qu’ainsi nous étions obligés de leur déclarer que nous n’entendrons plus aucune proposition.’¹⁶⁶ Deze opmerking viel bij de Franse ambassadeurs weliswaar in dovemansoren.

Een eerste Franse eis was het begeven van de abtelijke waardigheid voor de abdij van Sint-Jan te Ieper. Hiervoor steunde men op het gegeven dat de leden van deze abdij, oorspronkelijk gevestigd in de Noord-Franse stad Terwaan, na haar verwoesting hun toevlucht hadden gezocht in Ieper. Ondanks deze verhuis en de vaststelling dat Ieper door artikel XII van de Vrede van Utrecht aan de Oostenrijkse Nederlanden was afgestaan, bleef de Franse koning het benoemingsrecht opvorderen.¹⁶⁷ De Oostenrijkse diplomaten verklaarden daarop ten tweeden male dat zij niet gecommitteerd waren voor deze materie en vervolgden met ‘cependant nous ne pouvions pas nous empêcher de leur dire que cette demande étoit la plus extraordinaire et inouïe qui pouvoit se faire, puisque ledit monastère aiant été transféré a Ypres, il y a deux siècles ou environ, et l’Empereur Charles V, de glorieuse mémoire, et tous ses augustes successeurs Rois d’Espagne en avoient toujours conférés sans aucun contredit la dignité abbatiale, toutes les fois qu’elle est venue a vaquer.’ De rijke voorgeschiedenis in deze zaak pleitte dus allerminst in het voordeel van Frankrijk. Bovendien bleef de Oostenrijkse delegatie volhouden dat zij niet bevoegd was om dit probleem te behandelen. Uitspraak over deze kwestie werd daarom gemakshalve op de lange baan geschoven en overgelaten aan de Raad van Financiën.¹⁶⁸

Voor hun tweede claim steunden de Bernières en Doujat op de artikelen XXVIII van de Verdragen van Rastadt en Baden, en meenden dat het door Frankrijk te Ieper gevestigde presidiaal hersteld diende te worden in de voorrechten, waardigheid en bezoldiging die de instelling en haar leden bezaten voor de Spaanse Successieoorlog en de evacuatie van deze stad.¹⁶⁹ Het enige waarin voornoemde vredesverdragen namelijk verandering hadden gebracht, was het Franse rechtsgebied waarover deze rechtbank haar gezag uitoefende. Dat was door de overdracht van Ieper, Veurne en Waasten gereduceerd tot Bailleul,

¹⁶⁴ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 01/07/1716, JBG 127; brief van Königsegg aan de commissarissen, 04/07/1716, JBG 129.

¹⁶⁵ “[...] les deux points ne regardent aucunement votre commission et sur quoi vous n’avez ni reçu jamais aucune instruction, de sorte qu’il convient de vous excuser là-dessus si ces messieurs y voudroient encore insister.”; brief van Königsegg aan de commissarissen, 04/07/1716, JBG 129.

¹⁶⁶ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 01/07/1716, JBG 127.

¹⁶⁷ Zie voor de inhoud van artikel XII van Utrecht voetnoot 52.

¹⁶⁸ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 01/07/1716, JBG 127.

¹⁶⁹ Zie voor de inhoud van de artikelen XXVIII van Rastadt en Baden voetnoot 63.

Bergues en Cassel. Bijgevolg gingen de Franse diplomaten nog een stap verder, door de keizer deels verantwoordelijk te stellen voor het onderhouden van dit gerechtshof.¹⁷⁰

In tegenstelling tot de eerste Franse eis, gebruikten de keizerlijke diplomaten hun mandaten op dit punt niet als alibi en gingen zij wel gesprekken aan met hun collegae. Van Oostenrijkse zijde werden bij dit saillante betoog twee bedenkingen geformuleerd. Allereerst, had deze instelling geen enkel nut en was zij slechts opgericht om te genieten van de verkoop van ambten die eruit voortvloeide. Daarenboven hadden de leden van dit presidiaal reeds voor de evacuatie van de stad, naar aanleiding van het Verdrag van Utrecht, hun hele hebben en houden vrijwillig naar het Franse Bailleul overgebracht.¹⁷¹ Dit deed het Oostenrijkse gezantschap besluiten dat ‘sa Majesté Impériale et Catholique n’étoit pas obligée par le traité de Baden de les recevoir, soit tout ou en partie, ni de souffrir que ce présidial, qui en tout cas seroit entièrement venus a cesser par leur retraite d’Ypres, y soit rétablis au préjudice de sa Majesté qui seroit chargée de l’entretien et du paiement de ses officiers.’¹⁷²

Uit hun gedenkschriften van 7 en 14 september bleek duidelijk dat de Franse delegatie, tegen beter weten in en niettegenstaande de Oostenrijkse argumentatie, bleef vasthouden aan haar aanspraken op dit punt.¹⁷³ Van Oostenrijkse zijde leek men immers niet geneigd tot toegeven en als de Bernières en Doujat bleven aandringen, kon men zich zoals voorheen nog steeds verschuilen achter de ontoereikendheid van hun volmachten. Toch deinde het conflict nog verder uit, wanneer beide heren ook in andere steden dan Ieper het behoud van het vrij gebruik van gemene en particuliere privileges voor de Franse regionale bureaucratie ging opeisen.¹⁷⁴ Voor deze bijkomende claim steunde men eveneens op het reeds genoemde artikel XXVIII van Rastadt en Baden en kwam men tot de slotsom dat ‘une pareille contravention aux traités demande un prompt rétablissement des officiers dans leurs offices et dans la jouissance des honneurs, gages, emolumens et exemptions qui leur ont été attribuez.’¹⁷⁵

De Franse diplomaten gooiden niet alleen wat extra olie op het vuur, maar reageerden eveneens op de beide bedenkingen die door de Oostenrijkse afvaardiging bij hun claim waren geformuleerd. Hun tegenwerpingen werden uiteraard met klem ontkend. Dat de rechtbank geen enkel nut zou hebben, werd gepareerd door eraan te herinneren dat de instelling er slechts gekomen was na langdurig aandringen van de Ieperse magistratuur. Als reactie op ‘la retraite supposée des officiers dudit présidial pendant l’entrée des troupes des États Généraux’, wees men op het feit dat niet één Franse ambtenaar zijn verblijfplaats had verlaten.¹⁷⁶ Frankrijk bleef dus vastklampen aan de gegrondheid van

¹⁷⁰ Gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 05/08/1716, JBG 129.

¹⁷¹ ‘Ils ont a cet effet enlever et transporter d’Ypres a Bailleul tous les archives et papiers du présidial avec toutes les autres marques de leur juridiction [...] dans laquelle ne s’étant trouvé aucun présidial lors de la conclusion des traités de paix de Rastadt et de Baden.’; gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 31/08/1716, JBG 129.

¹⁷² Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 31/08/1716, JBG 129.

¹⁷³ Rapport van de commissarissen aan Königsegg, 28/09/1716, JBG 127.

¹⁷⁴ Er was onder meer sprake van “des juges des traités”, “des receveurs des domaines” en “des conservateurs des registres, des baptêmes et autres”. Gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 07/09/1716, JBG 129.

¹⁷⁵ Gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 07/09/1716, JBG 129.

¹⁷⁶ Om dit argument nog wat meer kracht bij te zetten, voegde men hieraan toe dat “[...] au temps de la conclusion des traités de Rastadt et de Baden, tous les officiers dudit présidial étoient, comme ils sont encore présentement, dans la ville d’Ypres avec leurs familles et ménages, a la réserve des sieurs Du Puy, second président et Masure, greffier [...]”; gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 14/09/1716, JBG 129. De archief- en processtukken die naar de stad Bailleul waren overgebracht, hadden

haar claim en kwam tot de volgende eindconclusie: ‘Sa Majesté Très-Chrétienne se croit bien fondé a demander le rétablissement des contraventions faites auxdits traités et qu’en exécution d’iceux, les officiers du présidial soient maintenus et conservez héréditairement en la ville d’Ypres avec les mêmes honneurs, fonctions, gages, emolumens et exemptions ainsi qu’ils en ont joui sous sadite Majesté.’¹⁷⁷ Het Franse gezantschap week dus geen millimeter af van haar oorspronkelijke aanspraken, maar slaagde er vooralsnog niet in om hun Oostenrijkse confraters te overtuigen.

Sinds de aankomst van de nieuwe mandaten was er, in tegenstelling tot wat men mocht verwachten, weinig vooruitgang geboekt. Bovendien werden de besprekingen te pas en te onpas onderbroken tengevolge de ambtelijke plichten van één of meerdere deelnemers aan het congres, hetgeen de onderhandelingen allerminst ten goede kwam. Bovendien, zag de Oostenrijkse delegatie begin augustus haar voornaamste onderhandelaar Jean-Remacle de Thisquen definitief naar Wenen vertrekken om er als raadsheer te zetelen in de nieuw op te richten Hoge Raad voor de Nederlanden.¹⁷⁸ De opzienbarende beslissing om het gezantschap op deze manier te onthoofden, roept vele vragen op. Waarom werd iemand die van bij het begin de onderhandelingen had gevoerd plots weggepromoveerd? Was men van hogerhand niet tevreden over de wijze waarop commissaris Thisquen de dingen had aangepakt?¹⁷⁹ Vast staat dat er tot op heden weinig concrete resultaten waren geboekt, maar waarom dan niet de hele delegatie vervangen en met een propere lei beginnen? En voerden de diplomaten niet enkel uit wat door hun oversten werd opgedragen, of had Thisquen buiten de lijntjes zitten kleuren? Feit is dat Jean-Remacle, meer dan zijn oversten, geloofde in de mogelijkheid om via uitwisselingsprojecten de grensproblemen te ontwarren. Het zag er weliswaar naar uit dat hij op dit punt een inschattingsfout had gemaakt. Of hem dit werd aangewreven, valt daarentegen te betwijfelen, vermits zijn benoeming als een promotie moet worden begrepen. Naar de juiste beweegredenen is en blijft het dus gissen. Misschien zoekt men het best niet te ver en was Thisquen gewoon een geschikte kandidaat voor de functie.

Michel-Constantin de Ruyschen, graaf d’Elissem, werd door Karel VI als kersvers commissaris aangesteld en nam de rol van Thisquen als hoofdonderhandelaar over.¹⁸⁰

trouwens enkel betrekking op die gebieden die tot de Franse kroon bleven behoren. Deze actie had dus enkel een praktisch doel en mocht niet opgevat worden als het verplaatsen of opdoeken van het gerechtshof.

¹⁷⁷ Gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 14/09/1716, JBG 129.

¹⁷⁸ De Hoge Raad voor de Nederlanden te Wenen werd bij ordonnantie opgericht op 1 april 1717 en had tot taak om voor de Oostenrijkse Nederlanden de keizerlijke beslissingen betreffende bestuurlijke, financiële en gerechtelijke aangelegenheden voor te bereiden. Jean-Remacle de Thisquen stierf op 28 april 1759. Tijdens zijn laatste levensjaren was hij lid van de Raad van Financiën.

¹⁷⁹ In de patentbrieven die Jean-Remacle de Thisquen in de adelstand verhieven (zie voetnoot 6), werd er over diens optreden te Rijsel niets dan goed gesproken: “[...] il s’est acquitté avec beaucoup de zèle et à notre contentement des devoirs de sadite commission.” Deze lofzang moet evenwel met een kritische bril worden gelezen, vermits de begeleidende tekst bij het begeven van een adellijke titel deze toekenning uiteraard diende te legitimeren.

¹⁸⁰ Mandaat voor graaf d’Elissem als keizerlijk commissaris, 08/08/1716, JBG 127.

Michel-Constantin de Ruyschen, geboren te Mechelen op 20 augustus 1655, was meermaals schepen van deze stad tussen 1682 en 1687. Hij schapte het tot raadsheer van de Grote Raad (1688) en de Hoge Raad voor de Nederlanden te Madrid (1699). Terug in de Lage Landen werd hij benoemd tot voorzitter van het gerechtshof van Henegouwen en onder het Oostenrijkse bewind was hij eerst raadsheer en nadien voorzitter van de Raad van State. Hij overleed te Brussel op 31 maart 1732. Vanaf 1693 droeg Michel-Constantin de Ruyschen de titel van baron, nadat zijn Brabants landgoed tot baronnie was gemaakt. Tijdens de Spaanse Successieoorlog promoveerde Filips V hem tot graaf (april 1705), maar de privilegebrieven aan de hand waarvan dit gebeurde, werden naderhand ongeldig verklaard. Toch bleef men hem met die titel aanspreken, ook in de geloofsbrieven die hem tot commissaris benoemden te Rijsel. Op 3

Vanuit Franse hoek werd deze wissel van de wacht toegejuicht: ‘nous perdrons peu au départ de monsieur Thisquen, et nous ne saurions avoir pis, car c’étoit un docteur qui traitoit tout en juge severe, éloignant les accomodements et croyant à la moindre chose avoir un procès à juger: d’ailleurs homme méfiant n’ayant point notre nation qu’il croit avoir trop pris le dessus dans les traittés précédents et si remply de la grandeur de son maître qu’il pensoit ne devoir jamais se relacher en rien.’¹⁸¹ Afgaande op deze weinig flatterende woorden, was het verwijderen van Thisquen misschien toch zo geen slechte beslissing. Een nieuwe afgevaardigde met frisse ideeën zou erin kunnen slagen om de stroef lopende gesprekken vlot te trekken. De Franse delegatie was alleszins in de wolken met deze nieuwkomer. Zij omschreef graaf Elissem als verstandig, verzoeningsgezind en ontwaarden bij hem een grote dosis compromisbereidheid. Dit eensgezind positieve oordeel doet weliswaar de wenkbrauwen fronsen. Namen de Bernières en Doujat hun wensen hier voor werkelijkheid?

Meer dan een half jaar na opening was het bilan van het congres pover. Meermaals werd de hoop op een doorbraak gekoesterd, maar evenveel keer moest men in confrontatie met de bittere realiteit deze opnieuw laten varen. Zou het dit keer anders worden? Zou de aanstelling van een nieuwe Oostenrijkse diplomaat de Franse welwillendheid aanwakkeren? En kon graaf Elissem in staat worden geacht om de onderhandelingen af te sluiten op een voor de keizer voordelige manier. De eerste rapporten laten alleszins weinig wereldschokkends vermoeden. Het sprak namelijk voor zich dat zulk een opdracht een aanzienlijke inwerkperiode vergde, hetgeen verklaart waarom de delegatie naar Brussel werd teruggeroepen. Alvorens verdere stappen te ondernemen, moesten de violen bovendien gelijk worden gestemd.

1.7. Uitgesteld om gezondheidsredenen

Eind september viel het regelmatig rapporteren door het Oostenrijkse gezantschap plots stil. Gedurende de maanden oktober en november leek het alsof er te Rijsel helemaal geen congres aan de gang was. Het eerstvolgende rapport dat men in het archieffonds aantreft, dateert namelijk van 7 december 1716.¹⁸² Maar schijn bedriegt. Het volstaat om de aanvang van dit document te lezen om te begrijpen wat er werkelijk aan de hand was: ‘depuis notre retour en cette ville nous avons, en conformité des ordres de votre Excellence, taché de renouer les conférences avec les ministres du Roi Très Chrétien, mais malgré nos soins nous n’avons pu y parvenir jusqu’à présent à cause de l’infirmité de monsieur de Bernières, laquelle depuis deux mois s’est tellement augmentée qu’il ne lui soit pas possible de vaquer aux affaires de ses emplois.’¹⁸³ De slepende ziekte van commissaris de Bernières had de onderhandelingen noodgedwongen doen stokken, hetgeen een zware hypotheek legde op een congres dat sowieso tot op heden stroef was verlopen.

januari 1722 voegde men de daad uiteindelijk bij het woord en werd Michel-Constantin door keizer Karel VI tot graaf verheven. Daarom zal in wat volgt steeds naar hem worden verwezen als graaf Elissem.

¹⁸¹ Geciteerd bij GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 293.

¹⁸² Rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 07/12/1716, JBG 127. Midden november was de markies van Prié graaf Königsegg opgevolgd als gevolmachtigd minister in de Oostenrijkse Nederlanden. Laatstgenoemde zou worden geattacheerd aan het Franse hof te Parijs. Elissem en Vooght brachten vanaf nu aan beide heren verslag uit.

¹⁸³ Rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 07/12/1716, JBG 127.

Tegen beter weten in, hebben de Oostenrijkse diplomaten getracht om de Franse commissaris toch opnieuw aan de onderhandelingstafel te krijgen. Hun herhaalde pogingen wierpen weinig vruchten af. Daarom richtte men zijn pijlen op diens collega: ‘nous avons représenté a monsieur Doujat que nous avons beaucoup d’attention pour la maladie de monsieur de Bernières mais que s’agissait des intérêts des deux souverains que les conférences ne devoient pas être delayées pour l’absence ou l’incommodité d’un ministre.’¹⁸⁴ Elissem en Vooght opperden om de gesprekken zonder de zieke de Bernières voort te zetten. Persoonlijk maakte commissaris Doujat geen enkel bezwaar tegen dit voorstel, maar hij liet wel fijntjes weten dat hiervoor de instemming van de Bernières zelf noodzakelijk was. Bovendien was het aan de Oostenrijkers om via de l’Achenais, algemeen secretaris en naaste medewerker van de Franse delegatieleden, deze mogelijke uitweg aan de markies verkocht te krijgen. Die zou dan in de toekomst als diens spreekbuis en tussenpersoon kunnen fungeren.

De beslissing hieromtrent liet een aantal dagen op zich wachten. Uiteindelijk wist de l’Achenais te melden dat het nog zeker twee maanden zou duren alvorens de Bernières in staat mocht worden geacht om de onderhandelingen verder te zetten. In aanwezigheid van Doujat en procureur Godefroi vervolgde hij: ‘néanmoins, si on vouloit continuer les conférences on pourroit examiner les prétentions des sujets de sa Majesté Impériale et Catholique touchant les rentes affectées sur les domaines du Roi Très Chrétien en ces pays.’¹⁸⁵ In één adem stemde de markies er dus in toe om de gesprekken verder te zetten, maar beperkte hij deze moedwillig tot de louter financiële kant van de zaak. Uiteraard was dit niet wat de verraste keizerlijke delegatie gehoopt had te horen en verwierp zij dit compromisvoorstel. De grensproblematiek en de discussies rond een belastingvrije vaart in de regio, waren immers van bij het begin uitgegroeid tot de hoofdbekommernis op dit congres en hadden als dusdanig quasi alle aandacht opgeslorpt. In dat licht was de Franse oplossing niet meer dan een zoethoudertje in afwachting van een spoedig herstel van de commissaris, waarna men het ernstige werk zou hernemen.

In een poging om uit deze impasse te geraken, werd dit probleem op initiatief van commissaris Doujat aan maarschalk de Villars voorgelegd. Als hoofd van de Raad van Oorlog diende hij over de hele kwestie een oordeel te vellen en kon zo misschien voor een onverhoopte doorbraak zorgen. Binnen de week werd er hierop een antwoord verwacht.¹⁸⁶ Elissem en Vooght stonden evenwel zeer wantrouwig tegenover deze plotse opstoot van goodwill.¹⁸⁷ Zij wenstten niets anders dan zo snel mogelijk opnieuw gesprekken aan te knopen met een of meerdere Franse vertegenwoordigers en zo tot bindende afspraken te komen omtrent de bediscussieerde twistpunten. Men kon zich bovendien nauwelijks voorstellen dat de Villars niet reeds op de hoogte was gebracht van de gezondheidssperikelen van één van Frankrijks diplomaten. Zolang de Oostenrijkse delegatie hier evenwel geen punt van maakte, kwam hen dit blijkbaar goed uit.¹⁸⁸ De scepsis van hun kant is in dit opzicht dus best begrijpelijk.

¹⁸⁴ Rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 07/12/1716, JBG 127.

¹⁸⁵ Rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 07/12/1716, JBG 127.

¹⁸⁶ Dit schrijven dateert van 6 december 1716. Respons werd dus verwacht rond het midden van de maand. De Raad van Oorlog was onder meer bevoegd voor problemen aangaande de Franse grenzen.

¹⁸⁷ “Quoiqu’il nous paroisse que monsieur Doujat agisse envers nous de bonne foi, cependant nous n’oublions rien pour découvrir s’il n’y a pas d’artifice caché dans cette affaire, [...]”; rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 07/12/1716, JBG 127.

¹⁸⁸ “Ce retardement causeroient un préjudice très considérable au service de sa Majesté Impériale et Catholique d’autant que la France demeureroit en possession de plusieurs villages qui appartiennent notoirement a sa Majesté en vertu du traité de Baden [...]”; rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 07/12/1716, JBG 127.

Een drietal dagen na deze belangrijke mededeling, kregen de keizerlijke diplomaten opnieuw het bezoek van secretaris de l'Achenais. De markies, op de hoogte gebracht van de Oostenrijkse verontwaardiging omtrent diens voorstel, trachtte zich definitief van het hele gebeuren te distantiëren. In het Oostenrijkse rapport luidde het als volgt: 'que monsieur de Bernières n'étoit nullement en état d'entrer en explication d'aucune affaire, mais s'il se remettoit à monsieur Doujat qui étoit le maître de faire cequ'il voudra.'¹⁸⁹ De uitgeputte de Bernières legde de verantwoordelijkheid op die manier volledig bij zijn collega, die autonoom diende te beslissen over het al dan niet voortzetten van de onderhandelingen. Ook over de inhoudelijke invulling van die gesprekken mocht hij blijkbaar geheel zelfstandig beslissen.¹⁹⁰ Vooral dit laatste baarde opzien, rekening houdend met eerdere verklaringen van de zieke commissaris.

Geconfronteerd met deze beslissing, kwam Doujat volledig uit de lucht vallen. Blijkbaar was hij van het opmerkelijk initiatief van de Bernières niet vooraf op de hoogte gebracht. Of was er misschien wat foutgelopen in de communicatie? Ondanks Oostenrijkse druk om Doujat aan de onderhandelingstafel te krijgen, verlangde die eerst zijn zieke collega te spreken. Uit dit gesprek bleek spoedig dat de boodschap onvolledig was overgebracht, vermits 'monsieur de Bernières lui avoit déclaré de bouche que quoiqu'il lui ait fait dire par monsieur de l'Achenais qu'il s'en faisoit le maître, [...] qu'il ne souhaitoit pas que monsieur Doujat travaillât sans lui dans une matière si importante et qui régarde principalement la connoissance de son département.'¹⁹¹ Uiteindelijk veranderde er dus zeer weinig in de houding van de markies, die op het eerste zicht enkel afstand deed van zijn positie als hoofdonderhandelaar. De Bernières legitimeerde diens houding op basis van hun volmachten, die aan geen van beide heren toelieten om op eigen houtje te negociëren. Voor de Oostenrijkers was dit een drogreden en speelden de Franse gezanten onder een hoedje 'pour traîner et faire différer ces conférences.'¹⁹²

Alle ogen waren nu gericht op het Franse hof, waarvan men een doortastend optreden verhoopde. Niettemin, raakte in Brussel en Wenen het geduld langzaam maar zeker op. Het congres leek compleet vastgevroren en indien hieraan niet werd verholpen, zouden de nakende eindejaarsfeesten wel eens een bittere bijsmaak kunnen krijgen. In hun pogingen om de onderhandelingen nieuw leven in te blazen, dienden de Oostenrijkse diplomaten in eerste instantie zachte druk uit te oefenen op de Franse delegatie. Zo kregen Elissem en Vooght de opdracht om zich in geval van verder oponthoud 'se plaindre des délais qu'on apporte à la conclusion d'une affaire débattue depuis si longtemps.'¹⁹³ Indien dit geen zoden aan de dijk bracht, mocht men finaal nog een stap verder gaan: 'se protester contre tout ultérieur délai et déclarer positivement que vous vous retirerez de Lille et des conférences.'¹⁹⁴ Of het zover kwam, moest nog blijken. Feit is dat met deze instructies de voortzetting van het congres aan een zijden draadje hing.

¹⁸⁹ Rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 11/12/1716, JBG 127.

¹⁹⁰ "[...] il ne dépendoit présentement que de lui (Doujat) de résumer les conférences avec nous."; rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 11/12/1716, JBG 127.

¹⁹¹ Rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 11/12/1716, JBG 127. Twee alternatieve hypothesen lijken weliswaar even plausibel. Zo zou het kunnen dat het Oostenrijkse gezantschap, bewust of onbewust, de boodschap verkeerd begrepen had of dat markies de Bernières, geconfronteerd met een verbouwene Doujat, plots met een dubbele tong begon te spreken.

¹⁹² "Nous ne savons pas si monsieur Doujat n'est pas d'intelligence avec monsieur de Bernières [...]"; rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 11/12/1716, JBG 127.

¹⁹³ Voorwaarden hiervoor waren dat commissaris Doujat geen toereikende incentives kreeg van het Franse hof om deze zaak op eigen houtje af te handelen en men de ziekte van collega de Bernières als voorwendsel bleef aanwenden om een heropening van de gesprekken blijvend te blokkeren.

¹⁹⁴ Brief van de markies van Prié aan de commissarissen, 15/12/1716, JBG 127.

Op 15 december, onmiddellijk nadat men voornoemde richtlijnen had ontvangen, begaven de Oostenrijkse gezanten zich naar de verblijfplaats van commissaris Doujat. Zij hoopten dat de Villars een antwoord zou hebben gegeven op diens brief maar kwamen van een kale reis thuis. Tegen de hoge verwachtingen in was er namelijk geen nieuws te melden. Voor Elissem en Vooght was dit het sein om de druk op Frankrijk op te voeren: ‘nous lui temoignasse de n’être pas content de ce retardement et dans la suite du discours nous ne pumes nous dispenser de lui dire que, puisque nous reconnoissons visiblement que l’on cherchoit seulement de tirer cette affaire en longueur, nous avons des ordres très précis de prendre d’autres mesures.’¹⁹⁵ Met deze dreigende taal werd in bedekte termen verwezen naar het schriftelijke protest en mogelijks het daaropvolgend vertrek van de keizerlijke delegatie uit Rijsel. Zonder instructies stond Doujat naar eigen zeggen weliswaar machteloos en hij drong er bij zijn collega’s op aan om hem nog drie à vier dagen respijt te geven. Aanvankelijk vonden deze zich hier niet toe bereid maar uiteindelijk stemden zij er toch mee in om nog tot 21 december geduld uit te oefenen.¹⁹⁶

Die bewuste dag gaf noch Doujat, noch een ander lid van het Franse gezantschap enig teken van leven. Daarop gingen Elissem en Vooght over tot de tweede fase van hun instructies en stelden een gedenkschrift op onder de vorm van een protest. Bij het vallen van de avond trokken zij hiermee naar Doujats vertrekken. Groot was de Oostenrijkse verbazing, toen men hem vrolijk zwaaiend met een brief van zijn overste aantrof. ‘Net toegekomen uit Parijs’, zo wist hij er zonder verpinken bij te vermelden. Het geloof in een succesvolle afhandeling van het congres flakkerde kort opnieuw op maar werd even snel en bruusk weer de kop in gedrukt eenmaal de keizerlijke diplomaten werden geconfronteerd met de inhoud van deze brief: ‘comme elles (de onderhandelingen) ne sont retardées que par le mauvais état de la santé de monsieur de Bernières, je lui écrit pour savoir si elle ne lui permet pas de continuer à travailler avec vous au traité des limites et de me le mander, parce qu’en ce cas là son Altesse Royal nommera un autre commissaire pour le remplacer a cette commission.’¹⁹⁷

Na het lezen van dit ontluisterende antwoord van maarschalk de Villars op hun dringend verzoek tot heropening van de gesprekken, was het oordeel van de Oostenrijkse gezanten eens te meer scherp: de Franse demarche voldeed hoegenaamd niet aan de verwachtingen en werd afgedaan als tijdwinst en een zoveelste poging om de gesprekken te traineren. De brief zou weliswaar verder worden bestudeerd, maar de maat was overduidelijk vol. Het vooruitzicht op de benoeming van een nieuwe diplomaat die de onderhandelingen verder zou voeren, maakte Elissem en Vooght overigens ongerust. Met commissaris de Bernières was de samenwerking namelijk steeds vlotter gaan lopen en met hem kon er meer dan waarschijnlijk een voor de Oostenrijkers bevredigend compromis uitgewerkt worden. Met diens verdwijnen vreesde men daarentegen geconfronteerd te worden met een voorstander van de harde lijn.¹⁹⁸ Oostenrijk besliste daarom zijn stoere taal meer concreet te maken door hun tegenspelers voor een beslissend ultimatum te plaatsen.

¹⁹⁵ Rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 23/12/1716, JBG 127.

¹⁹⁶ “Nous avons fait difficulté d’y condescendre, lui remontant qu’il avoit eu suffisamment de temps pour avoir réponse vue le peu de temps qu’il y a de cette ville à Paris.” en “[...] nous lui accordâmes ce terme en lui répétant que nous serions obligés d’exécuter les ordres dont nous étions chargés.”; rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 23/12/1716, JBG 127.

¹⁹⁷ Kopie van de brief van maarschalk Villars aan commissaris Doujat, 16/12/1716, JBG 127. De datum bij deze brief verwijst zeer waarschijnlijk naar de dag waarop hij is opgesteld, hetgeen natuurlijk vragen doet rijzen bij de late aankomst in Rijsel. Had Doujat hem misschien moedwillig achtergehouden?

¹⁹⁸ Bovendien was het Franse hof in hun ogen reeds lang op de hoogte van de ziekte van commissaris de Bernières maar had zij stevast nagelaten hiervoor een oplossing te zoeken.

De volgende dag kregen de Franse vertegenwoordigers de volgende protestakte te slikken: ‘les commissaires de sa Majesté Impériale et Catholique, pour les raisons mentionnées ci-dessus (de talloze verdragingsmanoeuvres en de voortdurende tegenwerking, inclusief de brief van de Villars) et en vertu des ordres très précis qu’ils ont reçus, se trouvent obligés de se plaindre hautement contre tous ultérieurs délais sous tels prétexte qu’ils puissent être et de déclarer qu’ils se retireront absolument de cette ville, à moins qu’on ne reprenne lesdites conférences au plutôt et que sa Majesté se servira des droits qui les sont incontestablement acquis par ledit traité de paix.¹⁹⁹ Binnen anderhalve week verwachtte de Oostenrijkse delegatie hierop een bevredigend antwoord, zoniet waren de verregaande gevolgen bekend.

De reactie van een nog steeds aan zijn ziekbed gekluisterde de Bernières op dit gedenkschrift, beïnvloedde weliswaar de Franse beslissing. Via de l’Achenais leek hij nog een laatste keer zijn goede wil te tonen, door er bij zijn oversten op aan te dringen hem uit zijn functie te ontslaan en een nieuwe commissaris aan te duiden.²⁰⁰ Van Oostenrijkse zijde werd dit als een ongelukkig want misschien wel vergiftigd gebaar opgevat en men trachtte tevergeefs een laatste maal de markies te overtuigen om in eigen persoon de eerdere toenadering verder te zetten.²⁰¹ De voorlaatste dag van het jaar en een goede week na deze beklijvende confrontatie, werd de vervanger van commissaris de Bernières, baron Lodewijk de Woerden, door het Franse gezantschap voorgesteld.²⁰² Van zodra diens volmachten opgesteld en aangekomen waren te Rijsel, konden de onderhandelingen na drie lange maanden opnieuw opgestart worden.

Met het verdwijnen van commissaris de Bernières van het diplomatieke toneel, loont het de moeite om eens terug te komen op diens gewillige houding tijdens zijn laatste tussenkomsten op dit congres. De verklaring die Nelly Girard d’Albissen hiervoor naar voren schuift, luidt dat de uitgeputte markies zo snel tot bindende afspraken wou komen omdat hij aanvoelde dat zijn gezondheid erop achteruit ging.²⁰³ Om die reden deed hij toegevingen die aan het Franse hof niet meteen op applaus werden onthaald. Vooral het gebruik van het douanekantoor van Condé als pasmunt voor een vrije scheepvaart op Schelde en Scarpe viel niet in goede aarde. Bovendien was dit een persoonlijk initiatief waarmee hij frontaal inging tegen de richtlijnen van zijn oversten.²⁰⁴ Terugblikkend, was diens onbeschikbaarheid voor Frankrijk dus meer een geluk bij een ongeluk. Voor deze hypothese valt zeker en vast wat te zeggen. Het bereiken van een compromis en een snelle en succesvolle afloop van het congres, waren voor deze toegewijde diplomaat

¹⁹⁹ Gedenkschrift afgeleverd aan de heer Doujat en de heer de l’Achenais, 22/12/1716, JBG 127. Vooralsnog werd de soep niet zo heet gedronken als ze geschonken werd, vermits “[...] nous lui avons fait déclarer en même temps que quoique nous avons inséré le mot de plutôt, néanmoins nous attendons encore 8 à 10 jours pour apprendre la résolution là-dessus [...]”; rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 23/12/1716, JBG 127.

²⁰⁰ Rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 23/12/1716, JBG 127.

²⁰¹ “Nous avons répondu a monsieur de l’Achenais de ne pas pouvoir comprendre les raisons que monsieur de Bernières a eu de n’avoir voulu entrer dans les expédients tant de fois proposés, mais il nous répartit que monsieur de Bernières avoit pris son parti là-dessus et qu’il attendoit sur ce la résolution de sa cour.”; rapport van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 23/12/1716, JBG 127.

²⁰² “[...] ledit baron est conseiller d’honneur au parlement à Douai et un des quatre bailly qui dérgent les affaires de la chatellenie de Lille.”; brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 30/12/1716, JBG 127.

²⁰³ De Bernières zong het weliswaar langer uit dan algemeen verwacht, maar stierf uiteindelijk toch te Rijsel op 22 december 1717. Alle speculaties die er circuleerden omtrent het veinzen van de ziekte werden hiermee finaal uit de wereld geholpen.

²⁰⁴ GIRARD D’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 294.

ongetwijfeld de hoofddoelstelling.²⁰⁵ Onder tijdsdruk heeft hij zich meer dan waarschijnlijk vergaloppeerd, tot genoegen van de Oostenrijkse delegatie overigens. Het kon bijna niet anders of baron de Woerden zou een minder soepele aanpak voorstaan die meer in de lijn lag van wat aan het Franse hof werd beslist.

1.8. Tot slot: *desinit in piscem mulier formosa superne*²⁰⁶

De titel voor deze laatste fase is uiteraard niet lukraak gekozen. Spreekwoordelijk kan men er twee verwante betekenissen aan geven: “het begin belooft meer dan er tenslotte gegeven wordt” of “de uitkomst beantwoordt niet aan de verwachting”. Beide zijn van toepassing op de ontknoping van het Congres van Rijssel. De start van een nieuw jaar met een kersverse Franse commissaris had zowel hooggespannen verwachtingen als een dosis bezorgdheid gecreëerd bij de Oostenrijkse delegatie. Men wist niet goed of men nu blij mocht zijn met de nieuwe vlucht die de onderhandelingen zonder twijfel zouden nemen, dan wel bang diende af te wachten hoe de samenwerking met de herschikte Franse vertegenwoordiging zou verlopen. De eerste contacten zouden alleszins voldoende aangeven waaraan men zich mocht verwachten en of er ja dan nee sprake kon zijn van een trendbreuk.

Waar aanvankelijk zeker geen verandering in kwam, waren de verdragingsmanoeuvres waar de Oostenrijkse diplomaten Frankrijk al dan niet terecht van beschuldigden: ‘voiant que la nouvelle commission (voor baron de Woerden) tardoit quelques jours plus que nous avoit fait espérer, nous n’avons pu manqué de nous rendre chez monsieur Doujat pour nous plaindre de ce nouveau retardement.’²⁰⁷ Dat Oostenrijk er ondanks alles een goed oog in had, bleek uit de vraag om de slotakte zoals gebruikelijk op te stellen in het Latijn. Blijkbaar ging men er in Brussel en Wenen toch van uit dat dit verlossende document niet lang meer op zich kon laten wachten en richtte men zich reeds op de praktische afhandeling van het congres.²⁰⁸ Men kwam bovendien overeen om zo vaak als mogelijk te onderhandelen. Toen uiteindelijk ook de volmachten van baron de Woerden in Rijssel aankwamen, leek niets de afhandeling van het congres nog in de weg te staan.²⁰⁹ De pijnlijke ontzuivering zou evenwel snel volgen.

De Franse delegatie opnieuw aan de onderhandelingstafel krijgen, heeft heel wat voeten in de aarde gehad. Dat het een ijskoude douche zou worden eens het zover was, daar had niemand weliswaar ten volle rekening mee gehouden. De eerste twee geanimeerde gespreksrondes sloegen Elissem en Vooght niettemin met verstomming: ‘nous avons espérés que messieurs les commissaires du Roi Très Chrétien auroient continué la négociation selon les retroacts et sur le pied qu’elle étoit a notre séparation au mois de

²⁰⁵ Bovendien kende hij als intendant over Frans-Vlaanderen het smokkelprobleem als geen ander en was hij er waarschijnlijk van overtuigd dat een volledige vrijmaking van de handel in de grensregio een einde zou maken aan deze illegale praktijk. Zie ook voetnoot 18.

²⁰⁶ Letterlijk betekent dit “de van boven mooie vrouw eindigt in een vis”.

²⁰⁷ Het moge duidelijk zijn dat de Oostenrijkse diplomaten zich hadden voorgenomen niet langer met zich te laten sollen en kordater te reageren wanneer de gang van zaken hen niet beviel. Dit nam weliswaar niet weg dat deze vorm van overacting de relaties enkel kon verzuren. Brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 08/01/1717, JBG 127.

²⁰⁸ Brief van Königsegg aan de commissarissen, 30/12/1716, JBG 127; brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 08/01/1717, JBG 127.

²⁰⁹ Mandaat voor baron van Woerden als Frans commissaris, 27/12/1716, JBG 127. De datum verwijst naar de dag waarop het document in Parijs werd opgesteld. Ook in dit geval duurde het blijkbaar langer dan men redelijkerwijs mag verwachten om het geschrift op zijn bestemming te krijgen, hetgeen de vermoedens over kwaad opzet aanwakkerde.

septembre passé, mais bien loin de là ils ont commencé a faire plusieurs contestations sur les trois points principaux des limites [...] affectant une ignorance de tout ce qui s'étoit passé si avant.²¹⁰ Geconfronteerd met deze (gespeelde?) Franse amnesie en onwelwillendheid, hebben de Oostenrijkse diplomaten vergeefs gepoogd de eerdere voorstellen en hun bijhorende argumentatie bij hun collegae in herinnering te brengen. Het viel natuurlijk moeilijk te loochenen dat het congres al bijna een jaar aan de gang was, zeker als men zoals commissaris Doujat een deelnemer was van het eerste uur. Nochtans bleef het Franse gevolg halsstarrig ontkennen dat er omtrent bepaalde twistpunten al verregaande want definitieve toegevingen waren gedaan en weigerde daarom aan te knopen bij eerdere onderhandelingsrondes.²¹¹

Een geval apart was het onbezwaard land te Blandain. Van Oostenrijkse zijde ging men er namelijk vanuit dat na hun instemming met de Franse invulling van Mortagne en haar afhankelijkheden, dit het enige punt was waarover er nog geen overeenkomst was bereikt. Nochtans hadden de keizerlijke diplomaten hun aanspraak op pregnante wijze weten te formuleren. Beide heren waren hun tegenspelers evenwel gevolgd in de opvatting dat 'quand on ne peut pas s'accorder sur certains faits, il faut consulter l'Antiquité'.²¹² Zodoende hadden Elissem en Vooght er mee voor gezorgd dat in deze kwestie de impasse compleet was, ook al hadden zij er terecht op gewezen dat het in deze zaak volstond om zich, in navolging van de letterlijke verdragstekst, te beperken tot de toestand van net voor de Spaanse Successieoorlog. Zij hadden hun hoop dan maar gevestigd op de inschikkelijkheid van collega de Bernières, doch diens fysieke gesteldheid drukte deze resoluut de kop in.

In hun poging om de nieuwe Franse commissaris alsnog van de juistheid van hun claim te overtuigen, overhandigde de Oostenrijkse afvaardiging een gedenkschrift waarin de eigenschappen van het gecontesteerde gebied stuk voor stuk werden opgesomd. Hun uiteenzetting bleef weliswaar in hetzelfde bedje ziek, want putte gretig uit de woelige geschiedenis van het betwiste land om hun aanspraak te funderen. Men kwam uiteindelijk tot de slotsom dat het onbezwaard land van Blandain onafhankelijk was van zowel Rijsel als Doornik, maar 'considérant leur situation, on doit avouer qu'elles sont enclavés au village de Blandain, qui est notoirement du Tournaisis [...]'.²¹³ De Woerden en Doujat hadden bijgevolg geen moeite om de Oostenrijkse argumenten één voor één te ontkrachtten, daarbij gebruik makend van eerder aangehaald bewijsmateriaal: 'après toutes les preuves données que les terres dites d'empire a Blandain ont toujours été des annexes, et fait partie de la chatellenie de Lille, il semble que toutes les difficultés formées a cet égard en faveur de l'Empereur doivent entièrement cesser'.²¹⁴ Het was duidelijk dat men op deze manier geen stap dichterbij een vergelijk zou komen.

²¹⁰ De drie traditionele geschilpunten waarvan sprake, waren de dorpen Vezon en Brasménil, de afhankelijkheden van Mortagne en het onbezwaard land te Blandain gesitueerd in het Doornikse. Ook de vrije vaart op de rivieren Schelde, Scarpe, Deule en Leie kwam aan bod. Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 11/01/1717, JBG 129; brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 16/01/1717, JBG 127.

²¹¹ "Cependant ils ont persisté avec opiniâtreté, desavouant et retractant le tout sous prétexte que rien n'étoit finalement conclu et arrêté [...]"; brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 16/01/1717, JBG 127; gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 18/01/1717, JBG 129.

²¹² Gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 20/01/1717, JBG 129. Zie ook voetnoot 107.

²¹³ Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 13 & 20/01/1717, JBG 129.

²¹⁴ Gedenkschrift afgeleverd door de heer Godefroi aan de commissarissen, 20/01/1717, JBG 129.

Hoe valt de ingrijpende omslag in de Franse houding te interpreteren? Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn, zoals Girard d'Albissen aangeeft, dat de groeiende invloed van Dubois op de Franse buitenlands politiek een verharding van de posities in de hand heeft gewerkt. Tegelijk voegt zij er daarentegen terecht aan toe dat diezelfde Dubois een voorstander was van de Frans-Oostenrijkse toenadering, hetgeen uiteraard moeilijk te verzoenen valt met deze hypothese.²¹⁵ Het lijkt daarentegen juist te stellen dat de onderhandelingen tot op heden eenvoudigweg niet hadden opgeleverd waarop Frankrijk stiekem hoopte. Met dit eufemisme wordt niet alleen bedoeld op het buiten zijn boekje gaan van commissaris de Bernières, maar ook op verschillende andere vraagstukken waarin men te Parijs tegen zijn zin tot toegevingen werd gedwongen. Tabula rasa leek in zulk een precaire toestand blijkbaar de meest voor de hand liggende optie.

De legitimering voor deze drastische ingreep luidde, dat alle proposities tot hiertoe enkel bij monde waren gedaan en dat er bijgevolg nog niets concreet en officieel op papier was gezet. Tegen deze objectieve vaststelling was allicht weinig in te brengen, al kon de intensieve correspondentie tussen de beide gezantschappen en hun oversten een andere indruk wekken. Deze brieven en rapporten bezaten weliswaar geen bewijskracht, niettegenstaande de Oostenrijkers het tegendeel beweerden.²¹⁶ Voor laatstgenoemden zelf tenslotte, waren de beweegredenen achter 'ce changement inopiné des ministres de France' een groot mysterie, al twijfelden zij er geen seconde aan dat persoonlijke motieven zeer zeker een rol gespeeld hadden.²¹⁷

De verontwaardiging bij de Oostenrijkse diplomaten omtrent de Franse opstelling was immens. Zij laakten openlijk de onoprechtheid van hun collega's en zagen blijkbaar geen andere uitweg dan nogmaals dreigende taal te spreken: 'nous leur déclarâmes que nous serions à la fin obligé de prendre d'autres résolutions plus convenables aux intérêts de sa Majesté et de ses sujets et de nous tenir uniquement au traité de paix de Baden.'²¹⁸ Het is nochtans al verschillende keren aangegeven dat een behoud van het status quo op het veld, voor Frankrijk niet eens zulk een slechte oplossing was. Door haar gezanten op deze ondoordachte manier voor een ultimatum te plaatsen, speelden de keizerlijke diplomaten dus onmiskenbaar hoog spel. Het Franse compromis, al was hun voorstel nauwelijks die naam waardig, om van nul te herbeginnen, werd door Elisse en Vooght opgevat als een misplaatste grap.²¹⁹ In hun ogen vielen de onbetwistbare want stevig onderbouwde aanspraken van keizer Karel VI op de bediscussieerde grensplaatsen niet langer te negeren. Bovendien wezen beide heren erop dat Oostenrijk steeds alles in het werk had gesteld om tot een rechtvaardige overeenkomst te komen. Aan goede

²¹⁵ Bovendien lijkt het aan een persoon toeschrijven van veranderingen in het buitenlandse beleid wat bij de haren getrokken en wordt iemands individuele macht maar al te vaak overschat. Dit neemt niet weg dat de invloed van Dubois, een geestelijke die fungeerde als naaste raadgever van de Franse regent de hertog van Orléans, groot was en dat hij als intelligent en geduldig diplomaat ook een aanzienlijk aandeel had in de revolutionaire Frans-Britse defensieve alliantie (november 1716); MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 108-111. GIRARD d'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 294.

²¹⁶ "Ils (de Franse commissarissen) ont taché de s'excuser sur ce que toutes les propositions n'aient été faites que de bouche, il n'y avoit rien de conclu jusqu'ici [...]"; brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 16/01/1717, JBG 127. Het Oostenrijkse antwoord hierop luidde, dat Frankrijk niet kon ontkennen dat bij publieke onderhandelingen de mondeling gemaakte beloftes over evenveel bewijskracht beschikten als waren ze neergeschreven.

²¹⁷ Brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 16/01/1717, JBG 127.

²¹⁸ Brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 16/01/1717, JBG 127.

²¹⁹ "Il nous paroissoit qu'ils avoient dessein de tenir encore autant de conférences qu'on a tenues sans convenir de rien." en "Ils vouloient par la recommencer le tout et consommer inutilement le temps."; brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 16/01/1717, JBG 127.

bedoelingen was er aan hun kant schijnbaar geen gebrek geweest.²²⁰ Aangezien deze aan Franse zijde niet langer aanwezig waren, leek een nieuwe confrontatie onafwendbaar.

Het onvermijdelijke gebeurde op 11 januari 1717, wanneer de Oostenrijkse afvaardiging een tweede protestmemorie overhandigde aan de Franse gezanten. Hierin noemde die de verschillende rechten waarop de keizer aanspraak maakte nog een laatste keer op.²²¹ Daarnaast gaf dit document in niet mis te verstane bewoordingen een overzicht van hetgeen zou volgen indien baron de Woerden en Doujat elke samenwerking bleven weigeren: ‘les commissaires de sa Majesté Impériale et Catholique croiant être inutile de continuer les conférences sur le pied qu’on veut les reprendre, considéré le peu de fruit qu’elles produiroient pour avancer ce traité, et ils se trouvent obligés de déclarer qu’ils ont reçus des ordres très précis de se retirer incessamment de cette ville et que sa Majesté se tiendra uniquement au traité de Baden [...] et se servira de son droit incontestable de mettre des bureaux sur toutes les rivières de l’étendue de sa souveraineté et juridiction.’²²² De keizerlijke gezanten drongen er vervolgens sterk op aan om tegen de 15de van de maand hierop een uitgesproken antwoord te krijgen, zodat men eindelijk wist waar men aan toe was. De gewenste respons kwam er weliswaar niet, integendeel: het traditionele doch meermaals ontkrachtte Franse discours, werd nogmaals opgedist en aangevuld met een aantal halfslachtige suggesties.²²³ Dit was de befaamde druppel die meteen ook het einde van het congres inluidde. Elissem, Vooght en actuaris Heems keerden eind januari Rijsel definitief de rug toe, *insalutato hospite*!

Hoe moeten we deze verregaande Oostenrijkse beslissing nu evalueren? Misschien was het een intimidatiepoging, die beoogde de Franse gezagsdragers te verontrusten en tot meer inschikkelijkheid te bewegen. Men had sowieso niets te verliezen, vermits men door de Franse omslag toch met lege handen stond en het verlaten van Rijsel daar niets wezenlijks aan zou veranderen. Een definitieve breuk tussen beide partijen was daarentegen uit den boze, gezien het grote belang dat Oostenrijk had bij een billijke schikking.²²⁴ Daarom had de actie wel wat weg van een risicovolle wanhoopsdaad, aangezien men er zijn Franse collega’s mee in de kaart speelde. Het zou namelijk naïef zijn te denken, dat Frankrijk zelf het initiatief ging nemen om gesprekken op te starten waarin het uiteindelijk meer te verliezen dan te winnen had. Tenslotte zou het wel eens een weloverwogen strategische keuze kunnen geweest zijn, indien de Oostenrijkse redeneertrant erin bestond dat er beter geen overeenkomst uit de bus kwam dan een voor de keizer nadelig compromis. Waarschijnlijk was diens geduld en dat van zijn entourage op en leek het hen beter om een korte reflectieperiode in te lassen. Daar was het uiteraard een uitgelezen moment toe, nu de Franse afvaardiging de onderhandelingen terug naar af had gekatapulteerd. Wat men daarentegen onvoldoende had ingecalculeerd,

²²⁰ Brief van de commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 16/01/1717, JBG 127. “Sa Majesté a apporté de son côté toutes les facilités possibles en condescendant non seulement à ce que les conférences se tiendroient dans la ville de Lille, mais aussi en autorisant ses commissaires pour traiter au delà de ce qu’elle étoit obligée par ledit traité de Baden.”; gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 11/01/1717, JBG 129.

²²¹ Gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 11/01/1717, JBG 129. Het ging om de claims op Vezon en Brasménil, het ommeland van Mortagne en Blandain.

²²² “[...] en exécution duquel les commissaires de sa Majesté demandent plusieurs villages et lieux qui sont de sa domination et dont cependant le feu Roi Très Chrétien s’est induement emparé en 1713.”; gedenkschrift afgeleverd door de commissarissen aan Frankrijk, 11/01/1717, JBG 129.

²²³ Beide commissarissen meenden zichzelf bovendien geen enkel verwijt te kunnen maken en benadrukten dat zij steeds oprecht gehandeld hadden. Gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan de commissarissen, 15/01/1717, JBG 129.; antwoord van de Franse commissarissen op de Oostenrijkse protestmemorie, 29/01/1717, JBG 127.

²²⁴ GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 294.

was dat het aantal grensproblemen tussen de beide grootmachten in de nabije toekomst aangevuld werd met plaatsen in zowel het oosten als Luxemburg. Vooral het geschil rond Rodemack bleek een heet hangijzer te zijn. Een half jaar na het afspringen van de dialoog te Rijsel zou graaf Königsegg, als nieuwe Oostenrijkse ambassadeur te Parijs, zich met deze problematiek inlaten. Tegelijk trachtte hij de vergiftigde erfenis van het voorbije congres op een constructieve manier uit te spelen. Hoe dat allemaal in zijn werk ging, valt te lezen in deel III.2.

Alvorens hiermee aanvang te nemen, lijkt het aangewezen een laatste keer kort terug te blikken op het Congres van Rijsel en zich de vraag te stellen hoe we het hele gebeuren moeten beoordelen.²²⁵ Op het eerste zicht lijkt het allemaal een maat voor niets geweest. Het eindeloze gepalaver heeft niet geresulteerd in een voor beide partijen aanvaardbare slottekst. Integendeel, men is op gespannen voet uit elkaar gegaan zonder enig tastbaar resultaat. Deze conclusie ligt voor de hand indien enkel begin- en eindsituatie van het congres met elkaar vergeleken worden. Op die manier houdt men weliswaar geen rekening met het onderhandelingsproces zelf en de inhoudelijke rijkdom die haar bijwijken kenmerkte. Zo gaat men al te gauw voorbij aan de manier waarop tijdens gespreksrondes problemen kernachtig gedefinieerd worden, uiteenlopende oplossingen worden geformuleerd en tegengestelde opvattingen langzaam naar elkaar toegroeien. Wanneer twee partijen er niet in slagen een tussenoplossing te bereiken, wil dit daarom nog niet zeggen dat al hun beider proposities als waardeloos moeten afgedaan worden. Alleen de toekomst kan namelijk uitwijzen of een welbepaald voorstel enkel geweigerd werd omdat de tijd er nog niet rijp voor was. Het is daarom inopportuun want te makkelijk om zo kort na het congres een vernietigend oordeel te vellen, vermits de in haar schoot ontsproten ideeën hun betekenis en invloed misschien pas op een later tijdstip zullen laten gelden.

²²⁵ Deze terugblik zal gebeuren op basis van een rapport dat meer dan een maand na afloop van het congres werd opgesteld door graaf Elisse en burggraaf Vooght onder de titel “une relation individuelle et circonstancée de tout ce qui s’est passé depuis le commencement des conférences qui ont été tenues dans la ville de Lille au sujet des limites”; algemeen rapport van de Oostenrijkse commissarissen aan de markies van Prié en aan Königsegg, 04/03/1717, JBG 129.

2. Het “intercongressum”: van Rijssel over Parijs tot Kamerijk (1717-1721)

2.1. Het jaar 1717: een nieuwe start?

Een half jaar na de bruuske afloop van het Congres van Rijssel eind januari 1717 zou graaf Königsegg als keizerlijk ambassadeur de grensbesprekingen nieuw leven proberen in te blazen. Reeds kort na het vertrek van de Oostenrijkse commissarissen had Frankrijk bij monde van maarschalk Villars laten blijken dat voor hun part er zeker geen definitief punt was gezet achter de onderhandelingen: ‘Son Altesse Royale est bien résolue de faire tout ce qui est en Son pouvoir pour maintenir la plus parfaite intelligence entre le Roi et l’Empereur, bien persuadé aussi que sa Majesté est dans les memes sentimens, je crois, que ce qui convient le mieux en attendant que les conferences se renouent, c’est de part et d’autre on ne fasse aucun acte de Souveraineté dans les lieux contestés [...]’.²²⁶ Eenzelfde verzoenende taal sprak markies Rossi, de Franse afgevaardigde in Brussel, tijdens een onderhoud in februari 1717 met de markies van Prié.²²⁷ De Oostenrijkse gevolmachtigd minister liet zijn gesprekspartner duidelijk verstaan dat men de onderhandelingen had beëindigd, weliswaar zonder daarmee op een totale breuk aan te sturen. Hij verheugde er zich wel over dat het optreden van de commissarissen Elissem en Vooght zijn effect blijkbaar niet had gemist, vermits ‘je vois que le rappel des commissaires leur a fait quelque peine et par consequent a produit un bon effet’.²²⁸

Het was evenwel te vroeg om in te schatten welke de precieze reactie van Frankrijk zou zijn op de terugtrekking van de Oostenrijkse vertegenwoordigers. Daarvoor dienden eerst opnieuw officiële besprekingen worden opgestart. Aanvankelijk leek de keizer nog te spelen met het idee om de draad in Rijssel opnieuw op te pikken, op voorwaarde dat Frankrijk zijn goede wil toonde door de territoriale bepalingen uit het Vredesverdrag van Baden daadwerkelijk uit te voeren.²²⁹ Uiteindelijk werd beslist om de opdracht toe te vertrouwen aan graaf Königsegg, wiens missie in de Zuidelijke Nederlanden na de ondertekening en ratificatie van het Derde Barrièreverdrag en de komst van markies de Prié volbracht was. De graaf zou daarop in Parijs Johann Christoph van Pendterriedter opvolgen als gezant van de Oostenrijkse keizer bij het Franse hof.²³⁰ Hij was de ideale figuur om de onderhandelingen een nieuwe start te geven, vermits hij volledig op de hoogte was van de stand van zaken in de verschillende grensdisputen.

²²⁶ Brief van maarschalk Villars aan de markies van Prié, 19/02/1717, JBG 127.

²²⁷ Léandre Rossi, markies van Mont-Vibian-le-Vieux was een ridder van de Orde van Malta die van december 1714 tot december 1726 zaakgelastigd was van de Franse koning in de Zuidelijke Nederlanden. Hij speelde ook een belangrijke rol in de onderhandelingen te Utrecht als tussenpersoon en correspondent van Frankrijk; BÉLY, *Espions et ambassadeurs*, 101-103, 207-208; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l’empereur Charles VI*, 234. Hercules Jozef Lodewijk Turinetti, markies van Prié (1658-1726) was een Oostenrijkse diplomaat en staatsman die op 17 november 1716 als gevolmachtigd minister het bewind over de Zuidelijke Nederlanden had overgenomen van graaf Königsegg. Voordien was Prié gedurende vier jaar keizerlijk diplomaat geweest in Rome (1710-1714). Bij afwezigheid van landvoogd Eugenius van Savoie, die zijn functie als landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden niet kon opnemen vermits hij de keizerlijke legers aanvoerde op de Balkan tegen de Turken, was de markies ook dienstdoend gouverneur-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden. Beschuldigd van omkoperij en valsheid in geschrifte zou hij in december 1724 worden teruggeroepen naar Wenen; PICHORNER, ‘Patente und Instruktionen für die Statthalter der Österreichischen Niederlande (1715-1726)’, 136-137.

²²⁸ Brieven van de markies van Prié aan Eugenius van Savoie, 25/02/1717 & 04/03/1717, JBG 127.

²²⁹ Brief van Eugenius van Savoie aan de markies van Prié, 20/03/1717, JBG 127.

²³⁰ Over het verblijf van Pendterriedter in Parijs zie BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 109-124. Königsegg was de eerste persoon met de titel van ambassadeur die het Weense hof naar Parijs zond sinds de Vrede van Westfalen (1648). Hij kwam er aan op 20 maart 1717; MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, 126.

Begin juni 1717 kreeg graaf Königsegg zijn eerste instructies van de Oostenrijkse keizer: '[...] je vous ordonne de demander de cette Cour une entière et fidelle execution des Traités de Riswick et de Bade, en me mettant d'abord en possession de tous les lieux qui ne sont pas contestables [...] et remettant ce qui est veritablement douteux et contestable a une convention a regler a l'amiable dans un temps limité.'²³¹ Daarnaast vestigde de keizer de aandacht op een plaats die reeds sinds de Vrede van de Pyreneeën (1659) tot de betwiste gebieden behoorde tussen Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden. Het dorp Rodemack was na de Vrede van Aken (1668) in Franse handen gevallen.²³² Volgens de Vrede van Rijswijk (1697), dat de grondslag vormde van het Verdrag van Baden, diende deze militair en strategisch waardevolle plaats terug naar de Spaanse Nederlanden te keren.²³³ Al die tijd was de Franse koning weliswaar verbeten blijven vasthouden aan Rodemack als afhankelijkheid van Thionville. Als nieuwe soeverein over de Zuidelijke Nederlanden plaatste nu ook de Oostenrijkse keizer het gecontesteerde dorp, baljuwschap en haar afhankelijkheden opnieuw op de reeds propvolle agenda.²³⁴

Om deze problematiek met graaf Königsegg te bespreken werd in Parijs maarschalk de Villars aangewezen, de nieuwe minister van Oorlog. De Oostenrijkse gezant stelde hem voor om de onderhandelingen verder te zetten daar waar deze in Rijsel waren afgebroken met de ziekte van commissaris de Bernières. Frankrijk weigerde echter de situatie van september 1716 als nieuw vertrekpunt te nemen. Men ontkende immers de voorstellen te hebben gedaan die hen van Oostenrijkse zijde waren toegeschreven en waarop zou worden voortgebouwd. Bijgevolg stuurde de Villars aan op een volledig nieuwe start.²³⁵ Algauw werd duidelijk dat er in de Franse houding nog niet veel veranderd was in vergelijking met een half jaar voordien. Ook toen had men na de benoeming van baron de Woerden als kersvers Frans vertegenwoordiger geprobeerd om de besprekingen met een schone lei te beginnen, hetgeen Oostenrijk ertoe had gebracht om deze op te schorten. Het zag er dus naar uit dat het nog lange en moeilijke gesprekken zouden worden aan de oevers van de Seine. Om de nodige tijd en aandacht aan dit dossier te kunnen besteden, werd de keizerlijke delegatie op voorspraak van Königsegg versterkt met baron Marc de Fonseca.²³⁶ Voorts trachtte men de druk op Frankrijk op te voeren

²³¹ Brief van keizer Karel VI aan Königsegg, 02/06/1717, JBG 127.

²³² Sindsdien werd deze plaats onafgebroken door Frankrijk bezet met uitzondering van de jaren 1673-1679, wanneer de Spanjaarden zich opnieuw meester maakten van Rodemack; GIRARD d'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 107-108, 294.

²³³ Artikel X van de Vrede van Rijswijk stelde dat: "Tous les Lieux, Villes, Bourgs, Places, et Villages, que le Roi Très-Chrétien a occupez et réunis depuis le Traité de Nimegue dans les Provinces [...] du Pais-Bas, selon la Liste desdites réunions produites de la part de Sa Majesté Catholique [...] demeureront à Sa Majesté Catholique absolument et à toujours [...]." Op de lijst van de provincie Luxemburg stond ook Rodemack met twintig afhankelijk dorpen; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXI, 460, 484, eigen cursivering.

²³⁴ Brief van keizer Karel VI aan Königsegg, 02/06/1717, JBG 127; brief van Königsegg aan de markies van Prié; 17/06/1717, JBG 131.

²³⁵ Brief van Königsegg aan keizer Karel VI, 24/06/1717, JBG 131; brief van Königsegg aan de markies van Prié, 08/07/1717, JBG 131; brief van Königsegg aan keizer Karel VI, 10/07/1717, JBG 131.

²³⁶ Baron, later graaf (1731) Marc de Fonseca werd geboren in de tweede helft van de 17de eeuw en overleed circa 1740. Zijn ambtelijke loopbaan nam een aanvang onder Karel II met de aanstelling tot rekenmeester te Brussel. Sedert 17 juli 1714 fungeerde hij tevens als grootbaljuw der stad en kasselrij Kortrijk. Het waren weliswaar de diplomatieke activiteiten die het voornaamste deel vormden in de dienststaat van de Fonseca. Tot eind 1729 stond hij te Parijs geaccrediteerd als keizerlijk ambassadeur. Hij heeft ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld bij het totstandkomen van de formele erkenning door Europa van de Pragmatieke Sanctie. Met de ondertekening van de preliminaire van Parijs (mei 1727) wendde de baron een dreigende oorlog met Groot-Brittannië, de Republiek en Frankrijk af naar aanleiding van de Zuid-Nederlandse vaart op Oost-Indië. Het succes van deze diplomatieke bedrijvigheid bracht hem uiteraard in zeer hoog aanzien bij de keizer. Een hele reeks lucratieve ambten vielen de Fonseca dan ook ten deel, waaronder het voorzitterschap (thesaurier-generaal) van de Raad van Financiën (1731-1734). Mandaat voor baron de Fonseca, 07/08/2007, JBG 130. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, 91.

door ermee te dreigen douanekantoren op te zetten langs de rivieren Deule, Schelde en Scarpe, indien Frankrijk bleef doorgaan met het heffen van vaarbelastingen in Condé, Bousbecques en Komen. Op die manier wou men hen treffen op het punt dat de Franse commissarissen in Rijsel het vurigst hadden bepleit: de belastingvrije vaart.²³⁷

2.2. Het jaar 1718: zonder vrucht

In de winter van 1717/1718 werd graaf Königsegg getroffen door ziekte, waardoor het hem geruime tijd onmogelijk werd gemaakt om zich van zijn opdracht te kwijten. Zolang zijn collega buiten strijd was, zocht baron de Fonseca de druk op de ketel te houden. Zonder veel resultaat overigens, vermits Frankrijk bleef volharden in de boosheid en het spel der ontkenning ten volle speelde. Bovendien leek het de sukkelende graaf weinig zinvol en voorbarig om de Franse gesprekspartner al dreigend tot inkeer te brengen, zoals de keizer hem had opgedragen. Om de zaken te bespoedigen, diende men Frankrijk daarentegen te overtuigen om commissarissen te benoemen die zich specifiek met de grensproblematiek zouden inlaten. Voorlopig kende men hierin weliswaar geen succes, zodat het geloof in een snelle en bevredigende afhandeling langzaam wegebde.²³⁸ Zo gaf markies de Prié aan prins Eugenius van Savoie te kennen dat ‘je crains fort que la conjuncture présente ne sera pas assez favorable pour pouvoir obliger cette Cour a venir a une convention raisonnable ou du moins a relacher ce qui appartient a sa Majesté.’²³⁹

Het was duidelijk dat de markies hiermee niet alleen doelde op het feit dat Königsegg buiten strijd was. De politieke conjunctuur op het Europese continent was bij het begin van 1718 op zijn minst gespannen. Sinds 1716 had Guilio Alberoni een herovering gepland van zuidelijk Italië en daartoe de Spaanse vloot heropgebouwd in de haven van Barcelona.²⁴⁰ De arrestatie van de Spaanse grootinquisiteur door het Oostenrijkse gezag in Milaan was voor Filips V voldoende reden om de nieuwe vloot vervroegd in de strijd te gooien. Terwijl deze einde juli 1717 koers zette richting Sardinië, werd de Spaanse koning door Groot-Brittannië tevergeefs herinnerd aan de neutraliteit die men voor Italië overeengekomen was. De aanval kwam voor Oostenrijk, dat op de Balkan de belangrijke belegering van Belgrado had aangevat in haar oorlog tegen de Verheven Poort, op een zeer ongelukkig moment. Men zag zich verplicht om zo snel mogelijk vrede te sluiten met de Turkse sultan en de militaire aandacht te verleggen naar het schiereiland. Tevens toonde men zich in de Hofburg welwillender tegenover de diplomatieke pogingen die sinds het begin van 1717 werden ondernomen om de vrede in het Middellandse Zeegebied te handhaven.²⁴¹

²³⁷ Brieven van keizer Karel VI aan Königsegg, 09/10/1717 & 20/10/1717, JBG 131.

²³⁸ Brief van de Fonseca aan markies van Prié, 26/01/1718, JBG 131.

²³⁹ Brief van markies van Prié aan Eugenius van Savoie, 07/02/1718, JBG 131.

²⁴⁰ De Italiaan Guilio Alberoni (1664-1752) kwam in Spanje terecht toen de hertog van Parma hem in 1702 in het zog van de hertog van Vendôme naar Madrid stuurde. Hij wist er zich in de gunst te werken van de hoogste Spaanse regeringskringen en regelde het huwelijk tussen Elisabeth Farnese, dochter van de hertog van Parma, en Filips V. Zij wist haar man te overtuigen om Guilio tot bisschop van Malaga te benoemen en vervolgens als eerste minister aan te stellen (1715). Twee jaar later viel Alberoni het kardinaalschap te beurt. Hij maakte van de herovering van Italië zijn levenswerk in de hoop daarmee zijn broodheren te dienen, maar kreeg felle tegenwind van eerst Groot-Brittannië en nadien ook Frankrijk. De kardinaal zou daarop gedwongen worden in ballingschap te gaan en keerde terug naar Italië; FREY en FREY, *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, 4-5.

²⁴¹ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 441-442; MCKAY, *Allies of Convenience*, 152-158; L. WIESENER, *Le régent, l'abbé Dubois et les anglais d'après les sources britanniques*, II, Parijs, 1893, 89-97.

Het hoeft dus niet te verbazen dat bij aanvang van het jaar 1718 de aandacht van de verschillende vorstenhuizen en hun vertegenwoordigers gericht was op wat er zich in Zuid-Europa afspeelde. Niettemin meende Eugenius van Savoie, in tegenstelling tot de markies van Prié, dat ‘toute conjuncture est bonne a demander l’execution des Traités’ en dat ook vergeldingsmaatregelen als ultieme troefkaart kon worden uitgespeeld ‘[...] pour interrompre une possession dont la France se sert a son grand avantage et notable préjudice de Votre Majesté pour en former a l’avenir un prétexte de droits contre toute justice et équité.’²⁴² Het leek er sterk op dat er in Oostenrijkse regeringskringen geen eensgezindheid bestond over de manier waarop men Frankrijk het best kon benaderen. Zou men hen met fluwelen handschoenen aanpakken zoals vooral Königsegg, de Fonseca en in mindere mate de markies van Prié voorstonden, of koos men voor een meer assertieve strategie zoals Eugenius en Karel VI zinnens waren?²⁴³ Welke formule men ook zou volgen, maarschalk de Villars liet in niet mis te verstane bewoordingen doorschijnen dat de mislukte onderhandelingen bovenal het gevolg waren van de regelmatige afwezigheid van de Oostenrijkse commissarissen. Hij verweet hen zich teveel te hebben gehouden aan de letter van de vredesverdragen. Indien men meer aandacht zou hebben voor de geest van de verschillende overeenkomsten, dan lag een akkoord omtrent het beperkte aantal betwiste artikelen binnen handbereik.²⁴⁴

Graaf Königsegg bleef weliswaar hameren op het hervatten van de conferenties en herhaalde aan maarschalk de Villars zijn vraag om met het oog daarop commissarissen te benoemen. Hij suggereerde om voorafgaand preliminaire onderhandelingen te voeren die de kans op een succesvol en billijk akkoord moest vergroten eens de vertegenwoordigers uit beide kampen elkaar zouden ontmoeten.²⁴⁵ Hertog Filips van Orléans, de Franse regent, toonde zich daarentegen eerder gewonnen voor een directe behandeling van de grensregeling te Versailles. Commissaris de Woerden was hiervoor reeds present aan het Franse hof.²⁴⁶ De instructies voor de Oostenrijkse ambassadeur beperkten zich evenwel tot het voeren van voorbereidende gesprekken omtrent de meest delicate punten, met de bedoeling hieromtrent een principeakkoord te bereiken dat te Rijsel verder zou worden uitgewerkt. De keizer achtte het dus wenselijk om deze aanslepende kwestie volgens de geijkte weg, zoals vastgelegd in het Verdrag van Baden, af te handelen.²⁴⁷ Frankrijk stapte weliswaar niet mee in een scenario waarin er eerst aan het Franse hof en vervolgens in Rijsel zou worden onderhandeld. Indien Königsegg geen uitgebreidere volmacht kreeg uit Wenen, dan leek het de Villars weinig zinvol het overleg verder te zetten. De regent benoemde daarom baron de Woerden en Antoine-François Méliand, intendant van Frans-Vlaanderen, tot zijn gevolmachtigden, voor het geval de besprekingen in Rijsel opnieuw werden opgestart.²⁴⁸

²⁴² Brief van Eugenius van Savoie aan keizer Karel VI, 05/03/1718, JBG 131.

²⁴³ Dépêche van keizer Karel VI aan Königsegg, 02/07/1718, JBG 131.

²⁴⁴ Brief van maarschalk Villars aan Königsegg, 09/04/1718, JBG 131.

²⁴⁵ Brief van Königsegg aan maarschalk Villars, 09/04/1718, JBG 131.

²⁴⁶ Brief van maarschalk Villars aan Königsegg, 20/05/1718, JBG 131.

²⁴⁷ Brief van Königsegg aan maarschalk Villars, 24/05/1718, JBG 131.

²⁴⁸ Brief van maarschalk Villars aan Königsegg, 31/05/1718, JBG 131. Antoine-François Méliand (1670-1745) was sinds 1692 lid van het parlement van Parijs en werd in 1698 rekwestmeester. Hij schapte het vervolgens tot intendant van Béarn in 1704 en van Lyon zes jaar later. Hij was nog maar net als intendant van Frans-Vlaanderen aangesteld wanneer hij in het voorjaar van 1718 aangezocht werd om voor Frankrijk de grensbesprekingen met Oostenrijk mee te voeren. Hij bleef intendant van Frans-Vlaanderen tot in 1730; ANTOINE, *Le gouvernement et l’administration sous Louis XV*, 183.

Zover kwam het weliswaar niet. Enigszins verrassend deelde graaf Königsegg midden september 1718 aan de markies van Prié mee dat hij van het Weense hof een volmacht had gekregen voor het onderhandelen en sluiten van een overeenkomst ter uitvoering van het Vredesverdrag van Baden. Opvallend is verder de volgende passage: ‘je ne doute plus a present que la France ne concoure a accomplir le contenu dudit traité.’ Vanwaar dit plotse optimisme? De Oostenrijkse ambassadeur lichtte zelf een tipje van de sluier op wanneer hij verwees naar een alliantieverdrag tussen de Franse koning en de keizer ‘[...] dont les glorieux commencements nous font envisager une suite bonheur [...]’.²⁴⁹ Ongetwijfeld doelde hij hiermee op het verdrag dat anderhalve maand voordien de Quadruple Alliantie had opgericht en op 14 september 1718 door Oostenrijk was geratificeerd.²⁵⁰ De voornaamste betrachting van deze alliantie was een verzoening tot stand te brengen tussen de Spaanse koning en de keizer, doch het verdrag bevatte ook bepalingen die van belang waren voor de Frans-Oostenrijkse betrekkingen. Zo stipuleerde artikel III dat ‘His sacred Britannic Majesty, as likewise his sacred most Christian Majesty, and the Lords the States General of the United Netherlands, do covenant for themselves their heirs and successors, that they never will directly or indirectly disturb his sacred Imperial and Catholic Majesty, his heirs and successors, in any of his kingdoms, dominions, and provinces, which he possesses by virtue of the treaties of Utrecht and Baden [...]. On the contrary they both will and ought to defend and guarantee the provinces, kingdoms, and jurisdictions, which he now possesses, or which shall accrue to him in virtue of this treaty, as well in Germany as in the Netherlands and in Italy [...]’.²⁵¹ Het was waarschijnlijk dit beginsel waarmee Königsegg zijn hoop op een voorspoedige afloop van de grensonderhandelingen wettigde.

Of de verwachtingen van de Oostenrijkse ambassadeur zouden worden ingelost, was uiteraard op de eerste plaats afhankelijk van hoe Frankrijk zich in de nabije toekomst zou opstellen. De onzekerheid hieromtrent groeide, wanneer er zich kort na de veelbelovende uitlatingen van Königsegg enkele ingrijpende personeelwissels voordeden in de hoogste Franse bestuurskringen. Naast de vervanging van maarschalk de Villars als minister van Oorlog door Claude Le Blanc, werd Guillaume Dubois de nieuwe verantwoordelijke voor het buitenlands beleid.²⁵² Het viel af te wachten welke weerslag deze machtswissel zou hebben op de slaagkansen van het overleg omtrent de diverse grensvraagstukken, maar het was wel een feit dat met maarschalk de Villars de voornaamste gesprekspartner van Königsegg van het voorplan was verdwenen. Bovendien ging alle diplomatieke aandacht in West-Europa naar het beteugelen van de Spaanse agressie in de Middellandse Zee, waar de vernietiging van de armada niet tot meer redelijkheid had geleid bij Filips V en zijn onberekenbare echtgenote. Eind 1718 was er bij het katholieke vorstenpaar nog steeds geen bereidheid te bespeuren om het Quadruple Alliantieverdrag bij te treden.²⁵³

²⁴⁹ Brief van Königsegg aan de markies van Prié, 18/09/1718, JBG 131.

²⁵⁰ Over de totstandkoming van het Quadruple Alliantieverdrag zie onder meer MCKAY, *Allies of Convenience*, 178-201 en WILLIAMS, *Stanhope*, 273-313.

²⁵¹ Het Quadruple Alliantieverdrag omvatte drie reeksen artikelen die betrekking hadden op respectievelijk de relatie tussen Spanje en Oostenrijk (acht artikelen), de relatie tussen de Siciliaanse koning en Oostenrijk (zes artikelen) en ten slotte de verstandhouding tussen de drie garantstellers Groot-Brittannië, Frankrijk en de Republiek en de Spaanse en Oostenrijkse soevereinen (acht artikelen). Het geciteerde artikel werd overgenomen uit deze laatste reeks; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXX, 454; WIESENER, *Le régent, l'abbé Dubois et les anglais*, II, 206-213.

²⁵² Claude Le Blanc (1669-1728) werd tot raadsheer benoemd in het parlement van Metz (1694), volgde zijn vader op als rekwestmeester in 1697 en was nadien ook nog intendant van de Auvergne (1704) en Frans-Vlaanderen (1708). Op 24 september 1718 werd hij benoemd tot minister van Oorlog; BOULANT en DE MAUREPAS, *Les ministres et les ministères du siècle des Lumières*, 179-182. WIESENER, *Le régent, l'abbé Dubois et les anglais*, II, 259-269; WILLIAMS, *Stanhope*, 315-316.

²⁵³ MCKAY, *Allies of Convenience*, 201-206; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 114-116.

2.3. Het jaar 1719: machtsstrijd en crisis in de Hofburg

Het jaar 1719 ging van start met een oorlogsverklaring. Na Groot-Brittannië midden december besliste ook de Franse regent op 9 januari tegen Spanje ten strijde te trekken. Een onpopulaire beslissing die men weliswaar rechtvaardigde door het offensief expliciet tegen de verguisde Alberoni te richten en niet tegen Filips V zelf. Bovendien had een groot deel van de publieke opinie in Frankrijk zich van Spanje afgekeerd nadat de Spaanse kuiperijen tegen de regent bekend waren geraakt (samenzwering van Cellamare). Franse legers trokken vanaf april Noord-Spanje binnen en boekten al gauw succes.²⁵⁴ De herovering van Sardinië en Sicilië door de keizerlijke troepen verliep daarentegen een heel stuk moeizamer. Tegen het einde van het jaar waren de Spanjaarden nog steeds niet uit Palermo verdreven. Het zou nog tot in mei 1720 duren alvorens de Oostenrijkers zich van het eiland meester hadden gemaakt, terwijl de evacuatie van Sardinië nog langer op zich zou laten wachten. Ondertussen had Filips V aangekondigd zich bij de Quadruple Alliantie te zullen aansluiten om op 17 februari 1720 het verdrag officieel bij te treden. Het leek erop alsof de Frans-Britse as een escalatie van de Spaans-Oostenrijkse wedijver had bezworen.²⁵⁵

Zoals kon worden gevreesd, had de stoelendans aan het Franse hof een nefaste uitwerking op de missie van Königsegg. Ondanks voortdurend aandringen, slaagde de Oostenrijkse graaf er maar niet in om met de nieuwe bewindslieden een onderhoud te versieren. Veel manoeuvreerruimte had hij bovendien niet, vermits Oostenrijk afhankelijk was van Frankrijk (en Groot-Brittannië) voor het beslechten van de strijd tegen Spanje. De onderhandelingen vielen hierdoor in een lange winterslaap. Dubois en Le Blanc verantwoordden hun houding met de meest uiteenlopende redenen: 'défaut de connoissance et informations suffisantes', 'les occupations ordinaires de leur emplois qui étoient encore augmentées par les soins que donnerent a ces ministres les complots du Prince de Cellamare' alsook 'les dispositions pour la guerre contre l'Espagne'. Hetgeen volgens Königsegg nochtans het meest bijdroeg tot de ontoegankelijke opstelling van de beide gezagsdragers waren '[...] les circonstances des autres négociations et affaires plus pressées et importantes [...]'.²⁵⁶ Het leidt geen twijfel dat er dringendere issues op de Franse en bij uitbreiding (West-)Europese politieke agenda stonden dan de problematiek van de grens met de Oostenrijkse Nederlanden. Desalniettemin had men er in Versailles ook voor kunnen opteren om de zaak aan de door de regent reeds eerder aangewezen commissarissen toe te vertrouwen. Deze optie droeg weliswaar niet de voorkeur weg van Frankrijk, zeker nu Königsegg over de nodige volmachten beschikte om zelf tot besluiten te komen.

Kort voor diens rappel uit Parijs zou de Oostenrijkse ambassadeur het daarom over een andere boeg gooien. Viel een persoonlijk gesprek met een van de Franse bewindvoerders met de beste wil van de wereld niet te beleggen, dan zou Königsegg de aanspraken van de keizer op schriftelijke wijze overmaken. Hij overhandigde twee gedenkschriften waarbij het ene betrekking had op de graafschappen Vlaanderen en Henegouwen en het andere op Luxemburg (Rodemack).²⁵⁷ Het eerste document hernam de door de

²⁵⁴ T. GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien. François Louis de Pesme, Seigneur de Saint-Saphorin, als englischer Resident am Wiener Hof 1718-1727*, Bonn, 1964, 164-165; L.G.W. LEGG ed., *British Diplomatic Instructions 1689-1789. Volume II – France, 1689-1721*, Londen, 1925, XXXII-XXXIII; STURGILL, 'From Utrecht to the Little War', 182-183.

²⁵⁵ HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence*, 198-199; MCKAY, *Allies of Convenience*, 207-208, 232-233, 241-242; WILLIAMS, *Stanhope*, 319-330.

²⁵⁶ Brief van Königsegg aan Eugenius van Savoie, datum onbekend [1719], JBG 131.

²⁵⁷ Gedenkschriften afgeleverd door Königsegg aan Dubois, 27/06/1719, JBG 131.

keizerlijke commissarissen in Rijsel aangehaalde legitimatiegronden voor elk van de voor Oostenrijk vijf belangrijkste geschilpunten: het onbezwaard land gelegen in het Doornikse, de dorpen Vezon en Brasménil²⁵⁸, de afhankelijkheden van Mortagne, Veurne en het fort Knokke en de achterstallige betalingen aan de Staten van Vlaanderen.²⁵⁹ In het tweede geschrift maakte Königsegg aanspraak op Rodemack en afhankelijkheden op basis van artikel X van de Vrede van Rijswijk (1697).²⁶⁰ Deze plaatsen waren nog steeds niet aan de Zuidelijke Nederlanden teruggegeven terwijl de artikelen III van Rastadt en Baden bepaalden dat onder meer het Verdrag van Rijswijk onmiddellijk na de uitwisseling van de ratificaties volledig zou worden uitgevoerd, weliswaar voor zover de huidige verdragen niet afwijken van de inhoud van dit verdrag.²⁶¹

Enkele dagen voor zijn afreis kreeg Königsegg de Franse antwoorden op deze documenten overhandigd.²⁶² Van een toenadering was geen sprake, integendeel: met een mix van oude historische en juridische argumenten en het subtiel gegoochel met letter en geest van de verdragen werden enerzijds verantwoordelijkheden afgeschoven, anderzijds Oostenrijkse pretenties stuk voor stuk naar de prullenmand verwezen.²⁶³ Bovendien ging Guillaume Dubois zonder verwijl in de tegenaanval met twee gedenkschriften waarin Frankrijk haar eisen formuleerde. Het eerste document vroeg op basis van artikel XVI van de Vrede van Nijmegen (1678) een einde te maken aan de doorvoerheffingen die geheven werden te Beaumont en Chimay, gelegen in het gebied tussen Samber en Maas. Steunend op de artikelen XX van de Rastadt en Baden meende men voorts aanspraak te kunnen maken op het dorp Thun als afhankelijkheid van Saint-Amand.²⁶⁴ Tot slot bracht men het presidiaal te Ieper opnieuw ter sprake, dat volgens Frankrijk door de artikelen XXVIII van de Verdragen van Rastadt en Baden hersteld diende te worden in de voorrechten, waardigheid en bezoldiging die de instelling en haar leden bezaten voor de Spaanse Successieoorlog.²⁶⁵

Het in ontvangst nemen van deze eisenbundel was het laatste wapenfeit van graaf Königsegg in Parijs. In de zomer van 1719 werd hij naar de Hofburg teruggedroegen, om in het najaar door baron Pendterriedter te worden opgevolgd.²⁶⁶ Marc de Fonseca bleef daarentegen op post. Na de recente, korte heropleving bracht de aflossing van de wacht ogenschijnlijk een nieuwe periode van inactiviteit met zich mee aan het Franse hof. Het eerstvolgende archiefstuk dateert immers van 25 juli 1720. Kan deze nieuwe onderbreking op enigerlei wijze worden verklaard? Sinds februari 1719 was er een bittere machtsstrijd aan de gang in de Hofburg tussen enerzijds Eugenius van Savoie en de

²⁵⁸ DUVOSQUEL, HASQUIN en VAN UYTVEN, *Gemeenten van België*, III, 1637-1638, IV, 2953-2954.

²⁵⁹ De bewijsvoering van Königsegg hernam de argumenten zoals die bij aanvang van het Congres van Rijsel waren geformuleerd. Zie hiervoor punt 1 tot en met 5 onder deel 1.3. van het derde hoofdstuk.

²⁶⁰ Tot deze afhankelijkheden behoorden volgens Oostenrijk Hespérange, Preisch, Putelange en Roussy; gedenkschrift afgeleverd door Königsegg aan Dubois, 27/06/1719, JBG 131.

²⁶¹ Artikel III van Rastadt: “Les Traitez de Westphalie, de Nimégue, et de Ryswick, sont considérez comme la Base et le fondement du présent Traité, et en conséquence, immédiatement après l’Echange des Ratifications, lesdits Traitez seront entièrement exécutez [...] si ce n’est entant qu’il y sera expressément dérogé par le present Traité [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 5-6.

²⁶² Brief van Königsegg aan Eugenius van Savoie, datum onbekend [1719], JBG 131; gedenkschrift afgeleverd door de Fonseca aan Dubois, 25/07/1720, JBG 131.

²⁶³ Gedenkschriften afgeleverd door Dubois aan Königsegg, 24/07/1719, JBG, 131.

²⁶⁴ Thun behoorde van oudsher tot de abdij van Saint-Amand en betaalde er ook zijn belastingen, zo ging de bijhorende redenering. GIRARD d’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 295. Zie voor de inhoud van de artikelen XX van Rastadt en Baden bijlage 1: verdragsteksten.

²⁶⁵ Gedenkschriften afgeleverd door Dubois aan Königsegg, 24/07/1719, JBG, 131. Zie voor de inhoud van de artikelen XVIII van Rastadt en Baden bijlage 1: verdragsteksten.

²⁶⁶ De instructies voor Pendterriedter dateren van 10 oktober; MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, 138, 232-233, 269.

overige leden van de Geheime Conferentie en anderzijds de raadslieden van Karel VI, verenigd in de Spaanse Raad.²⁶⁷ De invloed van laatstgenoemde instantie op het Oostenrijkse buitenlandbeleid mag zeker niet worden onderschat, niettegenstaande de officiële politiek vorm kreeg in de Conferentie. Tegen einde november zou het kamp van Eugenius tijdelijk als overwinnaar uit de bus komen. Het is hier weliswaar niet de plaats om dieper in te gaan op dit conflict. Van belang voor ons verhaal is dat door deze crisis men geneigd was de buitenlandse betrekkingen te verwaarlozen. Het ging zelfs zover dat de Geheime Conferentie vanaf september niet meer samenkwam.²⁶⁸ Het hoeft geen betoog dat deze situatie allerminst bevorderlijk was voor de gesprekken met Frankrijk.

2.4. Het jaar 1720: nieuwe preliminaire eisen

‘Monsieur de Pendterriedter seroit chargé d’y répondre et d’entrer en négociation, ce qui n’a point paru jusqu’a présent’, zo schreef Claude Le Blanc in de zomer van 1720 over de Oostenrijkse baron.²⁶⁹ De minister van Oorlog verwees hiermee naar het feit dat op de Franse gedenkschriften van een jaar voordien nog steeds geen antwoord was gekomen. Daarop formuleerde Frankrijk een aantal preliminaire eisen die de tegenpartij de hele tweede helft van het jaar zoet zouden houden en een grensovereenkomst verder weg deden lijken dan ooit: ‘sa Majesté demande avec justice *qu’avant que de travailler au Traité du reglement des limites*, qui pourroit encore tirer en longueur, les choses soient retablis dans le meme état ou elles estoient lors que l’Empereur a été mis en possession des Pays Bas, sa Majesté offrant en meme temps de retablir ce qui pourroit avoir été innové de sa part, si on peut trouver sujet de s’en plaindre.’²⁷⁰

Achter deze ietwat vage bewoordingen gingen een drietal problemen schuil waarvoor de Franse koning een oplossing eiste vooraleer de onderhandelingen over een grensverdrag verder te zetten. Op de eerste plaats diende het keizerlijke garnizoen uit het dorp Sint-Hubert teruggetrokken te worden en haar onafhankelijkheid hersteld. De aanspraken die de keizer op deze plaats en haar abdij maakte, zouden nader worden onderzocht tijdens de werkzaamheden voor het grensverdrag. Ten tweede diende de vrije handel tussen Frankrijk en het prinsbisdom Luik te worden hersteld door de kantoren in Sint-Hubert

²⁶⁷ Volgens François de Saint-Saphorin, de Britse vertegenwoordiger in Wenen (1718-1727), vormden de vier ministers van de door Eugenius van Savoie voorgezeten Geheime Conferentie de Oostenrijkse partij aan het hof. Daarnaast bestonden er ook nog een Spaanse en een Rijkspartij, een gevolg van de uitgestrekte Habsburgse bezittingen in zowel Oost- als West- en Zuid-Europa. De verschillende groepen bestreden elkaar teneinde hun invloed bij de keizer zoveel mogelijk te vergroten, hetgeen een eenduidige politiek ontzettend moeilijk maakte; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 55-65.

²⁶⁸ Centraal in de hele crisis stond de zogeheten affaire Nimptsch-Tedeschi. De intrige draaide rond de uithuwelijking van de dochters van wijlen keizer Jozef I. Terwijl de leden van de Geheime Conferentie hiervoor de keurprinsen van Beieren en Saksen op het oog hadden, ondersteunde de Spaanse Raad Victor-Amedeus van Savoie in zijn zoektocht naar een aantrekkelijke partij voor zijn zoon. Om dit opzet te doen slagen, schakelde de Italiaanse hertog de geestelijke Tedeschi en graaf Nimptsch in om Eugenius van Savoie en diens entourage bij de keizer zwart te maken. De samenzwering kwam in de zomer van 1719 weliswaar aan het licht en de intriganten werden gearresteerd; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 82-94. MCKAY, *Allies of Convenience*, 12-15, 244-249.

²⁶⁹ Gedenkschrift afgeleverd door Dubois aan Pendterriedter, datum onbekend [juli 1720], JBG 131. Het document werd door Guillaume Dubois aan de Oostenrijkse vertegenwoordigers afgeleverd, maar opgesteld door de minister van Oorlog Le Blanc; brief van Pendterriedter aan keizer Karel VI, 29/07/1720, JBG 131.

²⁷⁰ Gedenkschrift afgeleverd door Dubois aan Pendterriedter, datum onbekend [juli 1720], JBG 131, eigen cursivering.

en Falmignoul weg te nemen.²⁷¹ Tot slot vroeg men de vrijlating en schadeloosstelling van de heer van Bombelles, provoost van Montmedy, die op 17 juli 1718 was opgepakt en vastgehouden werd in een gevangenis in het hertogdom Luxemburg.²⁷²

Alvorens dieper in te gaan op de Oostenrijkse repliek, schikt het om voor een beter begrip van wat nog volgt kort het belang van Sint-Hubert en Falmignoul voor Frankrijk te duiden. Beide plaatsen waren gelegen op de twee enige landwegen die Frankrijk met het prinsbisdom Luik verbonden: de ‘nieuwe weg’ (*chemin neuf*) verbond Sedan met het prinsbisdom en passeerde daarbij Bouillon en het grondgebied van Sint-Hubert, de ‘weg van Falmignoul’ (*le chemin dit de Falmignoul*) leidde van Givet naar Dinant om door te steken naar Luik en passeerde het neutrale gebied van Blaimont en Falmignoul zelf.²⁷³ De *chemin neuf* werd in 1664 door Lodewijk XIV aangelegd en een jaar later in gebruik genomen. Bedoeling was om de handel tussen enerzijds Frankrijk, de Republiek en het prinsbisdom Luik en anderzijds het Heilig Roomse Rijk te vergemakkelijken en tegelijk het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden te ontwijken. De weg werd weliswaar gecontesteerd want had zowel een strategische, lees militaire, als commerciële waarde. Daarom openden de Luikenaars en Frankrijk een tweede weg langs Falmignoul teneinde de handel te verzekeren.²⁷⁴

Het heikele punt in het tracé van de ‘nieuwe weg’ situeerde zich in Sint-Hubert. Doorslaggevend was het antwoord op de vraag wie zich de soeverein mocht noemen over deze plaats. Het geschil daaromtrent kende een lange voorgeschiedenis en er waren verschillende gegadigden die in aanmerking meenden te komen: de Oostenrijkse keizer in zijn hoedanigheid van hertog van Luxemburg, de hertog van Bouillon, de prins-bisschop van Luik en de abt van de abdij van Sint-Hubert, die er steeds naar streefde om een meer autonome koers te varen. Met artikel X van de Vrede van Rijswijk (1697) en de teruggave van alle Luxemburgse veroveringen door Frankrijk sinds de Vrede van Nijmegen (1678), had Zijne Allerchristelijke Majesteit ook afstand gedaan van Sint-Hubert. Bijgevolg maakte de Franse koning geen aanspraak op de soevereiniteit, maar beschouwde hij zich wel als de beschermheer van het dorp en haar abdij. Dit beschermingsrecht werd opgeëist in naam van de mythische stichting van de abdij door Pepijn van Herstal, een afstammeling van de huidige Franse koningen, in 687. De vrije doorgang in Sint-Hubert had nochtans niets van doen met nostalgische gevoelens ten aanzien van een verre voorvader, maar alles met het vrijwaren van de handel tussen Frankrijk en het prinsbisdom Luik. Voor de Franse bekommernis om Falmignoul kon hetzelfde worden gesteld.²⁷⁵

De baronnen de Fonseca en Pendterriedter toonden zich onaangenaam verrast wanneer zij met de nieuwe preliminaire eisen van Frankrijk werden geconfronteerd. Dienden niet eerst de Verdragen van Rastadt, Baden en zelfs Rijswijk correct te worden uitgevoerd alvorens andere onderwerpen te behandelen? Bovendien was er in hun ogen geen enkel

²⁷¹ Deze kantoren waren door de markies van Prié bij ordonnantie van 6 mei 1719 opgericht; DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état*, 126; GIRARD d'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 277-278.

²⁷² Gedenkschrift afgeleverd door Dubois aan Pendterriedter, datum onbekend [juli 1720], JBG 131. Over deze laatste zaak had Frankrijk reeds eerder haar beklag gedaan in Brussel bij monde van markies Rossi; gedenkschrift van markies Rossi aan de markies van Prié, 16/05/1719, JBG 131.

²⁷³ Voor een visuele indruk van laatstgenoemde weg, zie bijlage 2: cartografisch materiaal.

²⁷⁴ DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état*, 363-365, 367-369; O. VANDERHAEGHEN, *La diplomatie belgo-liégeoise à l'épreuve. Étude sur les relations entre les Pays-Bas autrichiens et la principauté de Liège au XVIIIe siècle*, Brussel, 2003, 28-29, 32-36.

²⁷⁵ DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état*, 110-111, 171-175, 310-311; VANDERHAEGHEN, *La diplomatie belgo-liégeoise à l'épreuve*, 29-32.

verband tussen de grensproblematiek en de vermeende onafhankelijkheid van Sint-Hubert of het douanekantoor in Falmignoul. Men beschuldigde Frankrijk ervan het Quadruple Alliantieverdrag (artikel III, cf. supra) niet na te komen, doordat men de ongehoorzame abt en de overige leden van de abdij van Sint-Hubert ondersteunde in hun pogingen om zich aan het soevereine gezag van de keizer te onttrekken. Als hertog van Luxemburg was diens gezag over het dorp en haar afhankelijkheden legitiem: had ook de Franse koning niet de plak gezwaaid over het neutrale Sint-Hubert toen het hertogdom door hem werd bezet? Wat ten slotte de gevangengenomen heer van Bombelles betrof, zou men de markies van Prié aanschrijven voor verdere informatie over deze zaak.²⁷⁶

Sinds het begin van de onderhandelingen in Parijs was de Frans-Oostenrijkse agenda aangegroeid met bijkomende geschilpunten zoals Rodemack, Sint-Hubert en Falmignoul, maar was men geen stap dichterbij een grensverdrag gekomen. 'Il n'a pas été possible d'avancer en rien avec cette cour', luidde het harde verdict van baron Pendterriedter, 'comme les affaires sont traitées ici avec beaucoup d'irrégularité.'²⁷⁷ Vandaar dat er stemmen opgingen om de hele materie door te verwijzen naar het Congres van Kamerijk, waarvan men verwachtte dat het in de nabije toekomst zou samenkomen. Het idee was ook prins Eugenius van Savoie niet ongenegen.²⁷⁸ Voorlopig bleef men nochtans, tegen beter weten in, de Parijse dialoog openhouden. Baron de Fonseca, vastberaden om zich aan de letter van de verdragen te houden, en zijn Franse collega de Woerden werden tot elkaar veroordeeld om de slabakkende gesprekken meer vaart te geven.²⁷⁹ Deze gingen meteen met een valse noot van start: 'baron de Woerden m'a formé la même objection sur le contenu de ma commission qu'on a faite du temps de Monsieur le Comte de Kinigsegg a nos commissaires qui ont été envoyés a Lille.'²⁸⁰ De geloofsbrief van baron de Fonseca was met andere woorden niet rechtstreeks afkomstig van keizer Karel VI. Een obstakel dat, zoals we hebben gezien, ook de Oostenrijkse commissarissen in Rijsel parten had gespeeld.

Ondertussen bleef de Franse koning, bij monde van diens buitenlandminister Dubois, aandringen op het voorafgaandelijk herstel van de situatie zoals ze in de Zuidelijke Nederlanden bestond ten tijde van wijlen Karel II. Daartoe dienden de kantoren in zowel Sint-Hubert als Falmignoul te worden weggenomen. 'L'établissement de ces bureaux [...] ne peut avoir d'autre objet que d'opprimer les sujets de sa Majesté Très-Chrétienne d'un commerce qu'ils ont fait librement de temps immémorial par les chemins avec le Pays de Liège, la Hollande et la basse Allemagne [...] sans emprunter aucun passage sur les terres de la domination du souverain des Pays Bas et du Duché de Luxembourg.'²⁸¹ Falmignoul behoorde immers tot het grondgebied van het prinsbisdom Luik, terwijl de onafhankelijkheid van Sint-Hubert steeds een notoir gegeven was geweest. Er kon derhalve geen sprake zijn van enige ongehoorzaamheid van de kant van de abdij, vermits men zich nooit aan de hertogen van Luxemburg had onderworpen. Pepijn van Herstal, een verre voorvader van de Franse koning, had als stichter van de abdij de soevereiniteit

²⁷⁶ Gedenkschrift afgeleverd door de Fonseca aan Dubois, 25/07/1720, JBG 131; brief van de Fonseca aan de markies van Prié, 27/07/1720, JBG 131.

²⁷⁷ Brief van Pendterriedter aan keizer Karel VI, 29/07/1720, JBG 131.

²⁷⁸ "Il en faut attendre les suites (van de onderhandelingen), mais selon toutes les apparences elles ne seront pas plus heureuses que les précédentes, de sorte que le renvoi au prochain congrès de paix sera le remède le plus proportionné."; brief van Eugenius van Savoie aan keizer Karel VI, 11/08/1720, JBG 131.

²⁷⁹ Brief van de Fonseca aan de markies van Prié, 29/08/1720, JBG 131; brief van de Fonseca aan Eugenius van Savoie, 02/09/1720, JBG 131.

²⁸⁰ Brief van de Fonseca aan de markies van Prié, 07/09/1720, JBG 131.

²⁸¹ Gedenkschrift afgeleverd door Dubois aan Pendterriedter, 26/09/1720, JBG 131.

over het gebied immers afgestaan aan de geestelijken van Sint-Hubert en zichzelf een beschermingsrecht toegekend. Op dit recht beriep men zich in Frankrijk nog steeds. Bovendien repte het Verdrag van Rijswijk met geen woord over Sint-Hubert of haar abdij en werd het gebied, na de verovering van Luxemburg door Lodewijk XIV, niet bestuurd in de hoedanigheid van hertog maar wel door de Franse kroon. Omtrent Rodemack merkte Dubois ten slotte op dat deze plaats deel uitmaakte van de afhankelijkheden van Thionville, afgestaan aan de Franse koning bij de Vrede van de Pyreneeën (1659).²⁸²

Met betrekking tot het betwiste Rodemack was het Pendterriedter een raadsel waarom Frankrijk zijn heil zocht in een verdrag uit 1659, wanneer de Vrede van Rijswijk onomstotelijk had bepaald dat de plaats door Zijne Allerchristelijke Majesteit moest teruggegeven worden aan de Zuid-Nederlandse soeverein. Hetzelfde kon gezegd worden van Sint-Hubert, dat op identieke wijze sinds Rijswijk was afgestaan. Bijgevolg hingen beide plaatsen zonder twijfel af van de hertog van Luxemburg. In de affaire van de heer van Bombelles deelde de Oostenrijkse baron mee dat deze zaak een karwei was voor het Brusselse hof en deze ook daar verder behandeld diende te worden.²⁸³ Inmiddels was diens collega de Fonseca na lange onderhandelingen met de Woerden overeengekomen om het overleg tussen beide in een informele sfeer te laten plaatsvinden. Ook het probleem met de geloofsbrief zou weldra uit de wereld worden geholpen, vermits men verzekerde dat de Fonseca een even uitgebreide volmacht zou ontvangen als de commissarissen in Rijsel. Die drukte de markies van Prié wel op het hart om zo snel mogelijk in het bezit te worden gesteld van de onmisbare, authentieke stukken die de soevereiniteit van de keizer over Rodemack, Sint-Hubert en Falmignoul moesten bewijzen. Men stond immers aan de vooravond van een nieuwe discussieronde en niets mocht nog langer aan het toeval overgelaten worden.²⁸⁴

Op 19 oktober 1720 werd een eerste bijeenkomst gehouden tussen Marc de Fonseca en Lodewijk de Woerden omtrent de grensregeling ter uitvoering van de Vrede van Baden. Het leverde niets nieuws op. Baron de Woerden herhaalde de Franse preliminaire eisen betreffende de kantoren in Falmignoul en Sint-Hubert en het keizerlijke garnizoen in laatstgenoemde plaats. Zijn gesprekspartner de Fonseca verraste evenmin wanneer hij stelde dat '[...] les prétentions de l'Empereur, étant fondées sur les Traités de Paix précédents rappelées et confirmées par celui de Baden, devoient a plus juste titre, etre préliminairement executés, offrant cependant de regler, en meme temps, ce qui regarde les autres affaires concernant les limites.'²⁸⁵ Geen van beide partijen maakte aanstalten om ook maar een duimbreed aan de ander toe te geven. De standpunten lagen bovendien mijlenver uit elkaar en Frankrijk bleef wijzen op de ontoereikendheid van de geloofsbrieven van de Fonseca. Voor de tweede keer op korte tijd werd er daarom geopperd om deze aangelegenheden via een andere, vruchtbaardere weg te ontzenuwen.²⁸⁶ Dat men hiermee doelde op het Congres van Kamerijk, dat overigens nog steeds niet van start was gegaan, stond buiten kijf.

²⁸² Gedenkschrift afgeleverd door Dubois aan Pendterriedter, 26/09/1720, JBG 131.

²⁸³ Gedenkschrift afgeleverd door Pendterriedter aan Dubois, datum onbekend [oktober 1720], JBG 131.

²⁸⁴ Brieven van de Fonseca aan de markies van Prié, 01/10/1720 & 17/10/1720, JBG 131.

²⁸⁵ Resultaat van de eerste conferentie tussen de Fonseca en de Woerden, 19/10/1720, JBG 131.

²⁸⁶ Brief van de Fonseca aan Eugenius van Savoie, 21/10/1720, JBG 131; brief van de Fonseca aan de markies de Prié, 26/10/1720, JBG 131.

Nog geen twee weken na de eerste conferentie zouden de Fonseca en de Woerden elkaar op 31 oktober 1720 opnieuw ontmoeten.²⁸⁷ Het werd eens te meer een maat voor niets, hetgeen enigszins verwacht kon worden vermits het de Fonseca langs de ene kant verboden werd om over Sint-Hubert te onderhandelen en langs de andere kant nog steeds ontbrak aan het nodige bewijsmateriaal om zijn claims te onderbouwen. Voorts had de baron ook nog altijd geen nieuwe instructies ontvangen uit Brussel.²⁸⁸ Een mogelijke uitweg uit de impasse bestond erin om, zoals de Oostenrijkse gevolmachtigde suggereerde, in ruil voor de sluiting van het kantoor te Sint-Hubert hetzelfde te eisen voor een vergelijkbaar Frans kantoor.²⁸⁹ Op die manier zou men zich echter bereid tonen om over deze plaats en het douanekantoor aldaar te negotiëren, iets wat men tot op heden stevast had geweigerd. Ondanks de patstelling waarin men zich bevond, zou het jaar toch op een voor Oostenrijk positieve noot afsluiten: de verschillende bewijsstukken waar men nu al twee maanden op wachtte, waren aan baron Pendterriedter overhandigd. Hij en de Fonseca beseften nochtans maar al te goed dat dit geen garantie inhield voor toekomstig succes.²⁹⁰

2.5. Het jaar 1721: het voorlopige eind van een welles-nietesspelletje

Reeds eind 1720 had baron de Woerden tijdens een onderhoud met zijn Oostenrijkse tegenspeler voorgesteld om hun aandacht opnieuw te verleggen naar de grens met Vlaanderen.²⁹¹ Door het verder uitblijven van richtlijnen uit Brussel kon de Fonseca nog geen stelling innemen omtrent dit onverwachtse initiatief. De baron zelf was er alleszins niet voor gewonnen om, zoals hij het zelf uitdrukte, van de hak op de tak te springen.²⁹² Zijn terughoudendheid was begrijpelijk, nu hij eindelijk in het bezit was geraakt van de documenten die zijn woorden meer bewijskracht moesten geven. Op 31 januari 1721 volgde er dan een nieuwe bijeenkomst tussen de Fonseca en de Woerden. Volgens deze laatste vormde de uitvoering van het Verdrag van Baden het voorwerp van de onderhandelingen over het op te stellen grensverdrag. Frankrijk wenste met andere woorden datgene wat nog gecontesteerd werd volledig opnieuw te (her)onderhandelen en zich daarbij te beperken tot het meest recente vredesverdrag. Op die manier sloot men het dorp Rodemack alvast uit van enige discussie. Bij gebrek aan nieuwe instructies bleef baron de Fonseca daarentegen hameren op de voorafgaande uitvoering van de Vrede van Rijswijk.²⁹³

De sfeer aan de onderhandelingstafel was tijdens deze conferentie tot onder het vriespunt gezakt. ‘Nous marque en meme temps [...], zo schreef baron de Fonseca, [...] de plus en plus les sentimens et les intentions de ce Ministère qui n’est pas seulement de trainer les affaires en longueur, mais aussi de s’eloigner absolument de venir a l’execution

²⁸⁷ Resultaat van de tweede conferentie tussen de Fonseca en de Woerden, 31/10/1720, JBG 131. Op 13 november zouden de Fonseca en de Woerden opnieuw samen gezeten hebben, maar van deze bijeenkomst werd geen schriftelijk verslag opgemaakt; brief van de Woerden aan de Fonseca, 18/01/1721, JBG 131; brief van de Fonseca aan de Woerden, 21/01/1721, JBG 131.

²⁸⁸ Brieven van de Fonseca aan de markies de Prié, 26/10/1720 & 29/11/1720, JBG 131.

²⁸⁹ Brief van de Fonseca aan de markies de Prié, 29/11/1720, JBG 131.

²⁹⁰ Brief van de Fonseca aan de markies van Prié, 18/12/1720, JBG 131; brief van de Fonseca aan Eugenius van Savoie, 23/12/1720, JBG 131.

²⁹¹ Brief van de Fonseca aan de markies van Prié, 18/12/1720, JBG 131; brief van de Woerden aan de Fonseca, 18/01/1721, JBG 131; brief van de Fonseca aan de Woerden, 21/01/1721, JBG 131.

²⁹² “[...] sautant ainsi de branche en branche [...]”; brieven van de Fonseca aan de markies van Prié, 22/01/1720, 05/02/1721 & 03/03/1721, JBG 131.

²⁹³ Resultaat van de derde conferentie tussen de Fonseca en de Woerden, 31/01/1720, JBG 131; brief van de Fonseca aan de markies van Prié, 05/02/1721, JBG 131.

de ce que la justice et le bon droit de nos prétentions exige.²⁹⁴ Beide partijen zweerden nog steeds bij hun beginstandpunt, zodat in elke conferentie hetzelfde tot in den treure toe werd herhaald. De conclusie van baron Pendterriedter was daarom even ongunstig als correct: 'les commissaires dénommés de part et d'autre pour regler, en exécution de la paix, les limites entre les Pays Bas Autrichiens et les Etats de Votre Majesté n'ont pu faire jusqu'ici aucun progrès.'²⁹⁵ De preliminaire eisen van zowel Frankrijk als de keizer maakten een behandeling van de grensproblematiek ten gronde onmogelijk. De discussie was zich volledig gaan toespitsen op de vraag welke van deze claims nu daadwerkelijk preliminair waren en daarbij uitgelopen op een welles-nietesspelletje.²⁹⁶ Ondertussen was Frankrijk sinds oktober 1720 geheime onderhandelingen opgestart met de Spaanse vorst, ondanks de Quadruple Alliantie nog steeds *persona non grata* voor Oostenrijk. Op 27 maart 1721 sloten beide in Madrid een defensieve alliantie die op 13 juni van datzelfde jaar door Groot-Brittannië werd bijgetreden. Oostenrijk en de keizer bleven daardoor enigszins verweesd en geïsoleerd achter.²⁹⁷

²⁹⁴ Brief van de Fonseca aan de markies van Prié, 05/02/1721, JBG 131.

²⁹⁵ Gedenkschrift afgeleverd door Pendterriedter aan keizer Karel VI, 25/02/1721, JBG 131.

²⁹⁶ Gedenkschrift afgeleverd door Frankrijk aan Pendterriedter, datum onbekend [maart 1721], JBG 131; brief van de Fonseca aan de markies van Prié, 26/03/1721, JBG 131.

²⁹⁷ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 28-31; VINATIER, 'La Géométrie variable de la diplomatie européenne 1713-1763', 27.

3. Het Congres van Kamerijk (1724-1725)

‘His Imperial Majesty and his royal Catholic Majesty shall immediately after exchange of the ratifications of these present conventions, put in execution all and every the conditions therein comprehended, and that within the space of two months at the farthest [...]. Which execution of the conditions being previously performed, their Ministers and Plenipotentiaries, by them to be named, shall in the place of Congres, which they shall agree upon, [...] settle and determine the other points of their particular peace, under the mediation of the three contracting powers.’²⁹⁸

Dit stond te lezen in het achtste artikel van het Quadruple Alliantieverdrag dat op 2 augustus 1718 in Londen werd gesloten tussen de keizer, Groot-Brittannië, Frankrijk en in principe ook de Republiek der Verenigde Provinciën. Enkel de drie eersten zouden het verdrag daadwerkelijk ratificeren. In het voorjaar van 1720 trad ook Spanje het verbond bij en leek niets het door dit artikel geplande congres nog in de weg te staan. Waar deze samenkomst zou plaatsvinden, was nog geen uitgemaakte zaak. Pas in juli bereikte men een akkoord omtrent het Noord-Franse Kamerijk en werd 15 oktober 1720 als begindatum vooropgesteld.²⁹⁹ Verschillende omstandigheden en gebeurtenissen zouden de opening van het congres weliswaar op de lange baan schuiven. Zo verzuurde Gibraltar niet alleen de relatie tussen Spanje en Groot-Brittannië, maar ook tussen laatstgenoemde en Frankrijk.³⁰⁰ Voorts braken in de herfst van 1720 zowel in Parijs als Londen financiële crises uit na de ineenstorting van respectievelijk de Mississippi en de Zuidzee Compagnie. Bovenal kibbelden Karel VI en Filips V er duchtig op los over de vormelijke kant van de akten van renunciatie waarmee elk van hen, krachtens de artikelen II tot IV van het Quadruple Alliantieverdrag, afstand zou doen van elkaars titels. Het zou tot 19 november 1721 duren alvorens de kempheer een akkoord bereikten over een gemeenschappelijke verklaring, waarin werd gesteld dat uit hun beider titelvoering geen rechtsaanspraken konden afgeleid worden. Ondertussen was James Stanhope, de drijvende kracht achter de Quadruple Alliantie, op 5 februari 1721 gevelde door een hartaanval. Met zijn opvolger Charles Townshend als nieuwe minister van Buitenlandse Zaken voor het Noordelijke Departement raakte de interesse in een congres flink bekoeld.³⁰¹

²⁹⁸ Het gaat hier om het achtste artikel uit de eerste reeks van bepalingen die betrekking had op de relatie tussen Oostenrijk (“his Imperial Majesty”) en Spanje (“his royal Catholic Majesty”). Zie ook voetnoot 249; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXX, 450. Met “under the mediation of the three contracting powers” worden Groot-Brittannië, Frankrijk en de Republiek bedoeld; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 172-173; K.-H. LINGENS, ‘Kongresse im Spektrum der friedenswahrenden Instrumente des Völkerrechts: Cambrai und Soissons als Beispiele frühneuzeitliche Praxis’, H. DUCHHARDT red., *Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Keulen en Wenen, 1991, 207, 209-210.

²⁹⁹ E. BOURGEOIS, *Le Secret de Dubois, cardinal et premier ministre*, Parijs, 1910, 342-343; WIESENER, *Le régent, l’abbé Dubois et les anglais*, III, 226-227, 433-434.

³⁰⁰ James Stanhope had zich tijdens zijn bezoek aan Madrid in augustus 1718 bereid getoond om Gibraltar aan Spanje terug te bezorgen. Hij gebruikte het kostelijke bruggenhoofd tevergeefs als lokaas om de onmiddellijke instemming van Filips V met het Quadruple Alliantieverdrag te bekomen. Ook de Franse regent had een half jaar later in zijn oorlogsverklaring tegen Spanje gesproken van de belofte dat Gibraltar teruggegeven zou worden en zou daartoe zonder veel succes aandringen bij zijn bondgenoot. Zowel de Britse publieke opinie als het parlement kenden Gibraltar immers meer strategische waarde toe dan Stanhope zelf en weigerden de plaats los te laten; WILLIAMS, *Stanhope*, 306-308, 346-349; WIESENER, *Le régent, l’abbé Dubois et les anglais*, II, 240-243, III, 285-319.

³⁰¹ BLACK, *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, 52; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 25; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 159-161, 165-168, 173-174.

De koerswijziging in de Britse buitenlandse politiek liet zich al gauw opmerken. Het dient gezegd dat deze ook deels ingegeven was door de geheime toenadering die Frankrijk sinds eind 1720 zocht tot Spanje en die in maart 1721 zou uitmonden in een defensieve alliantie. De onderhandelingen tussen de Bourbonmachten raakten in Londen niettemin bekend en om het gevaar van deze unie in de kiem te smoren, zette Stanhope reeds in januari de diplomatieke machinerie op gang die uiteindelijk zou leiden tot de oprichting van een Triple Alliantie op 13 juni 1721. Met het Verdrag van Madrid stemden de drie partijen de violen gelijk met het oog op het toekomstige congres. Omtrent Gibraltar had Filips V zich laten paaien door een brief van de Britse koning waarin die hem verzekerde de heikele kwestie aan het parlement voor te leggen wanneer zich daartoe een gunstige gelegenheid voordeed.³⁰² In Wenen was men maandenlang in het ongewisse gebleven over de onderhandelingen die in Madrid werden gevoerd. Eens bekend, maakten onrust, ergernis en ontgoocheling zich van de Hofburg meester. Men begon in Parijs en Londen steeds sterker aan te dringen op een snelle opening van het congres, teneinde klaarheid te krijgen over de doelstellingen van de Oostenrijkse tegenspelers. Nu Frankrijk en Groot-Brittannië hun vrede met Spanje reeds hadden beklonken, was met de opening van het congres weliswaar geen haast meer gemoeid. Een tijdlang werd zelfs geloofd dat de openstaande geschilpunten tussen de keizer en de Spaanse vorst ook via de normale diplomatieke weg – dit wil zeggen van hof tot hof – tot een oplossing konden worden gebracht. Doch niet alleen Karel VI maar ook de katholieke koning bleef op het congres aandringen.³⁰³

Twee jaar na de eertijds geplande aanvang van het congres waren de diplomaten van de vier voornaamste partijen, te weten Oostenrijk, Spanje, Frankrijk en Groot-Brittannië, midden oktober 1722 allen in Kamerijk aangekomen.³⁰⁴ Naast deze vier protagonisten waren onder meer ook talrijke vertegenwoordigers en waarnemers uit verschillende Italiaanse stadstaten en vorstendommen naar de conferentieplaats afgezakt. Dit was niet zo verwonderlijk vermits (Noord-)Italië veruit de meeste aandacht zou opeisen van de leden van de Quadruple Alliantie. Het Verdrag van Londen regelde immers de opvolging in de hertogdommen Parma en Piacenza alsook het groothertogdom Toscane, door te bepalen dat bij afwezigheid van mannelijke nakomelingen deze plaatsen zouden toevallen aan Don Carlos (1716-1788), de eerstgeboren zoon van Filips V en Elisabeth Farnese. Beide plaatsen bleven leenrechtelijk wel afhangen van het Heilig Roomse Rijk. De keizer zag zich daarom verplicht om de zogenaamde ‘letters of expectative’, dewelke de uiteindelijke investituur voor de infant zouden bevatten, aan de Spaanse koning over te maken binnen de twee maanden na de uitwisseling van de ratificaties van het verdrag.³⁰⁵

³⁰² Dit was weliswaar een loze belofte, vermits de Britse gezagsdragers maar al te goed beseften dat het parlement met een teruggave van Gibraltar aan Spanje nooit zou instemmen; L.G.W. LEGG ed., *British Diplomatic Instructions 1689-1789. Volume IV – France, 1721-1727*, Londen, 1927, VII-XI. LINGENS, ‘Kongresse im Spektrum der friedenswährenden Instrumente des Völkerrechts’, 212-214; WIESENER, *Le régent, l’abbé Dubois et les anglais*, III, 354-362.

³⁰³ BOURGEOIS, *Le Secret de Dubois, cardinal et premier ministre*, 348-349; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 168-172; J.C. WALKER, ‘The Duke of Newcastle and the British Envoys at the Congress of Cambrai’, *The English Historical Review*, 50 (1935), 113.

³⁰⁴ Reeds begin september 1720 werd er melding gemaakt van de afreis van Pendterriedter naar Kamerijk, doch zijn vertrek uit Parijs zou steeds opnieuw uitgesteld worden; brief van de Fonseca aan Eugenius van Savoie, 02/09/1720, JBG 131; brief van de Fonseca aan de markies de Prié, 29/11/1720, JBG 131. Samen met Ernst Frederik, graaf van Windischgrätz (1670-1727), voorzitter van de Rijkshofraad, zou de baron Oostenrijk vertegenwoordigen op het vredescongres. In het voorjaar van 1722 maakten beide heren hun intrede in Kamerijk. WIESENER, *Le régent, l’abbé Dubois et les anglais*, III, 439-441.

³⁰⁵ In artikel V van het Quadruple Alliantieverdrag werd dit aldus verwoord: “His Imperial Majesty will [...] cause the letters of expectative, containing the eventual investiture for the son of the queen, or her sons, and their legitimate male descendents, to be expedited in due form; and he will cause the said letters to be

Dit was een van de allereerste vereisten waaraan moest voldaan worden alvorens, zoals artikel VIII van het alliantieverdrag bepaalde (cf. supra), het congres kon doorgaan. Ondanks herhaaldelijk aandringen was deze voorwaarde on vervuld gebleven en zowel Frankrijk als Groot-Brittannië lieten niet na om hun Oostenrijkse gesprekspartners koeltjes aan dit feit te herinneren. Naar een voor alle betrokkenen aanvaardbare oplossing voor de verlening van de investituur zou door de verschillende hoven gedurende het hele jaar 1723 naarstig gezocht worden. Zodoende bleef het kransje diplomaten in Kamerijk voorlopig op haar honger zitten.³⁰⁶

Midden januari 1724 kwamen uit Wenen de langverwachte leenbrieven aan in Kamerijk. Niets stond het begin van de onderhandelingen nu nog in de weg en op 26 januari 1724 werd het congres eindelijk officieel voor geopend verklaard en wisselden de verschillende partijen hun volmachten uit.³⁰⁷ Intussen waren in de loop van 1723 zowel Guillaume Dubois (10 augustus) als de Franse regent Filips van Orléans (2 december) overleden. Louis-Henry de Bourbon (1692-1740) was hierdoor de nieuwe sterke man geworden in Frankrijk.³⁰⁸ In de Hofburg hadden deze sterfgevallen de hoop gevoed dat men in Parijs minder fel zou aandringen op de belening van de Spaanse infant. De wens bleek de vader van deze gedachte. Ook in Madrid trad een nieuwe machthebber op de voorgrond. Begin 1724 had Filips V de overige gekroonde hoofden van Europa met verstomming geslagen door onverhoeds afstand te doen van de troon. Diens zoon uit zijn eerste huwelijk werd als Lodewijk I de nieuwe Spaanse koning (1707-1724). Het nieuws bereikte de Franse gezanten in Kamerijk op dezelfde dag als de keizerlijke leenbrieven. Hun Oostenrijkse collega's werden pas later op de hoogte gesteld van deze verrassende ontwikkeling, alvorens munt te slaan uit de situatie. Wel hoopte men dat de nieuwe katholieke koning een andere politieke koers zou varen en de aanspraken van zijn halfbroer in Italië niet zou ondersteunen. Wederom spraken de feiten dit voor de keizer optimistische scenario tegen: Lodewijk overleed op 31 augustus 1724 en Filips V zag zich verplicht zijn oude plaats terug in te nemen.³⁰⁹

Na de plechtige opening van het congres zou het door problemen met de volmachten nog enkele maanden duren vooraleer het tot een eerste conferentie kwam. Op 28 april 1724 maakten de keizerlijke en Spaanse vertegenwoordigers elkaar hun aanspraken en vorderingen over.³¹⁰ De voornaamste eis van Karel VI was zonder twijfel de erkenning van de Pragmatieke Sanctie door Spanje en de bemiddelende mogendheden. Daarnaast claimde hij ook het grootmeesterschap van de Orde van het Gulden Vlies en het alleengebruik van de titel van Oostenrijks aartshertog. Het Spaanse verlanglijstje stond deels haaks op dat van de keizer. Zo maakte men ook in Madrid aanspraak op de titel van Grootmeester en behield men zich de aanspreektitel van katholieke koning voor. Deze eisen waren weliswaar secundair vergeleken bij de waarborgen die men verlangde ten aanzien van de successie van Don Carlos in de hem toegewezen, Noord-Italiaanse

delivered to the Catholic King immediately, or at least after two months from the exchange of the ratifications [...]."; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXX, 447.

³⁰⁶ BOURGEOIS, *Le Secret de Dubois, cardinal et premier ministre*, 352-353; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 177-185; A.-M. STARKEY, 'La diplomatie Britannique au congrès de Cambrai (1722-1725)', *Revue d'histoire diplomatique*, 85 (1971), 103-104; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 483-484.

³⁰⁷ BENEDIKT, *Als Belgien Österreichs war*, 45; STARKEY, 'La diplomatie Britannique au congrès de Cambrai (1722-1725)', 104; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 485.

³⁰⁸ BOULANT en DE MAUREPAS, *Les ministres et les ministères du siècle des Lumières*, 69-72.

³⁰⁹ BÉLY, *Les relations internationales en Europe*, 454; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 185-187.

³¹⁰ STARKEY, 'La diplomatie Britannique au congrès de Cambrai (1722-1725)', 106; SYVETON, 'Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle', 177.

vorstendommen. Conform het vijfde artikel van het Quadruple Alliantieverdrag vroegen de Spaanse vertegenwoordigers naar de aanwezigheid van neutrale garnizoenen in de voornaamste steden van het hertogdom Parma-Piacenza en het groothertogdom Toscane.³¹¹ De intercederende partijen hadden er hen voordien van kunnen overtuigen niet te pleiten voor Spaanse troepen. Tot slot ontpopten de gezanten uit Spanje zich, zeer tegen de zin van de keizer overigens, als belangenverdediger en spreekbuis van onder meer de hertog van Parma.³¹² Of er temidden van deze Weense en Madrileense eisenbundels nog plaats was voor de Frans-Oostenrijkse strijdpunten zou in de komende maanden moeten blijken.

Zowel van Oostenrijkse als van Spaanse zijde werden er aangelegenheden ter sprake gebracht die in principe niet thuishoorden op de agenda van het congres van Kamerijk. Dit was bijvoorbeeld zo voor de Pragmatieke Sanctie. Tot ieders verbazing opperden de keizerlijke afgevaardigden dat Frankrijk en Groot-Brittannië deze opvolgingsregeling reeds impliciet hadden erkend met het Quadruple Alliantieverdrag, waarin de wederzijdse erkenning van ieders bezittingen was opgenomen. Van Spanje verlangde men daarom nog een verklaring waarin ook zij zich akkoord betoonde met de Pragmatieke Sanctie. Voor Parijs was deze eis volstrekt onaanvaardbaar en als binnenlandse aangelegenheid niet op zijn plaats op de conferentie. Het Britse gezantschap bleek daarentegen minder afwijzend en zag in deze problematiek mogelijks een middel om de keizer in de kwestie van de Oostendse Compagnie tot toegevingen te bewegen. Charles Townshend was weliswaar een andere mening toegedaan en sloot zich aan bij het Franse standpunt.³¹³ Een ander controversieel thema waren de eisen van de hertog van Parma, die bij monde van de Spaanse delegatie ter sprake werden gebracht. Het merendeel hiervan was volgens Oostenrijk evenwel een Rijksaangelegenheid en men toonde zich tot weinig toegevingen bereid. Bovendien was men verontwaardigd over de steun die Spanje in deze zaak genoot van de mediators en zag men hierin een reden temeer om niet alleen aan hun optreden, maar aan de hele bijeenkomst een einde te maken.³¹⁴

Een punt dat zeker op de agenda van Kamerijk thuishoorde was de vestiging van troepen in Noord-Italië teneinde de opvolging van Don Carlos in Parma, Piacenza en Toscane te verzekeren. Dat deze bepaling uit het alliantieverdrag nog steeds niet was uitgevoerd, moest vooral op het conto van Spanje worden geschreven. Zolang men immers bleef aandringen op eigen in plaats van neutrale troepen alsook op de onmiddellijke intrede van Don Carlos in zijn vorstendommen, leek een akkoord onmogelijk. Voor Oostenrijk zou de infant zijn opwachting op het schiereiland pas maken wanneer een der erfenissen

³¹¹ Artikel V van het alliantieverdrag bepaalde namelijk dat: “[...] it is agreed on both sides, that garrisons, not exceeding however the number of 6000 men, [...], be taken from among the Swiss Cantons, which Cantons are for this purpose to be payed by the three contracting powers, who have taken upon them the part of mediators. [...] But whereas this beneficial work may be longer delayed than is convenient, before an agreement can be made with the Swiss Cantons about the number, pay, and manner of establishing such a force; his sacred royal Britannic Majesty out of his singular zeal for the said work, and the public tranquillity, and for the earlier obtaining the end proposed, will not in the mean time refuse to lend his own forces for the use abovementioned [...]”;

PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXX, 448-449.
³¹² GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 187-188; STARKEY, ‘La diplomatie Britannique au congrès de Cambrai (1722-1725)’, 106-108; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 485-486.

³¹³ GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 188-190.

³¹⁴ De Britse steun aan Spanje in het Italiaanse vraagstuk tegen de keizer werd vooral ingegeven door enerzijds het verlangen om Spaanse hulp te bekomen in de kwestie van de Oostendse Compagnie en anderzijds de aandacht af te wenden van de terugvordering van Gibraltar; SYVETON, ‘Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle’, 175-176; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 486. GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 193-195.

feitelijk kwam open te vallen. Voorts trachtte men de heersers van Parma en Toscane tegen het idee van vreemde troepen te mobiliseren. Bij laatstgenoemde lukte dit zeer aardig, doch de Parmezaanse hertog liet zich niet voor de kar van de keizer spannen. Het was het zoveelste onderwerp waarover de vier hoofdrolspelers met elkaar in de clinch gingen. Zodoende was men het enkel nog eens over het feit dat het weinig zin had om op deze manier verder aan te modderen. Het congres was in het najaar van 1724 volledig vastgelopen op de weigering van de Oostenrijkse vertegenwoordigers om over de belangen van de hertog van Parma te onderhandelen. Bovendien was het zwaartepunt van de onderhandelingen opnieuw naar de verschillende hoofdsteden verschoven.³¹⁵

Eind 1724, begin 1725 staken de eerste geruchten de kop op over een toenadering tussen Spanje en de keizer in Wenen. Elisabeth Farnese, wiens invloed na de terugkeer van haar labiele man op de Spaanse troon groter was dan ooit, had er haar buik van vol om aan de zijlijn toe te kijken terwijl er in Kamerijk geen enkele daad van betekenis werd gesteld. Zij nam daarom zelf het heft in handen en stuurde eind november 1724 Johan Willem Ripperda in alle stilte naar de Hofburg.³¹⁶ Zijn opdracht bestond erin om Oostenrijk vrede en een alliantie aan te bieden en te onderhandelen over een echtverbintenis tussen de kinderen van de Spaanse koningin en de dochters van de keizer. Dit huwelijksakkoord zou doorslaggevend zijn voor het welslagen van het hele opzet. Het was zeker niet het eerste contact tussen beide partijen, vermits er de voorbije jaren op geregelde tijdstippen maar zonder tastbaar resultaat huwelijksplannen waren gesmeed en verzoeningspogingen ondernomen. Ook nu kondigden de gesprekken, die in de loop van januari 1725 van start waren gegaan, zich als uiterst moeilijk aan. Deze werden van begin tot eind gevoerd in de Oostenrijkse hoofdstad, zonder de congresgangers in Kamerijk hierbij op enigerlei wijze te betrekken. Het overleg kwam evenwel in een stroomversnelling terecht, wanneer begin maart aan het Madrileense hof het nieuws bekend raakte van de afgebroken verloving tussen Lodewijk XV en de infante Maria Anna Victoria (1718-1781).³¹⁷ Filips V voelde zich door deze Franse beslissing zwaar in zijn eer gekrenkt en gaf daarop in een impulsieve bui zijn fiat voor het afronden van de onderhandelingen met de keizer. In Wenen werden in de lente van 1725 niet minder dan drie verdragen afgesloten: een Vredes- en een defensief Alliantieverdrag op 30 april en een Scheepvaart en Handelsverdrag op 1 mei. Op die manier was in enkele maanden gelukt wat men na meerdere jaren onderhandelen in Kamerijk niet voor mekaar had gekregen: vrede tot stand brengen tussen de Spaanse koning en Karel VI.³¹⁸

³¹⁵ GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 191-192.

³¹⁶ Hoe wispelturig de Spaanse politiek wel was, mag blijken uit de geheime onderhandelingen die de markies van Montéléone tezelfdertijd voerde in Parijs en Londen. Indien de keizer niet onmiddellijk Zwitserse troepen zou toelaten in Parma-Piacenza en Toscane en de intrede van Don Carlos in Parma nog tijdens het leven van de huidige hertog weigerde, zouden Frankrijk en Groot-Brittannië bereid moeten zijn Spanje militair te ondersteunen om dit doel te bereiken. Beide mogendheden deden het plan weliswaar als onuitvoerbaar van de hand; SYVETON, 'Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle', 179-185; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 488-489.

³¹⁷ Deze regeling was een uitloper van het Frans-Spaanse alliantieverdrag van 27 maart 1721. De ene helft van wat een dubbelhuwelijk zou worden, was met het overlijden van Lodewijk I een half jaar eerder reeds op natuurlijke wijze ontbonden. Wanneer in februari 1725 Lodewijk XV ziek werd, stelde zich eens te meer het probleem van de opvolging. Vooral Lodewijk van Bourbon drong aan op een nieuwe en geslachtsrijpe bruid voor de Franse koning, vermits bij diens overlijden de aartsrivaal uit het huis Orléans op de troon zou komen; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, IV, XXI-XXIII; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 489-490. SYVETON, 'Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle', 186-190, 196-201. Over de onderhandelingen die hebben geleid tot de huwelijksregeling tussen Frankrijk en Spanje zie WIESENER, *Le régent, l'abbé Dubois et les anglais*, III, 412-432.

³¹⁸ De missie van Ripperda in Wenen wordt in detail behandeld bij SYVETON, 'Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle', 364-383, 389-394. BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 142; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 80-81; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 195-211.

Deze vaststelling hield meteen in dat het zieltogende Congres van Kamerijk overbodig was geworden. Bovendien verbrak Spanje de diplomatieke betrekkingen met Versailles: het stuurde de Franse ambassadeur het land uit, riep zijn eigen vertegenwoordiger terug uit Parijs en weigerde tot slot de bemiddeling van Frankrijk nog langer te aanvaarden. Zodoende werd Groot-Brittannië voor de moeilijke keuze geplaatst om de bemiddelende rol alleen op haar schouders te nemen, of om trouw te blijven aan hun alliantie met de Franse koning en te weigeren afzonderlijk op te treden. Men verkoos de tweede optie.³¹⁹ Binnen het half jaar zouden er in Europa twee kampen ontstaan die loodrecht tegenover elkaar stonden: enerzijds Spanje en Oostenrijk, anderzijds Frankrijk, Groot-Brittannië en Pruisen die door het Verdrag van Herrenhausen (3 september 1725), genoemd naar het kasteel waar de overeenkomst werd ondertekend, een te duchten tegengewicht vormden. De oprichting van deze Hannoverse Liga dreef Spanje en Oostenrijk verder in elkaars armen en op 5 november 1725 sloten beide een nieuw, geheim alliantieverdrag. De twee machtsgroeperingen zouden in de maanden en jaren die volgden actief op zoek gaan naar bondgenoten die het eigen blok meer gewicht en slagkracht moesten geven.³²⁰

Het Congres van Kamerijk heeft geen onuitwisbare indruk nagelaten in de diplomatieke geschiedenis. De bijeenkomst wordt in de historiografie evenwel onterecht afgerekend op het formalisme en de ‘querelles de préséances’ waarmee de diplomaten zich onledig hebben gehouden. Zo was het voor de buitenwereld duidelijk dat de koks een drukker tijd beleefden in de Noord-Franse stad dan hun meesters. Het falen van de conferentie viel nochtans niet toe te schrijven aan het protocollaire gekisisebis. Belangrijker was namelijk de houding van Groot-Brittannië en Frankrijk, die er alles aan gedaan hebben om de opening van het congres zo lang mogelijk uit te stellen.³²¹ Het hoeft daarom niet te verbazen dat eens het kransje vertegenwoordigers eindelijk de kans kreeg om hun waarde te bewijzen, er meteen werd aangevangen met wat het voornaamste doel was van de conferentie: de nog openstaande strijdpunten tussen Spanje en de keizer uit de wereld helpen.

Frankrijk en Groot-Brittannië beperkten zich in Kamerijk tot de zichzelf toegewezen rol van mediator. Het is dus hoogst twijfelachtig of de Frans-Oostenrijkse grensproblematiek de congresagenda heeft gehaald. In de Oostenrijkse Nederlanden werden de provinciale staten, steden, heerlijkheden en particulieren aan de vooravond van het congres nochtans uitgenodigd om hun aanspraken ten aanzien van Spanje en Frankrijk te formuleren en met de noodzakelijke bewijsstukken te onderbouwen.³²² Uit het grote aantal reacties op deze oproep blijkt dat de overgrote meerderheid van de vorderingen van financiële aard waren: achterstallige betalingen (Staten van Vlaanderen en Henegouwen, heerlijkheid Kortrijk) en schadeloosstellingen tengevolge de bezetting (Menen en Bergen) of de bouw van versterkingen door Frankrijk (Veurne en Ieper). De Staten en het baljuwschap van Doornik voegden ook de uitvoering van artikel XX van Rastadt en Baden aangaande de afhankelijkheden van Mortagne aan hun eisenbundel toe. Het is opvallend dat alle claims

³¹⁹ SYVETON, ‘Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle’, 386-387; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 490-493.

³²⁰ Spanje en de keizer kregen op die manier de steun van onder meer Rusland, Beieren en de keurvorsten van Keulen en Mainz terwijl Zweden, Denemarken, de Verenigde Provinciën en Portugal aan de zijde van Frankrijk en Groot-Brittannië stonden. Voor een mooi overzicht van de onderhandelingen die beide kampen hebben gevoerd met potentiële medestanders zie WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 667-696. GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 212-229; SYVETON, ‘Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle’, 406-418.

³²¹ BOURGEOIS, *Le Secret de Dubois, cardinal et premier ministre*, 344-345; STARKEY, ‘La diplomatie Britannique au congrès de Cambrai (1722-1725)’, 98-99.

³²² Brieven van de markies van Prié aan de Raad van State, 09/09/1722 & 12/09/1722, JBG 132.

gericht waren aan het adres van onze zuiderburen. Het is weliswaar zeer de vraag of deze in Kamerijk ooit ter sprake zijn gekomen, vermits hun belang verbleekte bij de overige Spaans-Oostenrijkse geschilpunten.³²³

Voor de Oostendse Compagnie was de situatie enigszins anders. In tegenstelling tot de grensperikelen tussen Frankrijk en de Oostenrijkse Nederlanden was de in het najaar van 1722 officieel opgerichte handelscompagnie een doorn in het oog van meer dan één mogendheid. Vanaf het begin was deze nieuwe speler op de internationale vaarroutes door de zeemogendheden als een bedreiging gepercipieerd. Gevreesd werd dat de concurrentie uit Oostende de eigen handelsondernemingen ten gronde zou richtten. Niet zozeer de omvang van de bedrijvigheid van de nieuwe compagnie stoorde de zeemogendheden, maar wel het feit dat de koloniale goederen in Oostende en Brugge onder de monopolieprijzen van Groot-Brittannië en de Republiek te koop waren.³²⁴ Men speelde daarom met het idee om het onderwerp op de agenda van het Congres van Kamerijk te plaatsen. Trouw aan hun bemiddelende positie zou men de katholieke koning trachten aan te sporen de Oostendse Compagnie aan de onderhandelingstafel te introduceren. Londen volgde hierin de Verenigde Provinciën, weliswaar op voorwaarde dat ook Frankrijk zich bij de eis tot opdoeking zou aansluiten. In Versailles stelde men zich evenwel terughoudend op, vrezend dat de compagnie de oplossing van andere, dringendere problemen op de helling zou plaatsen. Op die manier was het gevaar voor de handel in de Oostenrijkse Nederlanden voorlopig geweken. De onverwachte Spaans-Oostenrijkse toenadering die in de lente van 1725 het einde inluidde van de conferentie, betekende daarentegen het startschot voor wat de gloriejaren van de Oostendse handelsonderneming zouden worden. Drie bepalingen uit het Scheepvaart en Handelsverdrag van Wenen gaven de ‘Compagnie Impériale et Royale établie dans les Pays-Bas autrichiens’ immers een nieuw en succesvol elan: de vrije toegang voor alle Oostendse schepen in de Spaanse havens, de bijstand uit Madrid aan alle schepen van de compagnie die aangevallen werden en dezelfde commerciële voorrechten die ook de zeemogendheden genoten (het principe van de meestbegunstigde natie). Deze brachten een korte opflakkering teweeg, die nog voor het einde van het decennium niets meer was dan een zoete herinnering.³²⁵

³²³ Een beknopt overzicht van de vorderingen van de verschillende staten, steden, heerlijkheden en particulieren werd door de Raad van State opgenomen bij hun consult van 11/05/1724, JBG 132.

³²⁴ Reeds in oktober 1716 doken de eerste tekenen op van de moeilijkheden die de Oostendse Compagnie zou veroorzaken in de relaties tussen de zeemogendheden en Oostenrijk. Die maand leverde de Britse Oost-Indische Compagnie haar eerste protestschrift in een lange reeks af aan George I; HERTZ, ‘England and the Ostend Company’, 255-262, 266-267; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 59-64; SERRUYS, *Oostende en de Oostendse Compagnie*, 77-78.

³²⁵ BAELS, ‘*De Generale Keizerlijke en Koninklijke Indische Compagnie*’, 113-114; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 66-67; HERTZ, ‘England and the Ostend Company’, 263-265; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 313-322; STARKEY, ‘La diplomatie Britannique au congrès de Cambrai (1722-1725)’, 108-110.

4. Het Congres van Soissons (1728-1729)

De Verdragen van Wenen en de daaruit voortvloeiende vrede tussen de keizer en de Spaanse koning hadden niet voor de verhoopde ontspanning gezorgd in het Europese statensysteem. Het tegendeel was eerder waar. Na de ontbinding van het Congres van Kamerijk kende de polarisatie op het oude continent een hoogtepunt. Uit de zoektocht naar medestanders tekende zich langzaam maar zeker de contouren af van twee vijandige machtsblokken: het ene ontstond rond de as Madrid-Wenen, het andere rond de Frans-Britse entente als sluitstuk van de Alliantie van Hannover. Militaire voorbereidingen waren aan de orde van de dag en maakten het uitbreken van een grootschalige oorlog gevaarlijk reëel.³²⁶ Ook de diplomatieke malle-molen draaide op volle toeren. Terwijl de zeemogendheden zich bedrijvig toonden in het uittekenen van de strijdplannen, ontpopte Versailles zich in het najaar van 1726 tot het zenuwcentrum van de onderhandelingen die een directe confrontatie tussen de beide kampen moesten voorkomen. De spil in deze diplomatieke bedrijvigheid was de nieuwe *principal ministre* André-Hercule de Fleury, die in juni 1726 de gediscrediteerde Louis-Henry de Bourbon aan het hoofd van de Franse politiek was opgevolgd.³²⁷

De aanstelling van de pragmatische Fleury deed zowel in Madrid als Wenen nieuwe hoop ontstaan op betere relaties met Frankrijk. Deze hoop bleek niet geheel ongegrond. Voor alles was de bisschop van Fréjus immers vastbesloten om een gewapend treffen te voorkomen en daarvoor was het openhouden van de dialoog met de leden van de Weense Alliantie een noodzaak.³²⁸ Vooral het herstel van de betrekkingen met het Spaanse hof, afgebroken nadat men in Versailles het huwelijk van de infante met Lodewijk XV had opgeblazen, was in Parijs van primordiaal belang. Het zou weliswaar tot in de tweede helft van 1727 duren alvorens er opnieuw diplomatieke relaties met Spanje werden aangeknoopt.³²⁹ Nog steeds zette Elisabeth Farnese immers al haar hoop op de hand van de beide Oostenrijkse aartshertoginnen voor haar twee zonen en werd de Franse manoeuvreerruimte beperkt door de Britse bondgenoot, die elke toenadering tussen de Bourbonmachten met argusogen gadesloeg.³³⁰ Daarbij kwam dat de verstandhouding tussen Groot-Brittannië en Spanje niet alleen werd verzuurd door de kwestie Gibraltar, maar ook door de commerciële concessies die de katholieke koning aan de keizer had toegekend en de dreigende taal waarmee de Spaanse *ministre universel* Ripperda de Europese gemoederen verhitte.³³¹ Bij wijze van voorzorgsmaatregel besliste

³²⁶ Over de oorlogsplannen die werden gesmeed tussen de zeemogendheden en Frankrijk in het najaar van 1726 en het voorjaar van 1727 zie onder meer DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 113-126 en WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 67-68, 73. Over de alliantievorming zie onder meer LEGG, *British Diplomatic Instructions*, IV, XXVI-XXXI en GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 245-257.

³²⁷ Veelzeggend in dat opzicht is de omschrijving door Johann Gustav Droysen in zijn onafgewerkte *Geschichte der preussischen Politik* (14 geplande delen, 1855-1886) van Fleury als een "depositaris" die voor de verschillende mogendheden als eerste aanspreekpunt gold; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 158.

³²⁸ Frankrijk had immers bitter weinig te winnen bij een confrontatie waarin vooral de Britse handels- en de Hannoverse territoriale belangen zouden verdedigd worden. BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 152-153; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 69-72.

³²⁹ De nieuwe Franse ambassadeur in Spanje werd Conrad-Alexandre, graaf de Rottembourg (1684-1735); WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 310-311.

³³⁰ J. BLACK, 'The Anglo-French Alliance 1716-31. A Study in Eighteenth-Century International Relations', *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 13 (1985), 297-298.

³³¹ Na diens terugkeer uit Oostenrijk op 11 december 1725 was Johan Willem Ripperda er op korte termijn in geslaagd alle belangrijke departementen (buitenlandse zaken, financiën, oorlog,...) in Spanje aan zich te trekken. Zijn macht steunde op de door hem schijnbaar onderhandelde huwelijksverbintenis tussen Don

men daarop in Londen niet minder dan drie oorlogsvloten uit te sturen, waarvan er één langs de Spaanse kusten zou patrouilleren en een andere koers zette richting Caraïbische Zee om er de haven van Portobelo (*Puerto Bello*) te blokkeren (april 1726). Deze actie was niet zozeer tegen Spanje dan wel tegen Oostenrijk gericht, teneinde ervoor te zorgen dat de bij het Weense alliantieverdrag overeengekomen Spaanse zilverlingen de Oostenrijkse schatkist nooit zouden bereiken. Deze waren broodnodig wilde de keizer de militaire steun van de Rijkslieden afkopen.³³²

Kende de verzoeningspoging met het Spaanse koningspaar aanvankelijk weinig succes, dan stond men in Oostenrijk merkelijk positiever tegenover een normalisering van de betrekkingen met Frankrijk. Ook voor Karel VI was oorlog zowel politiek als financieel onwenselijk.³³³ De steun vanwege de keizer aan Fleury's kardinaalsambities, werd in de Hofburg aangegrepen om zowel aan het Weense als Franse hof toenaderingsgesprekken met Frankrijk aan te knopen. In juli/augustus 1726 ondernam Marc de Fonseca, nog steeds keizerlijk vertegenwoordiger in Parijs, in dat opzicht de eerste concrete stappen. Eerst bood hij Oostenrijkse bemiddeling aan tussen de Bourbonmachten, vervolgens werd een niet-aanvalspact voorgesteld. Aan de oevers van de Seine hield men de boot in beide gevallen vooralsnog af, maar liet Fleury niet na om, nu hij de kardinaalsmantel droeg (11 september 1726), Oostenrijk te overtuigen van zijn bereidwilligheid om met de keizer tot een goede verstandhouding te komen.³³⁴

De verzoenende Franse taal aan diens adres spoorde Karel VI aan om zijn pijlen verder op Versailles te richten. Een belangrijk struikelblok voor het normaliseren van de betrekkingen met de leden van de Hannoverse Liga werd gevormd door de Oostendse Compagnie. Voor Frankrijk was dit handelsgezelschap weliswaar een minder belangrijke reden tot misnoegdheid dan voor de zeemogendheden, maar Fleury beseftte zeer goed het belang dat zowel in Londen als Amsterdam werd gehecht aan het kortwieken van deze succesrijke onderneming. Eerdere Oostenrijkse pogingen om met de Republiek tot een vergelijk te komen over een compagnie die op een kleinere schaal en in een beperkt aantal producten actief zou zijn, vonden in de Verenigde Provinciën geen gehoor (november/december 1725, januari/februari 1726). Het waren wel de eerste signalen van een groeiende compromisbereidheid die van het Weense hof uitgingen.³³⁵ Men hoopte in de Franse hoofdstad een vergelijkbare ingesteldheid aan te treffen die aan hun demarches meer kans op slagen gaven dan voorheen het geval was in Den Haag. Deze verwachting werd voorlopig niet ingelost. Ook in Parijs vond Fonseca geen steun voor een afgeslankte versie van de compagnie (november 1726).³³⁶

Carlos en Maria Theresia. Om dit akkoord op te dringen was een oorlog noodzakelijk waarin de keizer de Spaanse hulp zou inroepen. Ripperda's opruiende praatjes waren er vooral op gericht de Hannoverse Liga uit elkaar te spelen en verwarring te stichten, maar sorteerden weinig effect. Diens onstandvastige houding en incoherent beleid maakten van hem na verloop van tijd een paria in Europese bestuurskringen. Onder druk van graaf Königsegg, de invloedrijke ambassadeur van de Oostenrijkse alliantiepartner in Spanje, zou de baron finaal uit al zijn functies worden ontheven (mei 1726); SYVETON, 'Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle', 530-574; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 74-77.

³³² DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 110-111; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 404-405; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, IV, XXXI-XXXII.

³³³ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 126-127; A. GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace. Part I*, Den Haag, 1915, 100, 109.

³³⁴ HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 414-415, 421, 423. BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 153-156; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 258-262.

³³⁵ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 127-128; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 342-344, 348-349, 405-407;

³³⁶ GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 264; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, IV, XXXV-XXXVI.

Het was duidelijk dat de zeemogendheden zich in de zaak van de Oostendse Compagnie met niets minder tevreden zouden stellen dan met haar volledige vernietiging. Voor Karel VI was zulk een gedicteerde oplossing een weinig eervolle uitweg uit de impasse. Vandaar dat Fleury op zoek ging naar een schikking die de commerciële belangen van zijn bondgenoten diende, zonder dat de keizer daarbij gezichtsverlies hoefde te lijden. Een mogelijke uitweg waarmee de Franse kardinaal voor de dag kwam, bestond uit de opschorting van de compagnie voor een nog nader te bepalen termijn. Ondertussen zou op een congres de legaliteit van de handelsonderneming worden onderzocht en een definitieve beslissing vallen over haar voortbestaan. Via de pauselijke nuntii in Parijs en Wenen werd er over dit voorstel in de loop van december 1726 op discrete wijze met Oostenrijk onderhandeld.³³⁷ Ondanks de kritiek op het voorstel van zowel Groot-Brittannië als de Republiek – eerstgenoemde vreesde dat op een congres de kwestie Gibraltar ter sprake zou komen, terwijl laatstgenoemde stelde dat de legaliteit van de compagnie reeds tot vervelens toe was bediscussieerd – waren de zeemogendheden toch overtuigd van de wenselijkheid van een onderhandelde oplossing. De keizer verklaarde zich van zijn kant akkoord met de beide principes waarop het Franse voorstel steunde: enerzijds het idee van een congres, anderzijds de opschorting van de Oostendse Compagnie zonder zichzelf daarbij schriftelijk tot het opdoeken ervan te verplichtten. Deze principes zouden in de eerste helft van 1727 verder geconcretiseerd worden.³³⁸

Ondertussen liepen de spanningen tussen Groot-Brittannië en Spanje op. De blokkade van de zilvervloot werd in Madrid als een onaanvaardbare daad van agressie beschouwd en gaf aanleiding tot Spaanse vergeldingsacties. Zo werd de *Prins Frederick*, een schip van de Engelse *Southsea Company*, in beslag genomen in Veracruz en schortte men de Britse handelsprivileges op (november 1726).³³⁹ Spanje trok ook zijn ambassadeur terug uit Londen en bracht alles in gereedheid voor een belegering van Gibraltar. In februari werd de aanval ingezet: een escalatie van de gevechten leek in de eerste maanden van 1727 onvermijdelijk.³⁴⁰ Tengevolge de affaire Palm verbrak Groot-Brittannië op haar beurt de diplomatieke betrekkingen met Oostenrijk.³⁴¹ Enkele dagen voordien had de Britse vertegenwoordiger in Spanje Madrid reeds verlaten (11 maart 1727). Vanuit Londen

³³⁷ De goede diensten die in deze en volgende onderhandelingsronden tussen de katholieke mogendheden Frankrijk en Oostenrijk en hun bondgenoten werden aangeboden door de paus, worden extra in de verf gezet bij LINGENS, 'Kongresse im Spektrum der friedenswährenden Instrumente des Völkerrechts', 216-218. GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 264-265; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 108.

³³⁸ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 128-131; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 110-112; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 409-412.

³³⁹ De *Prins Frederick* was een zogenaamd permissieschip. Als onderdeel van het Asientoverdrag met Spanje was het Groot-Brittannië toegestaan om jaarlijks zulk een schip naar de Spaanse kolonies te sturen met eigen verkoopwaar. Deze toegeving was zonder voorgaande in eerdere handelsakkoorden tussen Spanje en een andere mogendheid. De inbeslagname van het permissieschip was gebeurd op grond van haar vermeende betrokkenheid in de smokkelhandel; R. LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', *Transactions of the Royal Historical Society*, 16 (1933), 11-12; WALKER, *Spanish Politics and Imperial Trade*, 71-74, 135-136.

³⁴⁰ GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 104-105, 120; LINGENS, 'Kongresse im Spektrum der friedenswährenden Instrumente des Völkerrechts', 216; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 78-80.

³⁴¹ Tijdens de troonrede ter gelegenheid van de opening van het parlement (28 januari 1727) had George I harde taal gesproken aan het adres van zowel Spanje als Oostenrijk, die hij er onder meer van betichtte de Jacobijnse troonpretendent in Londen aan de macht te willen brengen. Op aanraden van de Oostenrijkse vertegenwoordiger in Groot-Brittannië, Karel Jozef von Palm (1698-1770), werden deze aantijgingen in vinnige bewoordingen weerlegd en een poging ondernomen om met de steun van de parlementaire oppositie de Britse regering ten val te brengen. Graaf Palm werd daarop verzocht het eiland te verlaten (13 maart 1727); GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 245; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 113-114, 120-121; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 413-414; MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, 147-148.

werden zowel de Republiek als Frankrijk herhaaldelijk aangespoord om aan Spanje de oorlog te verklaren, maar zulk een verregaande beslissing druiste volledig in tegen hun beider belangen. Kardinaal Fleury bleef daarom zweren bij een onderhandelde oplossing die een escalatie moest voorkomen, terwijl de Verenigde Provinciën het succes van de gesprekken wensten af te wachten. Deze kregen een steeds concretere invulling, maar werden nu wel verder bezwaard door de Spaans-Britse vijandelijkheden. Een nieuw Oostenrijks voorstel bereikte Parijs op 3 februari 1727: de Oostendse Compagnie zou voor twee jaar worden opgeschort en een congres zou in Nancy, Basel of Aken plaatsvinden. Alvorens dit congres van start kon gaan, zouden zowel de Spaanse vloot als de Oostendse schepen een vrije terugkeer huiswaarts worden verzekerd en de Britse eskadrons voor de Spaanse kusten worden teruggetrokken. Tot slot pleitte de keizer voor bemiddeling als de beste oplossing voor de Europese problemen.³⁴²

Het antwoord van de Hannoverse Liga vertrok op 26 maart 1727 richting Wenen. Frankrijk wierp zich op als de spreekbuis van de alliantie, al was in het voorontwerp vooral de Britse hand zichtbaar. Zo was in de preliminaire artikelen eerst en vooral geen verwijzing opgenomen naar een congres. Wel zouden de territoriale bepalingen, zoals deze over Gibraltar, uit de Verdragen van Utrecht, Baden en de Quadruple Alliantie worden bevestigd. Verder eiste men het herstel van de handelsprivileges zoals deze in de verschillende commerciële verdragen van voor 1725 waren gestipuleerd.³⁴³ Over de periode waarvoor de Oostendse compagnie zou worden opgeschort, raakten de drie bondgenoten het minder snel eens. Het Oostenrijkse voorstel was op dit punt alleszins onaanvaardbaar, vermits de opschorting finaal het opdoeken van de onderneming tot gevolg moest hebben. De Verenigde Provinciën stelden daarom aanvankelijk een termijn van vijftientig jaar voor. Fleury hield het eerst op vijf, nadien op zeven jaar. Een compromis werd uiteindelijk gevonden rond een periode van tien jaar. In ruil voor deze toegevingen bood men de tegenpartij garanties voor een veilige terugkeer van Oostendse schepen en de Spaanse zilvervloot.³⁴⁴

Op aanraden van kanselier Sinzendorf besloot Karel VI te temporiseren. Het keizerlijke tegenvoorstel van 13 april bevatte bijgevolg nauwelijks aanpassingen ten aanzien van eerdere voorstellen. Daarin toonde men zich bereid een opschorting van de Oostendse Compagnie voor zeven jaar te aanvaarden. Een aantal andere wijzigingen aan het oorspronkelijke voorstel die in het voordeel van Oostenrijk zouden uitdraaien, werden door Groot-Brittannië op wantrouwen onthaald. Een akkoord leek nog steeds veraf.³⁴⁵ Fleury stelde daarom voor om een ultieme eisenbundel op te stellen. Enige toegeving ten opzichte van het project van maart was een reductie van de opschortingstermijn van tien naar zeven jaar. De uitgezonden schepen van de compagnie werd wel nog een vrije terugtocht verzekerd. Voorts werd het congresidee opnieuw geïntroduceerd, waarop alle uitstaande problemen konden worden doorgepraat. Het ultimatum, opgesteld op 2 mei om een week later de Hofburg te bereiken, diende binnen de maand een antwoord te krijgen. Ondertussen hadden in het Rijk de lieden die pleitten voor neutraliteit het laken naar zich toe getrokken. Zweden en Denemarken waren tot de Hannoverse Alliantie

³⁴² DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 131; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 271-272; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 106-108, 112-113, 120-123.

³⁴³ Beide laatste eisen zouden in het uiteindelijke akkoord – de preliminieren van Parijs – worden opgenomen als de artikelen II en III; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 440.

³⁴⁴ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 132-135; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 116-118, 123; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, IV, 218-221; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 73-74.

³⁴⁵ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 135-136; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 124-125; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, IV, 238-239.

toegetreden (maart/april 1727) en tsarina Catherina I was op 17 mei 1727 overleden, hetgeen de grootste onduidelijkheid schiep over de toekomstige politieke koers van de Russische bondgenoot. Deze weinig rooskleurige omstandigheden overtuigden Karel VI om met het ultimatum in te stemmen.³⁴⁶ Nadat het akkoord bij de Latijnse vertaling nog een aantal woordelijke aanpassingen had ondergaan, werd het document van Wenen naar de Franse hoofdstad teruggestuurd. Op 31 mei 1727 plaatsten vertegenwoordigers van de keizer, Frankrijk, Groot-Brittannië en de Republiek hun handtekening: de preliminairen van Parijs waren een feit. Ook Spanje, dat in Parijs niet meer vertegenwoordigd was sinds de affaire met de infante, sloot zich op 13 juni via haar ambassadeur in Wenen zonder veel enthousiasme aan bij de preliminaire artikelen.³⁴⁷

De twaalf artikelen tellende overeenkomst voorzag, naast de opschorting van het octrooi van de Oostendse Compagnie voor een periode van zeven jaar (artikel I), ook in de inrichting van een congres (artikelen VIII-XI) dat binnen de vier maanden na de ondertekening van de preliminairen in Aken zou plaatsgrijpen.³⁴⁸ Het zou nog een volledig jaar duren alvorens deze bijeenkomst er daadwerkelijk kwam. Er ontstonden immers disputen over de uitvoering van het Parijse akkoord, op de eerste plaats tussen Madrid en Londen. De verschillende lezing van de bepalingen maakte dat pas op 1 mei 1728 de geratificeerde artikelen uitgewisseld werden. Een viertal geschilpunten waren voor dit uitstel verantwoordelijk: Gibraltar, de geconfisqueerde *Prins Frederick*, de *flotilla* en ten slotte de Oostendse Compagnie.³⁴⁹ Spanje weigerde zijn troepen voor Gibraltar terug te trekken en de *Prins Frederick* terug te geven, zolang de Britse schepen de Spaanse kusten bedreigden en de blokkade voor *Puerto Bello* bleef voortduren. Groot-Brittannië eiste op haar beurt dat eerst een einde zou gemaakt worden aan de belegering van Gibraltar en stelde dat de inbeslagname van het permissieschip van de Zuidzee Compagnie indruiste tegen het Asientopact.³⁵⁰ Ook rond de terugkerende schepen van de Oostendse Compagnie deden er zich verwikkelingen voor. Tevergeefs hadden haar directeurs getracht om de uitkomst van de onderhandelingen in het voordeel van hun onderneming te beïnvloeden. Nadien gingen zij ijverig op zoek naar een alternatief dat de compagnie gedurende de zeven jaar lange opschorting in leven kon houden.³⁵¹ Tegen de

³⁴⁶ GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 125, 127; HERTZ, 'England and the Ostend Company', 274; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 416-422; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, IV, XL; SERRUYS, *Oostende en de Oostendse Compagnie*, 80-81.

³⁴⁷ BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 9-10; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 136-139; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 272-273; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 128.

³⁴⁸ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 439-440, 442.

³⁴⁹ De *flotilla* was de benaming die werd gegeven aan een reeks zogenaamde registerschepen (*registros*), waarin handelaars met uiteenlopende nationaliteit konden investeren en die een onderdeel vormden van de *Flota*: de Spaanse handelsvloot die in theorie twee maal per jaar heen en terug voer van Cadiz naar Veracruz. Deze schepen waren erin geslaagd de Britse blokkade met succes te omzeilen en de haven van Cadiz te bereiken (maart 1727). Wanneer de lading over de verschillende investeerders werd verdeeld, bleek dat de Spaanse regering een belasting (*indulto*) hief die een stuk hoger was dan gebruikelijk. Deze heffing was normaliter een vergoeding voor de bescherming door de Spaanse oorlogsschepen die de *flotilla* escorteerden. Met deze belastingverhoging pleegde Spanje weliswaar inbreuk op de vijfde bepaling van de preliminaire artikelen van Parijs, waarin onder meer gesteld werd dat "[...] the Catholick King, with respect to the Lading, or Things and Merchandise contained as well in the larger as lesser *Spanish Fleet*, (termed the *Galleons and Flotilla*) will act in the very same manner that he has always heretofore used, [...]"; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 441, cursivering bij Parry. Op die manier joeg Spanje niet alleen Groot-Brittannië maar ook en vooral de Republiek en Frankrijk tegen zich in het harnas; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 12-13, 20-21; WALKER, *Spanish Politics and Imperial Trade*, 4-5.

³⁵⁰ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 141-142; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 138-140; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 309-310.

³⁵¹ Tot de ideeën die circuleerden behoorden onder meer het laten opgaan van de Oostendse Compagnie in de Oriëntaalse Compagnie van Triëste, haar activiteiten verhuizen naar de haven van Hamburg of

inhoud van de lijst van weerkerende schepen, die conform het preliminaire artikel V zou opgesteld worden, tekenden zowel de Republiek als Groot-Brittannië bezwaar aan.³⁵² Problemen werden gemaakt rond drie brigantijnen, waarvan er immers twee ná de ondertekening van de preliminieren waren vertrokken, en de mogelijkheid dat middels blanco paspoorten bijkomende schepen, gekocht op koloniale bodem, een vrije terugkeer konden claimen. Teneinde de zeemogendheden niet nog meer voor het hoofd te stoten, stemde de keizer in januari 1728 in met volgend compromis: aan twee brigantijnen, weliswaar zonder cargo, werd een terugkeer toegestaan, terwijl de piste van de blanco paspoorten werd geschrapt.³⁵³

Het zou ons te ver leiden om het warrige verloop van de geanimeerde onderhandelingen, die uiteindelijk hebben geleid tot een akkoord tussen Spanje en Groot-Brittannië en de weg vrijmaakten voor het geplande congres, volledig uit de doeken te doen.³⁵⁴ Belangrijk voor het verdere verloop van ons verhaal is het eindresultaat, de Conventie van El Pardo (6 maart 1728), waarin onder meer mede werd bepaald wat er op dat congres ter sprake zou komen. Groot-Brittannië verbond er zich toe om zijn eskadrons uit de Spaanse en koloniale wateren terug te trekken en stemde er ook mee in om de problematiek van de smokkelhandel op het congres te behandelen. Als tegenprestatie beloofde Spanje de gevechtsstellingen voor Gibraltar onmiddellijk op te doeken, de *Prins Frederick* met zijn lading aan de Zuidzee Compagnie terug te bezorgen en de handelsprivileges uit het Asientoverdrag opnieuw in te stellen conform de preliminaire artikelen II en III. Beide mogendheden bevestigden ten slotte dat zij zich bij de uitkomst van het aanstaande congres zouden neerleggen.³⁵⁵ In plaats van in Aken zoals oorspronkelijk was vastgelegd (cf. *supra*), zou deze samenkomst op verzoek van Fleury plaatsvinden in Soissons, nauwelijks honderd kilometer ten noordoosten van Versailles. Het hoofddoel bestond in principe in het omzetten van de Parijse preliminieren in een definitieve verdragstekst.³⁵⁶

Ondanks de tijdelijke ontspanning die de Conventie van El Pardo schijnbaar met zich meebracht, was het duidelijk dat in Soissons een aantal hardnekkige geschilpunten opnieuw aan de oppervlakte zouden komen. Ook Fleury, als voornaamste pleitbezorger van het congres, kende aan de bijeenkomst de veelzeggende ambitie toe ‘d’aplanir tous

paspoorten afleveren aan particulieren die hun kapitaal en richtlijnen van de compagnie zouden ontvangen; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 423-428; SERRUYS, *Oostende en de Oostendse Compagnie*, 81. Uit Madrid kwam ook het voorstel om het hoofdkwartier van de Oostendse Compagnie naar Cadiz te verhuizen. Dit aanbod kaderde in de ambitie van José Patiño (1666-1736), een Galiciër van geboorte die na de val van Ripperda (mei 1726) zichzelf wist op te werken tot de invloedrijkste politieke figuur op het Iberische schiereiland, om ook in Spanje een internationaal handelsgezelschap op te richten en van Cadiz het kloppende, commerciële hart van continentaal Europa te maken; WALKER, *Spanish Politics and Imperial Trade*, 169-170. Voor een korte carrièreschets van Patiño; *ibidem*, 95-97, 159.

³⁵² Artikel V stelde dat “[...] those Ships which, before the said Cessation (van de vijandelijkheden), shall have sailed from *Ostend* for the *Indies*, and whose Names shall be declared in a certain List to be made in the Name of his Imperial Royal Catholick Majesty, shall be allowed to return freely and safely from the *Indies* to *Ostend* [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXII, 440-441, cursivering bij Parry.

³⁵³ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 145-149; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 164-165, 203-204; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 428-430.

³⁵⁴ Voor deze onderhandelingen zie vooral DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 149-158; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 140-143, 165-207 en verder ook LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, IX, 10-15; LODGE, ‘The Treaty of Seville (1729)’, 21-24 en WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 314-317.

³⁵⁵ Wat de *flotilla* betrof, zag Spanje uiteindelijk af van een buitensporige heffing; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXIII, 91-93. LINGENS, ‘Kongresse im Spektrum der friedenswährenden Instrumente des Völkerrechts’, 219-220.

³⁵⁶ LODGE, ‘The Treaty of Seville (1729)’, 25; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 320.

les intérêts qui sont en contestation, et d'écarter tout ce que pourroit tendre à une rupture.³⁵⁷ De belangen van een aantal van de vertegenwoordigde mogendheden waren nochtans zo aan elkaar tegengesteld dat heel wat diplomatieke inzet en kunde vereist was, wilde men het wederzijdse wantrouwen overwinnen en een alomvattend akkoord bereiken. Niet aan alle (West-)Europese vorstenhoven liep men immers even warm voor het nakende congres. De sceptici vond men vooral in Groot-Brittannië en Oostenrijk terug. Londen had zich in de onderhandelingen die de preliminaires van Parijs voorafgingen nooit een voorstander getoond van een congres. Men vreesde dat op zulk een bijeenkomst Menorca en Gibraltar, de belangrijkste Britse steunpunten in de westelijke Middellandse Zee, door Spanje op de agenda zouden geplaatst worden. Ook een vergoeding voor het verlies en de schade die Spanje zou geleden hebben als gevolg van de blokkade van Portobelo was uit den boze. Hoe sneller het onderonsje in Soissons daarom afgelopen was, hoe beter.³⁵⁸ Ook in de Hofburg overheerste dit gevoel. De keizer, vrezend dat de Oostenrijkse successieproblematiek of de grieven van de rijkslieden ter sprake zouden komen, toonde zich enkel bereid om over een compensatie voor de opgeschorte Oostendse handelsactiviteiten te spreken.³⁵⁹

Tot diegenen wiens verwachtingen omtrent het treffen in Soissons wel hooggespannen waren, behoorden de Republiek, Spanje en Frankrijk. In Den Haag was men ervan overtuigd dat het congres de mogelijkheid bood om tot een algemene pacificatie te komen. Dit hield noodzakelijkerwijs in dat het opzet van het gebeuren zo breed mogelijk werd gehouden en dat de onderhandelaars zich eerst en vooral op de meest fundamentele problemen zouden storten. Volgens Simon van Slingelandt (1664-1736), raadpensionaris van de Verenigde Provinciën, waren dit enerzijds de Pragmatieke Sanctie en het geplande Spaans-Oostenrijkse huwelijksverbond en anderzijds de introductie van Don Carlos in de Italiaanse vorstendommen.³⁶⁰ Spanje wenste van zijn kant het congres aan te grijpen als middel om vanonder het Britse handelsjuk, dat haar in Utrecht was opgedrongen, uit te komen. Haar aandacht ging daarom uit naar het Asientopact, Gibraltar, een compensatie voor de recent geleden schade en het smokkelprobleem.³⁶¹ Frankrijk tot slot, had er net als de Republiek geen enkel probleem mee dat er in Soissons over de meest uiteenlopende kwesties onderhandeld zou worden. Met uitzondering van het geplande huwelijk tussen Don Carlos en Maria Theresia had men in Versailles immers geen grote belangen te verdedigen. Het beleid van kardinaal Fleury bestond er daarom in zich met Spanje te verzoenen zonder de Hannoverse Liga te doen springen. Vandaar de matigende invloed die hij zowel op de Spaanse als Britse standpunten uitoefende.³⁶²

³⁵⁷ DUCHHARDT, 'Friedenswahrung im 18. Jahrhundert', 270.

³⁵⁸ "No one can be more eager than myself to get out of this negotiation by the shortest way possible, provided it be good and safe", zo schreef Charles Townshend, minister van Buitenlandse Zaken voor het Noordelijke Departement, aan Horatio Walpole, één van de Britse gevolmachtigden in Soissons, op 4 juli 1728; BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 70.

³⁵⁹ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 162-164, 167; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 211-215; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, XI, 29-31.

³⁶⁰ Voor een beknopte biografie en carrièreschets van Simon van Slingelandt zie GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 1-29.

³⁶¹ Het is belangrijk om te wijzen op de duidelijke tweespalt in het Spaanse beleid, waarbij de waarlijk Spaanse belangen in de weegschaal lagen met de dynastieke bekommernissen van Elisabeth Farnese. Gibraltar en de Britse handelsprivileges behoorden tot de eerste groep, terwijl het Spaans-Oostenrijkse huwelijksproject of de installatie van Don Carlos in Parma-Piacenza en Toscane deel uitmaakten van de persoonlijke wensdromen van de Spaanse koningin; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 308-309. DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 164-167; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 210-211, 217, 220-222, 235-237.

³⁶² BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 166-167; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 166; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 224-229; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 29-32; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 318-319.

De openingszitting van het Congres van Soissons vond plaats op 14 juni 1728 in aanwezigheid van Fleury.³⁶³ In tegenstelling tot het congres in Kamerijk, waar Groot-Brittannië en Frankrijk zichzelf als bemiddelaar hadden opgeworpen, werd deze rol in Soissons door geen enkele mogendheid ingevuld. Deze vaststelling is niet onbelangrijk, vermits het de verschillende delegaties de mogelijkheid bood om de agenda naar eigen vermogen te beïnvloeden. Over wat er precies besproken zou worden, bestond dus nog steeds geen zekerheid. Nochtans ontpopte de Franse kardinaal zich tot de officieuze mediator, die de touwtjes stevig in handen zou houden en de belangrijkste besprekingen stevast hield aan het Franse hof zelf. Op die manier was ook Germain Louis Chauvelin, in de zomer van 1727 aangewezen als nieuwe Franse minister van Buitenlandse Zaken en een notoir voorstander van goede relaties met Spanje, van zeer nabij betrokken bij de onderhandelingen.³⁶⁴ Dit duo kreeg op de eerste plaats te maken met de Britse, Spaanse en Oostenrijkse gevolmachtigden. Ook de Republiek was vertegenwoordigd, maar afgezien van de Oostendse Compagnie diende zij geen vitale belangen te verdedigen. Bijgevolg zouden haar vertegenwoordigers zich vooral verdienstelijk maken door hun bemiddelende activiteiten. De Britse afvaardiging bestond uit het triumviraat Horatio Walpole, William Stanhope en Stephen Poyntz.³⁶⁵ Voor Spanje was Joseph-Michel, hertog de Bournonville de voornaamste onderhandelaar, terwijl Oostenrijk op de eerste plaats werd vertegenwoordigd door kanselier Sinzendorf.³⁶⁶

Tengevolge de gebrekkige uitvoering van de Conventie van El Pardo door Spanje was het gesternte waaronder het Congres van Soissons in de zomer van 1728 aanving allerm minst rooskleurig. Integendeel, naast de blijvende dreiging voor Gibraltar werd de relatie tussen Spanje en de Zeemogendheden verder verzuurd door de plundering van schepen die verdacht werden van clandestiene handel. Ook de buitensporige belasting (*indulto*) die men in Cadiz bleef vorderen, was nefast voor het wederzijdse vertrouwen.³⁶⁷

³⁶³ Uit de instructies aan de Britse gevolmachtigden blijkt dat de opening van het congres oorspronkelijk gepland was op 20 mei 1728; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, 27.

³⁶⁴ Het gerucht dat Frankrijk er alles aan deed om zichzelf (officieel) de positie van bemiddelaar toe te eigenen, stootte op flink wat protest van Groot-Brittannië dat meende dat elk lid van de Alliantie van Hannover op gelijke voet zou onderhandelen. De Republiek had er daarentegen minder problemen mee om zich Frankrijk in deze positie voor te stellen; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 214, 220, 222; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 318. LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, 35; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 25-26.

³⁶⁵ Horatio Walpole (1678-1757) was de broer van Robert Walpole (1676-1745) en sinds 1702 lid van het Lagerhuis. Van 1723 tot 1730 was hij Brits gevolmachtigde in Parijs. Dezelfde functie zou hij later gedurende vier jaar eveneens bekleedden in Den Haag (1734-1737). William Stanhope (1683-1756) diende in het Britse leger tijdens de Spaanse erfopvolgingsoorlog en was ambassadeur in Spanje gedurende de bewogen periode 1720-1727. In mei 1730 volgde hij Charles Townshend op als de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken voor het Noordelijke Departement. Stephen Poyntz (1685-1750) ten slotte, kwam via zijn vriendschap met laatstgenoemde in diplomatieke dienst terecht. Hij verdiende zijn strepen als gevolmachtigde in Zweden en was vooral omwille van zijn kennis omtrent Noord-Europa aan de delegatie toegevoegd; BLACK, *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, 54-57, 60-62; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, 1, 26; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 26.

³⁶⁶ Joseph-Michel, hertog de Bournonville (1653-1733) was de afstammeling van een adellijk geslacht uit de Zuidelijk Nederlanden. Als gewezen Spaans vertegenwoordiger in Wenen (vanaf 1726), alwaar hij de preliminaires van Parijs voor Spanje ondertekende, was hij zeer gehecht aan het bondgenootschap met de keizer. In zijn kielzog zond Spanje nog twee diplomaten die het Madrileense gezantschap vervolledigden. Eind oktober 1728 werd de hertog evenwel teruggeroepen naar Madrid; GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 266, 273; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 26-27. Ook de afvaardiging van de keizer bestond in totaal uit drie personen. Een van hen was Johann Christoph van Penderrieder, die op 20 juli 1728 weliswaar overleed en werd opgevolgd door Marc de Fonseca; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 247; MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, 89, 91, 94.

³⁶⁷ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 160; WALKER, *Spanish Politics and Imperial Trade*, 168, 174; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 321-322.

Het lag daarom in de lijn der verwachtingen dat de onderhandelingen al gauw op een dood punt zouden terechtkomen, en na nauwelijks een maand was het reeds zover. De gesprekken hadden zich van in het begin geconcentreerd rond een drietal thema's: het Spaans-Oostenrijkse huwelijksproject, de kwestie Gibraltar en ten slotte de Oostendse Compagnie. Geen van de drie voornaamste leden van de Hannoverse Liga stelde van bij aanvang boudweg zijn veto tegen een huwelijk tussen Don Carlos en Maria Theresia. De Republiek en in mindere mate Frankrijk waren het project zelfs gunstig gezind, uiteraard tegen een aanzienlijke prijs en onder bepaalde voorwaarden. In Londen was men het idee minder genegen en wenste men er nauwelijks woorden aan vuil te maken. Nadat de kwestie aanvankelijk zowel door Bournonville als Sinzendorf bij Fleury was aangekaart, hield de kardinaal, tot grote opluchting van Groot-Brittannië, het onderwerp weliswaar van aan de congreestafel weg.³⁶⁸ Van bij de start van de discussies hadden Spanje en Groot-Brittannië hun tegengestelde eisen kenbaar gemaakt omtrent Gibraltar en de handelsrelaties tussen beide machten. Frankrijk en de Republiek hebben in deze zaak een bemiddelende rol trachten te spelen. Volgens Fleury was het behoud van Gibraltar door Groot-Brittannië het voornaamste obstakel voor een definitief verdrag en hij spoorde Slingelandt daarom aan om in Londen te pleiten voor het opgeven van het bruggenhoofd in ruil voor reëlere handelsvoordelen. Over het Kanaal moesten de twijfels in regeringskringen over de strategische waarde van Gibraltar, het weliswaar nog steeds afleggen tegen de felle parlementaire oppositie tegen het idee van een teruggave.³⁶⁹

Onze aandacht gaat hoofdzakelijk uit naar het laatste probleem dat in die eerste weken na de opening van het congres van Soissons opnieuw aan de onderhandelingsstafel werd geïntroduceerd: de Oostendse Compagnie. Het gelobby van de handelscompagnieën in de Republiek heeft ongetwijfeld bijgedragen tot deze succesvolle introductie. Het is opmerkelijk dat alle leden van het driemanschap dat de belangen van de Verenigde Provinciën op het congres verdedigde, banden hadden (gehad) met hetzij de Oost-Indische, hetzij de West-Indische Compagnie.³⁷⁰ Op 30 juni 1728 maakte de Republiek haar eisen bekend aan Spanje en Oostenrijk. Een van haar hoofdbekommernissen was de volledige en levenslange opdoeking van de Oostendse Compagnie. Ook al werd dit idee in eerste instantie afgewezen, toch toonde Oostenrijk zich bereid om mits een billijk equivalent een compromis te overwegen. Kardinaal Fleury spoorde zijn bondgenoot aan om hierop in te gaan. Slingelandt daarentegen weigerde voorlopig om met betrekking tot de compagnie verdere stappen te ondernemen, zolang Groot-Brittannië hierover niet was geconsulteerd. Verder meenden de vertegenwoordigers van de Republiek dat de keizer zelf met een equivalent voor de dag moest komen. Uiteindelijk was er vooral voor Fleury geen haast gemoeid bij een oplossing voor deze kwestie. Net als ten tijde van het Congres van Kamerijk toonde men zich in Versailles terughoudend. De vernietiging van de handelsonderneming was voor Frankrijk zeker geen hoofddoelstelling, temeer daar de Oostendse Compagnie de Republiek en Groot-Brittannië stevige concurrentie aandeed.³⁷¹

³⁶⁸ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 167-169; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 248-252, 255-256, 264-265, 279; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 32-33.

³⁶⁹ BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 70-71; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 169-170; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 252, 256, 258-262, 265-268; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 322.

³⁷⁰ Dit gold zowel voor Cornelis Hop (1685-1762), gewezen ambassadeur van de Verenigde Provinciën in Parijs (1718-1726), als voor Sicco van Goslinga (1664-1731) en Jacob Hurgonje; BENEDIKT, *Als Belgien Österreichischs war*, 49; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 42, 46; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 232-233, 436.

³⁷¹ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 171-172; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 252-255, 271-273; HERTZ, 'England and the Ostend Company', 271; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 436-438, 447; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 29, 33-34.

Deze concurrentie had vanaf 1723 een geanimeerde pennenstrijd op gang gebracht tussen voor- en tegenstanders van de ‘Compagnie Impériale et Royale établie dans les Pays-Bas autrichiens’. Naast de meer vulgariserende vlugschriften en pamfletten barstte er ook een juridisch geïnspireerde polemiek los die op de eerste plaats werd uitgevochten tussen rechtsgeleerden uit de Republiek en de Oostenrijkse Nederlanden.³⁷² Tot deze woordenstrijd omtrent het bestaansrecht van de compagnie en haar koloniale handel heeft Karel Filips Pattijn in aanzienlijke mate bijgedragen.³⁷³ Als auteur van de *Mare Liberum* toonde hij zich in navolging van zijn illustere voorganger Hugo Grotius (1583-1645) een verwoed verdediger van de vrijheid van handel en zeevaart. Pattijn maakte officieel geen deel uit van de Oostenrijkse afvaardiging in Soissons, maar heeft vooral achter de schermen een belangrijke rol gespeeld in de verdediging van het recht van de keizer om aan overzeese handel te doen. Met dat doel voor ogen heeft de bekwame, juridisch raadgever ideeën en argumenten aangeleverd die de Oostendse zaak moesten vooruithelpen. Bij hoofdonderhandelaar Sinzendorf vonden deze weliswaar geen gehoor. In Wenen rekende men de Oostendse Compagnie reeds duidelijk tot de verleden tijd, getuige de inbreuken op de statutair beschermde handelsautonomie van de onderneming. Zoals nog mag blijken, hebben dynastieke belangen eerder dan een coherent, juridisch vertoog uiteindelijk de doorslag gegeven in de hele controverse.³⁷⁴

Het is onder meer bij Giulio de Visconti, de van origine Lombardische gevolmachtigd minister in de Oostenrijkse Nederlanden (1726-1732) onder landvoogdes Maria Elisabeth (1724-1741), dat Pattijn verslag uitbracht over zijn eigen wederwaardigheden ten tijde van het Congres van Soissons, alsook over de opstelling van Sinzendorf.³⁷⁵ Karel Filips schreef onder meer een gloedvol antwoord op de door de Republiek ingediende eis om de Compagnie voor altijd op te heffen. Daarnaast heeft hij getracht om tweedracht te zaaien in de Hannoverse Alliantie door Frankrijk te wijzen op de overweldigende positie van haar bondgenoten in de koloniale handel. In Parijs was men niet ongevoelig voor deze argumentatie. De strategie bleek weliswaar vruchteloos, eens geconfronteerd met de verzoenende houding die Sinzendorf aannam tegenover de Republiek.³⁷⁶ De Oostenrijkse kanselier maande Pattijn aan om zijn redeneertalent in te zetten voor het bekomen van een equivalent voor de Oostenrijkse Nederlanden in ruil voor het opgeven van de Oostendse Compagnie.³⁷⁷ Tot de mogelijkheden behoorden onder andere een nieuwe

³⁷² F.E.R. DE PAUW, *Het Mare Liberum van Grotius en Pattijn*, Brugge, 1960, 117, 123-146; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 379-401; SERRUYS, *Oostende en de Oostendse Compagnie*, 79-80.

³⁷³ Rechtsgeleerde Karel Filips Pattijn (of Pa(t)tyn) (1687-1773) werd geboren in Ieper en heeft op schitterende wijze carrière gemaakt in de hoge magistratuur en de administratie van de Oostenrijkse Nederlanden. Hij werd raadsheer in de Grote Raad van Mechelen in 1721 en in de Geheime Raad in 1729. Vervolgens schopte Pattijn het tot voorzitter van de Raad van Vlaanderen en kreeg in december 1735 de adellijke titel van burggraaf. Op het Congres van Soissons verdedigde hij de rechten van de Oostendse Compagnie. Ook op de Conferentie van Antwerpen zou hij Karel VI vertegenwoordigen (1738-1740); DE PAUW, *Het Mare Liberum*, 83-106; DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état*, 444.

³⁷⁴ DE PAUW, *Het Mare Liberum*, 91-92; C.G. ROELOFSEN, ‘De periode 1713-1815’, A.C.G.M. EYFFINGER red., *Compendium volkenrechtsgeschiedenis*, Deventer, 1991, 116; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 436-437, 442; SERRUYS, *Oostende en de Oostendse Compagnie*, 85-86.

³⁷⁵ Wat volgt is grotendeels gebaseerd op dit verslag, dat dateert van 9 februari 1729 en terug te vinden is onder het nummer 134 van het fonds van de Jointe der Betwiste Gebieden (JBG). Onder nummer 135 JBG treft men het dossier aan met de door Pattijn tijdens zijn missie gevraagde inlichtingen aan derde partijen; DE PAUW, *Het Mare Liberum*, 91.

³⁷⁶ DE PAUW, *Het Mare Liberum*, 92.

³⁷⁷ [...] ce seigneur [Sinzendorf], pendant plusieurs semaines ne m'entretint jamais des affaires des Pais Bas, et ce fut le 31 juillet [1728], après avoir déclaré que l'affaire de la Compagnie ne se decideroit point sitôt, qu'il m'ordonna de dresser une formule pour servir d'ouverture a la négociation d'un Traité de Commerce a faire avec les Etats Généraux des Provinces Unies.”; rapport van raadsheer Pattijn naar aanleiding van zijn opdracht op het Congres van Soissons, 9 februari 1729, JBG 134, folio 1-5.

handelsovereenkomst met de Zeemogendheden, zoals reeds was voorzien in artikel XXVI van het Derde Barrièretraktaat (15 november 1715), of een vermindering van het jaarlijkse bedrag dat Oostenrijk aan de Republiek ophoestte voor het onderhouden van de barriëretroepen.³⁷⁸

Karel Filips Pattijn heeft zich zeker niet uitsluitend ingezet voor het vrijwaren van de handelsbelangen van de Oostenrijkse Nederlanden, al was dat wel de voornaamste reden voor zijn aanwezigheid op het congres. Ook over andere geschilpunten met derde mogendheden rapporteerde hij aan graaf de Visconti. Van de acht onderwerpen die in zijn verslag worden besproken, waren er een aantal reeds (uitvoerig) bediscussieerd gedurende het Congres van Rijssel (1716-1717) of ten tijde van het “intercongressum” (1717-1721). Zo stonden Doornik en de afhankelijkheden van Mortagne hoog op de agenda tijdens eerstgenoemd congres, terwijl de kwestie Rodemack in Parijs ter sprake was gekomen.³⁷⁹ Een meer recent twistpunt was de *Flandria*, een schip van de Oostendse Compagnie dat in februari 1721 was vetrokken richting Kanton en waarop de Britse gouverneur nabij het fort van Bencoulen (aan de westkust van Sumatra) beslag had laten leggen (11 augustus 1721). Ook hierover stelde Pattijn in november 1728 een verzoekschrift op ‘[...] afin de terminer amiablement cette affaire avec les ambassadeurs de Sa Majesté Britannique au Congrès de Soissons.’ Fijntjes merkte hij op dat ‘[...] l’Angleterre prend a coeur l’intérêt de ses sujets commercants [getuige de polemie rond de *Prins Frederick*...]’ maar dat ‘[...] d’un autre coté elle est peu attentive pour donner de sa part une juste satisfaction aux autres.’³⁸⁰ Karel Filips hield daarom een pleidooi opdat ook de handelaars uit de Oostenrijkse Nederlanden op krachtige steun uit de Hofburg konden rekenen. Ondanks het initiële protest in Londen bij monde van de Oostenrijkse vertegenwoordiger Conrad Sigmund, graaf von Starhemberg (1685-1727) had men immers nog steeds geen schadeloosstelling bekomen. Sinzendorf heeft de zaak daarom aangekaart bij William Stanhope, doch door het vertrek van de Oostenrijkse kanselier uit Frankrijk (cf. supra) heeft deze demarche geen gevolg gekregen.³⁸¹

Dit neemt niet weg dat de gedenkschriften die hij heeft opgesteld, getuigen van een indrukwekkende eruditie in de meest uiteenlopende materies. Het rapport aan Maria Elisabeth en haar gevolmachtigd minister is daarom een zeer dankbaar document voor eenieder die zich wenst(e) te informeren over de stand van zaken waarin bepaalde geschillen zich bevonden. Als lezer werd/wordt men nauwgezet, helder en met veel zin voor detail geïnformeerd over het belang van bepaalde plaatsen, de historische en verdragsrechtelijke achtergrond van een problematiek en de houding en argumentatie van de betrokken mogendheden. Pattijn toont zich daarbij bekwaam om tot de kern van de zaak door te dringen en laat niet na om bij wijze van conclusie beknopt zijn eigen opvattingen te presenteren. Zo hield hij zijn oversten met betrekking tot het betwiste Rodemack voor dat ‘Comme l’avenir est incertain, la prudence de ceux qui seront employés a cette négociation devra suppléer à tout, selon que cette affaire se présentera

³⁷⁸ Artikel XXVI van het Barrièretraktaat bepaalde immers dat “ [...] jusques à ce que Sa Majesté Impériale et Catholique, Sa Majesté Britanique et Les Seigneurs Etats Generaux en conviendront autrement par un traité de commerce à faire le plutôt qu’il se pourra, demeurant au reste le commerce et tout ce qui en depend, entre les sujets de Sa Majesté Impériale et Catholique dans les Pays Bas Autrichiens et ceux des Provinces Unies, en tout et en partie, sur le pied etabli et de la manière portée par les articles du traité fait à Munster [...]”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 356, eigen cursivering. BAELS, “*De Generale Keizerlijke en Koninklijke Indische Compagnie*”, 137; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 438-440.

³⁷⁹ Rapport van raadsheer Pattijn, 9 februari 1729, JBG 134, folio 52-87 en 95-117.

³⁸⁰ Rapport van raadsheer Pattijn, 9 februari 1729, JBG 134, folio 136, 140.

³⁸¹ Rapport van raadsheer Pattijn, 9 februari 1729, JBG 134, folio 136-144. HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 184, 195, 323, 442.

pour lors. [...] La France exhibera peut être des registres ou quelques documents qu'on n'a pu prévoir. [...] Avant tout il convient d'examiner si le Traité de Riswick n'a point décidé la difficulté qu'on vient aujourd'hui faire naître. Il est de l'ordre en toute affaire de ne pas fouiller dans l'antiquité ni de s'attacher a des vieux titres et documents, lorsque par *un droit nouvellement acquis*, la question le peut décider.³⁸² Bijgevolg konden de Oostenrijkse Nederlanden op basis van artikel X van de Vrede van Rijswijk (1697) – het nieuw verworven recht – aanspraak maken op Rodemack en zijn afhankelijkheden. Pattijn had zijn dossier over deze kwestie reeds begin juli 1728 afgerond, maar zoals hij in zijn rapport opmerkt '[...] comme a la suite, il n'a pas été question de la delivrer a leurs Excellences les Seigneurs ambassadeurs. [...] J'espère cependant que cette déduction de droit et de fait, quoi qu'un peu longue par rapport au grand nombre des faits, sera tout a fait utile et instructive.'³⁸³ Kanselier Sinzendorf heeft Pattijn en andere verdedigers van de compagnie weliswaar monddood gemaakt op het Congres van Soissons.³⁸⁴

Eerder werd reeds aangestipt dat niet alle mogelijkheden even gelukkig waren met het idee van een nieuw congres, op de eerste plaats Groot-Brittannië en Oostenrijk. Reeds eind juni 1728 kwam Sinzendorf daarom op de proppen met de mogelijkheid om middels een provisioneel verdrag (*traité provisionnel*) meteen een eind te maken aan de bijeenkomst. Deze demarche was deels ook ingegeven door de vrees dat problemen in het Rijk in Soissons ter sprake zouden worden gebracht. Voor Fleury was een voorlopige verdragstekst inderdaad één van drie manieren om voortijdig het congres te beëindigen. De twee andere uitwegen waren een definitief verdrag of oorlog. Frankrijk was alleszins bereid het Oostenrijkse voorstel te overwegen en ook in Londen toonde men zich zoals verwacht een voorstander van het idee, al was over de inhoud het laatste woord zeker nog niet gezegd.³⁸⁵ Enkel de Republiek was, bij monde van raadpensionaris Slingelandt, totaal niet te vinden voor Sinzendorf's voorstel. Tevergeefs zou hij proberen om de bondgenoten op andere gedachten te brengen, maar begin augustus 1728 waren de onderhandelingen omtrent een tijdelijk verdrag reeds vergevorderd. Vervolgens werden op 21 augustus deze *Idées générales pour la formation d'un Traité* officieel gecommuniceerd aan de verschillende gezantschappen.³⁸⁶

In deze tien artikelen werden de voornaamste verdragen van Utrecht tot El Pardo erkend als grondslag voor een (toekomstig) akkoord. Daarnaast werd onder meer besloten om een verlengstuk te breien aan de opschorting van de Oostendse Compagnie, onderhandelingen op te starten over een nieuw handelstarief tussen de Oostenrijkse

³⁸² Rapport van raadsheer Pattijn, 9 februari 1729, JBG 134, folio 86-87, eigen cursivering.

³⁸³ Rapport van raadsheer Pattijn, 9 februari 1729, JBG 134, folio 87.

³⁸⁴ Beide heren hadden overduidelijk een andere achtergrond. De Oostenrijkse kanselier was bovenal een pragmatisch politicus, terwijl de Ieperse rechtsgeleerde kan bestempeld worden als een meticuleuse technocraat. Dit resulteerde in een verschillende visie, hetgeen geïllustreerd kan worden aan de hand van een niet onbelangrijke terminologische discussie. Zo merkte Pattijn op dat in de gesprekken over een nieuw handelsakkoord met de Republiek, "[...] le seigneur Comte de Sinzendorf usa indifferemment du terme de tarif et de celui d'un traité de commerce." Nochtans, zo vervolgde hij, gaat een handelsovereenkomst niet alleen steeds vooraf aan een tarief, maar vormt het ook de basis hiervoor. Bovendien kan een commercieel akkoord, in tegenstelling tot een tarief, niet eenzijdig worden gewijzigd. De argumenten van Pattijn vielen weliswaar in dovemansoren; rapport van raadsheer Pattijn, 9 februari 1729, JBG 134, folio 23-26.

³⁸⁵ Zo was de Britse koning George II (1727-1760) oorspronkelijk gekant tegen het idee van een provisioneel verdrag. De kwetsbare positie van het Hannoverse keurvorstendom wist hem evenwel te overtuigen om Frankrijk in deze te volgen: Groot-Brittannië kon de steun van Versailles in het Rijk immers goed gebruiken; BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 72-74. Over het belang van de problemen in het Rijk (de "Hannoverse connectie"); *ibidem*, 75-77.

³⁸⁶ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 172-174; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 252-253, 257-260, 278-281; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, XI-XII.

Nederlanden en de Zeemogendheden en andere twistpunten door te verwijzen naar commissarissen, die een tweetal jaar de tijd kregen om de hen toegewezen zaken af te handelen. Slingelandt volgde gedwee zijn bondgenoten en stemde in met deze provisionele verdragstekst. Hij liet nochtans niet na om verschillende aanpassingen voor te stellen, zonder enig succes overigens. De grote uitdaging voor het voorontwerp kwam evenwel van Spanje, dat bij de opmaak van de artikelen niet betrokken was geweest. Volgens Elisabeth Farnese had het ontwerp aan Spanje, in tegenstelling tot de overige mogendheden, niets te bieden en werden een aantal cruciale geschilpunten op de lange baan geschoven (6 september 1728). Onderhandelingen werden echter voortgezet met Frankrijk en Groot-Brittannië, zodat op 20 oktober 1728 hertog de Bournonville een herwerkte versie van het ontwerpverdrag mee naar Madrid kon nemen. Een nieuw artikel was hieraan toegevoegd waarin zowel Groot-Brittannië als Frankrijk hun intentie herbevestigden om Don Carlos in Italië te installeren, gesteund door Spaanse garnizoenen. Reeds bij het sluiten van de Triple Alliantie in juni 1721 hadden beide mogendheden zich hiertoe verbonden, maar toen was er enkel overeenstemming bereikt over neutrale troepen. Een akkoord was weliswaar nog steeds veraf, vermits Karel VI zich net als Farnese enigszins verrassend uitsprak tegen het provisioneel verdrag. Vooral het uitblijven van een compensatie voor de verlengde opschorting van de Oostendse Compagnie alsook de hoop op Spaanse subsidies lagen aan de basis van dit besluit.³⁸⁷

In oktober was hertog de Bournonville door zijn Spaanse oversten teruggeroepen en eind november bereikte eenzelfde verzoek uit de Hofburg kanselier Sinzendorf. In december keerden Horatio Walpole en William Stanhope naar hun thuisland terug, teneinde hun parlementaire plichten te vervullen. Pas midden april 1729 keerden zij naar Frankrijk terug. Het gevolg was dat in de winter van 1728-1729 de onderhandelingen traineerden. Uiteindelijk was het niet de druk van de leden van de Alliantie van Hannover, maar de desintegratie van het Spaans-Oostenrijkse bondgenootschap waardoor de gesprekken opnieuw opgestart werden.³⁸⁸ Met de ondertekening van de preliminaire artikelen van Parijs en de opschorting van de Oostendse Compagnie waren de Verdragen van Wenen (1725) voor de keizer alvast van weinig waarde meer. Vooral omwille van de commerciële voordelen was hij immers op de Spaanse avances ingegaan. Tezelfdertijd was met de compagnie ook het voornaamste obstakel in de relaties tussen Oostenrijk en de zeemogendheden verdwenen.³⁸⁹ Bovendien had Karel VI Spanje op generlei wijze ondersteund in diens aanval op Gibraltar. Door deze houding was de achteruitgang in de relaties tussen de bondgenoten definitief ingezet. Tegen beter weten in was Farnese nochtans blijven hopen op een huwelijk voor haar zonen met de Oostenrijkse aartshertoginnen. Langzaam maar zeker drong in Madrid weliswaar het besef door dat men in Wenen geen enkele intentie had om zich op dit punt aan zijn woord te houden.³⁹⁰

³⁸⁷ BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 74-75; BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 162-163; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 174-177; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 281-284, 291-295, 300; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 441-442; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, 45; LINGENS, 'Kongresse im Spektrum der friedenswährenden Instrumente des Völkerrechts', 223-224; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 34; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 323.

³⁸⁸ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 177; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 294-295, 306; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 443; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 34-35.

³⁸⁹ Het effect hiervan liet zich pas voelen nadat het Congres van Soissons aan haar einde was gekomen; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 473; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 445. DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 112; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 131-132.

³⁹⁰ GEHLING, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien*, 265-266; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 309.

In maart 1729 kwam het tot een breuk tussen beide vorstenhuizen. In de herfst van het voorbije jaar was Maria Amalia, de derde dochter van Karel VI, overleden. Op die manier bleven er met Maria Theresia en Maria Anna nog maar twee aartshertoginnen over, precies het aantal dat men enkele jaren voordien aan Spanje als huwelijkschat had beloofd. Er leek daarom geen ontkomen meer aan: Don Carlos zou huwen met Maria Theresia, waarvan het steeds waarschijnlijker werd dat zij haar vader zou opvolgen. Op de vraag van Elisabeth Farnese naar een definitieve belofte omtrent de uitvoering van deze huwelijksvereenkomst antwoordde de keizer eens temeer ontwijkend: tot deze stap zou pas overgegaan worden wanneer Maria Theresia de huwbare leeftijd bereikt had. Het geduld van de Spaanse koningin was weliswaar op en zij besloot terug te grijpen naar haar eerste ambitie om, conform het Quadruple Alliantieverdrag (1718/1720), zich van de opvolging van Don Carlos in de Italiaanse vorstendommen Parma-Piacenza en Toscane te verzekeren. De keizer had zich steeds verzet tegen dit streven. Om deze plannen waar te maken, was daarom de steun van Frankrijk en Groot-Brittannië nodig. Bijgevolg richtte Spanje zich eind maart 1729 tot kardinaal Fleury met de vraag om de onderhandelingen te heropenen op basis van de introductie van Spaanse troepen in Noord-Italië.³⁹¹

Met deze demarche kwamen de onderhandelingen in een nieuwe en tevens finale fase terecht, die in het najaar zou uitmonden in een verdrag tussen Spanje en de Alliantie van Hannover. Aanvankelijk leek het water tussen beide diep (april/mei 1729). Fleury toonde zich in zijn antwoord uiterst ontevreden met het verlies dat de Franse handelaars leden als gevolg van de hoge *indulto* die in de haven van Cadiz werd geheven. Het was ook niet naar de zin van de kardinaal dat Spanje maandenlang niets van zich had laten horen. Hij richtte zijn pijlen daarom op Wenen, dat zich weliswaar tot geen compromis bereid toonde.³⁹² Diens rechterhand Chauvelin alsook de Britse gevolmachtigden wisten Fleury er uiteindelijk van te overtuigen om de uitgestoken Spaanse hand toch te aanvaarden (juni 1729). Frankrijk en Groot-Brittannië boden hun goede diensten aan om de instemming van de keizer en de groothertog van Toscane met de intrede van Spaanse garnizoenen te bekomen. Voorwaarde was wel dat Spanje het provisioneel verdrag zonder verder verwijl aanvaardde. Bovendien eiste men de onmiddellijke uitvoering van de preliminaire artikelen van Parijs en de Conventie van El Pardo.³⁹³

³⁹¹ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 177-178; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 320-321, 338-339; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 445; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 35-36; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 324.

³⁹² Uit de nieuwe instructies die de Britse gevolmachtigden bij hun terugkeer naar Soissons meekregen (31 maart 1729), blijkt dat ook in Groot-Brittannië het geduld met de leden van de Weense Alliantie stilaan op was: [...] it evidently appears that the Courts of Vienna and Madrid have both, or one of them, from the beginning been continually amusing Us with delays and that although the vigour and resolution of the Allies of Hanover had brought those Courts to sign the preliminaries, the Court of Spain has constantly endeavoured to evade the execution of them. It is therefore highly incumbent upon Us not to suffer any step to be taken which might continue things upon this foot.'; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, 50-53. GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 339-340.

³⁹³ Deze laatste eis werd vooral gedragen door *First Lord of the Treasury* Robert Walpole. Walpole was er enerzijds van overtuigd dat Groot-Brittannië meer voordeel had bij een akkoord met Oostenrijk en anderzijds dat zijn schoonbroer Townshend, die Oostenrijk als een ondankbare bondgenoot beschouwde, Spanje niet hard genoeg aanpakte. Deze tweedeling in de hoogste Britse regeringskringen zette zich langzaam maar zeker door, totdat laatstgenoemde op 15 mei 1730 zijn ontslag gaf (cf. supra). Vooralsnog haalde Townshend zijn slag nochtans thuis, vermits ook George II een verzoening met Madrid prefereerde boven een toenadering tot de keizer. Ook Walpole, zich bewust van het belang van de steun van de Britse koning, schaarde zich uiteindelijk achter deze politiek; BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 13, 210; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 179-180; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 344, 376; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, XIV-XV; LODGE, 'The Treaty of Seville

In de loop van juli 1729 kwam uit Madrid een eerste teken van goede wil – de belofte dat de vrachtinhoud van de *Flota* in Cadiz vrijgegeven en verdeeld zou worden over de verschillende investeerders – enkele weken later gevolgd door een echt Spaans voorstel. Ondanks de duidelijke tekortkomingen van het aanbod – nauwelijks aandacht voor de Britse handelsproblemen en geen toegeeflijkheid omtrent Gibraltar – was men er in Parijs en Londen van overtuigd dat mits een aantal aanpassingen een akkoord kon worden bereikt. Ondertussen had de keizer aan het katholieke koningspaar duidelijk laten verstaan dat er van een intrede van Spaanse garnizoenen in de Noord-Italiaanse vorstendommen geen sprake kon zijn. Op die manier waren bij Elisabeth Farnese de laatste twijfels weggenomen omtrent de werkelijke waarde van het Spaans-Oostenrijkse bondgenootschap. Uit angst voor het isolement heeft Karel VI alsnog getracht Spanje te overtroeven door in ruil voor een erkenning van de Pragmatieke Sanctie eerst enkel de zeemogendheden (juli 1729) en nadien ook Frankrijk (augustus 1729) in al hun verlangens tegemoet te komen. Het mocht evenwel niet baten.³⁹⁴

Op 11 september 1729 hadden Frankrijk en Groot-Brittannië hun tegenvoorstel klaar.³⁹⁵ Daarin werden de bezittingen van de verdragssluitende partijen wederzijds gewaarborgd, zonder daarbij expliciet melding te maken van Gibraltar. De aan Oostenrijk toegekende commerciële voordelen (1 mei 1725) werden ingetrokken en de Franse en Britse handelsprivileges hersteld. Onopgeloste twistpunten werden doorverwezen naar commissarissen. In ruil zouden Londen en Versailles de introductie van 6000 Spaanse troepen in Noord-Italië actief ondersteunen.³⁹⁶ Na aankomst in de Andalusische hoofdstad Sevilla werd het project enkel nog op punten en komma's beoordeeld. Meer dan door de inhoud, liep de ondertekening van de overeenkomst vertraging op door protocollaire geplogenheden.³⁹⁷ Het duurde daarom tot 9 november 1729 alvorens de Spaanse, Franse en Britse gevolmachtigden uiteindelijk hun handtekeningen onder het Verdrag van Sevilla plaatsten. Voor de tweede maal maakte een Spaanse alliantiewissel een einde aan een congres, ook al was er in Soissons nog steeds een kransje diplomaten aanwezig. Ondertussen had de Republiek samen met Spanje haar eigen toetredingsakte tot deze nieuwe alliantie onderhandeld, die op 21 november 1729 door de beide partijen werd gesigneerd en vervolgens door de provinciale Staten geratificeerd (januari 1730). Zodoende was er een nieuwe Quadruple Alliantie gevormd die, in tegenstelling tot haar voorganger uit 1718, deze keer niet tegen Spanje maar wel op Oostenrijk was gericht. Zolang de introductie van Spaanse garnizoenen in Toscane en Parma-Piacenza weliswaar uitbleef, zouden onrust en onzekerheid sluimeren in het Europese statensysteem.³⁹⁸

(1729)', 37-38. DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 178, 182; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 340, 346-349; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, 53-56; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 325, 444.

³⁹⁴ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 182-183; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 342, 349-351, 355-356, 360-361, 365-367, 371-372; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 450-452.

³⁹⁵ Opdat niets uit het tegenvoorstel zou uitlekken, was de Republiek bij het opstellen van dit document niet rechtstreeks betrokken geweest. Dit was weliswaar een drogreden, die Frankrijk en Groot-Brittannië de mogelijkheid bood om de Haagse belangen buiten beschouwing te laten; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 183-185; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 362-363.

³⁹⁶ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 185-186; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 360-361; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 452-453; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 326.

³⁹⁷ Over deze protocollaire kwestie zie LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 39-40.

³⁹⁸ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 186-189; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 386-388; LODGE, 'The Treaty of Seville (1729)', 41; WILLIAMS, 'The Foreign Policy of England under Walpole', 326-327.

5. Het naspel (1730-1731)

Het Verdrag van Sevilla maakte officieel geen einde aan het Congres van Soissons. De verdragsluitende partijen hadden zichzelf nog vier maanden de tijd gegeven om van Karel VI en de heersers over de Italiaanse vorstendommen instemming te bekomen met de installatie van Spaanse troepen. Indien deze onderhandelingen op niets zouden uitdraaien, waren Frankrijk en Groot-Brittannië militaire hulp verplicht om deze belofte af te dwingen.³⁹⁹ Eerdere signalen uit de Hofburg beloofden alvast weinig goeds. De keizer had een intrede van neutrale legers in Noord-Italië steeds geweigerd (cf. hoofdstuk III.3.) en hij beschouwde de installatie van Spaanse in plaats van neutrale troepen als een inbreuk op het Quadruple Alliantieverdrag (1718). In Wenen werd daarom besloten om de troepensterkte in Milaan preventief op te drijven. Tenzelfdertijd bleef Oostenrijk vertegenwoordigd op het congres. Het was duidelijk dat enkel een compromis de keizer tot meer inschikkelijkheid kon bewegen; zoals het ook voor de hand lag welk expediënt hiervoor in aanmerking kwam. Het was immers diens vurigste wens om de Pragmatieke Sanctie, waarin de opvolging van de Oostenrijkse monarchie en de ondeelbaarheid van de erflanden werd vastgelegd, door zoveel mogelijk mogendheden erkend te krijgen.⁴⁰⁰ Voor Frankrijk kon van het waarborgen van de Pragmatieke Sanctie weliswaar geen sprake zijn, zeker zolang er geen enkele duidelijkheid bestond over de toekomstige echtgenoot van Maria Theresia. Voor Groot-Brittannië was het Congres van Soissons niet de plaats om deze problematiek aan te snijden. De Republiek ten slotte, had zich van bij aanvang van dit congres bereid getoond de Oostenrijkse successiekweste in een algemene pacificatie op te nemen.⁴⁰¹

Het was vooral in de Britse houding dat er in de loop van 1730 verandering kwam. In het voorjaar hadden de zeemogendheden zich bereid getoond om enkel het Italiaanse erfdeel als onverdeeld te erkennen. Karel VI verklaarde zich echter met niets minder tevreden dan de ondeelbaarheid van al zijn erflanden. Hij was wel bereid om Britse in plaats van Spaanse troepen in Noord-Italië toe te laten, doch dit voorstel was voor het katholieke vorstenpaar het overwegen niet waard. De gesprekken draaiden dus op niets uit en werden eind augustus afgebroken. Het waren de laatste stuiptrekkingen van het Congres van Soissons, dat in het najaar van 1730 geruisloos uiteen zou gaan wanneer de verschillende gevolmachtigden Frankrijk één voor één verlieten.⁴⁰² Eigenlijk heeft het congres nauwelijks plaatsgevonden, in die zin dat de doorslaggevende beslissingen stevast elders waren genomen. Slingelandt verwoordde deze werkwijze gevat als volgt: ‘Soissons sera pendant le cours de cette négociation partout où sera le Cardinal et les principaux négociateurs.’⁴⁰³ André-Hercule de Fleury gold inderdaad als de *primum mobile*

³⁹⁹ Net als in de periode 1726-1727 (cf. voetnoot 325) werden daarom in de loop van het jaar 1730 zowel oorlogsplannen gesmeed als diplomatieke onderhandelingen gevoerd. En net als toen raakte men het niet eens in de militaire voorbereidingsfase, zodat de diplomatie uiteindelijk haar vruchten kon afwerpen; BLACK, *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, 7; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 192, 200-201; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 473-474; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, XIII-XIV, 71-81; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 440-443.

⁴⁰⁰ BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 171; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 195; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 471-472; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 440.

⁴⁰¹ BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 175-177; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 196-197; GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 226-227, 372-376.

⁴⁰² DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 198-200; HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*, 472; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 443.

⁴⁰³ GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European Peace*, 247-248.

onder de onderhandelaars en was ongetwijfeld de invloedrijkste figuur tijdens de onderhandelingen in de post-Kamerijk periode.⁴⁰⁴ Het is daarom des te treffender dat Frankrijk door *First Lord of the Treasury* Robert Walpole niet op de hoogte werd gesteld van de toenadering die Groot-Brittannië tijdens de zomermaanden van 1730 zocht tot de Hofburg. Een beslissing die niet bij iedereen over het Kanaal even enthousiast werd ontvangen, want een duidelijk signaal dat de entente tussen beide mogendheden op haar laatste benen liep. Deze demarche werd enerzijds gefaciliteerd door het terugtreden van minister van Buitenlandse Zaken voor het Noordelijke Departement Charles Townshend (mei 1730), voor wie betere betrekkingen met de keizer geen prioriteit hadden gevormd, en anderzijds ingegeven door de felle parlementaire oppositie tegen het Brits buitenlandbeleid.⁴⁰⁵ Als reactie op deze kritiek propageerde Walpole een “parlementaire diplomatieke stijl” die nauwer aansloot bij wat er in het Britse parlement leefde.⁴⁰⁶

Op 25 september 1730 werd de Britse ambassadeur in Wenen geïnstrueerd om geheime onderhandelingen met de keizer te openen. De Republiek secondeerde de Britse partner in deze gesprekken.⁴⁰⁷ Ter tafel lagen naast de Spaanse garnizoenen en de Pragmatieke Sanctie ook de Oostendse Compagnie en de uitvoering van artikel XXVI van het (Derde) Barrièretraktaat (1715). Het voornaamste struikelblok in de ogen van de keizer werd evenwel gevormd door de electorale eisen van George II in het Rijk.⁴⁰⁸ Voor enkele maanden slaagden de zeemogendheden erin om Frankrijk in het ongewisse te laten over de onderhandelingen met Oostenrijk. Wanneer deze alsnog rond de jaarwissel in Versailles bekend raakten, heeft Frankrijk tevergeefs getracht het initiatief van de zeemogendheden te counteren door zelf een bilateraal akkoord met Karel VI te sluiten.⁴⁰⁹ In januari 1731 overleed de hertog van Parma en verklaarde Spanje zich niet langer gebonden door het Verdrag van Sevilla, teleurgesteld als men was doordat de bondgenoten hun beloftes niet nakwamen. Onder druk van deze ontwikkelingen kwam alles in een stroomversnelling terecht. In Londen drong het besef door dat men met Frankrijk en Spanje in een wedloop verzeild was geraakt om de gunst van Oostenrijk. Men besliste daarom niet langer aan te dringen op een onmiddellijke oplossing voor de

⁴⁰⁴ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 172.

⁴⁰⁵ De impact van het parlement op het buitenlands beleid van Groot-Brittannië is moeilijk in te schatten. Toch acht Jeremy Black het waarschijnlijk dat de aanvallen van de oppositie als gevolg van de eindeloze onderhandelingen in Kamerijk en Soissons, de druk op de Walpole-regering hebben opgevoerd om een andere politieke koers te varen; BLACK, *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, 83-84, 167-168. Diezelfde Black nuanceert bovendien de afkeer van de keizer waarmee Charles Townshend vaak vereenzelvigd wordt. Charles had inderdaad weinig sympathie voor Oostenrijk en dit gevoel was wederzijds: als drijvende kracht achter het totstandkomen van de Alliantie van Hannover werd de burggraaf in de Hofburg als de baarljke duivel afgeschilderd. Toch meent Black dat Townshend zich bewust was van het belang om de Oostenrijkse partner opnieuw voor zich te winnen; *ibidem*, 9-10, 51-52. Zie ook diens conclusie in BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 211.

⁴⁰⁶ DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 201-203, 237; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 448-449.

⁴⁰⁷ Niettegenstaande de Republiek pas op 20 februari 1732 met het tweede Verdrag van Wenen zou instemmen (middels de “Akte van Concurrentie”), was zij van in het begin zeer nauw betrokken bij het onderhandelen van dit akkoord; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 204-207, 234.

⁴⁰⁸ Deze eisen hadden betrekking op het hertogdom Mecklenburg en de investituur in Bremen en Verden. Deze kwesties verzuurden reeds een aantal jaren de relaties tussen de keizer – en in het geval van Mecklenburg ook diens bondgenoot Pruisen – en de Hannoverse keurvorst George II; BLACK, ‘The Anglo-French Alliance 1716-31’, 301, 309-310; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 193-194; LODGE, ‘The Treaty of Seville (1729)’, 31; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 327; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 445, 447.

⁴⁰⁹ De Franse avances in Wenen (januari – maart 1731) worden uitvoerig behandeld bij BRAUBACH, *Versailles und Wien*, 173-183 en kenden geen succes omdat Frankrijk zich, in tegenstelling tot Groot-Brittannië, niet onvoorwaardelijk akkoord verklaarde met een erkenning van de Pragmatieke Sanctie. Zie ook P. VAUCHER, *Robert Walpole et la politique de Fleury (1731-1742)*, Parijs, 1924, 39-40.

Hannoverse eisen.⁴¹⁰ Op die manier werd de weg vrijgemaakt voor het tweede Verdrag van Wenen, dat op 16 maart 1731 werd gesloten tussen Groot-Brittannië en Oostenrijk. De keizer stemde in met de onmiddellijke introductie van Spaanse garnizoenen in Parma-Piacenza en Toscane en de volledige opheffing van de Oostendse Compagnie. Voor het einde van 1731 maakten zowel de Spaanse troepen als Don Carlos er daadwerkelijk hun intrede.⁴¹¹ In ruil erkenden zowel Groot-Brittannië als de Republiek de Pragmatieke Sanctie.⁴¹² Niet zonder enige aarzeling sloot ook Spanje zich op 22 juli 1731 bij het tweede Verdrag van Wenen aan.⁴¹³

Het finale resultaat van de periode na het Congres van Kamerijk (1725-1731) was dus het vertrouwde patroon van interstatelijke relaties dat men het “oude systeem” noemde: een bondgenootschap tussen de zeemogendheden enerzijds en Oostenrijk anderzijds. Noch de Alliantie van Wenen, noch deze van Hannover hadden het einde van het derde decennium van de 18de eeuw overleefd. Terwijl het Verdrag van Sevilla (1729) de doodsteek betekende voor de Weense Alliantie, bracht het tweede Verdrag van Wenen (1731) de Frans-Britse entente een zware klap toe waarvan ze uiteindelijk niet meer zou herstellen.⁴¹⁴

⁴¹⁰ BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 194-198; LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, XVIII-XIX.

⁴¹¹ BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 198-199; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 207-209, 210-211; VON ARETIN, *Das Alte Reich*, 325-326.

⁴¹² Wat de erkenning van de Pragmatieke Sanctie betreft, is de Engelse vertaling van de verdragstekst zoals terug te vinden in PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXXIII, 313-353, onvolledig. Het ontbreken van enkele van de geheime artikelen is nochtans niet zonder belang, vermits daarin werd geponoerd dat de erkenning van de Oostenrijkse successieregeling kwam te vervallen wanneer de oudste dochter van Karel VI zou huwen met iemand van koninklijken bloede uit Frankrijk of Pruisen; BLACK, *British Foreign Policy in the Age of Walpole*, 10; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 209-210; WILLIAMS, ‘The Foreign Policy of England under Walpole’, 445-446.

⁴¹³ Dat de toetreding van Spanje, als gevolg van de onvoorspelbaarheid aan het hof, niet van een leien dakje liep, wordt verder uitgewerkt bij BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 200-202, 204.

⁴¹⁴ BLACK, ‘The Anglo-French Alliance 1716-31’, 303-306; DUNTHORNE, *The Maritime Powers 1721-1740*, 75-77; LODGE, ‘The Treaty of Seville (1729)’, 42.

IV. ALGEMEEN BESLUIT

“C’est comme une architecture encore imparfaite, les matériaux sont à la main, ils sont on partie disposés, mais l’ouvrage n’est pas encore achevé. Il s’agit présentement de les appliquer, et c’est en quoi consiste le grand art de l’architecte.”¹

Tijdens de in deze verhandeling behandelde periode (1698-1731) werden er meer dan 450 verdragen afgesloten.² Dit waren verdragen van diverse strekking: partitieverdragen, barrièretraktaten, handel en scheepvaartverdragen, alliantieovereenkomsten, preliminaire artikelen, vredesverdragen. Elk van deze types is op de voorgaande pagina’s de revue gepasseerd. Een centrale rol werd bekleed door de Vredesverdragen van Utrecht, Rastadt en Baden (1713-1714). De bedoeling van deze thesis was niet zozeer om na te gaan hoe deze verdragen tot stand waren gekomen (ex ante), maar wel hoe de uitvoering ervan verliep eens de inkt was opgedroogd en de diplomaten van de verschillende partijen huiswaarts waren gekeerd (ex post). Over deze cruciale “nazorg” merkte Reginald De Schryver op dat: ‘Een overeenkomst afsluiten [in casu het Eerste Barrièretraktaat (1698)] is niet zo moeilijk; ze op een bevredigende manier uitvoeren echter, is een opdracht van een heel andere orde.’³ Eenzelfde toon slaat Legg aan wanneer hij in de inleiding op het zesde volume van de *British Diplomatic Instructions* aanstipt dat ‘[...] it is one thing to sign preliminaries [in casu de preliminairen van Parijs (1727)]; it is another to carry them out.’⁴

Het sluiten en uitvoeren van een overeenkomst zijn inderdaad twee verschillende zaken. Of men een vredesregeling kan beschouwen als een waarachtig pacificatiemoment of eerder als de bron van nieuwe aanspraken en conflicten, wordt vaak pas duidelijk wanneer men de implementatie ervan onder de loep neemt. In dit thesisonderzoek stond de implementatie centraal van wat men de ‘pacificatie van Utrecht’ noemt: de reeks verdragen die een einde maakte aan de oorlog om de Spaanse successie (1701-1714).⁵ Centraal in ons vertoog stonden de bepalingen uit de vredesverdragen die van belang waren voor de (toekomstige) Oostenrijkse Nederlanden. Dit waren op de eerste plaats het Vrede- en Vriendschapsverdrag tussen Frankrijk en de Republiek der Verenigde Provinciën (Utrecht, 11/12 april 1713), het Vredesverdrag van Rastadt tussen de Oostenrijkse keizer en Frankrijk (6/7 maart 1714) en het Vredesverdrag van Baden tussen de keizer, in naam van het Heilig Roomse Rijk, en Frankrijk (7 september 1714).

¹ Rapport van raadsheer Pattijn naar aanleiding van zijn opdracht op het Congres van Soissons, 9 februari 1729, JBG 134, folio 144.

² Het precieze aantal is niet zo belangrijk. Geteld werd vanaf het eerste partitieverdrag dat Lodewijk XIV en Willem III afsloten (september 1698) tot en met het verdrag waarmee Spanje de nieuwgevormde alliantie tussen Groot-Brittannië en Oostenrijk bijtrad (juli 1731). De telling is gebaseerd op Parry’s *Consolidated Treaty Series*, die geen exhaustief overzicht geeft van alle verdragen die in deze periode gesloten zijn en de aandacht hoofdzakelijk richt op het Europese continent. Toch geeft dit cijfer een idee van de diplomatieke bedrijvigheid in het Europese statensysteem.

³ DE SCHRYVER, ‘De eerste Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)’, 73.

⁴ LEGG, *British Diplomatic Instructions*, VI, VII.

⁵ Over het exacte aantal verdragen die tot de ‘pacificatie van Utrecht’ mogen worden gerekend, bestaat in de literatuur ogenschijnlijk geen consensus. Zelf heb ik bij aanvang van het tweede hoofdstuk gewag gemaakt van in totaal zeven bilaterale verdragen, daarmee verwijzend naar het aantal akkoorden dat volgens Parry’s *Consolidated Treaty Series* op 11 april 1713 te Utrecht werd gesloten. Verscheidene auteurs hanteren nochtans andere cijfers. Zo brengt Andreas Osiander elf overeenkomsten in rekening terwijl volgens Linda en Marsha Frey de pacificatie in totaal drieëntwintig verdragen omvatte. Graham Bower spreekt dan weer van zestien verdragen; G. BOWER, ‘Treaties of Peace’, *Problems of the War*, 3 (1917), 6.

Territoriale betwistingen en dynastieke onzekerheden waren veeltallig in de post-Utrecht periode.⁶ Verscheidene verdragsbepalingen zouden na hun ondertekening gecontesteerd worden, terwijl tussen Karel VI en Filips V de vrede uitbleef. De keizer kon moeilijk verkroppen dat hij de Spaanse troon had misgelopen en bleef aanspraak maken op een plaatsje in het *Alcázar*, terwijl de katholieke koning en diens tweede vrouw Elisabeth Farnese zich niet zonder slag of stoot zouden neerleggen bij de verloren machtspositie op het Italiaanse schiereiland.⁷ De zware toegevingen die Spanje bij verdrag door Groot-Brittannië én Frankrijk werden opgelegd, maakten haar vastberadenheid om het verloren gebied terug te winnen alleen maar groter.⁸ Ondanks het ongenoegen in Wenen en Madrid kan de periode na de Spaanse Successieoorlog beschouwd worden als een “koude oorlogsfase”, waarin de Frans-Britse alliantie (1716-1731) zich opwierp als garant voor de Utrechtse vredesregeling. De merkwaardige samenwerking tussen beide aartsrivalen, op de eerste plaats ingegeven door dynastieke onzekerheid aan de beide hoven, was een constante in het geheel van wisselende allianties en heeft zonder twijfel een louterend effect gehad op de vijftien jaar na de successieoorlog.⁹ Juist de grote ‘combinatievrijheid’ binnen het Europese statensysteem kan beschouwd worden als een noodzakelijke voorwaarde voor het handhaven van het evenwicht tegen verstoorders.¹⁰ Eerder onbewust gedijde op deze manier een saillant soort machtssevenwicht (*balance of power*).¹¹

In een tijdvak waarin dynastieke overwegingen elk ander belang in de schaduw stelden, waren opvolging en oorlog niet zelden twee zijden van eenzelfde medaille.¹² In die zin was de Spaanse Erfopvolgingsoorlog exemplarisch voor het verdere verloop van de eerste helft van de 18de eeuw.¹³ De Spaanse successiekwestie betekende op de eerste plaats een potentiële bedreiging voor het machtssevenwicht op het Europese continent. Teneinde dit probleem te ontzenuwen hadden Willem III en Lodewijk XIV tot tweemaal toe een partitieverdrag afgesloten (1698/1700).¹⁴ Het testament van Karel II gooide weliswaar roet in het eten, want plaatste de Europese grootmachten en in het bijzonder Frankrijk in een patstelling. De ondeelbare erfenis van de kinderloze Habsburger en *éternel moribond* kwam immers in de schoot van Filips van Anjou terecht, de minderjarige kleinzoon van de Zonnekoning (november 1700).¹⁵ Door de aanvaarding van dit testament haalden de hegemoniale ambities van Lodewijk en de glorie van zijn dynastie het op de geheime partitieverdragen. Zodoende raakte nauwelijks vier jaar na het einde van de Negenjarige Oorlog (1689-1697) de vrede op het Europese continent opnieuw verstoord. Oostenrijk, dat ook aanspraak kon maken op de Spaans-Habsburgse erfenis, was de eerste om zich tegen het Franse machtsstreven te verzetten. Nadien sloten ook

⁶ BLACK, *The Collapse of the Anglo-French Alliance*, 1-8; DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état*, 159-160.

⁷ BÉRENGER en MEYER, *La France dans le monde*, 105; HOLSTI, *Peace and war*, 77-78.

⁸ Cf. supra pp. 20-21.

⁹ BLACK, ‘The Anglo-French Alliance 1716-31’, 295-296, 306.

¹⁰ ROELOFSEN, ‘De periode 1713-1815’, 112.

¹¹ Cf. supra pp. 35-36. Kalevi Jaakko Holsti schrijft over dit punt dat “The statesmen of the day, however, did not see it (de *balance of power* doctrine) as a solution to the problem of the war. Thus, we cannot link it to any variations in war incidence in subsequent years.”; HOLSTI, *Peace and war*, 81.

¹² BLACK, *Eighteenth Century Europe*, 276, 278.

¹³ Dit verloop werd immers gekenmerkt door twee oorlogen die eveneens door opvolgingsproblemen werden ingeleid: de Poolse (1733-1738) en Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748).

¹⁴ Het is daarbij belangrijk om aan te stippen dat de *balance of power* doctrine minder een vredebevorderend instrument was, dan een middel voor de mogendheden om hun vrijheid en zelfstandigheid te vrijwaren. Zo werd de handels- en/of handelingsvrijheid van de zeemogendheden bedreigd wanneer Frankrijk of Oostenrijk op het continent een overheersende machtspositie zou innemen. Bij Holsti lezen we daarover dat “The most general theoretical insight developed through the war (de Spaanse Erfopvolgingsoorlog) was that the essential purpose of a peace is to protect the independence of the dynastic sovereigns by limiting hegemonic designs and policies.”; HOLSTI, *Peace and war*, 72.

¹⁵ Cf. supra pp. 6-8.

Groot-Brittannië en de Republiek zich bij de keizer aan in wat de tweede Grote Alliantie werd (september 1701). Ontzet stelden de bondgenoten in de preambule vast dat ‘France and Spain are so closely united and cemented, that they may seem henceforward not to be otherwise considered, than as one and the same kingdom.’¹⁶

De geallieerde mogendheden boekten hun militaire successen op de eerste plaats in het Heilig Roomse Rijk, Italië en de Zuidelijke Nederlanden. Ze slaagden er daarentegen niet in om de Bourbon mogendheden op eigen terrein de uiteindelijke doodsteek te geven. Niettegenstaande ontwikkelingen op het strijdtoneel in een eerste fase een grote impact hadden op de falende, preliminaire vredesgesprekken, zou de Spaanse Successieoorlog naast het slagveld in een definitieve plooi vallen. In de zomer van 1710 namen de Tories de macht over in het parlement en greep men in Londen terug naar de originele idee om het Spaanse wereldrijk op te delen. Het door de Whigs vooropgestelde oorlogsdoel om het Iberische vasteland te allen prijze te veroveren, werd verlaten.¹⁷ Groot-Brittannië en Frankrijk knoopten discreet gesprekken aan, waarbij haar alliantiepartners aanvankelijk niet betrokken waren. Deze resulteerden in Frans-Britse preliminaire artikelen waarin de contouren voor de toekomstige vrede werden vastgelegd (oktober 1711). Samen met de gedeeltelijke bekendmaking van deze artikelen, nodigden beide grootmachten de overige leden van het Europese statensysteem uit op een internationaal congres dat eind januari 1712 officieel van start zou gaan in Utrecht. Het Congres van Utrecht zou vooral dienstdoen als ‘coördinatiecentrum’ voor het overmaken en bekrachtigen van beslissingen die elders, op de eerste plaats in Londen en Parijs, reeds waren genomen. In het bilaterale Vrede- en Vriendschapsverdrag tussen Frankrijk en de Republiek (11/12 april 1713) beloofde Lodewijk XIV alle door hem of zijn bondgenoten in de Spaanse Nederlanden nog gecontroleerde gebieden aan de Staten-Generaal ten voordele van de *Casa de Austria* af te staan (artikel VII).¹⁸

Oostenrijk voelde zich weliswaar bedrogen door de aanpak van het ‘perfide Albion’. Nadat aartshertog Karel van Oostenrijk zijn broer Jozef I als keizer van het Heilig Roomse Rijk was opgevolgd, ging er van de Oostenrijkse Habsburgers plots een nog grotere dreiging van *monarchia universalis* uit dan van de Bourbons. Voor de nieuwe bewindslieden in Londen was het daarom niet langer opportuun om voor de keizerlijke aanspraken op de Spaanse erfenis te strijden. Keizer Karel VI werd gedwongen om genoeg te nemen met een aanzienlijke territoriale winst op het Italiaanse vasteland. De Zuidelijke Nederlanden beschouwde men in de Hofburg aanvankelijk als een blok aan het been, temeer daar onze contreien als barrière werden opgevat die op kosten van Oostenrijk de veiligheid van de Verenigde Provinciën diende te verzekeren. Pas toen bleek dat de keizer vanuit Oostende zijn commerciële verlangens mogelijks kon waarmaken, kwam verandering in deze houding.¹⁹ De kwestie die de lont in het kruitvat had gestoken – het Spaanse opvolgingsprobleem – werd uiteindelijk geregeld door de plechtige renunciatie van Filips van Anjou aan de Franse kroon. In tegenstelling tot de zeemogendheden weigerde Karel VI, die zijn hart verloren had aan Spanje, om Filips V als de nieuwe katholieke koning te erkennen.²⁰ Tegen beter weten in besloot men in Wenen de strijd voort te zetten. Enkele nederlagen langs de Rijn overtuigden Oostenrijk van het feit dat er op het slagveld nog maar weinig te winnen viel zonder medestanders.²¹

¹⁶ PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIV, 23.

¹⁷ Cf. supra pp. 12-14, 40-41.

¹⁸ Cf. supra pp. 41-44, 46, 63.

¹⁹ Cf. supra p. 60, 62, 64.

²⁰ HOLSTI, *Peace and war*, 74, 76.

²¹ Cf. supra pp. 48-49.

Met betrekking tot de Zuidelijke Nederlanden bevestigden Frankrijk en Oostenrijk in de Vredesverdragen van Rastadt (6/7 maart 1714) en Baden (7 september 1714) grotendeels wat in Utrecht reeds overeengekomen was. Desalniettemin was aan het zesentwintigste artikel van het Vredesverdrag van Baden een opmerkelijk stuk toegevoegd. Bepaald werd dat binnen de twee maanden na het afsluiten van dit vredesverdrag er onderhandelaars benoemd zouden worden die op een nog overeen te komen plaats zouden zoeken naar oplossingen voor de (grens)disputen – ‘wich are already in being’ – tussen Frankrijk en de toekomstige Oostenrijkse Nederlanden.²² Met deze bepaling was men in Versailles niet aan zijn proefstuk toe. In de loop van de tweede helft van de 17de eeuw was het een beproefde praktijk geworden om bilaterale uitvoeringsconferenties te houden met gevolmachtigden voor de Spaanse Nederlanden. Hiervan getuigden onder meer de bijeenkomsten in Kortrijk (1679-1682) en Rijsel (1698-1699), die naar aanleiding van de implementatie van respectievelijk de Vrede van Nijmegen (augustus 1678) en Rijswijk (september 1697) hadden plaatsgevonden.²³

Tengevolge de moeizame onderhandelingen met de zeemogendheden over het Derde Barrièretraktaat (Antwerpen, 15 november 1715) liet de soevereiniteitsoverdracht van de Zuidelijke Nederlanden op zich wachten. Bijgevolg ging het Congres van Rijsel pas in maart 1716 officieel van start. Het was noch de eerste, noch de enige keer dat een congres door onverwachte beslommeringen langer op zich zou laten wachten dan men bij verdrag was overeengekomen. Hetzelfde kan immers vastgesteld worden voor de Congressen van Kamerijk en Soissons (cf. infra). Het Congres van Rijsel (1716-1717) begon onder een slecht gesternte. De verstandhouding tussen Frankrijk en Oostenrijk was gespannen. De door de Zonnekoning geïnitieerde toenaderingspoging in de Hofburg was mislukt.²⁴ Bovendien maakten de Franse gevolmachtigden Charles-Étienne Maignart de Bernières en Jean-Charles Doujat problemen rond de geloofsbrieven van hun Oostenrijkse tegenspelers Jean-Remacle de Thisquen en Pierre-Charles de Vooght. Zodoende liet de eerste onderhandelingsronde een tweetal weken op zich wachten.²⁵

De Franse en Oostenrijkse diplomaten hadden tijdens ‘het dansende congres’ in Baden nagelaten om in het zesentwintigste artikel van het vredesverdrag te expliciteren waarover er precies onderhandeld zou worden. Bijgevolg konden beide grootmachten de Rijsselse agenda zelf vormgeven.²⁶ Eenieder schoof een aantal thema’s naar voor die hij graag besproken had gezien. Tijdens de eerste gespreksronde (13 maart 1716) werd duidelijk welk het initiële struikelblok voor de succesvolle implementatie van een akkoord was:

²² Artikel XXVI van Baden luidde als volgt: “As to the Rents assigned on the Generality of such Provinces of the Netherlands, which shall appear to be possessed in part by his Imperial Majesty, and partly by his most Christian Majesty, and others, it has been agreed, that each shall pay his Quota thereof; and Commissarys shall be appointed on all sides to settle the same, and adjust all other Difficulties and Disputes wich are already in being, relating to the Countries to be possessed by the respective Partys, and their Limits, or which may arise hereafter by reason of the executing of this Treaty: wich Commissarys shall meet in a Town to be agreed upon, and shall be named within two Months after the Conclusion of this Treaty, in order to determine the said Disputes with all possible Expedition.”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXIX, 188-189. Artikel XXVI van Baden voorzag dus ook in de bespreking van financiële kwesties tussen de beide partijen, maar op het congres zou er de facto uitsluitend over territoriale vraagstukken worden onderhandeld; zie ook GIRARD D'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 307 n..

²³ DUBOIS, *Les bornes immuables de l'état*, 121-123 en vooral GIRARD D'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 176-182, 237-248 gaan dieper in op deze uitvoeringconferenties, maar het is duidelijk dat rond deze bijeenkomsten nog heel wat onderzoek kan worden verricht.

²⁴ Cf. supra pp. 17-19.

²⁵ Cf. supra pp. 68-70.

²⁶ Vergelijk dit bijvoorbeeld met de conferenties die eerder ook te Rijsel (1698-1699) waren gehouden en die wel, dankzij de concretere bepalingen in de artikelen X en XI van het Verdrag van Rijswijk (1697), van bij aanvang een duidelijke agenda hadden; GIRARD D'ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 237-240.

het in collisie komen van letter en geest van een vredesverdrag. Het was/is daarom van primordiaal belang om impliciet taalgebruik en tegenspraak te vermijden, door voldoende aandacht te besteden aan zowel de individuele woordkeuze als de helderheid van de hele verdragtekst. Idealiter moet elk verdrag tot doel hebben om rechten en aanspraken te preciseren in plaats van deze te verdonkermanen.²⁷ Elke nalatigheid op dit punt gaf/geeft aan de verdragsluitende partijen de mogelijkheid om verder strijd te voeren rond de betekenis die aan de verdragsinhoud kan worden gehecht.²⁸ Deze strijd werd op het Congres van Rijssel ten volle gevoerd, en dit met alle wapens die de beide delegaties ter beschikking stonden: historische juridische aanspraken, archiefstukken, woordspelingen, (gebrekkig) cartografisch materiaal en af en toe een verdragingsmanoeuvre teneinde verdere richtlijnen en documenten uit de hoofdstad of andere belanghebbende steden te kunnen ontvangen.²⁹ Vooral de Franse diplomaten toonden zich – althans volgens hun Oostenrijkse tegenspelers – vertrouwd met laatstgenoemde tactiek. Bovendien werden de besprekingen rond de gecontesteerde plaatsen te pas en te onpas onderbroken tengevolge de ambtelijke plichten van één of meerdere deelnemers aan het congres. Personeelwissels in beide delegaties vormden een bijkomende tegenslag voor de zo kostbare continuïteit op het congres.³⁰

Na een jaar van vruchteloos onderhandelen, besliste Karel VI in januari 1717 om de gesprekken af te breken. Frankrijk greep de gezondheidsproblemen van de pragmatische de Bernières en de daaropvolgende herschikking van de Franse vertegenwoordiging aan om het over een radicaal andere boeg te gooien. Men verkoos tabula rasa en een volledig nieuwe start van de onderhandelingen, die tot op dat moment eenvoudigweg niet hadden gebracht waarop men in Versailles aanstuurde. Tijdens de tweede onderhandelingsronde (30 maart 1716) hadden drie door Oostenrijk geïntroduceerde twistpunten de agenda beheerst: Blandain en het onbezwaard land (*terres franches*) in het Doornikse, de dorpen Vezon en Brasménil en vooral het leengoed van Mortagne.³¹ Van bij aanvang was het nochtans duidelijk dat in de Franse hoofdstad het grootste belang werd gehecht aan het enclaveprobleem: locaties van variabele omvang die waren ingesloten door vreemd grondgebied en van de grenszone een administratieve mozaïek van plaatsen onder verschillende heerschappij maakten. De Oostenrijkse mandaten sloten onderhandelingen over deze problematiek aanvankelijk uit, al kwam hier midden juni 1716 verandering in. Ook de kwestie Deulemont lag de Franse gevolmachtigden nauw aan het hart, vermits het hierbij in essentie ging om een economische bekommernis: het vrijwaren van een belastingvrije riviervaart in het grensgebied. Een verbreding van de behandelde thematiek drong zich dus op. Gebieds- en enclaveruil werden door de Franse onderhandelaars naar voor geschoven als het middel om de verschillende agenda's met elkaar te verbinden. Men wenste beide te integreren door te werken aan ruim opgezette ruiloperaties, waarin zowel Oostenrijkse als Franse aanspraken zouden worden gehonoreerd.³²

²⁷ BELISSA, 'La diplomatie et les traités dans la pensée des Lumières', 299, 315.

²⁸ Nog een stap verder ging François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651-1715), theoloog, schrijver en gewezen aartsbisschop van Kamerijk, die meende dat 'Mettre dans un traité des termes ambigus et captieux, c'est préparer des semences de guerre pour l'avenir c'est mettre des caques de poudre sous les maisons où l'on habite.'; BELISSA, 'La diplomatie et les traités dans la pensée des Lumières', 312.

²⁹ Aan eerstgenoemd "wapen" – de historische juridische aanspraken – kan toegevoegd worden dat door nieuwe gebiedswinst en verschuivende grenzen, het vanaf de 16de eeuw niet langer de natuur maar de geschiedenis was die het discours rond beslissingen op het vlak van buitenlands beleid moest legitimeren; P. SAHLINS, 'Natural Frontiers Revisited: France's Boundaries since the Seventeenth Century', *American Historical Review*, 95 (1990), 1426-1427.

³⁰ Cf. supra pp. 78-81, 96-97, 101.

³¹ Cf. supra pp. 79-82, 84-85, 102-104.

³² Cf. supra pp. 76-79, 82-83, 85-87, 92.

De zomerse zoektocht naar billijke ruilprojecten (juli-september 1716) kende geen voorspoedig verloop. Integendeel, het werken aan voor beide partijen aanvaardbare uitwisselingsplannen bleek het startschot voor ellenlange discussies omtrent de financiële en territoriale evenredigheid van de geclaimde gebieden. Op deze manier kwam men in een straatje zonder einde terecht. Pijnlijker nog was de vaststelling dat beide delegaties, ondanks de nieuwe aanpak, bleven proberen om de eigen agenda ten koste van de tegenpartij te realiseren. Terwijl de Oostenrijkse vertegenwoordigers hoopten om via enclaveruil een oplossing te bieden voor de grensvraagstukken, bleek dit voor de Franse gevolmachtigden een handige manier te zijn om elke toegeving op dit punt te omzeilen.³³ In een beoordeling van het Congres van Rijssel staart men zich best niet blind op dit gebrek aan politieke wil om tot een akkoord te komen. Men dient zeker ook rekening te houden met het onderhandelingsproces zelf en de inhoudelijke rijkdom die haar bijwijken kenmerkte. Zo wordt maar al te gauw voorbijgegaan aan de manier waarop tijdens gespreksrondes problemen kernachtig werden gedefinieerd, uiteenlopende oplossingen werden geformuleerd en tegengestelde opvattingen langzaam naar elkaar toegroeiden. Wanneer twee partijen geen overeenkomst bereiken, wil dit daarom nog niet zeggen dat al hun beider proposities als waardeloos moeten afgedaan worden. Alleen de toekomst kan namelijk uitwijzen of een welbepaald voorstel enkel geweigerd werd omdat de tijd er nog niet rijp voor was. De in de schoot van het congres ontsproten ideeën lieten hun betekenis en invloed misschien pas op een later tijdstip gelden.³⁴

Grensproblemen sleepten vaak decennialang aan en maakten doorgaans heel wat energie los bij de betrokken partijen. Periodes van windstilte werden op gezette tijden afgewisseld met hevig opflakkerende discussies en onderhandelingen.³⁵ Het bestuderen van deze problematiek is daarom gebaat bij een breed tijdsperspectief. Zo hanteerde Sébastien Dubois in zijn recente bijdrage aan dit studiedomein (1999) de eeuw van de verlichting als tijds kader.³⁶ De auteur heeft vooral aandacht voor de grens tussen de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik. Toch werpt het boek ook een verhelderend licht op de grens met Frankrijk. Opmerkelijke ontwikkelingen zouden zich voordoen na afloop van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) en de *renversement des alliances* (mei 1756). Deze culmineerden in twee Frans-Oostenrijkse grensverdragen: het Grensverdrag van Versailles (16 mei 1769) en het tweede Grensverdrag van Brussel (18 november 1779).³⁷ Over dit tweede akkoord merkt Dubois nochtans op dat ‘Le traité devait “purger” entièrement les frontières des obstacles que le commerce des sujets, les communications intérieures et les différentes branches de l’administration éprouvaient encore. Restait à le mettre à exécution.’³⁸

³³ Cf. supra pp. 87-93.

³⁴ Cf. supra p. 106.

³⁵ Getuige bijvoorbeeld de felle controverse over de grens nabij Sint-Hubert op de conferenties te Rijssel (1738-1740); J. BLACK, ‘French Foreign Policy in the Age of Fleury Reassessed’, *The English Historical Review*, 103 (1988), 365; DUBOIS, *Les bornes immuables de l’état*, 22, 132-137.

³⁶ De nadruk in het boek ligt nochtans op de periode na 1730 tot het aflopen van het ancien régime; DUBOIS, *Les bornes immuables de l’état*, 14-15.

³⁷ In 1772 had het Franse departement voor Buitenlandse Zaken formeel de jurisdictie omtrent grenskwesties overgenomen van het departement Oorlog. Dit ging onder meer gepaard met de oprichting van een eigen topografisch bureau. In een poging om de grens te “rationaliseren” werden permanente commissarissen (“conservateurs de limites”) ingeschakeld om grensverdragen te onderhandelen met de bureaus van Frankrijk; SAHLINS, ‘Natural Frontiers Revisited’, 1436-1439, 1442. DUBOIS, *Les bornes immuables de l’état*, 137-140, 149-151; GIRARD D’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 299-304, 316-318, 323-330.

³⁸ DUBOIS, *Les bornes immuables de l’état*, 154-155. GIRARD D’ALBISSSEN, *Genèse de la frontière franco-belge*, 304-306, 396.

De aandacht voor de uitvoering van de Vrede van Baden zou na het Congres van Rijssel langzaamaan verwateren. De nieuwe keizerlijke ambassadeur in Parijs, Jozef Lotharius Dominicus van Königsegg, heeft tijdens het “intercongressum” (1717-1721) getracht om de bruusk afgebroken grensbesprekingen nieuw leven in te blazen. Als gewezen gevolmachtigd minister van de Oostenrijkse Nederlanden was graaf Königsegg een bevoorrechte getuige geweest van de moeizame onderhandelingen in Rijssel. Het is hem en zijn secondant, baron Marc de Fonseca, uiteindelijk niet gelukt om aan deze vergiftigde erfenis een positief vervolg te breien. Hiervoor kunnen een drietal redenen worden aangehaald. Eerst en vooral raakten beide partijen het niet eens over de basis waarop er verder zou onderhandeld worden: terwijl Frankrijk bleef aandringen op een volledig nieuwe start, wenste Oostenrijk de draad opnieuw op te pikken waar ze voordien met de ziekte van commissaris de Bernières was afgebroken (september 1716). Dit nam niet weg dat een aantal andere Frans-Oostenrijkse pijnpunten in deze periode werden bediscussieerd (Rodemack, Sint-Hubert), maar ook in deze kwesties kwam men niet verder dan een dovemansgesprek. In tweede instantie hadden de verwijdering van minister van Oorlog Claude de Villars (september 1718) – tot dan toe de voornaamste gesprekspartner van Königsegg – en de inertie van de Oostenrijkse Geheime Conferentie (1719), een nefaste invloed op de continuïteit van de gesprekken. Nog geen jaar na diens aantreden concludeerde de vervanger van graaf Königsegg, baron Johann Christoph van Pendterriedter: ‘Il n’a pas été possible d’avancer en rien avec cette cour comme les affaires sont traitées ici avec beaucoup d’irrégularité.’³⁹ Ten slotte eisten de Spaanse veroveringspogingen van Sardinië en Sicilië de diplomatieke en militaire aandacht van de West-Europese staten voor zich op (1717-1719). Deze inbreuk op de neutraliteit van het Italiaanse schiereiland betekende voor de Frans-Britse entente de eerste grote uitdaging voor de Utrechtse pacificatieregeling. Bijgevolg verdween de grensproblematiek tussen Frankrijk en de Oostenrijkse Nederlanden naar het achterplan.⁴⁰

Het Spaanse revisionisme werd door de Quadruple Alliantie een halt toegeeroepen. In het alliantieverdrag van 2 augustus 1718 deed keizer Karel VI schoorvoetend afstand van de Spaanse kroon. Met even weinig enthousiasme aanvaarde hij Don Carlos, de oudste zoon van Elisabeth Farnese, als erfgenaam van het hertogdom Parma-Piacenza en het groothertogdom Toscane. Deze plaatsen bleven leenrechtelijk wel afhankelijk van het Heilig Roomse Rijk. Pas op 17 februari 1720 sloot Filips V zich bij deze overeenkomst aan en verklaarde ook hij zich bereid om van de keizerlijke titels en bezittingen afstand te doen. In het achtste artikel van het Quadruple Alliantieverdrag werd een multilateraal congres vooropgesteld.⁴¹ Bedoeling was om de gedicteerde toenadering tussen Spanje en Oostenrijk formeel te bezegelen met een vredesverdrag, dat tevens het sluitstuk zou vormen van de pacificatie van Utrecht.⁴² Frankrijk en Groot-Brittannië wierpen zichzelf op als officiële bemiddelaars tussen beide machten. De voorwaarden die aan de opening van het congres werden gekoppeld, bleken lange tijd een onoverkomelijk struikelblok. De grootste moeilijkheden deden zich voor rond de vormelijke kant van de akten van renunciatie en de belening van Don Carlos met de Noord-Italiaanse vorstendommen.

³⁹ Brief van Pendterriedter aan keizer Karel VI, 29/07/1720, JBG 131.

⁴⁰ Cf. supra pp. 107-119.

⁴¹ Artikel VIII van het Quadruple Alliantieverdrag luidde als volgt: “His Imperial Majesty and his royal Catholic Majesty shall immediately after exchange of the ratifications of these present conventions, put in execution all and every the conditions therein comprehended, and that within the space of two months at the farthest [...]. Which execution of the conditions being previously performed, their Ministers and Plenipotentiaries, by them to be named, shall in the place of Congres, which they shall agree upon, [...] settle and determine the other points of their particular peace, under the mediation of the three contracting powers.”; PARRY, *Consolidated Treaty Series*, XXX, 450.

⁴² DE PAUW, *Het Mare Liberum*, 118-119; MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 115.

Pas op 26 januari 1724 kon het Congres van Kamerijk (1724-1725) plechtig van start gaan. De bijeenkomst liet een allesbehalve onuitwisbare indruk na in de diplomatieke geschiedenis. Desalniettemin werd het oorspronkelijke doel – vrede tussen Karel VI en Filips V – wel bereikt, maar dan buiten het door de mediators opgezette kader om. Toen het de katholieke koning duidelijk werd dat de goede diensten van Frankrijk en Groot-Brittannië niets zouden opleveren, besloot hij zijn diplomatieke pijlen rechtstreeks op de keizer zelf te richten. Beide sloten zich aan in de Alliantie van Wenen (30 april/1 mei 1725), waardoor het zieltogende congres feitelijk overbodig werd. Temidden van de Weense en Madrileense eisen was er voor de Frans-Oostenrijkse grensproblematiek geen plaats geweest op het congres. Het belang hiervan verbleekte bij de Oostenrijkse opvolgingsperikelen (Pragmatieke Sanctie) en commerciële ambities (Oostendse Compagnie) die de keizer in toenemende mate parten zouden spelen en zijn positie in het monarchale Europese statensysteem verzwakte. Met de Verdragen van Wenen aanvaardde Filips V de Pragmatieke Sanctie en kende aan Oostenrijk dezelfde commerciële voorrechten toe als de zeemogendheden. Karel VI spiegelde aan Elisabeth Farnese een dubbelhuwelijk voor tussen haar twee zonen en twee van zijn dochters. Aldus verdween één van de belangrijkste Spaanse eisen ten tijde van het Congres van Kamerijk – de onmiddellijke introductie van (neutrale) troepen in de Noord-Italiaanse vorstendommen – voor enkele jaren van het politieke voorplan.⁴³

De vredesalliantie tussen de keizer en het Spaanse koningspaar zorgde niet voor de verhoopte ontspanning. Daarvoor kwam deze diplomatieke revolutie te onverwachts. Groot-Brittannië, Frankrijk en Pruisen reageerden paniekerig met het oprichten van de Alliantie van Hannover. Zodoende kende de polarisatie op het oude continent een hoogtepunt. Voor de tweede maal in korte tijd greep men terug naar een multilateraal congres als instrument om de collectieve veiligheid te handhaven. Het Congres van Soissons (1728-1729) had tot doel om de ramkoers waarop de Alliantie van Wenen en de Hannoverse Liga zich bevonden een halt toe te roepen, door de sluimerende twistpunten uit de wereld te helpen die de aanleiding konden zijn voor een toekomstig conflict. Het was dus niet de bedoeling om de vrede te herstellen, maar wel om deze te handhaven.⁴⁴ Het was sowieso moeilijker om in vreedstijd tot een akkoord te komen, vermits militaire gebeurtenissen geen enkele invloed konden hebben op de compromisbereidheid van de verschillende congrespartijen.⁴⁵

Wat in theorie een veelbelovende aanpak was, werd weliswaar ondergraven door de voorkeur die op deze bijeenkomsten werd gegeven aan de geheime diplomatie. Exemplarisch waren de Spaanse alliantiewissels die de facto een einde maakten aan de beide congressen.⁴⁶ Na hun echec zou het tot in de vroege 19de eeuw duren alvorens men naar een vergelijkbaar politiek instrumentarium zou teruggrijpen.⁴⁷ Nochtans, zo menen McKay en Scott, waren deze vroeg 18de-eeuwse bijeenkomsten geen voorlopers van het 19de-eeuwse congressysteem. In tegenstelling tot de periodieke congressen (1818-1822) die volgden op het Congres van Wenen (1814-1815), was het immers niet de bedoeling om een systeem van regelmatige consultatie tussen de grootmachten op poten te zetten dat de vrede en stabiliteit moest handhaven. Achteraf beschouwd, bleek het bijeenroepen

⁴³ Cf. supra pp. 122-126.

⁴⁴ DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 86-88; LINGENS, 'Kongresse im Spektrum der friedenswährenden Instrumente des Völkerrechts', 206-207.

⁴⁵ LINGENS, 'Kongresse im Spektrum der friedenswährenden Instrumente des Völkerrechts', 226.

⁴⁶ DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert*, 88-89.

⁴⁷ H. DUCHHARDT, 'Zwischenstaatliche Friedens- und Ordnungskonzepte im Ancien Régime: Idee und Realität', ASCH, R.G., VOSS, W.E. en WREDE, M. red., *Frieden und Krieg in der Frühen Neuzeit. Die europäische Staatenordnung und die aussereuropäische Welt*, München, 2001, 42-43.

van Kamerijk en Soissons eerder een passend middel om problemen die de vrede belemmerden naar een latere datum te verschuiven.⁴⁸ Het was wel zo dat de multilaterale congressen van Kamerijk en Soissons meer aandacht kregen – althans bij de tijdgenoten – vermits quasi alle belangrijke West-Europese grootmachten er op enigerlei wijze bij betrokken waren en de problemen die op de agenda stonden een groter gewicht hadden.⁴⁹ Nochtans werd het verloop en de uitkomst van deze reünies van diplomaten tot tweemaal toe een grote ontgoocheling. Door de Zwitserse jurist en diplomaat Emer (of Emmerich) de Vattel (1714-1767) werden zij bestempeld als ‘Ennuyeuses Comédies, jouées sur le Théâtre Politique; et dans lesquelles les principaux Acteurs se proposoient moins de faire un accommodement, que de paroître le désirer.’⁵⁰ De politieke verhoudingen hebben in Soissons de doorslag gegeven en ertoe geleid dat de keizer de belangen van de Zuidelijke Nederlanden opofferde aan het vernieuwen van het “oude systeem”: een alliantie met Groot-Brittannië (1731). De zeemogendheden garandeerden daarbij de handhaving van de erfopvolging in de Oostenrijkse erflanden. In ruil werd de Oostendse Compagnie opgeheven. Als puntje bij paaltje kwam, werd het economische gewin dus opgeofferd ten voordele van de dynastieke *raison d’Etat*.⁵¹

‘La raison d’Etat dirigeant toute la politique,
l’intérêt de l’Etat fait toute la sûreté des engagements.
C’est dire qu’il n’y a point de sûreté.
Il n’y en a jamais eu beaucoup.’⁵²

⁴⁸ MCKAY en SCOTT, *The rise of the great powers*, 116-117.

⁴⁹ “At a minimum, there is a recognition that any conflict issue on the continent is now a legitimate matter for great power consultation. [...] anybody’s business had become everybody’s business. But that is about as far as it went.”, zo besloot Holsti over Kamerijk en Soissons; HOLSTI, *Peace and war*, 78.

⁵⁰ E. DE VATTEL, *Le Droit des Gens, ou Principes de la Loi Naturelle, Appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains*, II, 521.

⁵¹ Cf. *supra* p. 35.

⁵² SOREL, *L’Europe et la Révolution française. 1^{ière} partie*, 24.